

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

З.С. КРАВЦОВА

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
В УКРАЇНИ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2019

УДК 342.5 (477)

К78

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 23 грудня 2019 року)*

Рецензенти:

Скрипнюк О. В. – доктор юридичних наук, професор, академік
НАПрН України, Заслужений юрист України

Шатіло В. А. – доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист
України

Сас С. В. – кандидат юридичних наук, суддя Конституційного Суду
України.

К78 Кравцова З.С.

Конституційно-правові засади організації і здійснення
державної влади в Україні : монограф. Київ: Видавництво
Ліра-К, 2019. 428 с.

ISBN 978-617-7844-79-1

Монографія присвячена дослідженню конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади в Україні, розкрито історичні й теоретико-методологічні основи, розкрита конституційна модель організації державної влади та її формування, встановлена територіальна основа та засади гарантування державної влади в Україні, з'ясовано конституційно-правовий механізм здійснення державної влади в Україні й обґрунтовано та запропоновано шляхи реформування конституційних основ організації і здійснення державної влади в Україні.

Видання розраховане на працівників органів державної влади й органів місцевого самоврядування, науковців і студентів юридичних факультетів вищих закладів освіти.

The monograph is devoted to the study of the constitutional and legal foundations of the organization and exercise of state power in Ukraine, the historical and theoretical and methodological foundations, the constitutional model of the organization of state power and its formation, the territorial basis and the principles of guaranteeing the state power in Ukraine, the constitutional and legal mechanism of exercising state power in Ukraine, and ways to reform the constitutional foundations of the organization and exercise of state power in Ukraine are substantiated and proposed.

The publication is aimed at employees of state and local governments, academics and students of law faculties of higher education institutions.

УДК 342.5 (477)

ISBN 978-617-7844-79-1

© Кравцова З.С., 2019

© Видавництво Ліра-К, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	7
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1. Конституційно-правові засади організації та здійснення державної влади: поняття, зміст, сутнісні ознаки.....	21
1.2. Організація та здійснення державної влади як об'єкт конституційно-правових досліджень.....	42
1.3. Методологія дослідження організації та здійснення державної влади.....	76
Висновки до розділу 1.....	91

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ТА КОМПАРАТИВНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

2.1. Генеза конституційно-правових засад державної влади на території України до 1991 року.....	99
2.2. Розвиток та реформування конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади у незалежній Україні.....	115
2.3. Конституційно-правове закріплення засад організації та здійснення державної влади у державах-учасниках ЄС.....	129
Висновки до розділу 2.....	145

РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ГАРАНТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

3.1. Конституційна модель організації державної влади в Україні.....	152
3.2. Територіальна основа організації державної влади в Україні.....	169
3.3. Конституційні засади формування інституційного механізму державної влади в Україні.....	183
3.4. Конституційно-правові засади гарантування державної влади в Україні.....	204
Висновки до розділу 3.....	223

РОЗДІЛ 4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

4.1. Конституційні принципи здійснення державної влади в Україні: поняття, види та зміст	229
4.2. Конституційно-правові методи та форми здійснення державної влади в Україні.....	250
4.3. Конституційно-правовий механізм функціонування державної влади в Україні.....	266
Висновки до розділу 4.....	284

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

5.1. Шляхи реформування конституційних основ організації та здійснення державної влади в Україні	293
5.2. Конституційно-правова відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні: підстави та форми	309
5.3. Громадський контроль за здійсненням державної влади в Україні.....	328
Висновки до розділу 5.....	343

ВИСНОВКИ..... 347

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 378

CONTENT

INTRODUCTION	7
SECTION 1. THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASIS OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL BASIS OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF STATE AUTHORITIES	
1.1. Constitutional and legal principles of organization and exercise of state power: concept, content, essential features.....	21
1.2. Organization and exercise of state power as an object of constitutional and legal research	42
1.3. Methodology for researching the organization and exercise of state power	76
Conclusions to Section 1	91
SECTION 2. HISTORICAL AND COMPARATIVE ASPECTS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION AND EXERCISE OF STATE AUTHORITIES	
2.1. Genesis of constitutional and legal foundations of state power in Ukraine until 1991.....	99
2.2. Development and reformation of constitutional and legal foundations of organization and exercise of state power in independent Ukraine	115
2.3. Constitutional and legal consolidation of the principles of organization and exercise of state power in the EU Member States	129
Conclusions to Section 2	145
SECTION 3. CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF ORGANIZATION AND GUARANTEE OF STATE GOVERNMENT IN UKRAINE	
3.1. The constitutional model of organization of state power in Ukraine.....	152
3.2. Territorial basis of the organization of state power in Ukraine	169
3.3. Constitutional principles of formation of the institutional mechanism of state power in Ukraine	183
3.4. Constitutional and legal principles of guaranteeing state power in Ukraine.....	204
Conclusions to Section 3	223

SECTION 4. CONSTITUTIONAL-LEGAL MECHANISM OF STATE AUTHORITIES IN UKRAINE

4.1. Constitutional Principles of Exercising State Power in Ukraine: Concepts, Types and Content..... 229

4.2. Constitutional legal methods and forms of exercising state power in Ukraine 250

4.3. Constitutional-legal mechanism of functioning of state power in Ukraine..... 266

Conclusions to Section 4 284

SECTION 5. IMPROVEMENT OF THE CONSTITUTIONAL BASIS OF STATE AUTHORITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

5.1. Ways to reform the constitutional foundations of the organization and exercise of state power in Ukraine 293

5.2. Constitutional and Legal Responsibilities of Public Authorities and Officials in Ukraine: Grounds and Forms 309

5.3. Public control over the exercise of state power in Ukraine 328

Conclusions to Section 5 343

CONCLUSIONS 347

REFERENCES 378

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження

Подальший динамічний розвиток Української держави, її успішна євроатлантична інтеграція потребує ґрунтового та розважливого аналізу організації і діяльності державного апарату, встановлення слабких місць, недоліків у функціонуванні органів державної влади України, визначення перспективних напрямів удосконалення роботи й посилення дієвого контролю українського народу над публічною владою. Важливим питанням при розробленні та внесення змін до Основного Закону України є формування цілісної ефективної системи організації державної влади, яка спроможна забезпечити державний суверенітет України та розвиток громадянського суспільства.

Актуальність теми монографії обумовлена тим, що сучасний період розвитку України характеризується ґрунтовними змінами, які відбуваються у житті країни, державному будівництві, ідеології та церкві. Підтвердженням цих змін є проведення в Україні конституційно-правової реформи, яка направлена на удосконалення організації та функціонування публічної влади. Ми відстоюємо ідею соборності незалежності української держави, в якій одним із головних атрибутів має бути легітимна влада, що функціонує для забезпечення потреб і благ людини та української нації.

Світовий досвід доводить, що механічне копіювання зарубіжних моделей організації державної влади без належного наукового обґрунтування та критичної оцінки власних можливостей у процесі розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, закріпленої Конституцією України, може призвести до погіршення внутрішньополітичної та економічної ситуації у державі. Саме тому визначена тема дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади в Україні є сучасною і актуальною, і вимагає від науковців якісно нових підходів, рекомендацій, напрацювань і розробок, що будуть враховувати власний історичний досвід, найкращі практики зарубіжних країн, а також нові виклики та обставини, з якими зіштовхується Україна в процесі організації і функціонування державної влади. Слід наголосити, що умови існування України знаходяться в постійних змінах у міжнародній, політичній,

економічній, соціальній, духовній, культурній, інформаційній та інших сферах.

Численні дискусії про закріплення та реалізацію конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні показали, що конституційно-правова реформа, яку проводять в Україні вже тривалий час, потребує нових підходів і відповідального ставлення до неї. Саме тому є необхідність науково обґрунтованих реалістичних пропозицій та рекомендацій, спрямованих на утвердження та реформування державної і самоврядної влади. У зв'язку з цим вважаємо, що зараз головною метою наукових досліджень має стати обґрунтування оптимальної конституційної моделі організації державної влади, засади формування органів державної влади, громадський контроль за здійсненням державної влади, конституційно-правові методи та форми здійснення державної влади, функціонування системи вищих, центральних і місцевих органів державної влади, конституційно-правові засади взаємодії та відповідальності органів державної влади, конституційне реформування державної влади на апробованих і визнаних засадах у демократичних країнах.

Конструктивне розв'язання зазначених завдань вимагає поряд з ґрунтовним науковим аналізом усталених у світі доктрин, учень і теорій, а також положень конституцій і міжнародних договорів, напрацювання нових висновків, положень і пропозицій, які сприятимуть удосконаленню вітчизняної конституційної теорії та практики організації та здійснення державної влади в умовах глобальних викликів і проблем, які постали перед Україною.

Саме тому на сучасному етапі національного державотворення є необхідність комплексного дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади в Україні з виробленням науково обґрунтованої конституційно-правової теорії, що може бути використана як модель організації та функціонування державної влади, що визначить матеріальні та процесуальні складові реформування державної влади з метою розвитку демократичних процесів та побудови суспільства, в якому основною цінністю буде людини і забезпечення її прав та свобод.

Слід зазначити, що основоположні цінності, принципи і тенденції розвитку конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади залишаються традиційним предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених із найдавніших часів – до сьогоднішнього дня. Науково-теоретичною базою

дослідження конституційно-правових засад державної влади в Україні стали роботи таких сучасних вітчизняних учених, як: В. Авер'янов, Н. Армаш, К. Бабенко, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, О. Батанов, Ф. Бурчак, О. Васильченко, Ф. Веніславський, Н. Вороніна, В. Головатенко, М. Гультай, В. Демиденко, В. Єрмолаєв, В. Журавський, Б. Калиновський, Ю. Ключковський, В. Ковальчук, М. Козюбра, В. Колісник, І. Коліушко, А. Колодій, Ю. Коломієць, М. Колос, В. Копейчиков, В. Кравченко, І. Кресіна, А. Крусян, В. Лемак, О. Лотюк, О. Марцеляк, Н. Мішина, В. Мусіяка, Н. Мяловицька, Н. Нижник, Л. Наливайко, В. Погорілко, М. Савчин, О. Святоцький, С. Серьогіна, В. Сіренко, О. Скакун, В. Скрипнюк, О. Скрипнюк, О. Совгіря, М. Ставнійчук, П. Стецюк, В. Сухонос, В. Тацій, С. Телешун, М. Теплюк, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Ю. Фрицький, М. Цвік, Т. Чехович, В. Шаповал, В. Шатіло, Ю. Шемшученко, В. Шувалова, Л. Юзьков, В. Яворський, О. Яриши та ін.

З-поміж зарубіжних учених, які досліджували теоретичні та практичні аспекти конституційно-правових засад державної влади, слід згадати таких учених, як: М. Алексєєв, М. Альберт, Дж. Брайс, Ф. Бекон, Ж. Білліас, Ж. Боден, В. Бред, Л. Бужковські, Д. Валадес, В. Виноградов, В. Вольпе, Т. Гоббс, Л. Готроп, А. Градовський, Я. Давуд, М. Дюверже, Р. Елліс, А. Есмен, С. Іссахаров, Д. Кадді, Т. Кілер, Г. Конвай, Г. Коранг, Е. Корвін, Г. Кольб, Лаоцзи Дао дещин, А. Лійфарт, Г. де-Лолм, Дж. Локк, Р. Лорян, С. Лорті, Х. Меллер, Дж. Міл, С. Мілкіс, Ш. Монтеск'є, Д. Муц, Р. Нойштадт, Л. Ольсон, Й. Орлеанський, С. Падовер, Т. Парсонс, Т. Пейн, Ю. Руано, Ж.-Ж. Руссо, С. Сковронек, М. Стукі, Ф. Табіо, Ед. Б. Тайлор, А. Дж. Тойнби, А. де Токвіль, Ф. Фрейдел, Е. Фріман, Ф. Фукуяма, Ю. Харарі, С. Хесс, М. Холл, Л. Штейн, К. Шмітт, А. Шлезінгер, М. Шугарт та ін.

Значна увага в монографії також приділена аналізу конституційно-правової думки XIX – поч. XX ст. щодо засад організації державної влади, викладеної в роботах І. Андрієвського, Й. Блюнчлі, О. Градовського, М. Ковалевського, С. Котляревського, М. Коркунова, С. Корфа, М. Лазаревського, П. Лодія, Л. Петражицького, М. Рейснера, М. Рененкампа, О. Романовича-Славатинського, П. Стучки, Б. Чичеріна і ін., значна частина з яких викладали в Університеті Св. Володимира в м. Києві.

Не применшуючи ролі та значущості доробку попередньо зазначених науковців, необхідно визнати, що в Україні системне

комплексне дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади в умовах конституційно-правових трансформацій та інтеграції до Європейського Союзу в українській науці конституційного права до сьогодні відсутні.

У процесі підготовки монографічного дослідження основна увага зосередилась на необхідності теоретико-методологічного обґрунтування системного удосконалення законодавства щодо організації та здійснення державної влади в Україні, консолідацією українського народу та вітчизняних політично-владних і державно-управлінських еліт навколо визначеного в Конституції України незворотного європейського та євроатлантичного курсу України.

Подальший динамічний розвиток Української держави, її успішна євроатлантична інтеграція потребує ґрунтовного та розважливого аналізу організації і діяльності державного апарату, встановлення слабких місць, недоліків у функціонуванні органів державної влади України, визначення перспективних напрямів удосконалення роботи та посилення дієвого контролю народу України над публічною владою.

Саме цим і обумовлена значна низка реформ (конституційна, муніципальна, адміністративно-територіальна, парламентська, податкова, пенсійна, медична та інші), які нині проводяться, чи про потребу реалізації яких оголошено в Україні. Всі вони покликані удосконалити процедуру формування органів державної влади України, покращити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, реформувати механізми та засоби реалізації доктрини народного суверенітету в аспекті посилення відповідальності державної влади перед народом України. Але, разом із тим, на наш погляд, квінтесенція сучасних реформ в Україні має полягати саме в удосконаленні принципів здійснення державної влади, наповнення їх новітнім змістом, відповідним до вимог сьогодення, доповнення новими принципами формування та діяльності органів державної влади України.

Зазначені обставини й зумовили вибір об'єкта та предмета цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація, результати якої втілені в цій монографії, виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках бюджетних тем "Теорія та практика адаптації України до

законодавства ЄС” (16БФ042-01), яка досліджувалась на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 р., “Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства” (№ 19 БФ 042-01), яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2021 року.

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 10 від 22 червня 2016 року).

Базові джерела дослідження.

Джерельну базу монографічного дослідження становлять історичні пам'ятки українського та зарубіжного права, праці визнаних філософів і правознавців, які в своїх роботах вивчали основи організації та здійснення державної влади, наукові праці сучасних українських і зарубіжних правників у галузі конституційного, європейського, адміністративного та муніципального права, національне, зарубіжне та міжнародне законодавство, висновки та рекомендації визнаних міжнародних інституцій, у тому числі Європейської Комісії “За демократію через право” (Венеціанської комісії), а також матеріали наукових досліджень, монографій, дисертацій, навчальних підручників, посібників та статистичні дані, акумульовані Державною службою статистики України.

Мета та завдання монографічного дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади в Україні, а також у формуванні пропозицій щодо модернізації національного законодавства про конституційно-правовий статус органів державної влади та удосконалення правозастосовної практики їхньої діяльності в умовах реалізації зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію, проведення реформи публічного управління та забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Досягнення поставленої дослідної мети зумовило розв'язання таких *завдань*:

– визначити сутність, зміст і поняття конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади;

– узагальнити та систематизувати правові дослідження українських і зарубіжних учених, присвячені конституційним основам організації та здійснення державної влади з найдавніших часів – до сьогодення;

– виявити й обґрунтувати особливості методології дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади;

– здійснити періодизацію генезу конституційно-правових засад державної влади на території України до 1991 року;

– висвітлити розвиток і реформування конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади у незалежній Україні;

– узагальнити і проаналізувати конституційно-правове закріплення засад організації та здійснення державної влади у державах-учасниках Європейського Союзу;

– визначити конституційні засади діючої моделі організації державної влади в Україні;

– встановити й охарактеризувати територіальну основу організації державної влади в Україні;

– розкрити конституційні засади формування інституційного механізму державної влади в Україні;

– з'ясувати конституційно-правові засади гарантування державної влади в Україні;

– визначити поняття, види та зміст конституційних принципів здійснення державної влади в Україні;

– встановити й охарактеризувати конституційно-правові методи та форми здійснення державної влади в Україні;

– окреслити конституційно-правовий механізм функціонування державної влади в Україні;

– розробити й обґрунтувати пропозиції щодо шляхів реформування конституційних основ організації та здійснення державної влади в Україні;

– окреслити підстави та розкрити форми конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні;

– визначити стан і перспективи розвитку громадського контролю за здійсненням державної влади в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовими основами організації і здійснення

державної влади та їх модернізацією в умовах конституційних реформ та реалізації зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію та забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Предметом дослідження є конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні.

Методи дослідження

Для одержання найбільш достовірних наукових результатів у монографічному дослідженні використано систему принципів і підходів, що побудована на філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методах у поєднанні з теоретичними положеннями, пізнавальними принципами та науковими парадигмами. У своїй сукупності відповідні методи утворюють цілісну методологію дослідження конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади в Україні. У роботі над усіма структурними підрозділами монографії широко використовувалися такі логічні прийоми як аналіз і синтез, визначення та класифікація, судження та узагальнення.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що ця монографія є першим комплексним науковим дослідженням конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади в Україні, у якому запропоновано науково-обґрунтовану теорію конституційно-правового регулювання, розкрито форми та методи функціонування державної влади, з'ясовано проблеми та обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення Конституції та законів України на основі власного історичного українського досвіду й позитивного досвіду конституційного державотворення країн-членів Європейського Союзу й інших держав.

В основу загальної періодизації покладено проблемно-хронологічний принцип поділу процесу розвитку державно-правових форм, факторів та явищ на території України. Спираючись на результати дослідження, автором запропоновано виділити основні етапи становлення та розвитку державної влади в Українській державі: I. Києво-Руська (Київське князівство), Галицько-Волинська та Литовсько-Руська держави; II. Козацька держава; III. Україна в імперську добу наприкінці XVIII – поч. XX ст.; IV. Українська Народна Республіка, Українська держава та Західно-Українська Народна Республіка (1917-1922 рр.); V. Україна в складі колишнього СРСР (1922-1991 рр.); VI. Незалежна Україна (1991-2019 рр.).

З'ясовано, що за відносно короткий в історичному вимірі період сучасної української державності з 1991 по 2019 рік у національному державотворенні було апробовано різноманітні види республіканської форми державного правління: 1991-1996 роки переважно президентська республіка; 1996- 2006 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2006-2010 роки – змішана парламентсько-президентська республіка; 2010-2014 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2014-2019 роки – змішана парламентсько-президентська республіка. При цьому, на сьогодні очевидно є неефективність закріпленої в Конституції України моделі організації та функціонування державної влади, яка закладає численні конституційні колізії та конфлікти у “трикутнику влади: Верховна Рада України – Президент України – Кабінет Міністрів України”. А в умовах децентралізації та анексії АР Крим і тимчасово окупованих територій на Сході України створює передумови за вектором “центр – регіони”. Зазначене зумовлює потребу в проведенні системних конституційних реформ, спрямованих на удосконалення конституційних основ організації та діяльності органів і посадових осіб державної влади й трансформації України в парламентську або президентську республіку.

Встановлено, що конституційний процес в Україні призвів до того, що характерною особливістю Конституції України від 28 червня 1996 року в частині організації державної влади була її нестабільність і очікування змін. Акцентовано увагу на тому факті, що національні революції 1990, 2004 та 2014 рр. у конституційному вимірі завершилися зміною повноважень Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, і в цьому процесі визначальним питанням було спроможність впливати на організацію та функціонування уряду. Визначено, що саме ця обставина вкрай негативно та загрозово впливає на організацію і функціонування державної влади та українського суспільства, оскільки породжує неналежне безвідповідальне ставлення до Основного Закону України, перш за все, з боку владних суб'єктів та в кінцевому рахунку – всього українського народу.

Здійснено узагальнення та систематизацію наукових поглядів, концепцій і теорій провідних зарубіжних і українських учених щодо конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади в Україні як об'єкту конституційно-правових досліджень. Зроблено висновок, що витoki знань про основи організації та функціонування державної влади знаходимо в працях мислителів

Античності (Аристотель, Платон, Цицерон і ін.), але дослідження конституційних засад володарювання, зокрема й конституційне обмеження влади монарха, з'являються пізніше, в епоху Відродження. Йдеться про роботи фундаторів доктрини класичного конституціоналізму Ф. Бекона, Дж. Лока, Дж. Міля, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є та ін., які стали прологом до закріплення в перших конституціях і конституційних актах цінностей і принципів організації та здійснення державної влади. Поява ж перших конституцій у XVIII-XIX ст. сприяла дослідженням таких учених-конституціоналістів, як І. Андрієвський, І. Блюнчлі, О. Градовський, Г. Еллінек, М. Коркунов, М. Лазаревський, С. Лоу, Т. Пейн, М. Рененкамф, А. де Токвіль, Б. Чичерін і ін. засад організації та здійснення державної влади. У XX ст. проблематика конституційних засад державної влади досліджувалась українськими правниками як за доби національної революції та державотворення 1917-1922 рр. (М. Грушевський, В. Винниченко, М. Мироненко, П. Мірчук і ін.), так і після входження України до складу колишнього СРСР. І лише після проголошення незалежності України вітчизняні правознавці почали, спочатку В. Авер'янов, В. Мелашенко, В. Погорілко, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, а надалі й інші почали досліджувати конституційні основи організації та здійснення державної влади, з огляду на національні інтереси Української держави і з урахуванням позитивного досвіду конституційного державотворення в країнах, що є членами ЄС.

Визначено зміст конституційно-правових засад державної влади в Україні, що являють собою принципи, функції державної влади, правовий статус суб'єктів, що державну владу реалізують, гарантії її здійснення, організацію, взаємодію та функціонування механізму державної влади й відповідальність її органів та посадових осіб;

Розроблено визначення принципів здійснення державної влади в Україні – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення реалізації державної влади в інтересах українського народу.

Встановлено, що Конституція України стала документом політичного компромісу, вона не увібрала в себе дух наукової, політичної і правової думки. Розроблено теоретичні та

методологічні засади конституювання державницьких основ конституційного ладу, системи державних, самоврядних і суспільних інституцій, а також напрацьовано шляхи удосконалення організації та функціонування публічної влади щодо забезпечення реалізації положень Конституції України.

Удосконалено положення щодо перспектив проведення конституційної реформи в Україні, під час якої є доцільним використати власний історичний досвід і сучасну практику демократичних держав, і передбачити чисельність Верховної Ради України у пропорції 80–100 тис. жителів на одного представника українського народу у парламенті. На 2019 рік обґрунтована чисельність українського парламенту може складати 400 народних депутатів.

На основі вивчення досвіду конституційно-правового закріплення моделей організації та функціонування державної влади в країнах Європейського Союзу запропоновано шляхи реформування державної влади в Україні, при якому мають бути враховані основні принципи права Європейського Союзу, зокрема субсидіарності та пропорційності, а також досвід держав-членів Європейського Союзу;

Визначено, що представницька демократія є однією із форм вираження народного суверенітету, при цьому зроблено застереження, що роль громадянського суспільства є перебільшеною, оскільки представницька демократія – її механізм має бути таким чином побудований, щоб не було необхідності у зовнішньому контролі. Ефективна представницька демократія більше залежить від якості політичної еліти, нормативно-виваженої виборчої процедури, збалансованості системи стримувань і противаг, що лежать в основі форми правління. Наголошено на необхідності удосконалення інституту представницької демократії, яка пов'язана із формами безпосереднього народовладдя, тим, що розпочинається із виборів, але сутністю своєю має як раз організацію роботи та функціонування органів публічної влади в Україні.

Визначено, що механізм здійснення державної влади в Україні являє собою цілісну, впорядковану систему взаємопов'язаних органів державної влади України, їх посадових і службових осіб, наділених державно-владними повноваженнями з метою ефективного досягнення завдань й реалізації функцій держави та окрім вищенаведених елементів також включає такі структурні складові: а) політична інфраструктура; б) економічна інфраструктура; в) духовно-ідеологічна інфраструктура; г) соціально-

демографічна інфраструктура; г) правова інфраструктура; д) інфраструктура забезпечення національної безпеки і оборони.

Обґрунтовано пропозицію щодо об'єднання в одному розділі Конституції України з назвою “Адміністративно-територіальний устрій, територіальна організація публічної влади, місцеве самоврядування”, в якому закріпити такі питання: засади адміністративно-територіального устрою України та його складові, розмежувати штучно утворені державою адміністративно-територіальні одиниці (район, область) та природні територіальні одиниці (село, селище, місто), засади територіальної організації публічної влади та місцевого самоврядування, статус Кримської області (Автономної Республіки Крим). Також в цьому розділі слід розкрити статус столиці України міста Києва та розписати особливості саме здійснення місцевої публічної влади в ньому. Це важливо зробити з огляду на різночитання конституційних положень, що призводить до неузгоджень і постійної потреби їхнього тлумачення Конституційним Судом України у їх зв'язку.

На основі аналізу основних принципів функціонування державного апарату стверджується, що принципи діяльності органів державної влади України акумулюють світові та національні цінності реалізації державної влади в інтересах українського народу, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості. Незважаючи на конституційно-правове закріплення принципів здійснення державної влади в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, фактична їх реалізація в Україні бажає бути кращою. Більше того, окремі положення нормативно-правових актів України, що закріплюють правовий статус органів державної влади України, суперечать нормам-принципам функціонування державного апарату, що мають володіти найвищою імперативністю.

Сформульовано визначення форм та методів здійснення державної влади в Україні. Так, форми здійснення державної влади в Україні – це закріплені Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами України певні консолідовані, специфічні види дій органів державної влади України, їх посадових і службових осіб з метою досягнень завдань та реалізації функцій вказаних державних інституцій в межах їхньої компетенції. Методи здійснення державної влади в Україні – це вироблені на основі довготривалої практики

функціонування державного апарату України та передбачені законодавством України система взаємопов'язаних прийомів, засобів, способів досягнення завдань та реалізації функцій органів державної влади України, які відображають якісну сторону діяльності державних інституцій, оскільки мають бути спрямовані на досягнення бажаного результату найбільш оптимальним чином.

Доведено, що при закріпленні та реалізації принципу поділу державної влади жоден її інститут не повинен займати домінуючого положення і не мав права перебирати на себе повноваження інших органів, при цьому при виникненні політичних конфліктів законодавча влада має відігравати визначальну роль виходячи із ціннісної сутності конституціоналізму. Саме Верховна Рада України, окрім основної законодавчої функції, володіє також рядом установчих, зовнішньополітичних, контрольних повноважень. Дану авторську позицію підтверджує сучасно історична практика України виходу із політико-правових криз 1990, 2004 та 2014 років.

Запропоновано розробити й прийняти нову конституцію на основі народного вибору через демократично обрану конституційну асамблею з наступним схваленням на всеукраїнському народному референдумі. Історія знає досвід Іспанії, і Україні можна взяти за взірць алгоритм розв'язання кризи, коли перехід від авторитаризму до реальної демократії відбувався у правовій ненасильницькій формі й завершився схваленням демократичної Конституції. Важливо досягнути відповідність між реальним станом суспільного розвитку та закріпленими в Конституції України цінностями людини, громади, держави.

Теоретична і практична значущість роботи.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що сформульовані в ньому висновки, пропозиції та рекомендації розвивають конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні, можуть бути використані в ході подальших наукових досліджень означених питань, зокрема, в галузях конституційного, муніципального й адміністративного права. Практичне значення одержаних результатів визначається їхньою актуальністю, новизною та сформульованими загальнотеоретичними та прикладними висновками. Сферою практичного застосування матеріалів монографії дослідження є законодавчий та нормотворчий процеси як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Вміщені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані при проведенні

конституційної, муніципальної, адміністративної, судової та інших реформ, вдосконаленні механізму функціонування та взаємодії органів публічної влади в контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

Структура дослідження. Мета і завдання, які поставив перед собою автор монографії, зумовили її структуру. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на шістнадцять підрозділів, висновків, списку нормативних джерел і літератури.

Розділ перший присвячений дослідженню теоретико-методологічних основ конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади. Зокрема сформульовано поняття, визначені сутнісні ознаки та розкрито зміст конституційно-правових засад організації і здійснення державної влади, досліджувались роботи вітчизняних і зарубіжних фахівців з питань, пов'язаних з організацією та здійсненням державної влади. Окрему увагу автор приділив обґрунтуванню методології дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади.

До *другого розділу* монографії увійшли питання, пов'язані із історичними та компаративними аспектами конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади. Досліджувалася генеза конституційно-правових засад державної влади на території України, а також конституційно-правове закріплення засад організації та здійснення державної влади у державах-учасницях Європейського Союзу.

Розділ третій монографії присвячений розкриттю конституційно-правових засад організації та гарантування державної влади в Україні, визначена та схарактеризована конституційна модель організації державної влади в Україні, містить результати дослідження щодо територіальної основи організації державної влади в Україні, розкрито конституційні засади формування інституційного механізму державної влади в Україні, а також встановлено конституційно-правові засади гарантування державної влади в Україні.

До *четвертого розділу* включені питання, пов'язані із дослідженням конституційно-правовим механізмом здійснення державної влади в Україні, визначенням конституційних принципів здійснення державної влади в Україні, виділенням їхніх видів і розкриттям змісту. Виходячи з результатів дослідження цих питань, автор пропонує інноваційний підхід до конституційно-правового

механізму функціонування державної влади в Україні, включаючи розкриття форм і методів діяльності публічної влади.

До останнього, *п'ятого розділу*, увійшли результати дослідження щодо удосконалення конституційних основ державної влади в Україні у контексті євроінтеграції. Автор також детально дослідив конституційно-правову відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні, її підстави та форми й запропонував шляхи її реформування. Особлива увага приділена питанням організації та громадському контролю за здійсненням державної влади в Україні, створенням умов для формування та ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства, що забезпечить розбудову соборної, демократичної, соціальної, правової держави.

На завершення хотілося б подякувати кафедрі конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науковому консультанту та рецензентам, за слушні рекомендації та пропозиції під час підготовки монографії, всім, хто сприяв її виходу своїми цінними порадами та критичними зауваженнями, що дало можливість більш аргументовано представити авторську позицію та надати праці логічної послідовності, а висновкам – завершені форми.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1. Конституційно-правові засади організації та здійснення державної влади: поняття, зміст, сутнісні ознаки

Подальший динамічний розвиток суверенної Української держави, успішна реалізація закріпленого в Конституції України стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [306] потребує ґрунтовного та розважливого аналізу організації і діяльності державного апарату, виявлення слабких місць, прорахунків у функціонуванні державної влади України, визначення перспективних і реалістичних напрямів удосконалення роботи й посилення дієвого контролю українського народу над здійсненням публічної влади.

Крім того, актуальність розкриття цих питань обумовлена в тому числі сучасними подіями в Україні, тими реформами, що мають місце після подій 2013–2014 рр.

Суспільство поставило на порядок денний необхідність модернізації організації влади, удосконалення територіальної основи функціонування держави, декомунізацію, утвердження основоположних прав і свобод людини та їх реальне забезпечення. Саме цим і обумовлена значна низка реформ (конституційна, муніципальна, адміністративно-територіальна, парламентська, податкова, пенсійна, медична та інші), які нині проводяться, чи про потребу реалізації яких проголошено українською владою. Всі вони покликані удосконалити процедуру формування органів державної влади України, покращити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, реформувати механізми та засоби реалізації доктрини народного суверенітету в аспекті посилення відповідальності державної влади перед Українським народом.

Для комплексного дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади важливим завданням є чітко

окреслити розуміння понятійно-категоріального апарату, що буде використаний при розкритті даного питання. Тому вважаємо доцільним розібратися в термінологічній плутанині, що виникла у зв'язку з різними підходами до тлумачення термінів “засада”, “основа”, “принцип”.

Незважаючи на загальноповживаність у науці конституційного права термінів “засада”, “основа”, “принцип”, що зазвичай використовують для позначення комплексних правових категорій у множині, на сьогодні не склалося єдиного всіма визнаного підходу для тлумачення їхнього змісту [342, с. 23].

Базовими для всіх галузей права є тлумачення зазначених термінів у теорії держави та права. Так, О. Скакун дає визначення принципам права з посиланням на етимологічне походження від лат. *principium* – основа, засада, як загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу та порядку [594, с. 242].

Виходячи із цього визначення може скластися враження, що принципи, засади та основи є синонімами, але оскільки ми говоримо про зміст даних термінів у правовому полі, не вбачається, що принципи є єдиними засадами правового регулювання суспільних відносин [342, с. 23].

У теорії права існує два терміни: “правові принципи” та “принципи права”. Вони різняться між собою тим, що правові принципи виникають, як правило, до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права та законодавства, переходять у принципи права. Правові принципи – це головні ідеї, які виражають основні вимоги до системи права тієї чи іншої держави [326, с. 208].

У підручнику з питань загальної теорії держави і права під редакцією В. Копейчикова принципи права визначені як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та відображають суттєві положення права, за своєю сутністю є узагальненими відбитками об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, людства в цілому [193, с. 108].

Можна говорити про те, що сутнісним тлумаченням терміну “принцип” є основна засада, тобто та засада, яка лежить в основі явищ, систем, процесів [342, с. 23].

У науці конституційного права зустрічається різноманітне вживання окреслених термінів, у ряду авторів як синоніми. Це

можна пояснити тим, що науковий стиль мовлення більш складний для сприйняття і вимагає чіткого вживання термінів. Особливо якщо робота присвячена засадничим певним ідеям того чи іншого явища, процесу, тощо, автори іноді намагаються шляхом пошуку синонімів уникати частих повторень [346, с. 26].

Учений В. Божко проводить достатньо цікавий аналіз співвідношення змісту термінів “засада” та “принцип” відповідно до правових позицій, сформульованих Конституційним Судом України. У автора такі висновки: термін “засада” охоплює значно більшу кількість явищ, аніж термін “принцип” і визначає основні, вихідні положення певного явища; засади – це те підґрунтя, на основі якого здійснюють певну діяльність, це ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства; реалізація засад здійснюється через формування принципів; засади визначають зміст принципів, а останні є похідними від засад; засади визначають найважливіші підвалини та закономірності певного явища, їх метою є збалансування, узгодження здійснюваного впливу. При цьому реалізація засад здійснюється через визначення механізму та конкретних органів, на які покладено обов’язки щодо реалізації певної політики. Автор наводить приклад, про те, що засади правового регулювання оплати праці, керуючись правовими позиціями Конституційного Суду України, охоплюють принципи та функції оплати праці, її правовий режим і механізм правового регулювання; визначають суб’єктів оплати праці, їхню правосуб’єктність, гарантії реалізації ними свого правового статусу тощо [91, 633].

Ми погоджуємося із висновками автора, також вважаємо засади більшим за змістом терміном, який охоплює принципи, функції, правовий статус суб’єктів, гарантії, організацію та функціонування [342, с. 24].

Що стосується терміну “основа”, Академічний тлумачний словник (1970–1980) містить значення слова “основа” в прямому та переносному значенні. Безумовно нас цікавить абстрактне, тобто переносне, в цьому значенні “основа” – те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується. В правовій науці зазвичай термінологічно вживається “основи”, тобто тільки множина, тлумачення слова “основа” тільки множина є декілька:

– головні засади, підвалини чого-небудь (моралі, поведінки і т. ін.). Він .. мало не плакав, коли міцні, здавалось, як мур, основи

старої віри хитались і падали під новим словом. (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 141);

– провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності. Є доля правди в словах дружини, але є і залізна логіка його життя: попустити своє годиться тільки тоді, коли це приносить користь. Відступиш від цих основ – і станеш на слизький шлях жінчиних родичів (Михайло Стельмах, I, 1962, 286) [609].

Виходячи із лінгвістичного розуміння терміну “основа”, він може визначати поняття – сукупність принципів і правил, що є базовими для певної діяльності.

Дослідник Н. Бакаянова розглядаючи співвідношення понять основи, засади та принципи адвокатури приходять до висновку, що основи – сукупність головних цінностей, принципів основоположних інститутів і норм, які визначають явище як правове. Принципи є основами правового явища, але поряд з іншими складовими елементами. Принципами є основоположні керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується, в цьому випадку організація та діяльність адвокатури і здійснення адвокатської діяльності. Засади за своєю суттю максимально наближені до принципів, але такі положення є більш розкритими та деталізованими [71, с. 23].

Як бачимо, автор вважає “основи” терміном, що визначає більш широким поняттям, що включає принципи, а засади – більш розкритими та деталізованими основоположними керівними ідеями.

Повернемось до лінгвістичного розуміння. “Засада” тлумачаться як:

– основа чогось. Те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. Однією з головних засад мистецтва, художньої прози зокрема, є внутрішня спроможність письменника до аналізу життєвих явищ, здатність бачити в них нове, не помічене іншими (Вітчизна, 6, 1968, 199);

– вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки. На власні гроші набув [Макар Іванович] сотню примірників [книжки], щоб послати на село, до своїх, і таким робом довести, що, вірний демократичній засаді, не розриває зв'язків з народом (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 162); З борців насміхалася доля. Зростала проте їх громада. Добробут народний та воля – То наша найперша засада (Павло Грабовський, I, 1959, 367) [611, с. 300].

“Принцип” – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін. Основний

закон якої-небудь точної науки. Понад триста років людині відомий принцип всесвітнього тяжіння Ньютона (Знання та праця, 2, 1966, 8). Правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. [611, с. 300].

Саме через лінгвістичне розуміння ми вважаємо можна вирішити суперечності щодо співвідношення понять засади, основи та принципи.

Так, тлумачення вищезазначених слів не дозволяє погодитись із висновками Н. Бакаянної.

Оскільки бачимо, що саме “засада” є терміном для позначення більш широкого поняття, яке охоплює принципи (вихідні, головні положення), основи світогляду, правила поведінки. “Основою” є певна сукупність принципів, згрупованих у контексті розглядуваного об’єкту. Принцип є вужчим, чітко визначеним положенням (ідеєю), що лежить в основі того чи іншого правового явища, діяльності тих чи інших суб’єктів правовідносин [346, с. 28].

Конституційно-правові засади визначають найважливіші підвалини та закономірності організації і здійснення державної влади. Їхньою метою є збалансування інтересів та узгодження форм і методів діяльності органів державної влади. Саме на основі конституційно-правових засад здійснюється діяльність суб’єктів конституційного права, це основоположні ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. На основі опрацьованого матеріалу робимо висновок, що конституційно-правові засади є комплексним за змістом терміном, який охоплює принципи, функції, правовий статус суб’єктів, гарантії, організацію, функціонування та відповідальність.

Але, разом з тим, на наш погляд квінтесенція сучасних реформ в Україні має полягати саме в удосконаленні принципів здійснення державної влади, наповнення їх новітнім змістом, відповідним до вимог сьогодення, доповнення новими принципами формування та діяльності органів державної влади України. При цьому вкрай важливо сформулювати саме поняття принципів здійснення державної влади [354, с. 10].

Варто наголосити, що належне, повноцінне формування дефініції принципів здійснення державної влади, диференціація їх на певні види та характеристика по суті передбачає встановлення етимології самого слова “принцип”, розкриття його сучасного тлумачення та розуміння стосовно здійснення державної влади в Україні [354, с. 10].

З огляду на наведене, етимологічний словник української мови встановлює, що слово “принцип” запозичене з французького “*principe*” – “початок, першооснова”. А те – від латинського “*principium*” – “перший; головний” [183, с. 574].

Разом з тим, відповідно до академічного тлумачного словника української мови слово “принцип” за своїм змістом означає: а) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; б) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [610, с. 693]. У свою чергу, слово “здійснення” розкривається як: а) запровадження, втілення в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; б) виконання, робити що-небудь і т. ін. [611, с. 541].

В той же час, у юридичній енциклопедії принцип (від франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) встановлюють як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права [722, с. 110].

За словником за редакцією О. Колба, А. Буймістра, принцип (від лат. *princeps* – “перший, головний”) – основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації [311, с. 374].

Водночас, за новим енциклопедичним словником, “принцип” (від лат. *principium* – начало, основа): 1) вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації або 2) основа побудови або дії якого-небудь прибору, машини тощо [439, с. 968].

Відповідно до нового тлумачного словника української мови принцип означає основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; засада; основний закон якої-небудь точної науки [436, с. 899].

Окрім того, словник іншомовних слів визначає “принцип” як – центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [608, с. 762]. Філософський енциклопедичний словник встановлює “принцип” як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [669, с. 519].

На основі аналізу, наведених вище та інших джерел, можна дійти висновку, що принципи – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, які характеризуються універсальністю,

високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення певної теорії, науки, процесу тощо [354, с. 11].

Правові принципи пронизують правову матерію, і у першу чергу, правові ідеї. Принципи – це, перш за все, ідеї. Елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються у норми, втілюються у них. Принципи концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [199, с. 25].

Слід зауважити, що в юридичній літературі категорія “принцип” найбільше досліджувалася стосовно права. Це обумовлено особливою соціальною роллю права, що покликано регламентувати всі сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави. При цьому максимально гармонійно та оптимально поєднати свободу, справедливість і обов'язок. У такому зв'язку цікавим є підхід А. Колодія в його дисертації на здобуття доктора юридичних наук. Він визначає принципи права як відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави та права, є однопорядковими з сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю [239, с. 19].

Привертає увагу дисертаційне дослідження Т. Фулей, яка загальнолюдські принципи права розкриває як зафіксовані у позитивному праві його універсальні нормативні засади, що напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою, об'єктивно зумовлені потребами та рівнем розвитку людської цивілізації і втілюють її найкращі здобутки у правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання і придатні до застосування у будь-якій системі права [679, с. 8].

На всіх етапах історичного розвитку суспільства та держави таке явище як влада завжди було об'єктом наукових досліджень. Протягом тисячоліть людство послідовно формувало своє відношення до влади.

У підручнику “Загальна теорія держави і права” за редакцією В. Копейчикова знаходимо визначення поняття влада. Під ним розуміють авторитетну силу, вольові відносини між людьми, у яких ті, хто має владу, визначають поведінки підвладних осіб. Суспільна влада, в свою чергу, – це необхідність, бо за її допомогою забезпечується нормальне функціонування всіх соціальних суб'єктів,

вона забезпечує організованість і порядок, координує дії різних елементів держави та суспільства. Автори підручника погоджуються в тому, що за сферою реалізації влада буває економічна та політична, за суб'єктами, що беруть участь у владовідносинах на державну владу, – влада формальних і неформальних об'єднань. Під політичною владою розуміють вироблення і запровадження у життя політичних програм усіма суб'єктами політичної системи, а також різними неформальними угрупованнями. Державна влада, на думку авторів підручника, – влада, що здійснюється тільки державою. Її ознаки – суверенність, універсальність і здатність владо примусового впливу на поведінку усіх людей та їхніх організацій, що забезпечується державно-правовими методами [193, с. 35].

Для пошуку шляхів оптимізації організації та функціонування державної влади в Україні, це визначення не є ґрунтовним. Оскільки йдеться про те, що владу здійснює держава, для теорії держави та права підхід зрозумілий, для нашого ж конституційно-правового дослідження необхідно з'ясування поняття державної влади в прикладному аспекті.

Серед розробок науковців конституційного права мають місце ряд досліджень, які так чи інакше торкаються поняття державної влади, але в більшій мірі – її елементів і суб'єктів.

Так, К. Бабенко, здійснюючи конституційно-правовий аналіз принципу поділу державної влади, розглядає останню як цілісний механізм для задоволення основних потреб суспільства й окремих громадян [68, с. 11] ми вважаємо, що поняття державної влади та механізму державної влади не є тотожними.

Аргументованою вважаємо позицію Б. Калиновського щодо поняття місцевої публічної влади в Україні, під якою автор розуміє свідомо-вольове відношення між людьми та їх організаціями, що проживають, перебувають або розташовуються на певній території, у процесі якого ті, що мають владу, здатні шляхом прийняття легітимних рішень вирішувати справи суспільного значення та визначати поведінку підвладних з метою забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, функціонування й розвитку території на конституційно-правових засадах, спираючись у необхідних випадках на можливість примусу [213, с. 9–10].

Ми вважаємо, що поняття державної влади своєю сутністю має свідомо-вольові відношення між людьми та їхніми організаціями, а механізм державної влади являє собою систему суб'єктів, засобів і форм її реалізації.

При цьому державна влада є складовою частиною публічної влади.

У навчальному посібнику О. Совгирі та Н. Шукліна виокремлюють особливості, що відрізняють державну владу від інших видів публічної влади. А саме: державна влада єдина, у кожній країні може існувати лише одна державна влада; державна влада встановлює юридичні норми – загальнообов'язкові, формально визначені для всього населення правила поведінки; державна влада поширюється на всіх членів суспільства; державна влада має у своєму розпорядженні особливий, притаманний лише їй, механізм та апарат; державна влада може розв'язувати загальносуспільні проблеми; також державна влада характеризується суверенністю, повнотою, неподільністю, верховенством, самостійністю, незалежністю від влади будь якої організації або особи [614, с. 306].

Ми підтримуємо позицію, про те, що публічна влада має дві складові – державну владу та владу муніципальну [358, с. 108]. Враховуючи такий підхід, державна влада характеризується такими ознаками: реалізується на всій території держави; має на меті вирішення загальнодержавних проблем, задоволення загального суспільного інтересу; правовий статус суб'єктів, що державну владу реалізують, визначений на конституційному рівні; рішення органів, що складають апарат держави, знаходять своє вираження у формі відповідних актів, що носять загальнообов'язковий характер.

Дотичних до поняття державної владі питань торкається С. Давидович, яка на основі розроблених у світовій політології принципів організації органів державної влади проводить аналіз процесу організації вищих органів державного правління в Україні, і полягають у тому, що політична реформа, яка була започаткована в Україні, не тільки не сприяла збалансованості у розподілі повноважень між органами різних гілок влади, але й породила нові протиріччя та суперечки між Президентом та парламентом, між Президентом і Кабінетом Міністрів. Наслідком чого і стала політична криза як в державі, так і в суспільстві [154, с. 38]. При цьому автор слушно звертає увагу на наявність у глави держави найбільших важелів управлінського впливу.

Учений М. Теплюк, присвятив дослідження конституційно-правовим проблемам організації публічної влади в Україні. Влада для нього – багатогранне явище, яке пронизує всі сфери суспільного буття. У науковій літературі запропоновано різні підходи до розуміння влади, причин її виникнення. Однак, виходячи з наукової методології

пізнання, витоки влади варто шукати в матеріальних умовах життя суспільства. Найбільш продуктивним є уявлення, що пов'язує владу з умовами здійснення суспільного виробництва як матеріальної основи існування людини, з виявленням феномена влади в процесі соціального управління. Влада є спрямовуючою основою управління. Характер управління суспільними процесами залежить від характеру влади, реалізації якої воно підпорядковується [647, с. 12]. Ми погоджуємося із позицією, що влада лежить в основі управління, відповідно державна влада – в основі державного управління. В контексті нашого дослідження, нас цікавить сутнісна характеристика цього поняття, а не похідних явищ.

Очевидно, що обов'язковою ознакою сучасної демократичної правової держави є конституційне закріплення принципу поділу влади та гарантування його здійснення. Доцільно навести обґрунтування значущості для розвитку суспільства та держави принципу поділу влади, закріплене в Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року. Її положення є чинними та важливими не тільки Французької Республіки, а й усіх демократичних держав: “Будь-яке суспільство, де не забезпечують ні права, ні розмежування влади, – не має жодної Конституції” [445, с. 116]. Таким чином, засада поділу влади була і залишається такою ж важливою демократичною цінністю суспільства, як і права людини.

Слід відзначити, що процес становлення конституціоналізму та принципу поділу влади в кінці XVII ст. у Польщі, Франції та передували складні пошуки дієвої моделі організації та функціонування державної влади шляхом розмежування компетенції її органів, при цьому основою були напрацювання учених часів Античності [27]. Учений Давньої Спарти Лікурґ виступив із ініціативою прийняття закону про розмежування влади, який мав на меті урівноваження влади між народом і знаттю. В свою чергу Платон, даючи аргументацію існування “ідеального суспільства”, відзначав доцільним розподіл праці в державі за становим і майновим критеріями. Аристотель виокремлював три складові політичного устрою: законодавство, управління та правосуддя. Також доречно навести погляди грецького історика та політичного діяча Полібія (210-128 рр. до н.е.), які формувалися під впливом концепцій Платона та Аристотеля. Він виникнення державності і наступної зміни державних форм зображує як природний процес, що відбувається відповідно до “законів природи”. На думку Полібія, є шість основних форм держави, які в

порядку їхнього природного виникнення і зміни займають наступні місця в рамках їхнього повного циклу: царство (царська влада), тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія [28]. Початковий вождь-самодержець непомітно і природно перетворюється, за концепцією Полібія, в царя, у тій мірі, в якій “царство розуму змінює собою панування відваги і сили”. Царська влада наділяє кожного за заслугами, а піддані підпорядковуються їй не стільки від страху насильства, скільки за велінням розуму та по добрій волі. З наведеного Полібій робить висновок, що нестійкість притаманна кожній формі в силу того, що вона уособлює тільки одне начало, яке неодмінно виродиться у свою протилежність. Тому він зазначає, що “без сумніву, найдосконалішою формою належить визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, перерахованих вище”, тобто царської влади, аристократії та демократії. Головна перевага такої змішаної форми полягає у забезпеченні належної стабільності держави, що запобігає її переходу до спотворених форм правління [61, с. 51].

За змістом, зазначена антична концепція поєднання принципів різних форм правління має теж розуміння і розрахована на той же ефект, що й теорія розподілу влади в наш час: у “змішаній” формі держави повноваження представників різних форм правління не об’єднуються в одне начало, а, будучи розділеними, поєднуються і співіснують, взаємно стримуючи і врівноважуючи одне одного, чим стабілізують увесь конституційний лад. Слід зробити застереження, що прогресивні погляди учених на диференціацію влади у античних державах слід співвідносити з тогочасними проблемами та реаліями державотворення.

Найважливішою ознакою держави, як і соціального спілкування в інших соціальних об’єднаннях, є влада, відношення влади, тобто управління і підпорядкування. Тому соціальне спілкування на різних його рівнях є по суті розподілом людей на дві категорії: тих, хто управляє, і тих, хто підпорядковується. Без цього соціальне спілкування перетворюється в анархію, що призводить до розпаду і загибелі об’єднання.

На думку Ф. фон Гаєка, ідея органічного конституціоналізму передбачає усвідомлення людьми тієї обставини, що політична влада має діяти у відповідності до певних принципів, й що політичні керівники мають обиратися на свої посади для здійснення того, що вважається правильним з точки зору даних принципів, а не для утвердження того, що вважають правильним вони самі. Ідею

обмеженого правління в її сучасній інтерпретації можна легко розгледіти у відомій теорії справедливості американського політичного філософа Д. Ролза (1921–2002). На думку Д. Ролза, категорія справедливості являє собою нормативну угоду, на яку погодились би всі люди, не маючи можливості сказати багато, якщо взагалі що-небудь, відносно субстанціонального змісту даної угоди. У близькому до цього сенсі він писав про концепцію правильного як про сукупність загальних за змістом і конкретних за своїм застосуванням принципів, які мають сприйматися суспільством у ролі інстанції, до якої звертаються конфліктуючі вимоги сторін. Розмірковуючи над засадами політичної справедливості, Д. Ролз неодноразово підкреслював ту обставину, що глибоке розуміння її принципів якраз і становить основу сучасного конституціоналізму [563, с. 16].

Якщо інститути держави не будуть обмежені владою конституції, це може призвести до тиранії демократії, про що попереджали політичні філософи ХХ століття, зокрема, Х. Ортега-і-Гассет (1883–1955), Х. Арндт (1906–1975), Б. Гаврилишин (1926) та ін. Щоб уникнути подібної загрози, сучасний європейський конституціоналізм заперечує репресивність у взаємовідносинах громадянського суспільства і держави. У більшості європейських країн свобода думки, совісті, слова, преси й академічна свобода потрапляють у простір, цілком звільнений від політичного та ідеологічного контролю [563, с. 28].

Звертаючись до аналізу величезного теоретичного світу влади і ще більш всеохоплюючого світу самої практики влади в усіх її типах, видах і різновидах, бачимо неосяжні прояви влади в людському житті та незлічимі ідеї, уявлення, поняття, концепції, доктрини, вчення, які відображають і характеризують владу [336, с. 202].

Влада (англ.: право керування – power, authority; панування – rule; грец. – kratos; лат. – auctoritas, imperium; нім. – macht; ісп. – poder; італ. – domino, potere; франц. – pouvoir; португ. – poderio; есперанто – potenco) у своїх головних значеннях – це:

а) здатність, право і можливість тих або інших осіб, органів, установ, систем розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь; впливати на долі, поведінку та діяльність конкретних людей, їх спільностей та інститутів за допомогою різного роду засобів – права, авторитету, волі, примусу;

б) державне, політичне, економічне, духовне та інше панування над людьми;

в) система відповідних державних або інших управлінських органів;

г) особи, органи, установи, наділені відповідними державними, адміністративними та іншими повноваженнями;

д) монарх, диктатор, полководець тощо, який одноосібно розпоряджається долями та життями багатьох людей [178, с. 75].

Разом з тим саме влада – це порядок, збереження цілісності держави, її культури, традицій, забезпечення її життєдіяльності. Безвладдя загрожує будь-якому суспільству анархією, розвалом, занепадом і зникненням. Правильно зазначив Р. Арон, що будь-яка влада здається кращою під час відсутності влади. Більшість сучасних учених у найзагальнішому вигляді уявляють владу як здатність одних індивідів контролювати дії інших. Однак у вчених немає згоди в тому як здійснюються відносини влади і який характер має цей контроль [580, 589].

Одне з найвідоміших визначень влади запропонував Макс Вебер. Він зазначав, що влада – це можливість для однієї людини або групи людей реалізувати свою власну волю в спільній дії навіть всупереч опору інших людей, що беруть участь у зазначеній дії [103, с. 150]. Таке визначення можна застосувати до відносин між двома партіями. Мається на увазі, що одна з них здійснює владу над іншою. Владда може бути заснована на застосуванні сили, пов'язана із займаною політичною посадою, успадкованим авторитетом або авторитетом статусу, як, скажімо, влада вчителя над учнем, і з багатьма іншими критеріями [336, с. 202].

Що являє собою влада, коли йдеться про більші групи, наприклад, спільноти і суспільства? Талкотт Парсонс характеризує її як здатність суспільства мобілізувати власні ресурси заради досягнення поставлених цілей [450, с. 482]. Парсонс порівнює владу з грішми, оскільки вона також є одним із видів ресурсів. Крім того, влада – це дієвість організованої системи, здатність приймати загальнообов'язкові правила, забезпечувати громадський порядок, захищати свою територію і суверенні права від ворогів [336, с. 203].

Учений Н. Юськів вказує на те, що державна влада як філософсько-правова категорія виступає універсальним явищем, що упорядковує й організовує суспільні відносини, формуючи адекватну картину правової реальності шляхом визнання загального апріорного розумно-етичного порядку на основі принципів свободи та рівності, захищає і встановлює природно-правовими засобами межі існування свободної волі особистості. Для побудови ідеальної моделі державної влади інтегратором слугують феномени справедливості і свободи. У цих концептуальних конгломератах

відображається невмируща, вічно жива, безперервна об'єктивна потреба суспільства в досягненні гармонії відносин між роллю окремих людей, класів, інших більш дрібних соціальних груп і їхнім соціальним становищем, працею і винагородою, злочином і покаранням, достоїнствами людей і їх суспільним визнанням, між правами й обов'язками. Справедливість є показником легітимності чи делегітимізації державно-владних процесів у державі. Феномен свободи сприяє виникненню правових зв'язків між державною владою та громадянським суспільством, забезпечуючи взаємовплив і модифікацію цих явищ на сучасному етапі розвитку соціального буття [724, с. 7].

Заслуговує на увагу думка Н. Смелзера, який зауважив, що незалежно від визначення влади, необхідно бачити різницю між владою і силою. Сила – це застосування фізичного впливу, щоб нав'язати свою волю іншим. В світовій історії неодноразово були прецеденти, коли влада і сила були тотожними поняттями. Зараз демократичні процеси вимагають від влади управляти з мінімальним застосуванням сили. Громадяни посттоталітарних суспільств дотепер схильні ототожнювати силу та владу, і перехід до нового сприйняття влади потребує значного часу, зміни поколінь. Саме такі процеси спостерігаємо в сучасній Україні. Суспільство виборює свободу від тотальної влади. Підтвердженням цьому є політичні події, зокрема Помаранчева Революція 2004 року та Революція Гідності 2014 року [336, с. 203-204].

Зарубіжні теоретико-правові традиції організації державної влади мають важливе значення для сучасного розвитку суспільства та держави. Саме питання влади і процесів управління суспільством ставали важливими для філософів, політиків і правників. Влада надає суспільству цілісність, керованість, служить найважливішим фактором організованості й порядку. Іншими словами, це системоутворюючий елемент, що забезпечує історично соціальну життєздатність. Під впливом влади суспільні відносини стають цілеспрямованими, набувають характеру керуючих і контрольованих зв'язків, а спільне життя людей стає організованим і впорядкованим [336, с. 204].

Разом з тим українська сучасна юридична наука не позбавлена досліджень щодо принципів організації та діяльності державного апарату зокрема й державного механізму загалом.

Правники М. Цвік та О. Петришин характеризують принципи організації та діяльності державного апарату як – законодавчо

визначені відправні засади та вимоги його організації і функціонування з метою найбільш оптимального й ефективного виконання функцій і завдань держави [194, с. 129].

Дослідник О. Ракул, формулюючи у дисертації “Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України” авторське визначення поняття “принципу діяльності державного апарату”, вказує, що останні – це висхідне положення, яке відображає пізнані та засвоєні людиною об’єктивні закони й закономірності, відносини та взаємозв’язки щодо формування, функціонування та розвитку державного апарату і становлять собою нормативну фіксацію наукового знання про них [558, с. 9–10].

Учена О. Скакун зауважує, що принципи організації та діяльності державного апарату – це загальноприйняті відправні норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують імперативними засадами, на підставі яких відбувається організація і функціонування державних органів, здійснюється синхронізація виконання функцій і завдань держави [594, с. 167–168].

Правник В. Шатіло зауважує, що принципи організації та діяльності органів державної влади – це законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [702, с. 66].

Учений Г. Бистрик визначає принципи організації і діяльності механізму держави як зумовлені сутністю та функціональним призначенням держави основоположні ідеї і вимоги, що задають загальну модель формування, функціонування та порядку взаємодії між окремими елементами механізму держави й набувають своїх нормативних властивостей завдяки їх закріпленню на законодавчому рівні [84, с. 15].

Цікавою є думка вчених-конституціоналістів. Зокрема, В. Кравченко зауважує, що принципи організації і діяльності органів державної влади – це основоположні вихідні положення, на яких базується побудова й функціонування органів державної влади [266, с. 242]. Правники Н. Шаптала та Г. Задорожня вказують, що принципи організації та діяльності органів державної влади – це законодавчо визначені універсальні юридичні засади, які становлять підґрунтя побудови та функціонування органів державної влади [701, с. 277–278].

Учений Ю. Фрицький розглядає єдину державну владу в Україні у двох аспектах: як приналежність народу та з позиції організаційної єдності; всі органи державної влади здійснюють свої

повноваження, визначені за принципом поділу влади, для проведення в життя державних програм, які повинні визначатися народом [677, с. 7]. Автор визначає три основоположні принципи, на яких базується державна влада в процесі її організації та функціонування: народного суверенітету, поділу влади та верховенства права. На підставі принципу народного суверенітету закріплюється приналежність влади народові, оскільки суверенітет народу є основою державного суверенітету, державний суверенітет – механізмом його реалізації. Принцип поділу влади диференціює державну владу на законодавчу, виконавчу і судову, а принцип верховенства права закладений у підвалинах функціонування всіх гілок влади, оскільки вся їхня діяльність повинна здійснюватися на основі закону [677, с. 8].

Слід відзначити, що автор фактично отожднює принцип верховенства права з принципом законності, що є не зовсім точним змістом, оскільки законність є лише складовою принципу верховенства права. Так, А. Пухтецька визначає елементами принципу верховенства права вимоги, що покликані насамперед забезпечувати пріоритет прав і свобод, законних інтересів людини та громадянина в суспільстві, у тому числі й у відносинах із органами публічної влади всіх рівнів. До цього переліку елементів (вимог) необхідно віднести принципи рівності суб'єктів права перед законом, верховенства закону в системі актів законодавства країни, забезпечення якості закону, його підпорядкування конституційно-правовим нормам, загальним принципам права, міжнародним договорам і угодам, а також додати вимоги щодо передбачуваності законів і дій органів державної влади, юридичної визначеності, пропорційності й деякі розглянуті нижче вимоги, визнані в європейській правовій думці [556, с. 33].

Правник Т. Чехович 2005 року досліджувала державну владу як інститут конституційного права України, оскільки ця робота була однією із перших спроб комплексної характеристики державної влади в Україні, висновки автора є цінними для нас, але не відповідають потребам сучасної юридичної теорії та практики. Автор вважає, що з'ясувавши відповідь на питання що є джерелом легітимності державної влади; який зміст цієї влади; які основоположні конституційні принципи організації і діяльності державної влади; що покладено в основу розмежування функцій здійснення державної влади; яка система державних органів, що здійснюють державну владу; що є об'єктом у згаданих

правовідносинах; яка мета здійснення державної влади, можна розкрити сутність державної влади [687, с. 3].

Правник Т. Чехович розрізняє поняття державної влади за суттю, змістом і формою. Так, за суттю державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів і посадових осіб, що являє собою здійснення влади народу, вид суспільної політичної влади; за змістом – здійснення функцій суспільства і держави в межах наданих повноважень; за формою державна влада – це прийняття і реалізація правових актів у порядку, передбаченому Конституцією і законами [687, с.7].

Тлумачний словник української мови дає розуміння слова “суть” як найголовніше, основне в кому-, чому-небудь; зміст, основа [609]. Що підтверджує нашу думку про недосконалість такого підходу автора. Узагальнюючи, Т. Чехович визначає державну владу як легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів і посадових осіб щодо здійснення їхніх функцій і повноважень шляхом прийняття і реалізації правових актів у порядку, передбаченому Конституцією і законами [687, с. 7].

Такий погляд повністю ігнорує роль народу, який відповідно до Конституції України є єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5) [306]. У цій же статті наголошено, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Із визначення, запропонованого автором, вбачається, що носієм влади є держава, її органи та посадові особи, формами здійснення влади є прийняття та реалізація правових актів. На нашу думку, така позиція все ж відображає підходи радянських вчених, незважаючи на те, що автор наголошує на необхідності запровадження нових.

Ми вважаємо, що більш точним є розгляд поняття державної влади як свідомо-вольового відношення між людьми, крім прийняття та реалізації правових актів, є ще форми безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами.

На нашу думку, необхідним є більш ґрунтовний підхід до характеристики такого явища правової дійсності, як державна влада. Акцентуючи увагу на окремих органах державної влади, їхньому конституційно-правовому статусі, засадах їхньої діяльності, автори даремно уникають дослідження самої сутності поняття влада.

Дослідник С. Чикурлій вже у 2008 році, присвятив своє дослідження вивченню конституційно-правового статус органів

виконавчої влади в Україні. Нас цікавить його погляд на саме розуміння поняття державної влади. С. Чикурлій дає власне визначення поняття “Виконавча влада”. Стверджує, що вона у будь-якій країні існує у формі конституційно-правового інституту як сукупності конституційно-правових норм, що встановлюють систему суб’єктів виконавчої влади, їхню компетенцію, основні завдання, принципи, методи та порядок їхньої діяльності, врегульовують особливості взаємодії з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, процедури формування та припинення діяльності [688, с. 14].

Отже, автор вбачає складовими поняття влади правові норми, які встановлюють систему суб’єктів, їхній правовий статус, але фактично він ототожнює виконавчу владу із конституційно-правовим інститутом виконавчої влади, що є хибним. Оскільки в теорії конституційного права йдеться про конституційне право як галузь права, що в свою чергу включає ряд конституційно-правових інститутів, але поняття влада, зокрема державна влада є категорією державно-правової дійсності, за сутністю не може співпадати із інститутом права.

З огляду на вищевикладене, варто зауважити, що зазвичай в юридичній літературі не відокремлюють принципи організації, формування державної влади та принципи діяльності, функціонування державної влади. На наш погляд, хоча такий підхід має право на існування, зважаючи на те, що багато принципів є спільними як для організації, так і для діяльності державної влади. Але водночас беззаперечно зважаючи на певну специфіку цих двох процесів формування та функціонування державної влади, варто виокремлювати принципи організації та принципи здійснення державної влади.

Також у переважній більшості доктринальних джерел зауважують, що принципи організації та діяльності державного апарату – це законодавчо визначені відправні засади і вимоги його організації та функціонування з метою найбільш оптимального й ефективного виконання функцій та завдань держави.

Зважаючи на це, хочемо наголосити, що принципи здійснення державної влади найперше знаходять своє закріплення в основному законі держави. Зокрема, в першому розділі – “Загальні засади”, який визначає засади конституційного ладу України – систему вихідних, основоположних принципів організації та здійснення державної влади в Україні. Наприклад, принцип верховенства

права – ст. 8 Конституції України, принцип верховенства закону – ч. 2 ст. 19 Конституції України, принцип гуманізму – ст. 3 Конституції України, принцип народного суверенітету – ч. 2 ст. 5 Конституції України та багато інших [306]. Вказані принципи знаходять свою конкретизацію в інших розділах Конституції України. На рівні основного закону держави відбувається їхня модернізація, розвиток, наповнення новим змістом. Зокрема, це стосується конституційному піднесенню принципу верховенства права стосовно здійснення правосуддя на значно вищій щабель. Так, ст. 129 Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року встановлювала, що судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 2 червня 2016 року № 1401-VIII закріпив ст. 129 вже таким чином – суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [481].

Подальша деталізація принципів здійснення державної влади реалізується на рівні законів України, в тому числі, законів щодо надання обов’язковості на території України тих чи інших міжнародних договорів. Наприклад, ст. 3 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року за № 794-VII визначає, що діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості [508].

Окрім того, нормативна регламентація принципів здійснення державної влади не обмежується лише Конституцією та законами. Вона має місце і на рівні інших нормативно-правових актів, наприклад, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів центральних органів виконавчої влади тощо.

Для прикладу, Указ Президента України “Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини” від 25 серпня 2015 року № 501/2015 встановлює принципи здійснення державної влади у сфері прав людини [501], Наказ МВС України “Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України” від 6 липня 2017 року № 570 встановлює в пункті 4 принципи діяльності органів досудового розслідування [521].

Слід підкреслити, доктринальне усвідомлення принципів здійснення державної влади в Україні є беззаперечною запорукою підвищення ефективності її функціонування та своєрідними дороговказами щодо її подальшої модернізації, що ґрунтується на

врахуванні позитивних прогресивних досягнень багатомірової історії українського державотворення та сучасності [354, с. 13].

Принципи здійснення державної влади створюють передумови для її реалізації в інтересах українського народу, а не певної фінансово-промислової групи з її політичним лобі в державних інституціях, окремого політика з його ситуативними меркантильними інтересами. Принципи виступають своєрідним вектором розвитку держави, її апарату, права та громадянського суспільства.

Адже апіорі принципи здійснення державної влади зароджувалися як певні месиджі, положення, ідеї, уявлення, що найперше обумовленні соціально-економічним рівнем розвитку держави та суспільства й відображають демократичні цінності у сфері організації та здійснення державної влади, ролі громадянського суспільства щодо контролю над нею, напрямів, форм реалізації народного суверенітету тощо [354, с. 13].

Варто зауважити, що становлення та розвиток принципів здійснення державної влади відбувається на двох рівнях: національному та міжнародному. При цьому міжнародний рівень нормативно-правового закріплення принципів здійснення державної влади є певним загальновизнаним більшістю суб'єктів міжнародного права орієнтиром, дороговказом для організації та функціонування державної влади в країнах [354, с. 13].

Як наслідок, принципи здійснення державної влади, що знайшли своє нормативно-правове відображення, реалізуються в різноманітних правових (найперше конституційно-правових) відносинах. Практика реалізації принципів здійснення державної влади зумовлює їхнє реформування, певну видозміну, виходячи з цілого комплексу факторів: політичного режиму (демократичного, авторитарного або тоталітарного), низки культурно-ідеологічних чинників, виду макроекономічної моделі, рівня соціально-економічного розвитку держави, розвиненості та дієвості інститутів громадянського суспільства, гарантованості та ефективності діяльності елементів системи місцевого самоврядування, форм його взаємодії та взаємовпливу з державними інституціями тощо [354, с. 13].

Отже, принципи здійснення державної влади в Україні – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення реалізації державної влади в інтересах українського народу [354, с. 13].

Належна науково-теоретична розробка принципів здійснення державної влади, врахування позитивного досвіду зарубіжних країн в цій сфері, відповідне їх нормативно-правове закріплення в Україні є запорукою підвищення ефективності державної влади, наближення її до потреб і запитів людей, а як наслідок – сприятиме успішній євроатлантичній інтеграції України, допоможе посилити взаємовигідне партнерство та співробітництво України з країнами Європейського Союзу.

Отже, конституційно-правові засади державної влади в Україні являють собою принципи, функції державної влади, правовий статус суб'єктів, що державну владу реалізують, гарантії її здійснення, організацію та функціонування механізму державної влади. Для того, щоб дати характеристику конституційно-правовим засадам державної влади в Україні здійснюється це дослідження.

Ключовий зміст державної влади в Україні складають основні конституційні принципи, зокрема Україна є суверенна та незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1 Конституції України), Україна є унітарною державою (ст. 2), утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3), Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування (ст. 5), державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6), гарантування місцевого самоврядування (ст. 7), проголошення принципу верховенства права (ст. 8), гарантування політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, заборона цензури (ст. 15), визначення найважливішими функціями держави захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17), зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18), право для громадян робити те, що прямо не заборонено законом, зобов'язання органів публічної влади діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19).

1.2. Організація та здійснення державної влади як об'єкт конституційно-правових досліджень

Проблематика сутності (походження) організації та здійснення державної влади є однією з ключових для соціогуманітарних наук. Зокрема, принципи розбудови держави і реалізації нею через спеціальних суб'єктів своєї суверенної влади були та залишаються пріоритетним об'єктом дослідження для філософії, історії, соціології, права, політології державного управління та ін.

При цьому в системі юридичної науки, починаючи із часів утвердження науки конституційного (державного) права, питання щодо формування та здійснення державної влади було і залишається одним із ключових. Зокрема, Й. Блончлі писав у сер. XIX ст.: *“Наука державного права розглядає державу в усталеному стані. Вона зображує організацію, сталі основи життя держави, правила його існування, доводить необхідність його відносин. Держава, яка вона є, – є державне право”* [89].

Більшість учених-конституціоналістів присвятили проблемам конституційних основ формування та реалізації державної влади свої кращі наукові розвідки. Так, відомий фахівець у галузі конституційного (державного) права М. Коркунов (1853-1904 рр.) писав щодо цього наступне: *“Завдання науки державного права полягає у виявленні юридичних початків, які визначають устрій держави. Всі ми живемо в державі, на кожному кроці відчуваючи її вплив, користуємось послугами її органів”* [315].

Разом із тим, досліджувані принципи сформувались набагато раніше конституційної доктрини і конституцій та конституційних актів. Як пише Ф. Фукуяма: *“В Європі сучасна держава, що має велику армію, потужні податкові органи, централізовану бюрократію, яка здійснює верховні повноваження на величезній території, найбільше відповідає велінню часу, хоча нараховує історію в 4 або 5 століть з часу утворення французької, іспанської і шведської монархій”* [678]. У свою чергу, появи сучасних європейських держав передував досвід державотворення Стародавнього Сходу, Давньої Греції та Давнього Риму, Середньовіччя. Нині уроки цього державотворення, а також їхнє дослідження тогочасними мислителями, залишаються здебільшого поза хронологічним і змістовним контекстом сучасних конституційно-правових досліджень.

Отже, основною метою цього підрозділу нашого дослідження є вивчення генезису політико-правової (а з сер. XIX ст. – і

конституційної) думки про основоположні засади організації та здійснення державної влади за часів зародження та розвитку державності й державної влади у країнах Стародавнього Сходу, Античності, Середньовіччя, Нового та Новітнього часів і сучасності, а також визначення їхнього впливу на принципи організації та діяльності сучасних держав світу, включаючи й Україну, закріплені в конституціях і конституційних актах. Очевидно, що ключовим завданням цієї наукової розвідки є виявлення основоположних засад формування та реалізації державної влади в Україні з найдавніших часів (скіфські держави, держави-колонії Північного Чорномор'я, Київське князівство і ін.) – до сучасної Української держави. Але, *по-перше*, вітчизняні державотворчі процеси не були безперервними; *по-друге*, вони відбувалися в контексті розвитку європейських державотворчих процесів, які набули своєї змістовності та визначеності після усталення концепту конституційної держави, який став прологом і до відродження України як самостійної держави у ХХ ст.

Як відомо, визначенню основ організації та здійснення державної влади у перших загальновідомих конституціях і конституційних актах XVII–XVIII ст.ст., які закріплювали основні здобутки т.з. “великих революцій” [665, с. 70], передувала тривала генеза зародження та утвердження політико-правової думки про сутність і зміст держави та державної влади, а також практики реалізації відповідних учень, доктрин і концепцій. Відповідні вчення були відомі іще за часів створення перших держав на Давньому Сході.

Походження перших держав, як і походження “Людини розумної”, залишається однією з найбільших загадок сучасності. До прикладу, сучасний ізраїльський мислитель Ю. Харарі вбачає передумовою цього т.з. “когнітивну революцію”, яка відбулася між 70 і 30 тис. років тому, й мала своїм наслідком набуття людиною здібностей думати і спілкуватися [680, с. 30]. Можна висловити гіпотезу, що практики публічного здійснення влади існували іще у прадавніх родоплеменних общинах. Як писав про це відомий антрополог Е. Тайлор, “... у прадавні часи, коли іще не було юристів і кодексів, урочисті акти і права робилися зрозумілими для всіх через живописні обряди, які закріплювалися в умах безграмотних людей” [630, с. 418].

Перший, доконституційний, період утвердження засад організації та здійснення державної влади охоплює значний період

часу: від появи перших держав у Східній Азії – до формування в епоху Відродження принципів конституціоналізму, спрямованих на обмеження абсолютної влади монархів законом. За цей час ключові принципи державотворення пройшли серйозний шлях. Спочатку вони закріплювалися в релігійних (сакральних) книгах, надалі – у філософських роботах про владу від Аристотеля – до Ф. Бекона, потім – у роботах Дж. Лока, Ж.-Ж.-Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Пейна і ін., покладених в основу доктрини класичного конституціоналізму, а починаючи з XVII ст. – в конституційних законах і конституціях, а також у роботах учених-конституціоналістів, які обґрунтовували сутність і зміст цих принципів, а також механізми та перспективи їхньої реалізації.

Як відомо, більшість антропологів, істориків, соціологів і правознавців сходяться на думці, що перші держави-міста виникають за часів Шумерської цивілізації, які прибули морем із Півдня, передбачувано з Африки [680, с. 21–23], до Месопотамії. Публічна влада у шумерів зосереджувалась у жерців, які були уособленням богів на землі, в силу чого: контролювали розподіл земель, тримали в порядку прикордонні знаки, керували роботою бригад працівників, які займалися землеробством і обслуговували іригаційні системи, а також розподіляли врожай і організовували захист шумерських общин [399, с. 73–75].

Хоча, достовірної історії про державу, організацію й здійснення державної влади у шумерів зараз обмаль, С. Бауер пише, що багато тисяч років тому шумерський цар Алулім правив біля ... 30 (тридцяти) тисяч років містом Ерідуду, яке пізніше римляни назвали Месопотамією. Встановити вік і час правління першого царя Алуліма навіть сучасній науці складно, оскільки список про його життя й правління був складений у 2100 році до н.е., набагато пізніше самого правління. Інших джерел про Шумерську цивілізацію нині не виявлено [77, с. 15–16]. Наведені положення С. Бауер засвідчують, що світи магії та реального буття в організації та здійсненні публічної влади не були роз'єднаними, а їхнє поєднання забезпечувало першим царям статус “напівбогів”.

У цьому контексті М. Алексєєв у передмові до свого дослідження “Ідея держави. Нариси з історії політичної думки” (1955 р.) писав: *“Перші царі, на думку багатьох сучасних соціологів, були магами, і віра в їхню магичну силу визначала свідомість підлеглих. Але вже на ранніх стадіях суспільного розвитку до цієї емоційної свідомості приєднується інтелектуальний аспект, який зумовлюється потребою*

пояснити ці відносини, висвітлити їх розумом. Так і народжується те, що можна назвати політичною думкою ...” [58, с. 6]. Власне, раціональний аналіз витоків феномену державності дозволяє з’ясувати минуле, теперішнє та майбутнє тих наріжних принципів, засад, які покладаються в основу організації та здійснення державної влади.

Найбільш відомим і досліджуваним європейськими науковцями виявився досвід державотворення в Давньому Єгипті. Бібліографія цієї проблематики, на наш погляд, була і залишається предметом самостійних наукових розвідок. То ж зазначимо, що 3100 року до н.е. долина Нижнього Нілу об’єдналася у перше Єгипетське царство. Основним принципом організації та здійснення державної влади в Єгипті було дискретне представництво бога на землі в особі жерців, наділених абсолютною монополією на державну владу. Цікавий факт – Платон у своїй “Державі” стверджував, що в Єгипті не дозволяли правити цареві допоки він не матиме влади жреця. А якщо цар належить до іншого класу, чи захопив владу в насильницький спосіб, він мусив прийняти жрецький сан [683, с. 397]. Сакральний характер суверенної влади культивували й у інших державах Давнього Сходу.

Приблизно 2250 року до н.е. Саргон Великий заснував першу в світі імперію – Аккадську, де проживало більше мільйона людей, яких охороняла постійна армія з 5 400 солдат. Між 1 000 і 500 роками до н.е. на Близькому Сході сформувалися справжні багатолюдні імперії – Пізньасірійська, Вавилонська, Персидська. У 221 році до н.е. династія Цин об’єднала Китай, а Рим у той же час підкорив Середземномор’я [680, с. 129]. Таким чином, феномен держави як універсальної моделі організації та здійснення влади отримав поширення в усьому світі, а через давньогрецькі міста-держави та Римську імперію, поклав початок традиціям державотворення в Західній цивілізації.

Утвердження й руйнування нових і нових держав давнини, які нерідко трансформувалися в потужні імперії, сприяло інтересу вчених до закономірностей їхнього утвердження та розвитку, а також до засад, на яких здійснюється врядування в цих державах. На початку це були священні писання, покликані швидше заплутати, ніж розкрити сутність і зміст походження та здійснення державної влади її сакральним походженням. Надалі поширилися настанови правителів своїм дітям-спадкоємцям. А уже у еллінській і китайській традиції цінності, методи, форми і механізми здійснення державної влади стають об’єктом уваги мислителів.

Цікаву думку щодо цього висловлював уже згадуваний нами правознавець М. Алексеев: *“У першому мутаційному періоді обдарованість східних народів найбільше виявлялася в галузі релігійної та метафізичної творчості (всі великі релігії були створені на Сході і звідти перейшли на Захід), а також у галузі державотворення (створення великих держав з надзвичайно міцним державницьким побутом, на зразок давнього Китаю). Натомість, греки не змогли створити єдиної великої держави, але виявилися надзвичайно обдарованими у галузі філософської творчості, що й зробило їх творцями політичних ідей, вплив яких доходить до наших днів”* [58, с. 11]. Ця розлога цитата, на наш погляд, повно передає трансформацію магічного світосприйняття в Античній філософії, започаткованій давньогрецькими філософами.

Відомих успіхів у цей же час досягла й філософська думка Китаю у сфері організації та здійснення державної влади. Свого часу К. Форлендер у *“Загальнодоступній історії філософії”* (1921 р.) писав про ідеї, що беруть витоки у VI ст. до нашої ери *“... вчитель Лао, тобто, “Старий”, створив у Китаї глибоку філософську систему, яку вважав початком усіх систем”*, але пізніше Кунг-цзе (*Kungtse*), відомий нам як Конфуцій, сформував більш практичне для кожного китайця вчення, яке було *“... вченням про моральність і державу”* [670, с. 8–9].

Зокрема, Конфуцій надавав велике значення правовому закріпленню статусу правителя, його процесуальній діяльності, а також ритуалам, які її супроводжували. Для сучасної ситуації в Україні актуальним, на наш погляд, є сприйняття поради Конфуція правителю в управлінні справами. *“Якщо звеличувати й поставити чесних над безчесними, то народ прийде до покори. Якщо ж звеличувати безчесних, ставлячи їх над чесними, то народ не підкориться”*, *“Будь з ним серйозним, і він тебе вшанує; дотримуй борг сина та батька, і він буде відданим; звелич здібних, навчи невдах, і народ стане натхненним”* [312, с. 15–16].

У Стародавньому Китаї ідеологія царської влади була також розроблена в працях Лао-Цзи, Мо-Ді, Шан Яна, Хань Фея та інших. Так, на наш погляд, організація сучасної влади у розвинутих державах світу відповідає висловлюванню філософа Лао-Цзи, який наголошував: *“Найкращим правителем є той, про якого народ знає лише те, що він існує. Деяко гіршими є ті правителі, які вимагають від народу їх любити та звеличувати. Ще гіршими – ті правителі, яких народ боїться, і найгіршими з правителів є ті, котрих народ*

зневажає”. Зневажає ж народ того, хто, відповідно до “Дао де цзин”, зневажає сам народ [384, с. 9–34].

Світовий історичний досвід підтверджує думку, що якщо благородні та мудреці керують нерозумними та низькими, то домінує порядок. Якщо ж нерозумні та низькі керують благородними та мудрецями, то буде смута. Саме тому всі правителі мають бути самі мудрими, шанувати знаючих і мудрих. Лише за таких умов є можливість ефективно керувати країною. Наведені й інші засади організації та здійснення державної влади у Китаї зберігають свою актуальність і нині – як в Китаї, так і в багатьох інших державах Азії та, вважаємо, частково втілюються у інших країнах, включаючи Європу. Так, на думку Дж. Г. Льюїса, “... самі греки думали, що їх перші вчителі черпали свою мудрість зі Сходу” [394].

Як йшлося вище, держава та державна влада були також традиційним предметом дослідження давньогрецької філософії. Остання утверджується в кін. VII – на поч. VI ст. до н.е. і розвивається до свого занепаду в VI ст. н.е. [67, с. 21]. Аналіз й інтерпретація творів давніх грецьких і римських філософів, від Геракліта Темного – до Прокла, стали предметом досліджень численних мислителів, у тому числі й правників. Можна стверджувати, що Західна цивілізація та сучасні держави постали по-суті на основі переосмислення Античної філософії.

Так, наприклад, М. Коркунов писав, що за вченням Сократа, вся свідома діяльність визначається розумом. Платон же порівнював державу з душею людини, а володарювання визнавав обов’язком, зумовленим законами. Аристотель же вбачав сутність держави в множинності, спільноті спільно проживаючих людей. Римський мислитель Цицерон визначав державу як “... справу народ і устанovu народу, і народ визначає, як спілкування, засноване на єдності права і користі” [318, с. 4–7]. Вчений Б. Чичерін писав про Аристотелівську концепцію держави, що вона передбачає розуміння держави, як “... відомого союзу людей, а будь-який союз укладається для відомого блага” [690].

Подібна традиція пошуку джерел методів, форм і механізмів державного управління в роботах філософів Античності є поширеною й у роботах учених-конституціоналістів, починаючи із XIX ст. і донині. Разом із тим, філософи Греції та Риму, як уже йшлося, дуже мало уваги надавали правовим аспектам здійснення державної влади. Марно шукати в роботах філософів Давньої Греції

звиклі для сучасників юридичні характеристики державної влади та механізмів її реалізації. Як писав М. Коркунов, “... у греків вивчення права іще не виділялось як особлива галузь наукового знання. Грецькі мислителі не залишили нам спеціальних досліджень про право” [316, с. 9].

Тому у більшості випадків правознавці розглядають одні й ті ж положення робіт Платона, Аристотеля та Цицерона, а ідеалом Античної держави називають місто-державу Афіни. Останнє, на нашу думку, здобуло славу насамперед через увагу Аристотеля до вивчення практики здійснення в ньому публічної влади, описану в його “Політії”, написаній між 335 і 323 рр. до н.е. “Політія”, відома і як “Афінська Політія”, починається з опису держави як спільноти людей, що спілкуються між собою: “Оскільки ... всяка держава є свого роду спілкуванням, будь-яке спілкування організовується заради якогось блага (адже будь-яка діяльність прагне до передбачуваного блага), то, очевидно, всі спілкування прагнуть до того чи іншого блага, причому більше інших і до найвищого з усіх благ прагне те спілкування, яке є найбільш важливим із всіх і охоплює собою все інше спілкування. Це спілкування й називається державою або спілкуванням політичним” [64, с. 16].

Процитована квінтесенція стала наративом для уявлень філософів Античності про державу, її співвідношення з особою та суспільством, а також про засади організації та здійснення державної влади. Очевидно, що принцип “політичного спілкування”, а також похідний від нього принцип “залучення до державного життя” [64, с. 37] залишаються ключовими і для сучасних держав Західної цивілізації, до яких ми зараховуємо й Україну.

До того ж, через еллінську колонізацію Північного Причорномор’я грецька модель демократичних полісів отримала розповсюдження й на території сучасної України. Зокрема, у таких містах-колоніях як Ніконій, Ольвія Понтійська, Пантікопей, Тіра, Херсонес, Фанангорія й ін. За свідченням Н. Полонської-Василенко, ці колонії “... були тісно пов’язані з метрополіями, від яких вони відділилися. Вони мали такий самий політичний лад, релігію, брали участь у гімнастичних змаганнях” [463, с. 56]. Розквіт цих еллінських полісів припав на VI-IV ст. до н.е., але уже в III ст. розпочалася дестабілізація ситуації, пов’язана з “... просуванням в Північнопричорноморські степи сарматських племен” [372, с. 40].

Слід погодитись із А. Карасем, що в Античності категорія “*koinoniarpolitike*”, яку часто ототожнюють із “державою”,

насправді передавала тогочасні ідеали мирного співіснування вільних людей – “взаємопов’язаність вільних, чеснотливих людей, які набувають соціального стану громадян” [219, с. 12]. Цю категорію вживали поряд з іншими спорідненими категоріями (“*polis*”, “*community*”, “*society*” і ін.) і не була занадто популярною, оскільки майже не зустрічається в творах інших мислителів Стародавньої Греції та отримала різноманітні наукові інтерпретації, лише починаючи із XVII, коли ідеї та ідеали Античності модернізувалися філософами часів Відродження відповідно до запитів новонароджуваного буржуазного суспільства. Із часом, категорія *koinoniarpolitike* і *polis* (“політична спільнота” і “суспільство”) трансформується в римському праві в латинські категорії *politica communicacio ma societascivilis*. Але ідеалом держави у Римі стає уже не демократичне місто-поліс, а могутня світова Римська імперія (*Imperium Romanum*), яка ототожнює Римський світ (*Pax Romana*), як ідеал “вічної” Римської держави.

Відомий мислитель А. Тойнбі писав про Римську імперію, як про “... колишню універсальну державу еллінського суспільства”, засновану на загальній вірі в Імперію та Місто. Упродовж понад 100 років, які пройшли між початком царювання Августа в 14 році н.е. і сходженням до влади Пія в 138 році н.е.. На переконання А. Тойнбі, “... поняття вічності Риму й Римської імперії виношувалось і насаджувалось двома імператорами, бездарність яких призвела їх до фатального кінця” [654, с. 487]. Тим самим А. Тойнбі підкреслює, що однією з причин падіння Риму поряд з потужною та масовою експансією германських племен, кризою рабовласницької економіки, утвердженням глобальної монотеїстичної релігії – християнства, а також падінням суспільної моралі вільних римлян, трагічними для Римської імперії стали методи, форми і механізми організації та здійснення державної влади.

Очевидно, що зародження прадавніх держав на Сході, починаючи із держав Шумеру та Аккаду, дало людству таку форму публічної організації суспільства як держава. Хоча ці держави-імперії ґрунтувалися на містичних ученнях про божественне походження правителів і їхньої влади, а їхню соціально-економічну основу складав режим т.з. “східної деспотії”. За часів Античності держави не стали надмірно гуманними та демократичними. Нетривалий час існування міста-полісу Афіни не змінив сутність державної влади, заснованої у Давній Греції (за винятком Спарти) і Давньому Римі на експлуатації рабів, на краще. Водночас Платон, Аристотель, Цицерон й інші

мислителі Античності змогли започаткувати системний дискурс про ідеальну державу і гуманістичні принципи організації та здійснення державної влади у взаємодії із суспільством, які з часом привнесли, в тій чи іншій інтерпретації, в конституції та відповідні правотворчі та правозастосовні практики державного будівництва Західної цивілізації в XVII–XXI ст. Але цьому передувала доба Середньовіччя.

Свого часу Е. Тайлор завершив свою роботу “Антропологія. Введення до вивчення людини і цивілізації” наступними роздумами про принципи розбудову держави в ранньому Середньовіччі, які привнесли з епохи Античності. *“Система адміністрації держави в ім'я верховної влади, контроль сенату і віднесення джерела політичної влади до волі самого народу – всі ці три елементи діють спільно та стримують одне одного таким чином, щоб кожен із них належним чином здійснював свої корисні сторони й нейтралізував надмірності двох інших. Між тим як конституція втілює в собі спроможність до сталого розвитку, внаслідок якого механізм урядування може постійно пристосовуватися до своїх справ у низці безперервних змін”* [630, с. 433].

У свою чергу, Г. Кольб у праці “Історія людської культури” в сер. XIX ст. писав про те, що після руйнування Риму германськими племенами (остготи, вестготи, лангобарди, вандали, англосакси і франки), на зміну системі римських державних інституцій і методів управління, прийшли політичні установи племен, які ніколи не знали ані рабства, ані державності в тому стані, як вона існувала за епохи Античності. “Всі важливі суспільні справи вирішувались народними зборами. Кожна вільна людина мала в них право голосу, а всі, що належали до переможців (*З.К. – над римлянами*), були людьми вільними. ... Важливі питання, що розглядалися народними зборами, були наступними: видання загальних законів; рішення про війну та мир; обрання та скинення королів; постанови про форму правління; кримінальне судочинство над злочинами князів й інших поважних сановників” [246, с. 10].

В окремих випадках наведені та інші рішення народних зборів пов'язані з організацією та здійсненням державної влади у германських народів, кодифікувалися. Для прикладу, це було в “Салічній правді” (*Pactus legis Salicae*), датованій 424 р. Разом із тим, слід погодитись із українськими правниками, що у цей час почала формуватися ““публічна влада”, що вже не співпадала безпосередньо з населенням. Вона складалася не тільки з озброєних людей, які належали до рядових вільних, але й усякого роду

примусових установ, чого не було за часів існування родоплемінного ладу” [93, с. 166]. Зазначені умови сприяли виникненню ранньофеодальної держави у франків, яка спиралася на територіально-ленну систему ієрархічного управління. Це був новий тип держави, невідомий в Античності, за якого з публічної влади, що асоціювалася насамперед з народними зборами, виокремилась державна влада, яка здійснювалася постійно в усіх сферах публічного життя та ґрунтувалася на примусі.

У період раннього Середньовіччя, організація та здійснення державної влади ставала предметом дослідження тогочасних мислителів, переважно церковних ієрархів. Йдеться про роботи П. Аквілейського “Книга настанов”, Алкуїна “Про чесноти і гріхи”, Й. Орлеанського “Про королівські обов’язки” і ін. Зокрема Й. Орлеанський писав, що король “... має прагнути до того, щоб виконати сенс свого звання не лише для себе, а й для своїх підданих. Він має турбуватися про те, щоб підлеглий йому народ був сповнений благочестя, миру, любові, справедливості й милосердя, а також згодою, єдністю та іншими благими справами, щоб бути наділений усім цим, він удостоївся бути з Господом” [447, с. 135]. Подібні погляди на принципи та цінності королівської влади ставали основою ідеології священної влади короля як представника бога на землі. Але не робили владу короля богоугодною за будь-яких обставин. Король мав заслужити своїм правлінням прихильність бога. Подібна парадигма посилювала роль посередника між королем і богом – Святого Престолу, який ставав важливим елементом легітимації здійснення королівської влади у тогочасній Європі.

Що ж до слов’янських народів, то Г. Фр. Кольб відзначав, що ці народи уперше стали відомі Західній Європі в VI ст. “Не зважаючи на племінні зв’язки та схожість релігійних вірувань і мови, вони жили розрізнено, вільними общинами, лише в окремих випадках маючи на чолі короля” [246, с. 33]. Цей погляд на розвиток слов’янських держав і принципів здійснення в них володарювання отримує підтвердження й у наукових розвідках українських правознавців.

Зокрема, відомий український учений-історик М. Брайчевський у роботі “Походження Русі” (1968 р.), яка нині дещо невинувато забута, пише про те, що слов’яни перейшли від первісно-общинного ладу одразу до феодального або ж, як пише учений, “напівфеодального-напівпатріархального” ладу, в силу нерозвине-

ності рабовласництва. Хоча, джерела VI-VII ст. переконливо доводять про захоплення антами і склавніми величезної кількості полоненнях воїнів під час Балканських війн, яких вони перетворювали на рабів. А уже у IX ст. Русь існувала як “... об'єднання восьми великих “племінних союзів” (поляни, сіверяни, деревляни, дреговичі, радимичі, в'ятичі, кривичі, ільменські словени), кожний з яких у свою чергу складався з кількох (найбільше – шести) менших племінних груп” [96, с. 148]. Утім, наведена концепція “імперії слов'ян”, сформована М. Брайчевський, не дає відповідні на питання про організацію та здійснення в ній державної влади.

Натомість, інший український учений М. Яворський писав про занепад віча в Русі та формування державної влади довкола престолу Київського князя. Зокрема, писав: “Город, де сидів князь, набирив великої ваги; в ньому осідали знатні сім'ї-роди. З цього князівського города й виростало згодом справжнє місто-город, що керувало, в особі князя та його прибічників, околицями дворичами й городовищами – своїми пригородами. Так зароджувалася в наших племенах державна влада ...” [729, с. 27]. Тобто, йдеться про популярну серед істориків теорію витоків державної влади в Київському князівстві з т.з. “пристольного (стольного) града”.

Як відомо з історичних пам'яток (Договори Русів з Греками, Статути Ярослава, Руська Правда, Статут Володимира Святого і ін. [613]) і досліджень правознавців, за часів Київської Русі набула розвитку та поширення т.з. “вічова демократія” – народні зібрання, до предметної компетенції яких належали питання видання законів, довіри до князівської політики, війни і миру тощо [731, с. 13]. Зокрема, М. Аркас у своїй “Історії України-Русі” переказував свідчення античних істориків щодо здійснення публічної влади у слов'ян так: “У слов'ян і антів – каже грецький письменник Прокопій (VI віку) – дає порядок не одна особа, але з давніх-давен усім порядкує громада й порішає усякі справи” [65, с. 13]. Інший відомий історик права М. Владимирський-Буданов визначав сутність “вічевої демократії” наступним чином: “Віче складається головним чином з простих громадян і відокремившись від ради старійшин, є демократичною формою влади, тобто, головна роль при вирішенні справ належить простому народові. Але, зазвичай з вічем зливається й боярська дума; бояри беруть участь у віче нарівні з іншими громадянами...” [126, с. 55].

Після руйнування Києва монголами на чолі з Батисем у 1240 році, традиції державності на слов'янських землях занепали,

оскільки “... князів їхніх і воїнство вибито, міста зруйновано та спалено, і народ залишився під кормигою татарською ...” [249, с. 12], а управління на них, як і в інших князівствах, окупованих Золотою Ордою, здійснювалась шляхом надання ханських ярликів. На протипагу князям зміцнювалися бояри, особливу роль відігравала церква. Зокрема, дійшли тексти ярликів, наданих достатньо віротерпимими ханами митрополитам Київським. Ними, зокрема, встановлювалися гарантії безпеки “попівським людям” [613, с. 423–428]. Як відомо, у т.з. “темні віки” державотворення на українських землях занепало та почало відроджуватися лише через три століття.

За епохи Середньовіччя тривалий час до XV ст. за періоду монополії Церкви на істину щодо методів і форм державної влади, зародження нових знань про державу стримувалось. Зокрема, Г. Кольб так розвінчував роль монастирів у розвитку античної філософської думки: “Нам не відомі також видатні наукові праці, які б належали перу середньовічних монахів чи монахинь: серед мільйонів людей, які впродовж віків населяли монастирі – людей вільних від світських турбот, міцних і здорових – ми знаходимо мало таких, які б звернули на себе увагу будь-якою науковою роботою” [246, с. 56].

Разом із тим, саме у Середньовіччі з’являється один із перших документів конституційного характеру – Велика хартія вольностей 1215 року, яку О. Градовський назвав свого “*наріжним каменем англійської свободи*” [143, с. 105]. Оцінки державотворчого та правотворчого потенціалу *Magna Charta* мислителями усіх наступних століть були більш ніж позитивними. До прикладу, німецький історик Г. Вебер писав, що вона визнавалася найважливішим документом англійського права упродовж усіх Середніх віків і слугує донині підставою для прав і вольностей англійської нації, “... надає духовенству свободу вибору єпископів і вищих церковних чинів разом з іншими привілеями, дворянству – забезпечення (від королівського свавілля) його власності й усіх його переваг у випадку спадкування ..., містянам – вільне здійснення торгівлі, постійні, вірні міри і ваги, захист від свавільного обкладення митними зборами...” [102, с. 454].

Немає сенсу в межах цього дослідження більш глибоко досліджувати зміст й історичне значення Великої хартії вольностей. Цим питанням присвячено тисячі досліджень. Відзначимо лише той факт, що *Magna Charta* стала першим законом (документом), який

не лише обмежив абсолютні повноваження англійського короля, а й сформував основоположний конституційний принцип державної влади – принцип верховенства права.

За свідченням Ф. Зайбга, у другій пол. XIV ст., Західну Європу охопили бунти та революції, початок яким поклало повстання, коли ді Рієнцо в Римі 1347 року організував “похід на Капітолій” [198, с. 372–373]. Відповідні події ставили під сумнів “божественне” походження державної влади. То ж, абсолютна влада європейських монархів вимагала свого додаткового філософського обґрунтування. Адже богослів’я не вирішувало цю проблему ефективно, а сама церква залишалась споконвічним конкурентом держави.

Елементи суверенітету були властиві, на наш погляд, іще деспотіям Середньої Азії та містам-полісам Античності. Але сучасні погляди щодо державного суверенітету почали зароджуватися саме у епоху Середньовіччя, яка охоплювала період у понад 1000 років. Такі мислителі того часу як А. Блаженний, Т. Аквінський, М. Падуанський, Е. Ротердамський, Ф. Гвіччардіні, Н. Макіавеллі, Ж. Боден інші діячі епохи гуманізму, актуалізують на новому теоретичному рівні питання про державний суверенітет і державну владу. У цьому сенсі слід згадати всесвітньовідому роботу Н. Макіавеллі “Князь” (“Державець”), яка, з одного боку, започаткувала відродження інтересу до спадщини Давнього Риму, а з другого, – ідею секуляризації державної влади. Право беззастережно мусило слідувати владі. Богу в цій системі не залишалось більше місця, а релігія використовувалася лише для того, щоб стабілізувати панування [400].

Як відомо, Н. Макіавеллі обґрунтував модель абсолютного правителя, який здійснює свою владу за допомогою будь-яких засобів – жорстокості й обдурювання, демагогії і підступності, хитрості й наклепу. Об’єднує і перетворює суспільство, незважаючи на протидію ворогів. Хоча, за свідченням М. Коркунова, сам Н. Макіавеллі залишався *“рішучим республіканцем”* [315, с. 136]. Як йдеться у згадуваній роботі Н. Макіавеллі: *“Слід знати, що з ворогами можна боротися двома способами: по-перше, законами, по-друге, силою. Перший спосіб притаманний людині, другий – звіру; однак так як першого часто недостатньо, то доводиться застосовувати другий. Саме тому державець повинен засвоїти те, що закладено в природі як людині, так і звіра... З усіх же звірів хай державець стане подібним двом: левові та лисиці. Лев боїться пасток, а лисиця – вовків, отже, слід походити на лева, щоб*

налякати вовків, і на лисицю, щоб не потрапити до пастки. Той, хто завжди є подібним леву, може не побачити пастку. Отже, розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це зашкоджує його інтересам і якщо відпали причини, що змусили його щось пообіцяти” [398].

Обґрунтований Н. Макіавеллі концепт абсолютної монархії не сприймався як іншими філософами, так і окремими правителями. Критикуючи Н. Макіавеллі, король Пруссії Фрідріх II Великий у своїй роботі “Анти-Макіавеллі” наголошував на необхідності чесності державця у зовнішній політиці, адже чесність “...схожа на просту та природну їжу, яка є корисною для будь-якого організму, адже вона зміцнює тіло, не розпалюючи його. Державцю, чесність якого відома кожному, без сумніву, буде довіряти вся Європа. Він без оман буде щасливим та могутнім – лише завдяки своїй доброчесності” [672, с. 290].

Прийнято вважати, що фундатором наукових засад суверенітету держави, як первинного та ключового принципу організації й здійснення державної влади, став французький філософ і правознавець, прокурор і мер м. Лана Ж. Боден. У своїй роботі “Шість книг про державу” (1576 р.) обґрунтував сутність і зміст категорії “суверенітет” (*supremapotestas*), ґрунтуючись на принципі *indibioprosupremapotestate* – “випадки сумнівів – на користь вищої влади”. Суверенітет же визначав Ж. Боден як верховну владу: “Могутність, або суверенітет, є найвищою, абсолютною та постійною владою над громадянами і підданими у державі ... іншими словами, найвища влада управляти. Це принциповий і найбільш необхідний момент для розуміння держави” [684, с. 15]. Основними ознаками державного суверенітету, за Ж. Боденом, є усталеність, єдність, абсолютний і безальтернативний характер, необмеженість і невідчужуваність влади.

З одного боку, Ж. Боден сформував політико-правову ідеологію абсолютизму, а з іншого – поставив на розгляд філософів Відродження парадигму щодо принципів, методів і форм обмеження абсолютної влади монарха. Тобто наукове обґрунтування державного суверенітету, який Ж. Боден ототожнював із владою монарха, стало прологом до формування доктрини конституційної держави, у якій влада монарха обмежується законами, що вилаються парламентом.

Закономірно, що дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади отримали своє нове звучання після

появи перших конституцій і конституційних актів, які закріпили здобутки т.з. “великих революцій” початку буржуазної епохи в Нідерландах, Англії, США, Франції, Польщі та ін. держав. Поява перших буржуазних конституцій у Європі та Америці збагатила традиційні механізми правового регулювання щонайменше трьома основними предметами: права та свободи людини та їхні гарантії; народовладдя, а також конституційні основи організації та здійснення державної влади.

Підготовка та прийняття нових конституцій і конституційних актів, таких як білі й декларації про права людини, та їхня реалізація, зумовили трансформацію філософської та політико-правової думки епохи Відродження (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Міл, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є і ін.) в науку конституційного права. Чільне місце для перших дослідників теорії та практики конституціоналізму становили питання суверенітету, як джерела формування та здійснення публічної влади у державі, питання контролю з боку народу та громадян за державою, обмеження влади монарха парламентом, розбудови системи стримувань і балансів між гілками влади тощо.

Фундатори конституційно-правової науки ХІХ ст. у державах Європи і Америки не лише переосмислювали і розвивали вчення мислителів Античності про державну владу та методи і форми її здійснення. Як писав М. Ковалевський, *“теорія народного самодержавства, яку традиційно пов’язують з іменем Руссо, має віддалене минуле ... Афіни, Спарта та Рим дають нам найбільш характерні зразки народного самодержавства”* [224]. Вони також враховували тогочасні потреби конституційного державотворення. Конституційні держави, які утверджуються в ХVІІ-ХІХ ст. в Англії, Нідерландах, Франції, Польщі, США і ін. державах, не мали аналогів за часів Античності. Водночас, цінності гуманізму, свободи, народовладдя, поваги до людини, закладені ще у Давній Греції та Давньому Римі, стали доктринальною основою класичного європейського й американського конституціоналізму.

Щодо цієї дослідницької парадигми М. Лазаревський писав наступне: *“Класичний, традиційний поділ держави на монархію, аристократію та демократію, що йде іще від Аристотеля й покладає що основу число правлячих (один, обрані, всі), не зважаючи на те, що його можна зустріти іще у письменників ХІХ ст., безперечно має бути залишеним, тому що, з одного боку, цей поділ установлює такого роду типи (держав – З.К.), яких у*

теперішній час не існує (аристократія), тоді як з іншого боку, під ці типи не можуть бути підведені існуючі форми правління, до прикладу, – конституційні монархії” [383, с. 63].

Дійсно, нові політико-правові реалії, які утвердилися після успіхів буржуазних революцій та закріплення їх цінностей і принципів у конституціях держав Європи і Америки, вимагали нових, більш прикладних, ніж філософія, знань. Зазначене сприяло появі нових за своїм змістом досліджень, предметом яких стають конституція та організація публічної влади у державі. Сучасні дослідники витоків науки конституційного права фактично безпрограшно називають таких загальновідомих учених як Ф. Бекон, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Т. Пейн й ін. Але, звертаючись до витоків науки конституційного права, слід згадати і учених, які запроваджують у науковий обіг категорії “конституція” чи “конституційна держава”.

Одним із таких мислителів можна вважати швейцарського адвоката й публіциста Ж.-Л. де Лолма, який у кін. XVIII ст. видав у Амстердамі працю “Конституція Англії або стан Англійського правління, порівняного з Республіканською формою та іншими Європейськими Монархіями”. Її з часом переклали на багато мов і вона набула неабиякої популярності в багатьох європейських державах, стала одним із важливих джерел європейської науки конституційного права. 1806 року цю роботу переклали М. Татіщев на російську мову. У ній Ж.-Л. де Лолм вичерпно визначив принцип конституційної монархії як влади короля обмеженої парламентом. Зокрема, він писав: “... хоча Король Англії має право набирати військо і озброювати кораблі, але без підтримки свого Парламенту не може утримувати їх. Він може жалувати місця та достоїнства; але без Парламенту свого не може визначати винагороду. Він може оголошувати війну, але без Парламенту він її не може вести. Тобто, Королівська могутність, наскільки б не були великими його переваги, без влади накладати податки, є велике тіло, що немає в собі початку свого руху, корабель, скажемо, абсолютно споряджений, з під якого водночас Парламент може, коли захоче, відвести воду та посадити його на мілину, або ж знову спустити на воду, надавши субсидії” [388, с. 77-78].

Інший швейцарський політик і юрист Й. Блюнчлі у роботі “Загальне державне право”, виданій у сер. XIX ст., відстоював позиції історичної школи права щодо формування держави та здійснення нею своєї влади: “Історична школа відчуває себе

абсолютно задоволеною тим положенням, що держава є тілом народного суспільства. Вона виводить державу з природи та потреби нації й обмежує її нацією” [89, с. 37].

Натомість, професор Віденського університету Л. Штейн, обґрунтовуючи органічну, або вольову теорію державної влади, у сер. XIX ст. так писав про підстави реалізації державної влади: *“У землях і народів держава має свою індивідуальність. ... Державна воля є у кожній державі, але вільної державної волі вона досягає лише після тривалої роботи історії, при жорсткій боротьбі за розвиток. ... Діяльність держави виникає, коли органічно сформована в державному устрої воля починає здійснювати себе в фактичних життєвих відносинах” [709, с. 4-5].*

Відзначимо, що правознавці, які проживали у XIX ст. в Російській імперії тяжіли до знань про принципи організації та здійснення державної влади у державах Західної Європи, в яких діяли конституції. Наприклад, 1866 року Б. Утін і К. Кавелін переклали та видали збірку праць: К. Бідерман *“Представницькі установи з народними виборами”*; Й. Гельд *“Політичні та соціальні дії різних політичних виборчих систем”*; Р. Гнейст *“Представницька система в Англії. Історичний нарис”*; Г. Вайца *“Утворення народного представництва”*; В. Козегартен *“Народні вибори і народовладдя в їх політичних і громадських діях, особливо в застосуванні до нашого часу” [252].*

Помітним був також й інтерес до досліджень конституційних принципів функціонування державної влади у США, про що свідчать переклади робіт тогочасних американських учених. Зокрема, йдеться про праці А. де Токвіля *“Демократія в Америці”* (видано в м. Києві в 4-х томах у 1860 р.) [656], Дж. Брайса *“Американська Республіка”* (видано в 3-х частинах, починаючи з 1889 р.) та інші. Особливістю названих робіт було те, що вони являли собою аналіз європейцями конституційних засад і особливостей здійснення влади у США. Зокрема, згадуваний Дж. Брайс писав щодо цього: *“Коли наш подорожжувач повертається додому, його засипають різноманітними питаннями ... Обдаровані ж спостережним розумом європейці уже починають, з задоволенням чи сумом, усвідомлювати значний і постійно посилюючийся вплив Сполучених Штатів, – починають усвідомлювати, що цим Штатам визначена блискауча роль в розповсюдженні цивілізації” [95].* Але, ці роботи не є путівниками, вони містять глибокий аналіз цінностей і принципів організації та

здійснення державної влади у США, а також розбивають міфи, породжені в колишньому СРСР про архаїчність і самоізоляцію науки державного (конституційного) права на теренах Російської імперії в XIX ст. Хоча, це і не применшує стримуючої ролі цензури в розвитку тодішньої політико-правової думки.

У другій половині XIX ст. державу також досліджували з точки зору феноменології розвитку цивілізації та культури. Зокрема, Ф. Кольб у дослідженні “Історія людської культури”, виданому 1846 року, та перевиданому в другій пол. XIX ст. у багатьох тогочасних державах, включаючи Російську імперію, всебічно та системно дослідив особливості становлення державності в народів Сходу та в Античних державах. На окрему увагу заслуговує дослідження Ф. Кольбом передумов революцій в Англії та Франції, їхній вплив на модернізацію цих держав і докорінну зміну методів і форм організації й здійснення державної влади в умовах унормування в конституційних актах Англії та конституцій Франції відповідних принципів верховенства права та демократії. Зокрема, Ф. Кольб звертає увагу, що *“при оцінці тієї колосальної події, яку ми зємо Французькою революцією, як правило, мають на увазі, якщо не виключно, то переважно, ті зміни, які вона здійснила у формах правління”* [246, с. 515].

Інший англійський учений Е. Фріман розглядав державу в її історичному розвитку, зосередившись на виявленні закономірностей розвитку держав Античності, та дійшов висновку, що загальні поняття про державу слід розглядати у двох формах: *“як міста, і як племені, яке розвинулося в націю”* [674, с. 122]. Очевидно, ця наукова точка зору має право на існування й тепер. Але, поява нових і трансформація (революції, реформи, війни за об’єднання) існуючих держав у Європі та Америці в XVIII ст., з підпорядкуванням їхньої діяльності конституційним принципам, започаткувало розбудову насамперед національних конституційних держав. Хоча, в тогочасній Європі залишилось багато “міст-держав” (Ватикан, Мальта і ін.), здійснення влади яких відбувалось без конституцій, на інших цінностях і принципах, зокрема, сакрального характеру.

Питання про конституційно-правову природу держав і засади ефективного здійснення ними влади не могли обмежитись історичними та культурологічними диспуатами, і вимагали системних конституційно-правових досліджень. І такі роботи почали з’являтися в професорів конституційного (державного)

права, яка працювали у європейських університетах. Відому популярність у Європі мала й робота А. Есмена “Загальні основи конституційного права”, в якій держава визначалась як “*юридичне уособлення нації; ... суб’єкт і втілення суспільної влади*” [715, с. 3]. Здійснення державою своїх завдань А. Есмен пов’язував з правлінням (*gouvernement*), яке в загальному вигляді передбачало “відправління сувереном державної влади” та зводилось до таких функцій, як “... охорони і захисту нації від зовнішніх нападів, в підтримці порядку всередині й у відправленні правосуддя” [714, с. 9]. Таким чином, реалізацію державної влади А. Есмен вбачав у системі функцій, яку здійснює держава.

Одночасно з цим, А. Есмен одним із перших у європейській правничій науці зарахував питання здійснення державної влади до об’єктів конституційно-правових досліджень. Зокрема, наголошував, що саме “*форма держави, форма правління, визнання та гарантування прав особи – такі природні та необхідні об’єкти конституційного права*” [714, с. 18].

На межі століть, 1900 року вийшла фундаментальна праця Г. Еллінека “Загальне учення про державу”, в якій учений, що працював у різний час у німецьких, австро-угорських і швейцарських університетах, системно та послідовно розкриває теорію, методологію й історію держави. У цій праці вивчені завдання вчення про державу, а також питання методології, зокрема особливості застосування історичного та юридичного методів для пізнання держави; здійснено огляд історії учень про державу; визначено поняття, сутність і типи, у тому числі історичні, держав; досліджено проблематику виникнення та припинення держави; розглянуто співвідношення держави та права, а також питання властивостей державної влади, її структури (органів), функцій тощо. Одним із наукових здобутків Г. Еллінека стало дослідження ним питання про правосуб’єктність держави як соціальної корпорації. Учений визначав у цьому контексті поняття держави як “... наділеної первинною владою територіальну корпорацію” [181, с. 193].

Доволі ґрунтовний науковий доробок щодо конституційних засад організації та здійснення державної влади сформувався в другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. правознавцями, у тому числі й українськими, які проводили свої наукові розвідки в університетах Російської імперії. Хоча С. Корф свого часу писав, що наука державного права започатковується в Російській імперії значно пізніше, ніж у Західній Європі, лише з сер. ХІХ ст. Це

пояснювалось ним “загальною слабкістю розроблення правознавчих наук; ... політичним тиском і цензурою; ... недостатнім на поч. XIX ст. розвитком російської культури і тодішнього розумового рівня російського суспільства” [181, с. 7; 322].

Що ж до української науки державного (конституційного) права, то її розвиток відчутно стримувався, окрім цього, ще й відсутністю національної держави та конституції. Хоча не можна оминати увагою роботи відомих українських правників, які працювали в Імператорському університеті Св. Володимира в Києві (М. Ковалевський, П. Лодій, М. Рененкамф, О. Романович-Славатинський, В. Сокольський, М. Лазаревський і ін.), тести яких на сьогодні відроджені сучасними українськими ученими-конституціоналістами [62]. Зокрема, П. Лодій у роботі “Теорія загальних прав, що містить в собі загальне вчення про Природне Загальне Державне право” (1828 р.) ототожнював державу та громадянське суспільство, які спільно прагнули до єдиної мети, утвердження добробуту, єдності сили і волі. Саме на цих принципах, на думку П. Лодія, має базуватися верховна державна влада, що уповноважена виключним правом управляти суспільством і громадянами, які є “найсильнішими пружинами Державної машини” [62, с. 28].

Тогочасні учені-конституціоналісти пропонували, у першу чергу, власні визначення держави, або ж інтерпретації здобутків вище проаналізованих західноєвропейських правників. До прикладу, проф. І. Андрієвський одним із перших, запропонував розуміти під державою “суспільство вільних людей, які живуть на певному земному просторі, під однією спільною для них владою (верховною) ...” [60]. В свою чергу, Б. Чичерін визначав державу як “... союз народу, зв’язаного законом в єдине ціле, що управляється верховною владою для суспільного блага” [690, с. 3].

Схоже до цитованого визначення держави Б. Чичерінім наводить і Є. Трубецкой у своїй “Енциклопедії права” (1908 р.). Він визначав, що “... держава є союзом людей, який здійснює владу самостійно та виключно в межах визначеної території” [659, с. 223]. Інший правознавець, один із фундаторів конституційно-правової науки досліджуваного нами періоду Ф. Кокошкін визначав державу як “територіальний союз, який має самостійну організацію та наділений самостійною (первинною) владою” [232, с. 6].

Разом із тим, тогочасні правознавці не обмежувались обґрунтуванням категорії “держава”, а формували власні концепції

та теорії принципів організації і здійснення державою своєї влади. Так, професор Імператорського університету Святого Володимира в Києві М. Ренненкампф, визнаючи у своїх “Нарисах юридичної енциклопедії” територію, народ та державну владу основними складниками держави, наступним чином охарактеризував властивості державної влади і конституційні принципи її організації та діяльності. *“Державна влада є вищою, такою, що не допускає існування іншої рівної влади; є безперервною, доки існує держава, і як повне відображення єдиного державного життя, є єдиною. У застосуванні та реалізації своєї задачі єдина державна влада розподіляється на окремі види, за властивостями обов’язків і за органами, яким вона ввірена; головні з них по суті: законодавча, урядова (виконавча та адміністративна) і судова. Види державної влади мають підпорядковуватися загальній державній владі; але по відношенню одна до іншої, та в колі своїх найближчих обов’язків, вони користуються відомим ступенем незалежності”* [562, с. 48–49]. Вважаємо, обґрунтовані М. Ренненкампом у другій пол. XIX ст. принципи формування та функціонування державної влади, значною мірою зберігають актуальність донині.

Інший український учений-конституціоналіст О. Романович-Славатинський на початку 70-х років XIX ст. писав: *“У кожній державі, яким би не був спосіб її правління, існує відома система влад і установ, що склалася історично й має своєрідну організацію, яка визначилась або прадавнім звичаєм нації, як наприклад установи Англії, засновані головним чином на її commonlaw, або писаним позитивним законом, як наприклад більша частина установ континентальних держав ... Але, як не розрізняються між собою ці влади і установи, у всіх державах вони складаються з Верховної влади, із влад їй підпорядкованих – установ і посад, із народу, який бере участь в управлінні державою, у більшій чи меншій мірі, зумовленої ustalеним в державі способом правління”* [576]. Не складно помітити, що О. Романович-Славатинський, як і багато інших учених-конституціоналістів того часу, робить висновки про основи організації державної влади на підставі аналізу досвіду конституційного державотворення в Західній Європі.

Помітне місце в дослідженнях проблем конституційних засад організації та здійснення державної влади займають і роботи професора О. Градовського, який свого часу працював чиновником з особливих доручень при Харківському губернаторі та якого

О. Романович-Славатинський називав “поважним і талановитим співбратом по науці” [576]. Зокрема, у роботі “Початки російського державного права” (1875-1901 р.) О. Градовський обґрунтував значення принципу конституційності для функціонування держави. Зокрема, він писав: *“Сутність конституційного устрою полягає саме у тім, що сукупність юридично сформульованих основних початків державного устрою (конституція) має обов’язкову силу для всіх влад у державі. Сама законодавча влада зв’язана конституцією. Закони, які виходять від неї, мають бути конституційними; в іншому випадку вони не мають юридичної сили”* [144].

У менш відомій сучасникам роботі “Політичні теорії ХІХ століття” О. Градовський звертає увагу на походження державної влади і, критикуючи Ф. Бюше, робить висновок, що *“... організація суспільних сил має обов’язково прийняти державний характер; суспільству ніде організуватися, окрім держави; будь-яка сила суспільства повинна стати державною владою”*. Тим самим, О. Градовський підкреслював важливість легітимності державної влади, її походження від суспільства та підтримки ним.

Важливий вплив на формування теоретичних знань про державу та основоположні принципи організації й реалізації державної влади справили і роботи М. Коркунова. Зокрема, він не лише аналізував основні, найбільш поширені в юридичній науці методологічні підходи до визначення держави, а й пов’язував останню з володарюванням як основною функцією держави. Зокрема, М. Коркунов писав: *“Вирізняльною особливістю держави як особливої форми людських відносин, є примусове володарювання. Держава є насамперед володарюванням”* [317, с. 24-25]. Таким чином, М. Коркунов пов’язував основні властивості держави насамперед з методами і формами здійснення нею влади.

Значною постаттю в правничій науці кін. ХІХ– поч. ХХ ст. є вихованець Університету Св. Володимира Л. Петражицький. Зокрема, у своїй роботі “Теорія держави і права в зв’язку з теорією моральності” (1907 р.) писав про природу державної влади, що вона є *“... соціальною службовою владою. Вона не “волею”, яка може робити, що завгодно, спираючись на силу, як помилково вважають сучасні державознавці, а є приписуваною відомим особам правовою психікою цих осіб і інших загально право повелінь й інших впливів на підлеглих для виконання обов’язку турботи про спільне благо. Найважливішим служінням спільному благу з боку державної влади*

є служіння праву; і державна влада є владою службовою передусім і переважно по відношенню до прав громадян і права загалом” [453, с. 154]. На наш погляд, Л. Петражицькому вдалося вмістити у наведеному вище положенні про державну владу не лише особливості обґрунтованої ним психологічної теорії держава та права, а й передові ідеї щодо верховенства права, поваги до прав громадян і моральності державної влади і методів її реалізації.

Видається, що ліберальні та лібертаріанські погляди не були чимось екстраординарним для науковців тієї епохи. Аналізуючи лібертаріанські погляди Т. Пейна, В. Гумольда й інших мислителів про державу, яка мала охороняти приватну власність громадян і їхню безпеку, обмежившись цим щодо своїх обов’язків до суспільства, Б. Чичерін у своїй роботі “Власність і держава” писав наступне: *“Держава у своїй діяльності може переслідувати подвійну ціль: негативну та позитивну. Перша полягає в усуненні зла, або у встановленні безпеки, друга – у сприянні добробуту громадян”* [691, с. 197].

Заслуговує на увагу й праця С. Котляревського “Конституційна держава. Досвід політико-морфологічного огляду” (1907 р.). У ній учений розкрив зв’язок конституційної держави і народного суверенітету, як джерела державної влади, а також з правами громадян: *“... важливе питанням з точки зору політичної морфології полягає в тому, які риси державного устрою найбільше сприяють забезпеченню цих індивідуальних прав”* [325, с. 85]. Тим самим С. Котляревський одним із перших відзначив утвердження та захист конституційних прав і свобод як пріоритетну мету діяльності конституційної держави.

Але С. Котляревський виявився не єдиним правознавцем, який формував теоретичні основи конституційної держави на поч. ХХ ст. Так, інший правознавець С. Корф вважав конституційну державу історичною формою розвитку держав, характерною для “культурних народів” і такою, що виникає під впливом “зростаючої освіти і національної самосвідомості”. При цьому С. Корф пов’язував, хоча й не ототожнював, конституційну державу з правовою державою та писав, що *“... конституційною державою ми називаємо таку, в якій діє парламент (народне представництво, що бере участь здійсненні законодавчої влади), а правовою державою – ту, в якій правом забезпечені громадянські свободи і участь народу (в різноманітних формах) в здійсненні функцій державної влади...”* [321, с. 53].

Принцип конституційного обмеження монаршої влади був предметом наукових досліджень й інших правників. Зокрема, М. Рейснер у своїй роботі “Держава”, що складалася з трьох частин “Культурно-історичні основи”, “Держава і суспільство” та “Державні форми” (1911-1912 рр.) приділяв увагу історичним і соціокультурним витокам, а також сутності держави й природі державної влади. При цьому, М. Рейснер відзначав згубність абсолютної влади і писав: “... монархія, позбавлена будь-яких обмежень, нічим не відрізняється від деспотії чи тиранії” [561, с. 132]. Водночас, будучи послідовником психологічної школи права Л. Петражицького, він підтримував теорію морального обмеження влади. На думку М. Рейснера, таким обмеженням є “... добровільне підпорядкування монарха божим і природним законам, заповідям природної справедливості, вимогам царської посади та здорового глузду” [561, с. 133].

М. Рейснер усвідомлював, що морально-етичні обмеження абсолютної монархії в ХХ ст. не зможуть підмінити собою дію конституції. Разом із тим, він писав: “Визначаючи форму правління, конституція разом із тим регулює і взаємні відносини двох найбільш зацікавлених, і водночас найсильніших чинників – народного представництва та монарха ... Звідси і важливість тексту конституційного закону, який точним визначенням функцій не лише попереджує непорозуміння і конфлікти у майбутньому, але і встановлює в теперішньому часі мирну співпрацю двох конкуруючих сил” [561, с. 133]. Тобто, М. Рейснер, беручи до уваги досвід розбудови конституційних держав у Західній Європі та США, вбачав конституцію джерел принципів організації та функціонування державної влади. Зокрема, принципу забезпечення балансів між центрами державної влади, що був актуальним не лише для республік, а й для монархій.

З часом, між падінням Російської імперії та встановленням радянської влади, М. Рейснер видав продовження своєї роботи “Держава: Ідеологія і метод”, в якій учений писав, що поняття влади, “організованої за допомогою тих, чи інших юридичних, моральних, етичних чи економічних принципів і норм, властиве всім громадським союзам, при цьому сама влада може бути і дуже великою, і дуже слабкою, в залежності від фактичного співвідношення воль. Але не можна не помітити, що саме поняття державної влади прагне в процесі свого історичного розвитку до безмежного розширення. З поняттям держави все більш наполегливо пов’язується уявлення про безмірну

могутність, про всеперемагаючу волю, що постала над кожним індивідом” [560, с. 23].

Ця цитата, як і твердження М. Рейснера, що *“ідеологія, як сукупність ідей, принципів, норм і ідеалів, які підлягають втіленню в громадській діяльності людини, є постійним супутником будь-якої громадської організації та покладає специфічне клеймо на саму їх сутність. Проблема права і держави є, з цього боку, проблемою ідеологічною”* [561, с. 9], стали своєрідним прологом до розбудови у першій пол. ХХ ст. тоталітарних держав із вождистськими ідеологіями (колишній СРСР, нацистська Німеччина, фашистська Італія, Угорщина часів М. Хорті та ін.).

Національна революція 1917–1921 років в Україні передумовами якої, на думку М. Мироненка, стало *“розчленування Російської імперії на суверенні держави поневолені нею народів; зведення імперії до національної держави московського народу на терені його історичного етнографічного простору”* [411, с. 7], та досвід розбудови конституційної держави в УНР і ЗУНР, а також за часів Гетьманату П. Скоропадського та Директорії, сприяли не лише напрацюванню низки важливих конституційних актів (Конституція УНР, Конституція ЗУНР, універсали ЦР, Закон про тимчасовий Державний устрій України, Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в УНР і ін. [277, с. 25–65]), а й науковим розвідкам (С. Дністрянський, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Палієнко, Ф. Тарановський і ін.) щодо принципів організації та здійснення державної влади у трансформаційний період. До прикладу, слід згадати наукову спадщину С. Дністрянського, який у низці своїх робіт *“Самовизначення народів”* (1919 р.), *“Нові проекти української конституції”* (1920 р.), *“Нова держава”* (1923 р.), *“Історія державного права”* (1923 р.) й ін. [621, с. 85]. Положення цих робіт про розбудову конституційної держави втілилось у Проекті Конституції ЗУНР, в якому С. Дністрянський запроваджує принцип правової держави як основу здійснення державної влади.

Хоча сама практика організації державної влади у цей період не була позбавлена й еkleктичності. Зокрема, А. Слюсаренко і М. Томенко звертали увагу на те, що *“... юридичним нонсенсом була відсутність в Основному Законі посади глави держави (президента) і глави уряду (прем'єра). На останньому засіданні Малої Ради Президентом України було обрано Михайла Грушевського, про посаду та функції якого в Конституції нічого не зазначається”* [210, с. 89–90].

Після більшовицької експансії в конституційне державотворення України експортували радянську модель державної влади, яка відображала ідеологію марксизму-ленінізму й ґрунтувалася на теорії класового антагонізму. У перші роки радянської влади, зокрема в період НЕПу (1922–1927 рр.), у новоствореному СРСР, до складу якого включили й Україну, починає формуватися радянська юридична наука, яка намагається поєднати напрацювання правників двох останніх століть про державу та організацію й здійснення державної влади із “революційно-класовою ідеологією”.

Водночас радянські правознавці у цей період були відносно вільними у своїх наукових розвідках. Так, П. Стучки у своїй розлогій статті у 3-томній “Енциклопедії держави і права” (1925–1927 рр.) на тему “Держава” не лише наводить визначення відповідної категорії – *“державна є знаряддя в руках пануючого класу для того щоб тримати в підпорядкуванні пригнічені класи”* [624, с. 655], а й аналізує походження держави – від Афіїнської республіки до класової держави радянського зразка, становлення та розвиток її історичних типів (первісна, патрімоніальна (вотчинна і феодальна), абсолютистська, буржуазна, соціалістична та, в майбутньому, комуністична держава), а також досліджує вчення про державу в традиції англійського, французького, американського, німецького, австрійського, італійського та російського державного (конституційного права), пов’язує сутність і зміст держав з революціями.

Самостійним предметом цієї публікації П. Стучки є й державна влада та методи її здійснення. Зокрема, державна влада відрізняється від будь-якої іншої публічної влади у країні “монополією озброєння” та здатністю реалізовувати через переконання і примус власну ідеологію, яка відображує інтереси правлячого класу. При цьому П. Стучка стверджував, що для досягнення найвищої цілі – побудови безкласової комуністичної держави *“... необхідне тимчасове використання інструментів, засобів і прийомів державної влади проти експлуататора, оскільки для знищення класів необхідна тимчасова диктатура пригніченого класу”* [624, с. 699].

Тим самим, можемо констатувати, що на зміну популярної ліберальної ідеї “конституційної держави” приходять ідеї “класової держави робітників і селян”, яка разом з марксистсько-ленінською ідеологією “експортується”, разом із соціалістичними революціями, спочатку в Німеччину, Литву, Латвію, Угорщину, а після Другої

світової війни – також у Болгарію, Польщу, Румунію, Чехословаччину та інші держави т.з. “соціалістичного табору”.

Після згортання НЕП у колишньому СРСР та провалу роботи Комінтерну по “експерту соціалістичних революцій” в Європу від нагальної розбудови “комуністичної держави” партійні ідеологи колишнього СРСР відмовились. Натомість, радянська державно-партійна влада задіяла карально-репресивний характер і знищила через Голодомор і політичні репресії 1933–1937 рр. значну частину населення для побудови держави нового типу. При цьому, саме в колишньому СРСР повною мірою реалізували феномен “юридичної та фактичної конституції”: “Сталінська конституція” 1936 року, відтворена в Конституції УРСР 1937 року, встановлювала зовні демократичну систему державної влади. В її основу поклали модель “рад усіх рівнів”, а здійснення влади передбачало використання всіх форм соціалістичної демократії: від виборів – до діяльності профспілок. Але, практика організації та здійснення державної влади докорінно відрізнялась від задекларованих у радянських конституціях принципів.

В 1948 році А. Денисов у “Теорії держави і права” обґрунтував доволі струнку, з точки зору марксизму-ленінізму, теорію походження та сутності держави, її ключових ознак і функцій, а також форм правління та державного устрою. Особлива увага приділив ученим державній владі. Критично проаналізувавши “буржуазні вчення” Ж. Бодена і Ж.-Ж. Руссо, прихильників парламентаризму та анархії, вольової та психологічної теорій державної влади, А. Денисов дійшов висновку, що Радянська держава є принципово новою для суспільства, оскільки її завдання полягає в тому, щоб *“... ліквідувати капіталістичний лад і, з іншого боку, створити комуністичну систему господарювання і суспільну власність на знаряддя й засоби виробництва, знищити поділ людей на класи, подолати пережитки капіталізму в свідомості людей”* [167, с. 172]. Мета і принципи організації та реалізації державної влади у колишньому СРСР і його союзних республік, включно з Українською РСР, сформовані в роботах А. Денисова й інших теоретиків держави і права отримували різну інтерпретацію в подальших дослідженнях у сфері радянського державного (конституційного) права.

У другій пол. XX ст. відбувається певна лібералізація засад функціонування державної влади у колишньому СРСР, а процеси державного будівництва стають об’єктами дослідження науки

державного (конституційного) права та нової на той час науки державного будівництва. До прикладу, в підручнику з Радянського державного права С.С. Кравчук пише розділ “Ради – органи державної влади народу в СРСР”, в якому визначає, що ради є “... єдиними представницькими органами державної влади, через які радянський народ здійснює належну йому державну владу. ... Сьогодні це 2 млн. депутатів. А разом з ними самовіддано трудиться армія добровільних помічників – 25 млн. активістів при радах” [616, с. 96]. Прагнення науково обґрунтувати нову модель, відмінну від існуючих раніше і існуючої за капіталізму, яка ґрунтується на положеннях радянських конституцій і доктрині побудови радянської держави, в основу якої покладено систему рад всіх рівнів, зустрічаємо й у працях інших представників радянської науки державного (конституційного) права.

Водночас серед робіт учених-державознавців радянської доби зустрічаємо й досить оригінальні теоретичні доробки, які не зводяться лише до наукового коментаря положень конституцій СРСР 1936 і 1977 років. Зокрема, Я. Уманський наводить у праці “Радянське державне право” визначає принципи організації та діяльності органів радянської держави. Такими, на його думку, є: участь трудящих мас в управлінні державою (соціалістична демократія); рівноправність націй та врахування національних особливостей і інтересів в організації та діяльності органів Радянської держави; демократичний централізм в організації і діяльності органів радянської держави; соціалістична законність; керівництво і спрямованість діяльності всіх державних органів СРСР Комуністичною партією Радянського Союзу (КПРС) [661, с. 307–317]. Аналіз системи наведених Я. Уманським засад організації та діяльності органів радянської державної влади, на наше переконання, докорінно відрізняється від конституційних принципів функціонування органів державної влади у незалежній Україні, які досліджуємо в цій монографії.

Відзначимо, що в цей час проблеми організації та функціонування державної влади досліджувались і багатьма відомими українськими ученими-конституціоналістами (О. Мурашин, В. Погрілко, А. Таранов, О. Фрицький, Ю. Шемшученко і ін.), які, з проголошенням незалежності України, сформували основи вітчизняної науки конституційного права. Так, А. Таранов у одній зі своїх ранніх робіт дослідив принцип єдності державної влади і повновладдя рад у колишньому СРСР. Зокрема, учений писав, що

“політична, класова єдність державної влади визначає єдність органів Радянської держави. ... Всі органи Радянської держави, починаючи від сільської Ради і до Верховної Ради СРСР, є установами, що виражають інтереси і волю всього народу” [631, с. 173–174]. Нині цей принцип суперечить реформам місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації та субсидіарності, тоді як для колишнього СРСР він був ключовим.

Закономірно, що значна увага дослідженню конституційних основ організації та здійснення державної влади приділялася українськими правознавцями за часів незалежності України (1991–2019 рр.). З одного боку, проголошення незалежності нашої держави було багатовіковим ідеалом українців, який обґрунтувався в численних літературних і наукових роботах вітчизняних мислителів, письменників, поетів, композиторів, а з іншого – на час прийняття вітчизняним парламентом Декларації про державний суверенітет України в 1990 році та Акта проголошення незалежності України в 1991 році українська конституційно-правова думка знаходилась у трансформаційному стані й переживала відродження національної державності разом із суспільством. Тому, перші ґрунтовні наукові та навчальні видання, що досліджували проблеми теорії та практики організації та реалізації державної влади, здійснені В. Авер'яновим, М. Козюбра, В. Копейчиков, В. Мелашенком, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, Ю. Тодикою, О. Фрицьким, В. Цветков, В. Шаповалом, Ю. Шемшученком і ін. з'являються раніше прийняття Конституції України, але пізніше проголошення незалежності України.

Так В. Мелашенко в період дії Конституційного договору 1995 року підготував одне з перших і на той час найбільш популярне навчальне видання “Основи конституційного права України” (1995 року). У главі III цього курсу лекцій вчений визначив конституційні основи організації та діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, судової влади, “законодавчої влади Республіки Крим”, а також “місцевого та регіонального самоврядування” й місцевих державних адміністрацій [407]. Разом із тим, спеціальних розділів чи підрозділів, присвячених засадам організації та діяльності державної влади в Україні, у згаданому джерелі не наводили.

Лише після прийняття 28 червня 1996 року Конституції України та закріплення в її першому розділі загальних засад організації та здійснення державної влади, відповідно унормовані принципи стали

предметом комплексних досліджень вітчизняних учених-конституціоналістів. Певною кульмінацією розвитку конституційно-правової думки щодо цієї проблематики стала поява в 1999 році одночасно двох перших підручників з конституційного права України, підготованих Київською та Харківською школами конституційного права. Так, у підручнику “Конституційне право України” за авторства та під редакцією проф. В. Погорілка з’являється розділ, присвячений конституційним основам державного ладу України. Останній В. Погорілко визначає як “... *легітимний, офіційний, легальний ... той державний лад, який передбачається і закріплюється Конституцією та реально існує*” [281, с. 152].

Разом із тим, вище згаданий підручник, переживши декілька перевидань, зберіг формаційні підходи, привнесені іще з радянської державно-правової науки, яка оперувала такими категоріями як “державний лад”, “державне будівництво” та ін. В. Погорілко писав, що “... державний лад України, як і будь-якої іншої держави, являє собою передбачену й гарантовану Конституцією організацію (будівництво) держави і її діяльність” [281, с. 153]. Разом із тим, В. Погорілку та ін. з названих учених-конституціоналістів цієї доби вдалося розмежувати такі споріднені, але не тотожні категорії як “конституційний лад”, “державний лад”, “суспільний лад”.

2000 році в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України також вийшла монографія О. Скрипнюка “Соціальна, правова держава в Україні” [602]. У цій роботі О. Скрипнюк комплексно розкриває сутність і зміст таких конституційних принципів організації та реалізації державної влади як принцип правової держави, принцип верховенства права, принцип поділу влади, принцип реальності прав, свобод та обов’язків людини та громадянина тощо. А також дихотомічний зв’язок громадянського суспільства та держави у розбудові конституційної держави.

Напрацювання відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України на чолі з В. Погорілком невдовзі отримали свій розвиток у колективній монографії “Органи державної влади України” (2002 року), в якій системно дослідили поняття, принципи, функції та механізм здійснення державної влади, а також її гарантії. Досліджуючи принципи державної влади, В. Погорілко доводив, що ці принципи “... можна поділити за кількома ознаками, зокрема, на загальні й інституційні, конституційні і законодавчі, матеріальні і

процесуальні, а також на організаційні і функціональні” [446], крім цього, охарактеризував їхні особливості.

Зокрема, до загальних принципів (основних засад) учений зараховував принципи суверенності влади; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову та її єдності; демократизму формування і функціонування органів державної влади (виборності, гласності тощо); верховенства права; гуманізму органів державної влади, визнання людини найвищою соціальною цінністю; системності й структурованості органів державної влади; постійності й детермінованості складу та повноважень органів державної влади; конституційності й законності організації та діяльності органів державної влади; поєднання в системі органів державної влади органів загальної та спеціальної компетенції; поєднання державної влади і безпосереднього народовладдя, безпосередньої і представницької демократії; поєднання державної влади і місцевого самоврядування; поєднання національного та міжнародного права у регулюванні організації і діяльності органів державної влади; територіальності державної влади; гарантованості організації та діяльності органів державної влади і їх відповідальності [446].

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України випустив ще низку цікавих колективних монографій, присвячених засадам організації та функціонування органів державної влади в Україні. Це, зокрема, роботи “Проблеми реалізації Конституції України: теорія та практика” (2003 р.) [543], “Система органів виконавчої влади України: правові проблеми вдосконалення організації та діяльності” (2013 р.) [591], “Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму” (2014р.) [288] і ін.

Зараз в Україні також з’явилася низка змістовних монографічних робіт, присвячених конституційному механізму та розвитку державної влади в Україні (В. Скрипнюк [597, 599]), зокрема його організаційним структурам і функціям (В. Шатіло [703]) та державно-правовим конфліктам (Ю. Барабаш [72, 73]), демократичним засадам конституційного ладу в Україні (К. Павшук [449], О. Прієшкіна [472, 473]), конституційним формам державного правління (С. Сьрьогіна [585, 586]) та поділу державної влади за різних форм державного правління (І. Процюк [553, 554]), взаємодії органів державної влади із громадянським суспільством (О. Лотюк [390, 391]), історії й сучасності вищих представницьких органів в Україні (В. Єрмолаєв [186]), а також конституційно-

правовому статусу Верховної Ради України (І. Словська [612]) та омбудсмена (О. Марцеляк [403, 404]), Президента України (Д. Белов, Ю. Бисага [81], В. Сухонос [626, 627]), Кабінету Міністрів України (Д. Задохайло [195], О. Совгира [615]) та урядів за кордоном (І. Дахова [156], В. Марченко [406]), а також монографій, присвячених проблемам конституціоналізму, в яких є самостійні розділи та підрозділи, що досліджують конституційні основи держави та здійснення державної влади.

Серед останніх слід згадати роботу В. Шаповала “Феномен конституційного права” (2017 року) в якій відомий учений-конституціоналіст відзначає, що: *“Поняття держави не визначене в конституціях, але за змістом кожного основного закону можна встановити засади організації державної володарювання, до яких насамперед віднесений розподіл влади. ... Проголошення ідеї розподілу влад, рівно як й ідеї народного суверенітету, засвідчило початок формування теорії і практики конституціоналізму”* [695].

Отже, за результатами дослідження, можемо зробити висновок, що дослідження засад організації та здійснення державної влади має давні доконституційні витоки. Цінності держави та методи здійснення державної влади стали предметом досліджень мислителів іще з появи перших держав-диспотій у Східній Азії, але найбільш відомими стали твори філософів (Платон, Аристотель, Цицерон і ін.) про природу та методи і форми здійснення державної влади за часів Давньої Греції та Давнього Риму. На теренах України античні вчення про державну владу поширились через еллінські міста-колонії в Північному Причорномор’ї (Ольвія Тіра, Херсонес і ін.). Утім, відповідні знання про функціонування державної влади не отримали свого розвитку до заснування середньовічних держав Європи та епохи Відродження, яка поновила дискурс про суверенітет держави і його реалізацію (Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.) й стали прологом до розвитку доктрини класичного конституціоналізму в Європі та Америці (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск’є, Т. Пейн і ін.). І лише з появою перших конституцій і конституційних актів у Європі та Америці, а також з розвитком науки конституційного права з початку XIX ст. і дотепер конституційні засади організації та здійснення державної влади стають предметом ґрунтовних наукових досліджень.

На основі узагальнення та систематизації дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в

Україні, в контексті світового досвіду державотворення, можна виокремити вісім основних етапів розвитку сакральної-релігійної, філософської, наукової та конституційно-правової думки щодо досліджуваного питання:

перший етап – виникнення перших державних утворень і держав (т.з. ”східних деспотій”) у Східній Азії (Шумер, Аккад, Єгипет, Ізраїль та Іудея, Китай, Індія і ін.), за якого в основу організації та здійснення державної влади покладался принцип сакральності (з лат. *sacrum* – “святина”, “жертва”) походження абсолютної царської влади, який обґрунтовували в священних книгах, літописах, повчаннях нащадкам царів тощо;

другий етап – усталення міст-держав (полісів) у Давній Греції та імперії в Давньому Римі та розвиток у роботах Аристотеля, Платона, Цицерона і ін. античної філософської думки щодо форми державного правління та моральність і межі здійснення державної влади, а також поширення відповідних цінностей, принципів й ідей у еллінських містах-колоніях у Північному Причорномор’ї (Ніконій, Ольвія Понтійська, Пантікопей, Тіра, Херсонес, Фанангорія й ін.), на території сучасної України;

третій етап – формування націй (т.з. “державних націй”) і держав за часів Середньовіччя, включаючи Русь (в інших традиціях – Київську Русь, Київське Князівство) (VII–VIII ст. – до руйнування Києва Батием у 1240 р.), що позначилось оформленням самої категорії “держава” в тогочасних пам’ятках права (Салічна Правда, Саксонське зеркало, Руська Правда і ін.) та літописах, а також у розвитку теорії державного суверенітету (Й. Орлеанський, Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.);

четвертий етап – переосмислення філософської спадщини Аристотеля й інших мислителів Античності та зародження й оформлення конституційно-правової доктрини обмеження абсолютизму та конституційних принципів організації та здійснення влади (верховенство права, народний суверенітет, поділ влад і система стримувань та балансів між гілками влади, верховенство парламенту в системі державних органів, громадський контроль за діяльністю органів державної влади, федералізм, непорушність приватної власності *etc*) у роботах мислителів Відродження (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Міл, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск’є, Т. Пейн й ін.);

п’ятий етап – утвердження за результатами буржуазних революцій і воєн за незалежність перших конституційних актів

(Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 року, Біль про права США 1791 року) і конституцій (Конституція США 1787 року, Конституція Франції 1791 року і ін.) у державах Європи й Америки, які унормували та забезпечили належну юридичну силу попередньо напрацьованим фундаторами доктрини класичного конституціоналізму засади організації та реалізації державної влади в конституційних монархіях і республіках, а також зародження на поч. ХІХ ст. науки конституційного права, вітчизняні та зарубіжні представники якої (І. Андрєєвський, К. Бідерман, Й. Блюнчлі, Дж. Брайс, Г. Вайц, Й. Гельд, Р. Гнейст, О. Градовський, А. Дайсі, Г. Еллінек, А. Есмен, М. Ковалевський, Ф. Кокошкін, Ф. Кольб, М. Коркунов, С. Котляревський, Ж.-Л. де Лолм, А. де Токвіль, Є. Трубецкой, Е. Фріман, Б. Чичерін, Л. Штейн), включаючи і відомих українських правників, які працювали в Університеті Св. Володимира в Києві (М. Ковалевський, С. Корф, П. Лодій, Л. Петражицький, М. Рененкамф, О. Романович-Славатинський, В. Сокольський, М. Лазаревський і ін.), обґрунтували у своїх наукових розробках сутність і зміст згаданих принципів, визначили шляхи їхньої реалізації та розбудови конституційної держави;

шостий етап – національна визвольна революція України (1917-1921 рр.), результати якої отримали закріплення в конституціях і конституційних актах УНР, ЗУНР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії, а також у наукових роботах про конституційні засади державної влади в Україні (С. Дністрянський, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Палієнко, Ф. Тарановський і ін.), але не були реалізовані в розбудові конституційної держави через більшовицьку експансію та встановлення радянської влади в Україні;

сьомий етап – розбудова радянської системи органів державної влади, діяльність яких у колишньому СРСР, до складу якого входила й Українська РСР (1922–1991 рр.), ґрунтувалась спочатку на засадах розбудови комуністичної держави, яка була знаряддям впливу робітників і селян на експлуататорів, а надалі, – в другій пол. ХХ ст., – на більш ліберальних засадах демократичного централізму, системи рад всіх рівнів, що забезпечувала ілюзію демократизму, зрощування державного та партійного апарату при монопольному становищі КПРС. Радянські науковці (Г. Барабашов, А. Денисов, С. Кравчук, А. Таранов, Я. Уманський й ін.) визначали конституційно-правові основи організації та функціонування державної влади у СРСР, які нерідко розходились із реальними методами та формами діяльності радянської державно-репресивної системи;

восьмий етап – відродження українських традицій державотворення та конституціоналізму й проголошення незалежності України, а також утвердження та розвиток конституційно-правової думки (М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Ю. Бисага, І. Дахова, О. Марцеляк, О. Лотюк, В. Марченко, К. Павшук, І. Процюк, С. Сербогіна, О. Скрипнюк, О. Совгіря, В. Сухонос, В. Федоренко, В. Шаповал, В. Шатіло, Ю. Шемученко й ін.) щодо конституційних основ організації та здійснення державної влади на задах верховенства права, гуманізму та поваги до прав і свобод людини, демократизму, поділу державної влади, підзвітності та підконтрольності органів державної влади громадянському суспільству та ін.

1.3. Методологія дослідження конституційних основ організації та здійснення державної влади

Конституційні засади організації та здійснення державної влади як об'єкт тривалих наукових розвідок, які проводять фактично з часу заснування перших відомих у світі держав, вимагають досконалої методології. Водночас питання методології є одними із найскладніших у юридичній науці. Так, Р. Ієрінг у XIX ст. писав у праці: *“Юридична техніка”,* що *“... дійсного усвідомлення методу зовсім немає у більшості юристів ... наша наука знає всі інші закони набагато краще, чим свої власні закони”* [203, с. 16]. Безперечно, з часів Г. Ієрінга юридична наука в цілому та наука конституційного права зокрема сформували різноманітні досконалі методології, а також підбрала виважені методи дослідження правових явищ, феноменів, режимів, статусів тощо. Разом із тим єдності поглядів учених щодо сутності (походження), поняття та змісту методології, її функцій і внутрішньої побудови (структури) та властивостей складників (методологічних принципів, методів, прийомів, способів наукових досліджень *etc*) дотепер у правничій науці не існує.

Логічно передбачити, що правильний вибір дієвої методології є важливою умовою для комплексного дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади. У силу глобального характеру об'єкту цього дослідження, а також через значну кількість концепцій, теорій, доктрин і учень про державу, державну владу та принципи, на яких вона ґрунтується й функціонує, починаючи з робіт Аристотеля й до популярних

наукових розвідок таких мислителів-футурологів сучасності як Ф. Фукуяма, Ю. Харарі й ін. проаналізованих у їхньому системному зв'язку в попередньому підрозділі цієї роботи, формування такої методології є завданням складним і відповідальним. Для його реалізації необхідно визначитись із магістральним питанням про зміст і призначення методології в науці конституційного права, а також про її потенціал для примноження нових знань.

Щодо поняття методології, то воно є похідним від терміну “метод”, який у свою чергу, походить від грецького слова “*μέθοδος*”, що означає “шлях пізнання” [666, с. 9]. Але питання методів і методології філософи Античності не досліджували автономно поза межами дискурсів про всевіт, богів, людину, демократію, поліс, публічну владу й методи та форми її здійснення в морально-етичній площині.

Безперечно, дослідження проблем організації та здійснення державної влади у Давній Греції та Давньому Римі, результати яких відтворені в роботах таких мислителів Античності як Геракліт, Анаксагор, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Карр і ін., детально проаналізованих у попередньому підрозділі цієї монографії, сформували основи учень про державу та державну владу в Західній цивілізації. Хоча, як писав Ф. Кольб, “... у холодних та освічених римлян було замало довіри і схильності до філософських узагальнень. ... Давні патриції навіть знати нічого не хотіли про філософські системи” [247, с. 486–487].

Можемо припустити, що відкриття потенціалу методу як універсального наукового способу пізнання реальності, що може застосовуватися до різних об'єктів пізнання, стало чинником розмежування науки і філософії за результатами “наукової революції” XVI–XVII ст., яку слід вважати найбільш глибокою зміною, з якою зіштовхнувся та яку пережив людський розум з часів Античності.

На користь зазначеної точки зору свідчить і позиція мислителів-сучасників “наукової революції” в Європі. До прикладу, Т. Гобс, у Главі V “Про розмисли і знання” свого відомого твору “Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської” (1651 р.), звертав увагу на відсутність у трактатах сучасних йому філософів дієвої методології як причину їх абсурдності. Він, зокрема, писав: “Першу причину абсурдних висновків я приписую відсутності методу, тому що філософи не починають своїх розмислів із дефініцій, тобто з установлення значення своїх слів...”

[135, с. 61]. Хоча розв'язати проблему щодо виявлення одного універсального методу для всіх сфер знань Т. Гобсу, Ф. Бекону та іншими філософам-фундаторам засад доктрини конституціоналізму вочевидь не вдалося.

До того ж, самі по собі методи, і навіть їхня сукупність, не є самодостатнім джерело знань. Як писав свого часу ректор Університету Св. Володимира в м. Києві проф. М. Ренненкампф, *“Методи не дають самі по собі знання, не забезпечують успіх проведених робіт, не урівнюють обдарованості, “підводячи всі генії та розуми під єдиний рівень” (як вбачав Бекон).... Методи, по-суті, це лише прийоми або засоби, які має використовувати думка; і вірне застосування й дія цих інструментів надзвичайно важливе: воно убезпечує від помилок, веде прямо до пошуку істини і напрацьовує наукову достовірність”* [562, с. 244].

Разом із тим, не можна й недооцінювати потенціал методології для розвитку науки, включаючи правознавство. Як зазначає Р. Циппеліус, методологія насамперед *“... позначає спосіб раціонального, зрозумілого, а отже, контрольованого пошуку відповідей на ще не вирішені питання”* [683, с. 3]. Але, методологія, на нашу думку, є не лише своєрідним “ключем” для наукового пізнання об'єктивної реальності, а й втілює в собі здобутки та результати генези науки в цілому.

Наукознавці відзначають складність і багатофункціональність методології як стрижня раціональної наукової діяльності, наводять різні сенси та значення цієї категорії. На складність проблематики визначення методології та її функцій указують і теоретики права. Зокрема, Д. Керімов писав про те, що методологію одні автори ототожнюють з “загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки, другі – з філософією, треті – з діалектикою, четверті – з історичним матеріалізмом, п'яті вважають, що методологія – це самостійна частина науки, яка не співпадає з філософією, шості вважають, що вона є не методом (і не суму методів), а вченням, теорією, наукою про метод і методологію тощо” [221, с. 92–93]. Очевидно, що цей змістовний ряд визначень і значень категорії “методологія” в теорії права можна продовжити.

Для прикладу, у колективній монографії “Методологія в праві” (2017 року) українські правознавці пишуть, що “методологія не є самостійною наукою, локальною галуззю наукового знання, яка існує ізольовано від всієї системи наук. Вона є загальнонауковим феноменом, притаманним науці у цілому та кожній її галузі

зокрема” [409, с. 111]. До того ж, на думку С. Гусарєва і Є. Білозьорова, методологія наукового дослідження – це специфічна сфера знань, яка займає відповідне місце в ієрархії пізнавальних сфер; між конкретними науками і філософією” [409, с. 78].

Інша учена О. Мінченко у монографії “Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань” (2019 року) стверджує: “Для отримання достовірних знань про об’єкт дослідження необхідно правильно обрати методологію. Так, слід згадати слова відомого філософа Івана Ільїна про закон людського досвіду, основну істину, відповідно до яких суб’єкт може пізнати предмет лише тоді, коли він правильно його сприймає – правильним органом тіла чи душі або і тіла, і душі разом, або ж духу, тобто правильним актом” [414, с. 29]. Разом із тим, “людський досвід” пізнання законів і закономірностей, є важливою, але не єдиною функцією методології права.

У силу такого розмаїття підходів до розуміння методології в праві, розв’язання означеного у цьому підрозділі монографії завдання, на наш погляд, передбачає відповідь на питання про те, що слід розуміти під методологією в сучасній правовій науці та яка система методів і який порядок їх застосування є найбільш оптимальним для пізнання конституційних основ організації та здійснення державної влади? Повнота відповіді на це питання, в свою чергу, передбачає переосмислення змісту категорій “метод”, “методологія”, “методологія конституційно-правових досліджень”, “метод науки конституційного права”.

Як відомо, у сучасному наукознавстві під методом розуміють “... сукупність принципів, прийомів, правил, вимог пізнавальної й практичної діяльності, обумовлених природою й закономірностями досліджуваного об’єкта, якими необхідно керуватись в процесі пізнання” [155, с. 14]. Тобто, науковий метод, у найбільш загальному значенні, це виокремлений із поміж інших методів, конкретний універсальний прийом чи спосіб пізнавальної діяльності дослідника. Водночас, будь-який метод наукового дослідження має бути універсальним, відповідним принципам, правилам і вимогам логіки, придатним для багатократного застосування, валідним, таким, що поєднується (комбінується) з іншими методами наукового пізнання, чи їхніми групами, у методологію наукових досліджень.

Закономірно, що одиночний метод наукового дослідження не може бути вичерпним науковим інструментарієм пізнання

конкретної наукової проблематики. Правознавці також слушно стверджують, що “науковим дослідженням притаманний плюралізм методів пізнання” [409, с. 118]. Навіть найбільш однозначні проблеми правознавства та державотворення можуть бути раціонально та глибоко досліджені тільки за допомогою системи взаємозумовлених і взаємопов’язаних ієрархічними (вертикальними) і горизонтальними зв’язками методів. Такі системи методів отримали у науці назву методології.

Щодо методології юридичної науки, яка по-суті є першоосновою методології конституційно-правових досліджень, правознавці обґрунтовують різні точки зору. Так, іще на початку утвердження науки державного (конституційного) права в континентальній Європі [344] правознавці, іще до формування положень про методологію відповідної науки, розкривали її завдання та зміст, по-суті, через методи і функції правових досліджень. Так, Й. Блюнчлі в ХІХ ст. писав у роботі “Загальне державне право” щодо завдань правової науки, що вона “... не тільки збирає юридичний матеріал, але й перепрацьовує його, і через цю переробку іноді вирішує існуюче право. Наприклад, вона витягує із законів такі висновки, про які сам законодавець, можливо, і не думав, які поміж тим не лише логічно досліджені, але й, одночасно, узгоджені з ціллю системи права, і мають як внутрішню ґрунтовність, так і застосування до зовнішнього юридичного порядку. Далі, дотично до звичаєвого права, вона не лише призводить до більшої ясності його окремих юридичних приписів, але й доповнює його, формуючи перехід від нього до писаного права” [89, с. 16].

Наведена розширена цитата роботи Й. Блюнчлі, на нашу думку, визначає метод наукового тлумачення позитивного законодавства та звичаєвого права, з одного боку, як завдання та функцію, а з іншого, – як ключовий метод державно-правової науки. У цілому ж, метод наукового тлумачення в сер. ХІХ ст. визнавався правознавцями не лише важливим і пріоритетним, а й чи не єдиним методом наукових розвідок, що мали вплив на правотворчу та правозастосовну практику. Так, до прикладу, Е. Васьковська у роботі “Цивілістична методологія” писала, що “... тлумачення має відтворити ті уявлення та поняття, які пов’язували з конкретною нормою її творця” [101, с. 21]. Утім, час переконливо довів, що методологія не може ототожнюватися з одним, навіть дуже ефективним методом.

Власне, й у сер. ХІХ ст. фундатори науки конституційного права відзначали, що аналіз державної влади і механізмів її здійснення “... має явитись у трьох частинах: аналіз ідеї в самій її сутності (логіка), аналіз ідеї, що виявляється в світі (філософія природи), аналіз ідеї, що повертається з зовнішнього світу до її абсолюту (філософія духу)” [60, с. 55]. Хоча, запропонована І. Андрієвським модель пізнання конституційних і державно-правових явищ, на нашу думку, охоплює не лише методи (методи логіки), а й світоглядні принципи дослідника, зокрема “філософію духу”, обґрунтовану в роботах Е. Канта.

Чи не першим із засновників науки державного (конституційного) права чітко визначив і систематизував методи цієї науки, а також підкреслив необхідність їхнього комплексного (комбінованого) використання став наш співвітчизник, професор Університету Св. Володимира в Києві О. Романович-Славатинський. Він наполягав, що позитивне право (а саме таким учений вважав державне право), може вивчатися за допомогою наступних прийомів: “а) *метод догматичний*, завданням якого є згрупування та коментар діючого позитивного права, наскільки воно має прикладний і обов’язковий характер на цей час; б) *метод філософський, діалектичний*, який порівнює норми діючого права з загальними, філософськими початками, такий, що аналізує ці норми з погляду постулатів теоретичного розуму; в) *метод історичний*, що досліджує, як генетично нашарувалися норми діючого позитивного права, як вони поступово встановлювалися та розвивалися, по мірі історичного розвитку народу; г) *метод порівняльний*, що роз’яснює позитивне право якого-небудь народу шляхом порівняння та співставлення з позитивним правом одного чи багатьох народів” [с. 6]. При цьому, О. Романович-Славатинський проаналізував недоліки дослідницького потенціалу виявлених ним методів пізнання державного права, а й зробив висновок, що: “*Невигідність однобічного застосування розглянутих нами прийомів доводить необхідність, при вивченні російського державного права, поєднувати їх*” [576, с. 7].

Слід звернути увагу й на те, що сама робота О. Романовича-Славатинського “*Система Російського державного права в його історично-догматичному розвитку, порівняно з державним правом Західної Європи*” (1886 р.) та її результати розкривають потенціал іще одного важливого методу конституційно-правових досліджень – системного методу. Саму ж назву дослідження, на

наш погляд, можна тлумачити як алгоритм використання системи методів, тобто, як найбільш поширена на той час методологія державно-правових досліджень.

Пізніше, на поч. ХХ ст. С. Корф писав, що метод у науці державного права – це прийом “... не тільки зібрання, систематизація і класифікація фактів і явищ, але й дедуція загальних понять, висновків, узагальнень, яка може відбуватися в різних наукових галузях різноманітними методами та прийомами; з часом наукові дисципліни удосконалюють свої методи, обираючи і пристосовуючи ті з них, які забезпечують їм найбільший успіх досліджень, кращу можливість досягнення наукової істини” [321, с. 4]. На наш погляд, ця теза С. Корфа засвідчує розвиток методології науки конституційного права з часу її виникнення й до поч. ХХ ст.

Сучасні ж українські правознавці визначають правову методологію не лише як набір різнопорядкових методів пізнання, узгоджених дослідником у певну систему, а й як учення про особливості формування та застосування такої методології для дослідження конкретних проблем правознавства та державотворення. Так, М. Козюбра вважає методологію світоглядною основою всієї наукової діяльності й конкретні (спеціальні, приватні) рівні методологічного осмислення даних науки та практики, що являє собою систему дослідницьких принципів і методів спеціальних наук, а також вчення про цю систему [409, с. 112]. Інші учені В. Погорілко та В. Федоренко, на прикладі науки конституційного права, доводять, що методологія будь-якої юридичної науки – це “вчення про методи, які використовуються в цій науці для пізнання конституційно-правових властивостей об’єкта юридичних досліджень наукових досліджень” [459, с. 182].

У юридичній науці існують і інші підходи до визначення категорії “методологія юридичної (правової) науки”. Узагальнюючи зміст наведених вище й інших визначень цієї категорії, а також приймаючи до уваги те, що на відміну від універсальних методів, у науці не існує універсальних методологій і чітко упорядкованих стратегій їхнього застосування, можемо зробити висновок, що методологія юридичної науки є, в першу чергу, вченням про методи пізнання правової дійсності, а також про завдання і функції цих методів їх взаємозв’язки та стратегію й тактику їхнього застосування дослідником.

Методологія конституційно-правових досліджень і знання про її потенціал сформувалися історично, з урахуванням здобутків античної філософської думки, раціоналістичних учень Середньовіччя та доктрини класичного конституціоналізму. Це твердження дозволяє виокремити передумови виникнення цієї методології, її утвердження та розвиток. Наведений алгоритм втілює поширене донині уявлення про трирівневу систему методології: спочатку сформувався філософський рівень цієї системи (Античність, Середньовіччя), потім – загальнонауковий (розвиток наукової методології у ХІХ ст.), коли за свідченням Дж. Льюїса “в усій Європі філософія втратила кредит” [394, с. 3], і на завершення – спеціальна методологія конституційно-правових досліджень (ХІХ–ХХІ ст.). При цьому, слід усвідомлювати, що наука конституційного права з’являється пізніше, ніж наука цивільного, чи кримінального права, й відповідно, приймає до уваги та використовує уже сформовані й методи формальної логіки, що позитивно зарекомендували себе.

Методологія конституційно-правових досліджень за майже два століття пройшла складний шлях свого становлення та розвитку, збагатилася новими методами та переосмислила значення класичних методів формальної логіки. На думку В. Федоренка, “... безпосередня історія становлення та розвитку методології конституційно-правових досліджень представлена такими етапами: 1) зародження методології конституційно-правових досліджень у роботах українських правознавців-конституціоналістів (кінець ХІХ – початок ХХ ст.); 2) утвердження радянської методології державно-правових досліджень (початок ХХ ст. – кінець ХХ ст.); 3) розвиток методології конституційно-правових досліджень у незалежній Україні (кінець ХХ ст. – донині)” [666]. Підтримуючи висновок В. Федоренка про генезис методології конституційно-правових досліджень і його основні етапи, уточнимо, що перший етап усе ж слід періодизувати початком-серединою ХІХ ст., про що свідчать і проаналізовані вище роботи Й. Блюнчлі, М. Реннекампа, О. Романовича-Славатинського та інших правознавців.

У процесі генези методології конституційно-правових відносин і сама ця методологія стала об’єктом дослідження правознавців. У першу чергу, сутність і зміст цієї категорії учені передають через її визначення. До прикладу, В. Федоренко у доповіді “Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні” пропонує наступне визначення цієї категорії: “методологія науки

конституційного права – це упорядкована система взаємоузгоджених світоглядних принципів і методів, які дозволяють усебічно та комплексно дослідити юридичні властивості та якості конституційно-правових явищ, процесів і режимів, пізнати їх сутність і зміст, призначення в національній правовій системі в контексті розвитку вітчизняного конституціоналізму” [664, с. 34]. Майже у кожній дисертації в галузі конституційного права його автори пропонують власні дефініції методології конституційно-правових відносин, з огляду на предмет наукової розвідки та його специфіку.

Врахування особливостей предмету конституційно-правового дослідження в методології його дослідження є для дослідника прийомом не лише логічним, але й виправданим метою та завданнями дослідження. Як писав свого часу М. Реннекампф, чим спеціальнішим є предмет дослідження, тим спеціальнішими є прийоми його пізнання, і тим більше “... необхідне особливе і часто довготривале їх вивчення” [562, с. 255]. Це твердження буде правильним і для нашого предмету наукового дослідження – конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні.

Вбачається, що методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади є комплексною системою взаємозумовлених світоглядних методологічних підходів, методів і прийомів пізнання сутності (походження) та змісту державної влади, а також принципів її ефективної організації та здійснення, з урахуванням національних традицій державотворення та відповідного зарубіжного досвіду.

Методологія, будучи системою методологічних підходів, методів і прийомів, має свою внутрішню побудову (структуру). Питання визначення структури методології та виокремлення її основних складників, а також встановлення їхньої ієрархії завжди залишалось одним із найбільш дискусійних як у правознавстві, так і в науці загалом. Зокрема, відомий теоретик права Д. Керімов визначав такі елементами структури методології: світорозуміння та фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальні й конкретні наукові методи [221, с. 46–48]. Вітчизняні науковці стверджують, що “система методів наукового пізнання відрізняється високою складністю й диференційованістю”, та є, по-суті, “багаторівневою концепцією методологічного знання, в якій всі методи наукового пізнання

розділені на три основні групи (рівні): філософські методи, загальнонаукові методи, специфічні методи” [155, с. 244–245].

В уже згадуваній нами колективній монографії, підготованій на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, “Методологія в праві”, йдеться наступне: *“Методологія є складовою теорією пізнання, вона може мати загальний і галузевий рівень, використовує в процесі аналізу об’єкту пізнання відповідний імперативний інструментарій, а саме: систему філософсько-світоглядних підходів, методів, принципів і засобів наукового пізнання, має змістовну та формальну сторони й виконує певні функції”* [409, с. 113]. Тобто автори цієї роботи виокремлюють щонайменше чотири основних компоненти методології: а) філософсько-світоглядні підходи; б) методи; в) принципи; г) засоби наукового дослідження. Але, чітко розмежувати, наприклад, “підходи” і “методи”, або “підходи” і “принципи”, у силу спорідненості змісту цих слів, досить складно, що нівелює застосування такої структури для вирішення завдань нашого дослідження.

У статті “Методологія юридичної науки”, поданій у першій в незалежній Україні 6-ти томній “Юридичній енциклопедії”, йдеться, що основу сучасної правничої методології становлять: а) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об’єктивних соціальних, у тому числі державно-правових закономірностей і можливості їхнього пізнання, здобуття істинних знань про них); б) загальнонаукові методи, які застосовують в усіх чи в більшості наук (структурний, функціональний методи, формально-логічні процедури – аналіз, синтез та ін.); в) спеціальні методи, тобто *“прийняті для дослідження предмета якоїсь однієї науки: наприклад, в юриспруденції – з’ясування (тлумачення) юридичних норм, спеціальні прийоми узагальнення юридичної практики”* [724, с. 618]. На наш погляд, запропонована вище структура методології правознавства відображає історичні етапи формування методології в цілому, та відбиває такі послідовні рівні досвіду пізнання об’єктивної реальності як: а) філософія; б) наука; в) галузева наука. У наведеному положенні “Юридичної енциклопедії” – це правознавство.

Досліджуючи структуру методології конституційно-правових досліджень та критично переосмислюючи погляди українських і зарубіжних учених про її основні складники (елементи), В. Федоренко дійшов висновку про те, що основними рівнями такої методології є а)

світоглядні методологічні принципи і, власне, б) безпосередньо методи конституційно-правових досліджень [664, с. 28].

Під світоглядними методологічними принципами конституційно-правових досліджень В. Федоренко запропонував розуміти “*систему провідних ідей і принципів, що становлять основу конституційної постпозитivistської правосвідомості вченого та можуть бути ефективно використані як стратегія набуття нових знань про конституціоналізм, конституційне право, Конституцію України тощо*” [664, с. 34]. Основними із них учений вважає принципи деідеологізації та свободи наукових досліджень, всебічності, системності, діалектичності, історизму, детермінізму (причинно-наслідкових зв’язків), системності, герменевтики, феноменології, формальної логіки, об’єктивності, універсальності, раціональності тощо. Більшість із цих світоглядних принципів, на наш погляд, вбачаються ефективними і для пізнання конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні та за кордоном.

Другим елементом у складі методології конституційно-правових досліджень, на думку В. Федоренка, є метод науки конституційного права, тобто система принципів, правил, прийомів і способів пізнання конституційно-правових явищ” (системний, структурно-функціональний, діяльнісний, порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, формально-догматичний, конкретно-соціологічний, прогностичний та інші методи) [666, с. 29–30].

Обґрунтована В. Федоренком модель системи та структури методології конституційно-правових досліджень загалом вбачається конструктивною. Разом із тим стосовно дослідження конституційних засад організації та здійснення влади, ця модель може застосовуватись за умови її модернізації. На нашу думку, основними складовими елементами цієї методології є: 1) філософсько-світоглядні методологічні принципи; 2) загально-наукові методи; 3) спеціальні методи правознавства та, зокрема, конституційно-правових досліджень. Охарактеризуємо виділені складники нижче.

Перший рівень методології дослідження конституційних засад організації та здійснення влади складає система філософсько-світоглядних методологічних принципів (діалектичності, історизму, детермінізму, системності, феноменології і ін.). Охарактеризуємо основні з них.

Принцип діалектичності (з грец. *διαλεκτική* – “мистецтво сперечатись”, “мистецтво міркувати”) дослідження державної влади

та методів і форм її здійснення є антиподом метафізичних підходів (релятивізм, еkleктика, догматизм і ін.) до пояснення сакральності державної влади та спорідненості з богами її носіїв – царів, фараонів, султанів тощо. Застосування принципу діалектики або ж, за Г. Гегелем, матеріалістичної діалектики, дозволяє пізнати сутність і зміст походження держав у її перманентному розвитку, розмежувати державну владу та її носіїв з усім озброєним чоловічим населенням в період Античності та раннього Середньовіччя, усвідомити вплив процесів секуляризації на творення світських держав у Європі, пов'язати формування доктрини класичного конституціоналізму з появою перших конституцій та утвердженням конституційних монархій і республік у Європі та Америці, а також визначити особливості конституційного державотворення в Україні в період реформ. Можемо також погодитись із В. Федоренком, що описаний філософсько-світоглядний методологічний принцип *“корелюються з діалектичними методами, які ще називають “законами діалектики”, і знаходять у них своє продовження”* [666, с. 35].

Принцип діалектики дослідження конституційних основ формування та реалізації державної влади тісно пов'язаний із принципом історизму, який передбачає пізнання об'єкту дослідження через призму його історичних трансформацій, через зміну його властивостей і уявлено про нього науки – з епохи в епоху. Як справедливо стверджує Д. Керімов, *“Поza історичним контекстом, пов'язуючим явища і процеси сучасності з тими явищами і процесами, які їм передували, рівно як і з тими, які виникнуть на їхній основі в більш-менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність”* [221, с. 111].

Очевидно, що пізнати конституційну проблематику формування та реалізації державної влади в Україні, а тим більше обґрунтувати раціональні шляхи їхнього розв'язання, неможливо поза рамками дослідження особливостей генези національного державотворення та розвитку теорії й практики конституціоналізму. Водночас, слід пам'ятати і застереження О. Романовича-Славатинського про певні недоліки історичного підходу, який *“... в своєму односторонньому застосуванні, зосереджуючи увагу на минулому, відводить очі від потреб теперішнього часу, розвиває надзвичайні симпатії до відмерлих форм”* [576, с. 7]. Тому історичний підхід передбачає дослідження не лише генези відповідної конституційно-правової думки, конституційного законодавства та відповідної

правозастосовної практики сфері державотворення, а й шляхів використання відповідного досвіду тепер і в майбутньому.

У свою чергу історичний світоглядно-філософський методологічний принцип зумовлює використання ученими-конституціоналістами й іншого, спорідненого принципу – принципу детермінізму, тобто виявлення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваного предмету – конституційних засад функціонування органів державної влади, – з іншими спорідненими й іншими конституційно-правовими реаліями. Свого часу Ф. Бекон писав про детерміністичний підхід, який дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки в природі, наступне: *“Вірно вважають, що “істинне знання є знання через усвідомлення причин”*” [97, с. 168].

Принцип системності дослідження конституційних засад державної влади, її організації та здійснення передбачає забезпечення повноти такого дослідження, врахування всіх теоретико-методологічних і практично-прикладних аспектів цієї тематики. Державна влада, її завдання, структура та функції, по-суті, є складною соціальною системою, пізнання якої передбачає системність її концептуального апарату. Він же, на думку О. Данильяна і О. Дзьобана, *“... виявляється двояко: 1) є смисловий зв'язок між поняттями; 2) завдяки цьому точно й глибоко відображається дійсність”* [155, с. 195].

Застосування принципу системності щодо пізнання конституційних засад організації та здійснення державної влади також передбачає виявлення структурних елементів – інститутів державної влади, – а також встановлення між ними правових зв'язків, зокрема функціональних.

Феноменологічний підхід до дослідження конституційних засад утвердження та функціонування державної влади дозволяє пізнати феномен міст-держав (полісів) у Давній Греції, сприйняти феноменологію утвердження категорій “державна” (*state*), “державні народи” і “державний суверенітет” (Ж. Боден, лише у Середньовіччі, а також зрозуміти парадокси Ж.-Ж. Руссо щодо обмеження державного суверенітету суверенітетом народу, та феноменологію “конституційної держави” як суспільний ідеал державотворення кін. XIX – XX ст.

Другу групу методологічного апарату дослідження конституційних основ здійснення державної влади в Україні складають загальнонаукові методи (методи формальної логіки, системно-функціональний, герменевтичний методи, метод

прогнозування і ін.), які є ефективними для всіх або більшості соціогуманітарних досліджень, включаючи і конституційно-правові. Найбільш відомими із них є методи формальної логіки, такі як аналіз і синтез; індукція та дедукція; абстрагування та конкретизація та ін. Усі вони добре відомі науковцям.

Основними і найбільш давніми із них є аналіз і синтез. Як писав у кін. XIX ст. М. Ренненкампф, “Є два основних і постійних процеси, яким підпорядковується людська думка, вивчаючи явища зовнішні та внутрішні, – аналіз і синтез; кожен із них має свої відправні точки, свої прийоми і характер” [562, с. 240]. По-суті, аналіз і синтез залишаються “молекулярною” структурою для кожного наукового дослідження, включаючи і дослідження проблем конституційного державотворення.

Важливим для конституційно-правових досліджень вбачається системно-функціональний метод. Вітчизняні учені-конституціоналісти вважають структурно-функціональний метод “своєрідним симбіозом двох поширених у науці методів – 1) функціонального аналізу та 2) структурного аналізу [141]. Перший із них дає змогу пізнати механізм і процедуру функціонування основних суб’єктів конституційного права України, а відтак – і доктринальну, правотворчу та правозастосовну основи цієї галузі права. Другий метод, структурного аналізу, будучи безпосередньо поєднаним зі специфікою системного і структурного методів, передбачає пізнання внутрішньої побудови та структурних елементів конституційних явищ, статусів, режимів і процесів” [666, с. 50]. У контексті предмету цієї монографії зазначений метод дозволяє пізнати конституційні основи організації та здійснення державної влади не лише як певну усталену юридичну конструкцію, а й як механізм реалізації державного суверенітету через систему упорядкованих функцій державної влади – установчу, правотворчу, виконавчу, правозахисну та ін.

Герменевтичний метод (з грец. *hermeneutike* – “мистецтво розуміння”) отримав своє поширення ще за часів Аристотеля та Платона, застосовувався для системної інтерпретації змісту понять і категорій. За словами Аристотеля, “Платон приписував загальним назвам самостійне буття і позначував їх словом *idei*” [394, с. 214]. З того часу детермінація слів-категорій, або ж *idei* за Платоном, стає важливим інструментарієм спочатку філософських, а з XIX ст. утверджується в Західноєвропейських університетах навіть як допоміжна історична дисципліна. У правознавстві, включаючи

науку конституційного права, герменевтичний метод дозволяє пізнавати явища й процеси, виходячи із тлумачення актів чинного законодавства, які їх унормовують. А також надаючи таким давнім категоріям як “державна”, “державний суверенітет”, “орган державної влади” й іншим нових інтерпретацій і сенсів.

Важливим для дослідження конституційних державотворчих процесів є й метод прогнозування. Адже всі дослідники держави і феноменології державної влади – від Аристотеля до Ф. Фукуями, обґрунтовували мету своїх наукових інтересів, у першу чергу, пошуком ідеальної моделі держави майбутнього. Зокрема, Т. Мор називав її “Утопією”, Ф. Бекон – “Новою Атлантидою”, Згадувані нами у попередньому розділі учені-конституціоналісти С. Котляревський, М. Рейснер й ін. вбачали подібний ідеал державотворення в “конституційній державі”. Тому, досліджуючи конституційні засади організації та здійснення державної влади в Україні у трансформаційний період необхідно використовувати метод прогнозування розвитку знань і практик, спрямованих на розвиток конституційної держави у ХХІ ст.

Третій рівень методології конституційно-правових досліджень організації та здійснення влади репрезентований спеціальними методами досліджень (порівняльно-правовий метод або ж метод конституційної компаративістики, метод конституційного моделювання й ін.).

Про потенціал порівняльно-правового методу для дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади на поч. ХХ ст. М. Лазаревський писав, що для “... усвідомленого розуміння, наприклад, французького державного ладу недостатньо вивчення діючих французьких законів; треба йще прийняти до уваги той напрямок, по якому французьке законодавство невпинно розвивається, а розвивається воно, як і законодавство будь-якої іншої держави, в бік більш повного втілення конституційної ідеї. Ця ж ідея може бути з’ясована лише шляхом порівняльного вивчення державного ладу всіх культурних народів” [383, с. 2]. Інший представник науки конституційного права С. Корф писав про “порівняльно-правовий метод паралельного вивчення державного права різних народів, з метою виявлення загальних для них інститутів і явищ”, але застерігав, що “метод цей не завжди надійний, оскільки являє собою небезпеку запальних і невірних узагальнень; ним не завжди приділяється належна увага місцевим умовам і особливостям державного життя конкретного народу” [321, с. 6].

Наразі метод конституційної компаративістики залишається одним із найбільш результативних у науці конституційного права. Дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні, а також шляхи модернізації відповідних конституційно-правових механізмів, будуть неповними без урахування досвіду функціонування подібних механізмів за кордоном, у першу чергу – в державах-учасниках ЄС.

Метод конституційного моделювання вбачається особливо ефективним для виявлення та пізнання перспективних шляхів розвитку конституційного державотворення та дослідження трендів конституційної реформи і її впливу на нормативно-правові та інституційні механізми організації та здійснення державної влади в Україні.

Вищенаведена система та структура методології дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади вбачається завершеною, але не вичерпною. Вочевидь, у подальшому, по мірі розвитку науки, а також національного конституційного державотворення, ця методологія зазнаватиме оновлення та модернізації.

Висновки до розділу 1

Конституційно-правові засади визначають найважливіші підвалини і закономірності організації та здійснення державної влади, їхньою метою є збалансування інтересів та узгодження форм і методів діяльності органів державної влади. Саме на основі конституційно-правових засад здійснюється діяльність суб'єктів конституційного права, це основоположні ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. На основі опрацьованого матеріалу робимо висновок, що конституційно-правові засади є комплексним за змістом терміном, який охоплює принципи, функції, правовий статус суб'єктів, гарантії, організацію, функціонування та відповідальність.

На наш погляд, квінтесенція сучасних реформ в Україні має полягати саме в удосконаленні принципів здійснення державної влади, наповнення їх новітнім змістом, відповідним до вимог сьогодення, доповнення новими принципами формування та діяльності органів державної влади України.

Як правило, в юридичній літературі не відокремлюються принципи організації, формування державної влади та принципи діяльності, функціонування державної влади. На наш погляд, навіть не дивлячись на те, що багато принципів є спільними як для організації (формування), так і для здійснення (функціонування, діяльності) державної влади, доцільно виокремити принципи організації та принципи здійснення державної влади.

Становлення та розвиток принципів організації та здійснення державної влади відбувається на національному та міжнародному рівнях. Ці принципи зароджувалися як певні меседжі, положення, ідеї, уявлення, що найперше обумовленні соціально-економічним рівнем розвитку держави та суспільства й відображають демократичні цінності в сфері організації та здійсненні державної влади, ролі громадянського суспільства щодо контролю над нею, напрямів, форм реалізації народного суверенітету тощо.

Принципи здійснення державної влади, що знайшли своє нормативно-правове відображення, реалізуються в різноманітних правових (найперше конституційно-правових) відносинах. Практика реалізація принципів здійснення державної влади зумовлює їх реформування, певну видозміну, виходячи з цілого комплексу факторів: політичного режиму (демократичного, авторитарного або тоталітарного), низки культурно-ідеологічних чинників, виду макроекономічної моделі, рівня соціально-економічного розвитку держави, розвиненості та дієвості інститутів громадянського суспільства, гарантованості та ефективності діяльності елементів системи місцевого самоврядування, форм його взаємодії та взаємовпливу з державними інституціями тощо.

Принципи здійснення державної влади в Україні – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення реалізації державної влади в інтересах Українського народу.

Належна науково-теоретична розробка принципів здійснення державної влади, врахування позитивного досвіду зарубіжних країн у цій сфері, відповідне їх нормативно-правове закріплення в Україні є запорукою підвищення ефективності державної влади, наближення її до потреб і запитів людей, а як наслідок – сприятиме успішній євроатлантичній інтеграції України, допоможе посилити взаємовигідне партнерство та співробітництво України з країнами Європейського Союзу.

Конституційно-правові засади державної влади в Україні являють собою принципи, функції державної влади, правовий статус суб'єктів, що державну владу реалізують, гарантії її здійснення, організацію та функціонування механізму державної влади.

Сутнісні ознаки конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади можна виокремити наступні:

- відображають зв'язки системи організації державної влади;
- закріплюють форми організації здійснення державної влади;
- сформовані під впливом історичних чинників;
- відображають менталітет народу, що є носієм суверенітету.

Теоретико-правові підходи до розуміння державної влади у сучасній науці залишають неоднозначними та неоднозначними. При чому в теорії держави та права певна визначеність має місце, але основні підходи тяжіють або до ототожнення державної влади із механізмом її реалізації, або до визначення державної влади як свідомо-вольового відношення між різними суб'єктами правовідносин.

В галузі науки конституційного права виділяють ознаки, що характеризують державну владу, але вони зазвичай спрямовані на відокремлення державної влади, як різновиду суспільної влади, або пошуку виокремлюючих ознак між державною та політичною владою, між державною та публічною владою, між державною та муніципальною владою.

Дослідження засад організації та здійснення державної влади має давні, доконституційні витоки. Цінності держави і методи здійснення державної влади стали предметом досліджень мислителів іще з появи перших держав-диспотій у Східній Азії, але найбільш відомими стали твори філософів (Платон, Аристотель, Цицерон і ін.) про природу та методи і форми здійснення державної влади за часів Давньої Греції та Давнього Риму. На теренах України античні вчення про державну владу поширились через еллінські міста-колонії в Північному Причорномор'ї (Ольвія Тіра, Херсонес і ін.). Утім, відповідні знання про функціонування державної влади не отримали свого розвитку до заснування середньовічних держав Європи та епохи Відродження, яка поновила дискурс про суверенітет держави і його реалізацію (Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.) й стали прологом до розвитку доктрини класичного конституціоналізму в Європі та Америці (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Пейн і ін.). І лише з

появою перших конституцій і конституційних актів у Європі та Америці, а також розвитком науки конституційного права з початку XIX ст. і дотепер конституційні засади організації та здійснення державної влади стають предметом ґрунтовних наукових досліджень.

На основі узагальнення та систематизації дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні, в контексті світового досвіду державотворення, можна виокремити вісім основних етапів розвитку сакральної-релігійної, філософської, наукової та конституційно-правової думки щодо досліджуваного питання:

перший етап – виникнення перших державних утворень і держав (т.з. “східних деспотій”) у Східній Азії (Шумер, Аккад, Єгипет, Ізраїль та Іудея, Китай, Індія і ін.), за якого в основу організації та здійснення державної влади покладался принцип сакральності (з лат. *sacrum* – “святиня”, “жертва”) походження абсолютної царської влади, який обґрунтовувався в священних книгах, літописах, повчаннях нащадкам царів тощо;

другий етап – усталення міст-держав (полісів) у Давній Греції й імперії в Давньому Римі та розвиток у роботах Аристотеля, Платона, Цицерона й ін. Античної філософської думки щодо форми державного правління та моральність і меж здійснення державної влади, а також поширення відповідних цінностей, принципів й ідей у еллінських містах-колоніях у Північному Причорномор’ї (Ніконій, Ольвія Понтійська, Пантікопей, Тіра, Херсонес, Фанангорія й ін.), на території сучасної України;

третій етап – формування націй (т.з. “державних націй”) і держав за часів Середньовіччя, включаючи Русь (в інших традиціях – Київську Русь, Київське Князівство) (VII-VIII ст. – до руйнування Києва Батиєм у 1240 р.), що позначилось оформленням самої категорії “держава” в тогочасних пам’ятках права (Салічна Правда, Саксонське зеркало, Руська Правда і ін.) та літописах, а також у розвитку теорії державного суверенітету (Й. Орлеанський, Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.);

четвертий етап – переосмислення філософської спадщини Аристотеля й інших мислителів Античності та зародження й оформлення конституційно-правової доктрини обмеження абсолютизму та конституційних принципів організації і здійснення влади (верховенство права, народний суверенітет, поділ влад і система стримувань та балансів між гілками влади, верховенство

парламенту в системі державних органів, громадський контроль за діяльністю органів державної влади, федералізм, непорушність приватної власності) у роботах мислителів Відродження (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Міл, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Пейн і ін.);

п'ятий етап – утвердження за результатами буржуазних революцій і воєн за незалежність перших конституційних актів (Декларація прав людини та громадянина Франції 1789 р., Біль про права США 1791 р.) і конституцій (Конституція США 1787 р., Конституція Франції 1791 р. і ін.) у державах Європи і Америки, які унормували та забезпечили належну юридичну силу попередньо напрацьованим фундаторами доктрини класичного конституціоналізму засади організації та реалізації державної влади в конституційних монархіях і республіках, а також зародження на поч. ХІХ ст. науки конституційного права, вітчизняні та зарубіжні представники якої (І. Андрєєвський, К. Бідерман, Й. Блюнчлі, Дж. Брайс, Г. Вайц, Й. Гельд, Р. Гнейст, О. Градовський, А. Дайсі, Г. Еллінек, А. Есмен, М. Ковалевський, Ф. Кокошкін, Ф. Кольб, М. Коркунов, С. Котляревський, Ж.-Л. де Лолм, А. де Токвіль, Є. Трубецкой, Е. Фріман, Б. Чичерін, Л. Штейн), включаючи і відомих українських правників, які працювали в Університеті Св. Володимира в Києві (М. Ковалевський, С. Корф, П. Лодій, Л. Петражицький, М. Рененкамф, О. Романович-Славатинський, В. Сокольський, М. Лазаревський та ін.), обґрунтували у наукових розробках сутність і зміст згаданих принципів, визначили шляхи їхньої реалізації та розбудови конституційної держави;

шостий етап – національна визвольна революція України (1917-1921 рр.), результати якої отримали закріплення в конституціях і конституційних актах УНР, ЗУНР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії, а також у наукових роботах про конституційні засади державної влади в Україні (С. Дністрянський, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Палієнко, Ф. Тарановський і ін.), але не були реалізовані в розбудові конституційної держави через більшовицьку експансію та встановлення радянської влади в Україні;

сьомий етап – розбудова радянської системи органів державної влади, діяльність яких у колишньому СРСР, до складу якого входила й Українська РСР (1922-1991 рр.), ґрунтувалась спочатку на засадах розбудови комуністичної держави, яка була знярядям впливу робітників і селян на експлуататорів, а надалі, – в другій пол. ХХ ст., – на більш ліберальних засадах демократичного

централізму, системи рад всіх рівнів, яка забезпечувала ілюзію демократизму, зрощування державного та партійного апарату, при монопольному становищі КПРС. Радянські науковці (Г. Барабашов, А. Денисов, С. Кравчук, А. Таранов, Я. Уманський і ін.) визначали конституційно-правові основи організації та функціонування державної влади у СРСР, які нерідко розходились із реальними методами і формами діяльності радянської державно-репресивної системи;

восьмий етап – відродження українських традицій державотворення та конституціоналізму та проголошення незалежності України, а також утвердження та розвиток конституційно-правової думки (М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Ю. Бисага, І. Дахова, О. Марцеляк, О. Лотюк, В. Марченко, К. Павшук, І. Процюк, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, О. Совгіря, В. Сухонос, В. Федоренко, В. Шаповал, В. Шатіло, Ю. Шемученко і ін.) щодо конституційних засад організації та здійснення державної влади на основах верховенства права, гуманізму та поваги до прав і свобод людини, демократизму, поділу державної влади, підзвітності й підконтрольності органів державної влади громадянському суспільству та ін.

Методологія конституційно-правових досліджень і знання про її потенціал сформувалися історично, з урахуванням здобутків філософської думки Античності про державу та форми правління, раціоналістичних учень Середньовіччя та здобутків мислителів епохи Відродження у формуванні доктрини класичного конституціоналізму. Тобто утвердженню методології конституційно-правових передували 22-віковий (із IV ст. до н.е. – до кін. XVIII ст.) пізнання мислителями і ученими законів взаємовідносин людини, суспільства та держави, а також ефективного здійснення державної влади та обмеження свавілля держави в інтересах прав людини.

Після утвердження науки конституційного (державного) права на поч. XIX ст., питання методології пізнання конституційно-правових реалій стають її важливим завданням. Про це свідчать і наукові дослідження питань методології такими правознавцями, як Й. Блюнчлі, М. Реннекамф, О. Романовича-Славатинського та інші. Так, професор Університету Св. Володимира в Києві О. Романович-Славатинський писав, що позитивне (державне) право, може вивчатися за допомогою наступних прийомів: а) *метод догматичний*; б) *метод філософський, діалектичний*; в) *метод історичний*; г) *метод порівняльний*, а також наголошував на

успішності їхнього застосування виключно шляхом комбінування цих прийомів у межах певної методології.

Методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади пройшла ті ж етапи генезису, що й методологія науки конституційного права в цілому: а) *перший етап*, характеризується зародженням методології пізнання сутності та змісту державної влади та дослідження феноменології конституційної держави (поч. XIX – поч. XX ст.); б) *другий етап*, ознаменувався розвитком методології державно-правових досліджень в радянській “державоцентричній” науці конституційного права, яка протиставлялася західній ліберальній методології конституційного права, що перебувала в XX ст. знаходилась у пошуках розумного балансу відносин між громадянином, суспільством і державою (поч. XX ст. – кін. XX ст.); в) *третій етап*, визначається подальшим розвитком вітчизняної методології конституційно-правових досліджень засад організації та здійснення державної влади у незалежній Україні, з використанням методологічних здобутків західноєвропейської правничої науки (кін. XX ст. – до сьогодні)”.

На відміну від універсальних методів, у науці не існує універсальних методологій і чітко упорядкованих стратегій їхнього застосування. Враховуючи це, можна зробити висновок, що методологія юридичної науки є, в першу чергу, вченням про методи пізнання правової дійсності, а також про завдання і функції цих методів їх взаємозв'язки та стратегію й тактику їхнього застосування дослідником.

У свою чергу, методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні є комплексною системою взаємозумовлених світоглядних методологічних підходів, методів і прийомів пізнання сутності (походження) та змісту державної влади, а також принципів її ефективно організації та здійснення, з урахуванням національних традицій державотворення та відповідного зарубіжного досвіду.

Методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні має системно-структурований характер. У її структурі можна виокремити три основні складові елементи (рівні): а) філософсько-світоглядні методологічні принципи (діалектичності, історизму, детермінізму, системності, феноменології й ін.); б) загальнонаукові методи (методи формальної логіки, системно-функціональний, герменевтичний методи, метод

прогнозування і ін.); в) спеціальні методи правознавства та, зокрема, конституційно-правових досліджень (порівняльно-правовий метод або ж метод конституційної компаративістики, метод конституційного моделювання й ін.). У своїй взаємодії ці методологічні рівні забезпечують комплексне дослідження широкого кола засад організації та здійснення державної влади.

Вищенаведена система та структура методології дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади вбачається завершеною, але не вичерпною. Вочевидь, у подальшому, по мірі розвитку науки, а також національного конституційного державотворення, ця методологія зазнаватиме оновлення та модернізації.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ТА КОМПАРАТИВНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ЗАСАД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

2.1. Генеза конституційно-правових засад державної влади на території України до 1991 року

Історія національного історичного конституційного процесу в наукових джерелах досліджується в різних аспектах. Так, одні вважають, що українська державність сягає своєю історією часів існування Трипільської культури, яка згодом переросла в могутню середньовічну державу – Русь із центром у Києві. Досить багато праць присвячено організації державної влади на території сучасної України, в часи відсутності державного суверенітету, національного поневолення та занепаду, говорячи мовою астрономів – “чорні діри”, тобто часи, коли не діяли жодні національні закони, не функціонували органи самоврядування, не кажучи вже про державні. Особливістю цих праць є заперечення існування ідентичності українського народу, особливо це стосується періодів монголо-татарської навали, польського захоплення, часів Московської імперії. Головною метою насамперед московських дослідників є повне заперечення автохтонності (з грецької – “місцевий, корінний”) української нації, представлення українців як дикунів, вигнанців, які не мають аргументів на користь утворення власної суверенної держави і неспроможні самостійно господарювати на своїй землі [330, с. 56].

Актуальність дослідження генези конституційно-правових засад державної влади в Україні пов'язана також із необхідністю проведення конституційної реформи, консолідацією української нації та її еліт навколо визначеного стратегічного курсу України – набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору та Європейському Союзі. Ми відстоюємо ідею соборності та незалежності Української держави, в якій одним із головних атрибутів має бути легітимна влада, яка функціонує для забезпечення потреб і благ людини й української нації.

Сьогодні поставило на порядок денний важливе завдання – переконати себе й світ у самотності української нації, у

спроможності побудувати власну соборну процвітаючу державу й об'єднати навколо національних цінностей український народ. На цьому шляху союзників у нас не багато, тому треба покладатися на власні сили та можливості. Більше того, нам на військовому й ідеологічному полі бою протистоїть Російська Федерація, яка впроваджує ідеологію великодержавного шовінізму і ставиться до українців, грузин, кримських татар та інших народів із презирством, заперечуючи їхню самобутність і спроможність самостійності.

Для утвердження сучасної суверенної України важливим питанням залишається дослідження генезису організаційно-правових засад державної влади від часів Русі до сучасності, при цьому на особливу увагу заслуговують історичні здобутки української нації, боротьба за незалежність, розуміння цінностей людини та забезпечення їх державою, а також утвердження конституційно-правових засад державної влади через призму власного історичного досвіду державності у процесі здійснення конституційної, адміністративно-територіальної, муніципальної, судової та інших реформ в Україні.

Розкриття становлення та розвитку конституційно-правових засад здійснення державної влади в Україні тісно пов'язане з загальними питаннями принципів права, історією права та держави, конституціоналізмом, державним управлінням тощо. Здійснивши вивчення широкого кола наукових досліджень і нормативних джерел, у яких висвітлюються питання історії конституційного розвитку України на різних історичних етапах, зокрема проблеми конституційно-правових засад організації та функціонування державної влади, особливої уваги заслуговують праці українських дослідників Ю. Бауліна [78], Л. Білецького [85], В. Білінського [86], Г. Білліас [5], В. Бред [6], М. Гульгая [151], А. Зайця [197], П. Захарченка [206], Д. Кадді [8], В. Калиновського [377, 378], Р. Калюжного [218], Т. Колінько [234], М. Колоса [242, 243], А. Крусян [374, 375, 376], О. Кузьминеця [378], Р. Мартинюка [402], А. Слюсаренко [210], В. Тація [208], М. Томенка [657], В. Шаповала [697], М. Цвіка, Ю. Шемшученка [706, 707], Л. Юзькова [716, 717] та інших. Проте слід констатувати факт, що ґрунтовних монографічних досліджень історичного процесу розвитку та закріплення конституційних й організаційних засад державної влади в Україні фактично не проводилося. Також важливо наголосити, що на полеміку науковців з питань суверенної державної влади в Україні впливала й політична доцільність

висвітлення історичних подій під певним державі комфортним кутом. Саме тому є необхідність дослідження історії української державності загалом і організації та функціонування державної влади зокрема, незаангажовано, через призму саме національних інтересів і цінностей української нації.

Перманентний процес державного будівництва України в різні історичні часи не міг не позначитися на організації державної влади. Так, історичні джерела підтверджують, що держава Русь із центром у Києві сформувалась як федерація слов'янських земель навколо Києва. Упродовж VI-X ст. слов'янські княжіння полян, древлян, уличів, тиверців, дулібів, бужан, волинян, хорватів, сіверян, в'ятичів, радимичів, дреговичів, кривичів, ільменських словен увійшли до Русі-України [377, с. 24]. На жаль, вказаний період розвитку Русі залишається маловідомим через відсутність достатньої кількості історичних джерел, що пов'язано з їх свідомим знищенням. Більше оповідають літописці про кінець IX-XII ст., коли в Русі верховна влада, а саме воєнна, господарська, адміністративна й судова, зосереджувалася у великого князя Київського. Водночас він не мав монопольної абсолютної політичної влади в державі, а спирався на дружин і бояр. Найважливіші рішення великий князь приймав лише після ради з дружиною та боярами, які не формували якийсь особливий інститут державної влади, а були елементом військової диктатури. Серед інших узгоджувалися питання зовнішньої політики (оголошення війни, укладання миру або союзу з іншими державами), а також внутрішньополітичні проблеми [330, с. 57].

Якщо запропоновані князем шляхи розв'язання складної ситуації не знаходили підтримки на раді дружин і бояр, він виносив її на всенародне обговорення – віче. На віче могло бути поставлене питання про недовіру до князя. Так, тільки за 100 років (1146-1246) у Києві змінилося 47 князів, що заклало вічову традицію в процесі організації державної влади [133, с. 178].

Важливо зробити акцент на тому факті, що на початку державотворення Русі князі приєднаних земель залишалися на них владцями, визнаючи зверхність великого князя. Але згодом на зміну цьому порядку прийшов інший – великий князь, усунувши представників місцевих княжінь, передавав владу над цими землями своїй родині, тобто було запроваджено родинний сюрєзнітет. Вважають, що таку систему відносин влади започаткував Святослав Ігорович, посадивши 970 р. своїх синів

Ярополка, Олега та Володимира відповідно в Києві, древлянській землі та Новгороді [378, с. 26]. У разі смерті батька-князя відповідно до тогочасного сімейного права великокнязівський стіл переходив до старшого сина, а той змінював систему уділів, що незрідка призводило до міжусобиць. Важлива подія сталася на Любецькому з'їзді 1097 р., коли нащадки Ярослава Мудрого проголосили принцип, за яким кожен князь мав володіти успадкованими землями й не зазіхати на володіння інших князів. Це призвело до поділу Русі на окремі князівства-держави, наприклад Київське, Переяславське, Чернігівське, Галицьке і Володимиро-Волинське князівства [330, с. 57].

Галицько-Волинське князівство досягло свого розвитку за правління князя Данила Романовича (1201–1264 рр.), прозваного Галицьким. Він і його наступники в умовах монголо-татарської колонізації творили державний лад і право Галицько-Волинської землі. Верховна влада в цих землях належала князю, до повноважень якого входило: прийняття законодавчих актів, поточне управління, здійснення судочинства й опікування зовнішньополітичною діяльністю. Рада бояр не була постійно діючим інститутом влади, однак вона могла перетворитися на дієвий орган, коли влада князя ставала хиткою або коли він намагався обмежити права бояр [330, с. 57].

У Галицько-Волинському князівстві набула поширення складна двірцево-вотчинна система управління, при цьому за літописом, функції слуг і управлінців поєднували посади двірського (дворецького), печатника (канцлера), стольника, тисяцького (воєводи), соцького та інші. Зазначена категорія осіб мала свій виконавчий і керівний апарат, який фактично був розгалуженим вищим адміністративним органом управління князівством [559, с. 16–17].

Панування монгольської орди на північно-західних землях Русі-України призвело до поступового економічного занепаду удільних князівств-держав (Київського, Чернігівського, Переяславського, Володимир-Волинського та Галицького), чим скористалися Королівство Польське, Велике князівство Литовське, Угорське королівство, Кримське ханство, Московія та інші держави [377, с. 48]. Основна ж частина політично роз'єднаних земель Русі-України опинилася у складі Великого князівства Литовського. Устрій і право Русі-України стали взірцем у подальшій розбудові Великого князівства Литовського. У Північно-Східній Русі землі були захоплені Московським князівством, яке

зміцнилося та вступило в політичне протиборство з Великим князівством Литовським і Кримським ханством, прагнучи заволодіти всіма землями Русі. Литовська керівна верхівка змушена була укласти низку уній з Польщею (1385, 1413, 1569), внаслідок чого було утворено єдину державу – Річ Посполиту Польську, до якої ввійшли й українські землі Південно-Західної Русі [377, с. 49].

Таким чином, наприкінці XVI – першій половині XVII ст. більшість земель України опинились у складі Речі Посполитої. Козацтво породило бажання відродити свою державу – “Руське князівство”. Крім ідеї утворення козацької держави, козацтво збагатило суспільно-політичні традиції української державності таким елементом, як організаційна структура у формі паланок на чолі з полковниками. Події розвитку України довели життєздатність паланкового військово-адміністративного устрою, який було покладено в основу адміністративних структур (полків), що виникли в роки Визвольної війни 1648-1654 рр. [330, с. 57].

Козацька громада успадкувала давньоруські вікові традиції й активно впроваджувала під час вирішення публічних питань засобами безпосередньої демократії. Законодавчим представницьким органом козацької громади були козацькі ради. На радах щороку обирали виконавчу владу – козацьку старшину (полкову, сотенну, курінну старшину – отаманів, осавулів, суддів), заслуховували звіти обраних осіб. У козацьких радах, поряд з козаками, брали участь міщани та селяни [139, с. 183]. Слід наголосити, що в козацькій раді знайшли продовження давньоруські вікові традиції спільного колегіального вирішення важливих публічних питань. При цьому всі козаки мали право брати участь у козацькій раді й обговорювати найважливіші питання, причому вирішальною була позиція звичайних козаків, а не козацької старшини. Доречно навести спогади німецького посла Еріха Лясоти, який був присутній на одній із козацьких рад і схарактеризував проведення козацької ради: “Під час обговорення найважливіших питань козаки ділилися на два кола. В одному колі була козацька старшина, в іншому – прості козаки. Після ухвалення рішення простими козаками вони оголошували своє рішення старшині, пригрозивши, що, якщо хтось буде проти, вони його втоплять у воді. Старшина одразу погоджувалася, бо не могла противитися черні, яка сильніша, могутніша й загартованіша, і не терпить ніяких заперечень” [79].

Масове покаяння жителів півдня України особливо виразно простежується у повстаннях 30-х років XVII століття. У цей період

завершується формування основ суспільно-політичної організації “козацького устрою”. На думку М. Грушевського, козацтво в першій чверті XVII ст. ”стояло мов на роздоріжжі своєї соціальної еволюції, як антагоніст привілегій шляхетства, логікою соціального розвитку воно було покликане для того, щоб прийняти у свій протекторат міщанство... визволити його від феодального утиску, допомогти Україні перейти з феодальної доби в добу буржуазного будівництва” [205, с. 145].

Під час воєн влада Речі Посполитої в рази збільшувала кількість реєстрового війська. Але одразу ж після завершення бойових дій польська влада, вбачаючи певну небезпеку для себе з боку багатотисячних формувань реєстрових козаків, значно обмежувала їхню кількість. Це спричинило появу козаків-виписчиків (виписаних з реєстру), які, прагнучи позбутися свого невизначеного статусу, утворювали опозиційну групу, завжди готову повстати проти Польщі. Слід наголосити, що в 1638 році сейм Польщі вдався до надзвичайних заходів, затвердивши “Ординацію Війська Запорозького реєстрового”. У ній зазначалося: “На вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними... і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в холопів”. Виборність козацької старшини була скасована. Верховне керівництво реєстровцями відтепер належало коронному гетьманові. Військова й судова влада зосереджувалися в руках комісара, якого обирав сейм із середовища шляхтичів. Осавули й полковники призначалися зі шляхтичів, а сотники й отамани обиралися з козаків, які мали заслуги перед польськими властями. Було передбачено використовувати реєстрове козацтво не лише для охорони кордонів і військових походів, а й для придушення опору народних мас. Польська влада намагалась у такий спосіб розколоти українське суспільство [205, с. 146].

Запорожці вважали себе самостійною військово-політичною силою і намагалися здійснювати незалежну від Речі Посполитої зовнішню політику. Запорозька Січ від свого заснування під проводом Д. Вишневецького виходить на міжнародну арену як самостійний суб'єкт і потужна військова сила. В останній третині XVI ст. козацтво сприймалося як єдина реальна сила в боротьбі проти султанської Туреччини. Козаків намагалися залучити на свій бік австрійський двір, римська курія, трансільванський князь, молдавський господар, російський цар та інші правителі.

У 1604 році запорозьке козацтво своїм походом на Чорне море відвернуло вторгнення в Австрію турецького війська.

Слід закцентувати увагу на демократичних засадах формування органів влади й управління Запорозької Січі. За козацьким публічним правом вибори кошового отамана і січової старшини відбувалися за чітко встановленою звичаєво-правовою процедурою 1 січня кожного року. Кожен курінь висував свого кандидата у кошові отамани та наполягав на обранні саме його, а не когось іншого. Кандидати, чії імена виголошувалися на січовому майдані, мали негайно покинути його і піти у свої курені, щоб особистою участю не впливати на процедуру обрання. Коли після тривалих суперечок зупинялися на одному з кандидатів, до нього в курінь від січової громади направлялася поважна делегація, яка оголошувала обраному волю зібрання та просила його прийняти виявлену честь, але обраний за давнім правилом мав двічі відмовитися від пропонуваної йому честі та погоджувався лише після третьої пропозиції. Старі січовики посипали йому голову піском чи обмазували багною, щоб він не забував про своє походження і не прагнув вивищуватися над громадою. Кошовий мав кланятися на чотири боки та дякувати громаді, на що козаки відповідали схвальними вигуками. Цього ж дня так само обирали військову старшину, а по куренях – курінних отаманів. Наступного дня відбувалися вибори військових службовців [205, с. 160-161].

Право вільної гетьманської елекції було одним із ключових понять узагальненого образу козацьких прав і вольностей, який, власне, й асоціювався із самою ідеєю справедливої козацької держави. Традиція вільного обрання козаками своєї старшини – від найнижчої, курінної, до найвищої, кошової старшини і гетьмана – витоками сягала часів виникнення козацтва і його інституційного становлення, формувала підґрунтя військової демократії Запорізької Січі [140, с. 294]. Вся влада належала козацькому війську, а в найвищому органі влади – раді – мали право брати участь усі козаки, кожен міг виступати і голосувати. Але фактично козацьку раду з часом підмінила рада старшин, яка обирала гетьмана та інших старшин, усувала їх з посад, вирішувала головні військові та господарські питання [330, с. 57].

Запорізька Січ – це своєрідне практичне втілення народного уявлення про справедливий соціальний устрій, для якого ключовим є поняття не “право”, а “вольність”. Слід зауважити, що саме цей термін зустрічається навіть в офіційних юридичних документах аж

до початку XIX століття. Термін “вольність” в часи українського козацтва мав важливіше значення, ніж “право” чи “привілеї”. Поняття “право” було суб’єктивно-індивідуалізоване та розумілося не стільки з точки зору дозвільних, скільки заборонних рис [732, с. 5]. Беручи до уваги факт участі України в європейських історичних процесах, ми повинні звертати особливу увагу на особливі риси української історії, які мають відмінності від історії Європи та Московії. З європейських народів лише українці мають історичний досвід “життя на узбіччі державності”, що й призводило до відмінностей із традиційними державними інститутами.

Переяславський договір і Гадяцький трактат стали юридичною підставою для загарбання України Московською державою, з одного боку, й Польщею – з другого. Тривала війна цих двох держав, а також Туреччини за Україну закінчилася укладенням навесні 1686 року польсько-московського миру, за яким Київ відійшов до Гетьманщини, а все Правобережжя до Польщі.

При дослідженні становлення засад державної влади не можна оминати Конституцію П. Орлика (повна назва “Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорізького”) від 5 квітня 1710 року Україна закріплювалася як станова республіка на чолі з виборною гетьманською владою. Можемо припустити, що в такий спосіб було визначено конституційно-правові засади гетьмансько-парламентської республіки з обраним гетьманом на чолі. Було передбачено розподіл влади на законодавчу (Генеральна рада), виконавчу (гетьман і генеральна старшина) та судову (Генеральний суд). Загалом Конституція П. Орлика тяжіла до ліберально-демократичних традицій, а запровадження постійних генеральних рад свідчило про утвердження парламентаризму в середовищі української політичної еліти того часу. Конституція П. Орлика в повному обсязі не була втілена на практиці, однак це джерело права має унікальність в історії конституційної правотворчості, адже документ увібрав у себе надбання європейської політико-правової думки й української демократичної правової традиції [206, с. 262].

Царський уряд, зважаючи на необхідність охорони південних кордонів, змушений був миритися з існуванням Січі. Перехід кошового отамана К.Гордієнка і його прибічників разом із І. Мазепою на бік Карла XII Петро I використав як привід для ліквідації Запорозької Січі. Частина запорожців з дозволу кримського хана заснувала на півдні Олешківську Січ. У результаті січове козацтво було відірване від України-Гетьманщини. Після завершення

російсько-турецької війни 1769–1774 рр. Запорозька Січ втратила й своє військово-стратегічне значення форпосту проти турецької та кримськотатарської агресії. Повертаючись з війни, російські війська під командуванням генерала Текелія оточили й зруйнували Січ. 3 серпня 1775 року Катерина II підписала маніфест про ліквідацію Запорозької Січі. Її територію було приєднано до Новоросійської губернії. Верхівка козацької старшини була репресована, а кошового П. Калнишевського заслано до Соловецького монастиря.

Таким чином, підсумовуючи дослідження організації та здійснення влади в частині існування України-Гетьманщини, можемо зробити висновок, що державний устрій ґрунтувався на республікансько-демократичних засадах, Гетьманщина мала військовий і територіальний поділ. Як військо вона складалася з куренів, територіально – поділялася на паланки. Найвищим військовим, адміністративним і судовим органом була загальна військова рада, право участі в якій мали всі без винятку козаки. Участь у роботі січової ради розглядалась одночасно як право і як обов'язок, тому козаки, що перебували на територіях Запорозьких Вольностей або навіть за їхніми межами, намагалися завчасно повернутися на Січ. Рада скликала за потреби й обов'язково на великі свята: Різдво, Великдень, Покрову. Це були загальні збори запорозького козацтва, які відбувалися на січовому майдані. На раді вирішувалися найважливіші питання: вибори кошового отамана й військової старшини, війни та миру, встановлення дипломатичних відносин, воєнних походів, покарання злочинців. Кошовий отаман і військова старшина готували та доповідали річний звіт про свою діяльність. На чолі Запорозької Січі стояв кошовий отаман, який уособлював усю вищу владу (військову, адміністративну, судову й у певному розумінні духовну). Під час воєнних дій він мав диктаторські повноваження з правом карати на смерть тих, хто не виконував його наказів. У мирний час він очолював управління січовою організацією на всій території Запорозьких Вольностей.

Важливим кроком до відновлення національної державності після лютневої революції в 1917 році у Російській імперії стало проведення масштабної 100-тисячної маніфестації, що відбулася в Києві 19 березня 2017 року, на якій було ухвалено резолюцію про доручення Центральній Раді розпочати переговори з тимчасовим урядом щодо широкої автономії для України [208, с. 40].

За часів існування Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року було прийнято Конституцію УНР (Статут про державний

устрій та вільності УНР), яка складалася з восьми розділів і 83 статей. У третьому розділі закріплювався принцип поділу влади на законодавчу – Всенародні Збори, виконавчу – Рада Народних Міністрів і судову – Генеральний Суд. Як і Конституція Пилипа Орлика 1710 року, так і Конституція УНР 1918 року не набула чинності, оскільки відбувся гетьманський переворот 29 квітня 1918 року. У результаті якого Павла Скоропадського за підтримки командування німецьких військ на Всеукраїнському хліборобському з'їзді проголосили Гетьманом України. Форма державного правління відповідно до гетьманських “Законів про тимчасовий державних устрій”, була абсолютною монархією з необмеженими повноваженнями гетьмана. Цей закон був зводом із семи актів: про гетьманську владу, про віру, права й обов'язки українських козаків і громадян, про закони, про Раду Міністрів і про міністрів, про фінансову раду, про Генеральний Суд. У названих актах розкривалися особливості організації та здійснення державної влади на період до скликання Сойму. Зокрема, гетьман визнавав свої повноваження як верховного правителя, затверджував закони, призначав склад уряду (Раду Міністрів) і Державного Сенату (вища судова й адміністративна державна інституція), одноосібно керував зовнішньополітичними та військовими справами тощо [330, с. 58].

Можемо стверджувати, що саме з цього періоду в Україні розпочалося формування інституту глави держави. Услід за “Грамотою...” були прийняті “Закони про тимчасовий державний устрій України”, один із яких був присвячений гетьманській владі. Так, “Законами...” передбачалося, що “влада управління належить виключно Гетьману України в межах всієї Української Держави”. При цьому “гетьман стверджує закони і без його санкцій ніякий закон не може мати сили”. Крім того, проголошувалося, що гетьман є “...вищий керівничий всіх зносин Української Держави із закордонними” та “...Верховний Воевода Української Армії і Фльоти” [276, с. 62]. Надавалося гетьманові й право помилування засуджених.

Фактично цими “Законами...” було закріплено режим особистої влади гетьмана Павла Скоропадського, на думку якого, країна “...може бути врятована лише диктаторською владою, лише волею однієї людини можна повернути до нас порядок, вирішити аграрне питання та провести ті демократичні реформи, які є так необхідними для країни”. І ще: “...для формування нових, більш здорових засад у нашому житті це може бути зроблено шляхом одноосібної влади, що опирається хоча б на малу силу, але все ж

таки силу. Іншого шляху у нас немає й не буде ще досить довго. Усі ці наради різних громадських об'єднань, усі ці розрізнені дії окремих військових начальників, що змовляються між собою, ніякого позитивного результату не можуть мати” [596, с. 174].

Таким чином, до гетьманського уряду Ф. Лизогуба ввійшли талановиті адміністратори та через декілька місяців в Україні було відновлено діяльність адміністративного апарату, проголошено принцип недоторканості приватної власності та відкинута ідея про культурну автономію. Плідна діяльність П. Скоропадського ззовні країни сприяла тому, що Україну як незалежну державу визнали 12 країн, а за часів Центральної Ради таке визнання вона отримала лише від 3 держав. В середині країни було засновано 150 нових гімназій, відкрито три нові університети у Києві, Катеринославі та в Кам'янці-Подільському. Було засновано національний архів і бібліотеку з 1 млн. томів. 14 листопада 1918 р. було створено Академію наук України на чолі з засновником теорії ноосфери В. Вернадським. І, нарешті, саме П. Скоропадському вдалося створити першу регулярну українську армію і довести її до 60 тис. вояків [660, с. 146]. Але проголошення П. Скоропадським 15 листопада 1918 р. Акта федерації про об'єднання України з небільшовицькою російською державою стало поштовхом до повстання селянської опозиції на чолі з С. Петлюрою. Останній створив колегіального главу держави в Україні – Директорію, повернув із небуття назву воїнів – гайдамаки та військове звання “отаман”, присвоївши собі звання Головного отамана [46]. І хоча повстання виявилось вдалим, його наслідки були здебільшого негативними через вторгнення більшовиків.

Однак за період свого правління Директорія встигла прийняти чергову Конституцію – Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці, що був затверджений Радою Народних Міністрів УНР 12 листопада 1920 р. Цим законом проголошувався поділ влади між органом законодавчої влади (очевидно Державною Народною Радою), вищим органом виконавчої влади (Радою Народних Міністрів) і колективним главою держави УНР (Директорією). Директорії була присвячена глава II закону. Зокрема, проголошувалося, що Директорія в особі її голови затверджує закони та міжнародні договори, що ухвалені Державною Народною Радою, а також рішення Ради Народних Міністрів про призначення та звільнення. Крім того, вона видає акти “амністії та помилування”, представляє УНР за кордоном і формує уряд [627, с. 227–228].

Так сталося, що на положення діючої в Україні Конституції від 28 червня 1996 р. із подальшими змінами значною мірою вплинули часи існування радянської влади. Саме в цей період заперечувалася сама ідея поділу влади, а на конституційному рівні декларувався принцип демократичного централізму, який розглядався як принцип функціонування державного механізму і передбачав існування системи представницьких органів як єдиних органів державної влади. Уся влада формально належала радам, за умови керівної та спрямовуючої ролі комуністичної партії [330, с. 57].

УСРР із прийняттям на III Всеукраїнському з'їзді рад (6–10 березня 1919 року) першої Конституції оформилась як радянська форма державності. З'їзд обрав Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, що працював між з'їздами та наділявся законодавчими і контрольними функціями. У першому розділі Конституції УСРР від 14 березня 1919 року – “Основні положення” – визначалося, що УСРР є організацією диктатури працюючих і експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства для перемоги над її віковими гнобителями й експлуататорами капіталістами та поміщиками. У другому розділі – “Конструкція радянської влади” – визначалися структура, компетенція та порядок формування центральних і місцевих органів влади. У цій Конституції не знайшов закріплення принцип поділу державної влади. Слід зазначити, що положення Конституції УСРР 1919 року містили ознаки незалежної держави, але фактично перетворювалася на сателіт більшовицької Московії. Ознаки державності радянської України мали формальне значення і з часом зазнали ще більших обмежень. Окрему сторінку історії становить боротьба українського народу проти нав'язування більшовизму та його основ організації влади. Так, жорстку відсіч комунізації та русифікації продемонстрували селяни, об'єднання військ Армії УНР та Української Галицької Армії, які наступали із заходу, а також Добровольчої армії А. Денікіна, що насувалася з півдня. Комуністи недооцінили націоналізм і патріотизм українців, що має глибоке історичне коріння. Треба відзначити, що на початку 1919 року у Москві створено Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет, який до 19 лютого 1920 року був тимчасовим вищим законодавчим і виконавчим органом влади УСРР. IV так званий Всеукраїнський з'їзд рад, який відбувся 16-20 травня 1920 р. у Харкові, відновив діяльність радянських більшовицьких органів влади, визначених Конституцією УСРР 1919 року [330, с. 57].

Перетворення, що відбулися протягом 1920-х років у всіх сферах життя вже радянської України зумовили необхідність внесення відповідних змін до Конституції, і, як результат, 15 травня 1929 року на Всеукраїнському з'їзді рад затверджено нову Конституції УСРР. У її тексті знову було закріплено як конституційну засаду – принцип диктатури пролетаріату, радянська влада проголошувалася “владою переможного пролетаріату та трудового селянства”, а експлуататорські класи, до яких належали представники опозиційних партій, позбавлялись політичних і багатьох громадянських прав [433, с. 36]. Слід відзначити, що в тексті конституції є досить демократичні засади. Так, Українська республіка є соціалістичною державою робітників і селян (ст. 1); УСРР визнавалася як суверенна договірна держава, яка добровільно входить до складу СРСР і зберігає за собою право вільного виходу із Союзу. При цьому було встановлено принцип верховенства загальносоюзних органів державної влади та загальносоюзного законодавства [330, с. 57].

Таким чином, система вищих органів влади й управління за Конституцією 1929 р. залишалася незмінною в порівнянні із засадами Конституції УСРР 1919 року, однак правосуб'єктність України значною мірою була обмежена, функції вищих органів влади УСРР зводилися до законодавчого закріплення та виконання рішень з'їздів Російської комуністичної партії (більшовиків), з 1925 року – Всесоюзною комуністичної партії (більшовиків), а з 1952 року – КПРС [330, с. 57].

30 січня 1937 року у Києві в ході надзвичайного з'їзду Рад (25–30 грудня) затверджено нову Конституцію (Основний закон) УРСР. У ній була змінена назва республіки і вміщені положення Основного Закону СРСР (“Сталінська Конституція”) від 5 грудня 1936 р. Структура органів влади та засади їхньої діяльності були приведені у відповідність до союзних. У першому розділі Конституції УРСР проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, вся влада в якій належала радам депутатів трудящих (ст. 3). Другий розділ декларував добровільне об'єднання УРСР з іншими радянськими республіками в союзню державу – СРСР, а також республіканський суверенітет УРСР, недоторканість її кордонів і право виходу із Союзу. Можна зробити висновок про формальність і нереалістичність цих положень, невідповідність її змісту репресивним реаліям того часу. Щодо засад організації органів державної влади, слід зазначити, що найвищим органом

державної влади (ст. 20), єдиним законодавчим органом УРСР стала Верховна Рада УРСР, яка обиралася громадянами на чотири роки за нормою: один депутат від 100 тис. Населення [330, с. 57]. Вважаємо, що при проведенні конституційної реформи в сучасній Україні є доцільним використати власний історичний досвід і сучасну практику демократичних держав, і передбачити чисельність Верховної Ради України у пропорції 80–100 тис. жителів на одного представника українського народу в парламенті.

Постійним колегіальним органом у період між сесіями Верховної Ради, підзвітним їй, була Президія Верховної Ради, до складу якої входили голова, два заступники, секретар та 15 членів (ст. 28). Президія мала дуже широкі повноваження (ст. 30): скликання сесії Верховної Ради УРСР, тлумачення законів УРСР, видання указів, скасування постанов і розпоряджень РНК УРСР і Молдавської АРСР тощо. Фактично укази Президії Верховної Ради були законодавчими актами вищої сили. Рада Народних Комісарів (РНК) як уряд УРСР і найвищий виконавчий орган державної влади республіки (ст. 39) утворювалася Верховною Радою, була відповідальною перед нею і підзвітною їй та Президії Верховної Ради. Органами державної влади в областях, округах, районах, містах, селищах і селах УРСР були відповідні ради депутатів трудящих (ст. 72).

Нова створена система рад ззовні мала ознаки парламентської системи, однак ради не мали самостійності, оскільки реальна влада була в руках партійного апарату, що й був керівним органом тоталітарної держави. Саме такі положення були закріплені в Конституції СРСР 1936 р. та УРСР 1937 р., які вперше в історії включили положення про комуністичну партію як керівну установу всіх громадських і державних організацій [208, с. 236].

20 квітня 1978 року позачерговою сесією ВР УРСР прийнято четверту й останню Конституції УРСР, яка була повною рецепцією загальносоюзної Конституції від 7 жовтня 1977 року. За положенням цієї Конституції народ проголошувався джерелом влади і здійснював її через ради народних депутатів. Усі інші державні органи були їм підконтрольні та підзвітні. Важливою і далекоглядною засадою Конституції УРСР було закріплення суверенітету республіки, право зносин з іноземними державами та право виходу зі складу СРСР. Більшість положень не розкривали механізм здійснення цих конституційних прав, що свідчило про декларативний характер цієї конституційної норми. Як висновок

слід зауважити, що конституційні положення були пронизані ідеєю зміцнення командно-адміністративної системи, утверджувалася засада монополії у державі єдиної партії, яка й визначала генеральну перспективу розвитку суспільства, засади внутрішньої та зовнішньої політики. Комуністична партія на чолі з політбюро поєднувала в собі законодавчі, управлінські, кадрові та контрольні функції, скеровувала роботу центральних і місцевих органів управління [330, с. 59].

За Конституцією УРСР найвищим органом республіки визнавалася Верховна Рада УРСР, чисельність якої становила 650 депутатів. Досить цікавим моментом в історії українського радянського парламентаризму було те, що кількість депутатів жіночої статі у Верховній Раді УРСР постійно зростала. Завдяки негласним квотам частка депутатів жінок у загальному обрахунку депутатів з 1947 до 1985 рр. збільшилась з 112 (26,9 %) до 234 (36 %) [218, с. 496]. Відстоюючи позицію збільшення числа жінок депутатів Верховної Ради України, доцільно використати поряд із зарубіжним досвідом і власний історичний, що дозволить більш раціонально прописати формулу в Конституції України [330, с. 59].

Вищим органом державного управління вважалася Рада Міністрів УРСР, яка утворювалася Верховною Радою УРСР у складі Голови Ради Міністрів, перших заступників і заступників Голови, міністрів і голів державних комітетів УРСР.

Отже, у тексті всіх чотирьох конституцій УРСР (1919, 1929, 1937 і 1978 років) заперечувався принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, відносини між людиною і державою формувались без врахування міжнародних положень у сфері прав людини. Крім того, ці правові акти, як зазначається в юридичній літературі, з позиції теорії конституціоналізму слід вважати швидше “квзіконституціями” (від лат. *quasi* – “несправжній, уявний”) [207, с. 177]. Також доцільно навести слова М. Колоса, який зауважив, що в Україні російською соціал-демократією було експортовано комуністичні ідеї за допомогою військової сили, примусово насаджено державний устрій у формі диктатури пролетаріату, яка офіційно діяла до 1937 року [242, с. 61]. З часом диктатура пролетаріату трансформувалася в тоталітарну державу.

Політичне керівництво СРСР відчуло необхідність змін у внутрішній політиці, тому в 1985 році було проголошено початок перебудови під оптимістичним гаслом “прискорення соціально-

економічного розвитку”, було задекларовано реформування політичної системи та демократизацію суспільно-політичного життя. Сутність політичної реформи полягала в поступовому переході від партійної номенклатури до державних органів, які б обиралися парламентським шляхом. Так, 27 жовтня 1989 року було прийнято Закон УРСР “Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР”[507], які вносились, як зазначено у преамбулі, з метою розвитку демократії, удосконалення виборчої системи, діяльності рад народних депутатів тощо. Склад Верховної Ради скорочувався до 450 депутатів, змінювалася виборча система, зокрема передбачалось альтернативність висунення кандидатів у депутати. Для нинішнього розвитку України важливим питанням є проведення демократичних виборів. Пропонуємо у Виборчому кодексі України від 19 грудня 2019 року [112] передбачити альтернативи висунення кандидатів у депутати. Пропонуємо у виборчому законодавстві передбачити альтернативи висунення кандидатів у народні депутати України та депутати місцевих рад. Сьогодні маємо ситуацію, коли право висунення кандидатів у депутати монополізували партії, навіть в радянські часи було передбачено альтернативу висунення кандидатів у депутати.

Так було закладено початок становлення державної влади в незалежній Україні. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. суб’єктом права на самовизначення називає народ України та посилається на волю цього суб’єкта, представляти який уповноважена Верховна Рада УРСР [157]. Верховна Рада України 19 червня 1991 року ухвалила концепцію нової Конституції, в якій передбачався принципово новий підхід до організації державної влади, зокрема виконавча влада мала здійснюватися президентом, віце-президентом республіки, кабінетом міністрів і державною адміністрацією. Наступник кроком стало прийняття Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [529], що засадничо мав правову наступність щодо Декларації про державний суверенітет України. Саме з того часу Україна є суверенною державою, яка знаходиться в постійному пошуку оптимальної моделі організації державної та самоврядної влади [330, с. 59].

Саме історична правда, розвиток і відновлення української державності і засад організації та функціонування державної та самоврядної влади сприятиме утвердженню за нинішніх обставин суверенітету та незалежності України, створить умови для

відродження забутих автентичних традицій Українського народу і забезпечить рух держави до сучасних визнаних і позитивно зарекомендованих цінностей функціонування громадянського суспільства та правової держави [330, с. 59].

2.2. Розвиток та реформування конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади у незалежній Україні

Сучасний український конституційний процес має своїм історичним підґрунтям протоконституційні ідеї, закріплені в правових пам'ятках Русі-України, “Литовських статутах”, “Березневих статтях” Б. Хмельницького, “Договорах і Постановленнях Прав і вольностей Війська Запорозького” (Конституція П. Орлика 1710 року), конституційних актах УНР, ЗУНР, Карпатської Русі, в державотворчих ідеях членів Кирило-Мефодіївського братства (товариства), Конституціях УРСР та інших правових джерелах [657], положення яких були розкриті в підрозділі 2.1. Історичні періоди української державності, в межах яких здійснювалися конституційні процеси, не характеризуються ознаками завершеності, стабільності, наступності, соборності. Зараз Україні важливо утвердити незалежність і суверенітет, конституційні зміни мають сприяти цьому процесу. Вивчення сучасної історії розробки, прийняття та внесення змін до Основного Закону України може сприяти професійному, раціональному та виваженому підходу до ініціатив зміни Конституції України.

Становлення і конституційне закріплення засад державної влади в незалежній Україні відбувалося у декілька етапів. Так, представляється можливим виокремити перший етапи становлення державної влади в незалежній Україні. В практичну площину ідею прийняття нової конституції поставили після ухвалення Верховною Радою 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України. Саме Декларація піднесла державницький дух української нації, вселила віру в її відродження на ґрунті повного здійснення свого невід’ємного права на самовизначення [544, с. 11]. Вона стала провісником Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, підтвердженого всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року. Декларація закріпила фундаментальні засади реальної демократії, організації і здійснення державної влади в Україні,

затвердження її громадянства, територіального верховенства. Доречно наголосити, що окремі народні депутати ставили питання про надання Декларації статусу Конституційного закону, однак перемогла позиція, що Декларація є документом урочистого проголошення державного суверенітету України [359, с. 12].

24 жовтня 1990 року постановою Верховної Ради України утворили Комісію з розробки нової Конституції України із 59 осіб. Сутністю цього етапу було обговорення і запровадження посту президента. Верховна Рада України 19 червня 1991 року ухвалила концепцію нової конституції, в якій передбачалось принципово новий підхід в організації державної влади, зокрема виконавча влада мала здійснюватися президентом, віце-президентом республіки, кабінетом міністрів і державною адміністрацією. Визначили також основоположний принцип функціонування державної влади, принцип її поділу на законодавчу, виконавчу і судову з необхідними механізмами противаг і взаємного стримування. Моделюється форма державного правління – президентська республіка, при цьому президент є главою держави і главою виконавчої влади, його повноваження обмежуються виключно функціями виконавчої влади. Конституція має забороняти будь-які форми його тиску на парламент (право розпуску парламенту, на делегування президенту надзвичайних повноважень, самостійне вирішення бюджетних питань) [544, с. 13].

Також запропонували актуальне й для теперішнього часу положення – за порушення Конституції України і законів Президент несе відповідальність перед Верховною Радою України (відповідно до процедури імпичменту), а також безпосередньо перед народом (вияв недовіри і дострокове припинення повноважень через референдум) [359, с. 12].

Наступним кроком стало прийняття Закону від 5 липня 1991 року “Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР” [500], який закріпив положення, що президент є главою держави і главою виконавчої влади. Як бачимо, Верховна Рада відмовилась від запровадження посади віце-президента, яку передбачали в Концепції нової Конституції України. Разом з тим, в діючій на той час Конституції УРСР 1978 р. залишалась норма, що народ здійснює державну владу через ради народних депутатів. Можемо припустити, що конституціоналізовані в такий спосіб владні відносини свідчили про еволюцію радянської республіки в

бік парламентської форми правління. Відстоюємо позицію, що запровадження поста Президента України було передчасним і призвело до системних збоїв в організації державної влади, протистояння між її гілками і персоналіями [359, с. 12].

Радикальні зміни політичних, соціально-економічних, духовних сфер життя суспільства об'єктивно супроводжувалися інтенсивним оновленням конституційного законодавства шляхом внесення змін до Конституції 1978р. В умовах формування підвалин самостійної української держави до Конституції УРСР, прийнятої в час перебування України (УРСР) у складі Радянського Союзу, внесли понад 200 поправок. Вони стосувалися механізму розподілу влади, статусу рад, економічних засад держави, скасування статті 6 – про керівну роль КПРС, встановлення багатопартійності, інституту конституційного нагляду, запровадження посади Президента та ін. [423, с. 13].

Наступний етап (грудень 1991 – червень 1996 рр.) у становленні конституційних засад державної влади пов'язаний із утвердженням інституту президента. Цей етап характеризувався постійною політичною боротьбою між прихильниками закріплення парламентської і президентської форми правління. Так, у лютому 1992 року Президентом України Л. Кравчуком створено Державну думу України як консультативний орган при президентові [492]. На нього покладалося вироблення основних напрямів і принципів діяльності органів державної виконавчої влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики. Однак парламент зайняв жорстку позицію і президент змушений був розпустити Державну думу [534]. У березні 1992 року, за поданням Л. Кравчука, Верховна Рада України прийняла Закон України “Про запровадження посади представника Президента України”⁴⁴ [528]. Інститут представника Президента України значною мірою зміцнив виконавчу вертикаль влади, разом з тим взаємовідносини на місцевому рівні не були визначені, що призводила до конфліктних ситуацій між представниками місцевих рад та представниками Президента України [359, с. 13].

На основі концепції нової Конституції України від 19 червня 1991 року [513] Конституційна комісія розробила проект основного закону держави, його винесли на всенародне обговорення з 1 липня до 1 листопада 1992 року.

Структура цього проекту Конституції дещо відрізнялася від схваленої концепції. Республіка Крим знайшла місце в Розділі

“Територіальний устрій”. Державна влада чітко виписана по трьох гілках: законодавча влада, виконавча влада, судова влада, при цьому статус прокуратури закріпили в розділі про судову владу. Президента наділено широкими повноваженнями. Законодавча влада – Національні збори представлені у двох варіантах: одна або дві палати. Представниками державної влади на місцях визначені управи, голови яких мав призначати Президент. Обговорення проекту Конституції проходило з середини липня до 1 грудня 1992 року. Участь в обговоренні взяли близько 200 тис. громадян, 134 місцевих ради, 118 об’єднань громадян і близько 3 000 трудових колективів, низка наукових і навчальних закладів, державних органів. Робочою групою референдуму зафіксували понад 47 тис. пропозицій і зауважень [423, с. 19].

Слід зауважити, що перший офіційний проект Конституції України розроблений робочою групою Конституційної комісії передбачав, що президент має бути главою держави і главою виконавчої влади. До того ж президент наділявся повноваженням формувати кабінет міністрів без участі парламенту. Одразу слід зробити уточнення, що розробники брали за основу форму правління із сильним президентом і слабким парламентом, що не відповідало традиціям державного будівництва України за часів її державності. Не дивно, що розроблений проект Основного Закону не знайшов підтримки серед значного кола політичних діячів [359, с. 13].

На увагу заслуговує проект Конституції України від 27 травня 1993 року, в тексті якого відображено поєднання елементів президентської та парламентської республіки: президента визнавали главою держави, йому підпорядковувався кабінет міністрів, який водночас був відповідальний перед парламентом. Крім того, зважаючи на численні зауваження щодо надмірної централізації державної влади в державі, розділ “Територіальний устрій і територіальна організація влади в Україні” було розроблено на інших концептуальних засадах: “... централізація не може вилитися у диктат центру, а децентралізація не повинна породжувати сепаратизм”. У цьому зв’язку доречно навести думку Л. Юзькова, який вважав неоднозначним сприйняття “зовнішньо лаконічнішого” проекту нової Конституції в редакції від 23 жовтня 1993 року, саме в лаконічності може критися можливість широкого її тлумачення і загроза узурпації влади в нових політико-правових умовах [718, с. 34]. Як доводить сучасна практика українського конституціоналізму, ті застереження Л. Юзькова знайшли

підтвердження в процесі державного будівництва України. Це ще раз доводить необхідність уважного вивчення наукових праць видатних вітчизняних вчених [359, с. 13].

Слід нагадати, що 27 вересня 1993 року Президент України видає указ “Про керівництво Кабінетом Міністрів України” відповідно до положень якого узяв на себе обов’язки глави виконавчої влади [509]. Але бажання утвердити президентську форму правління не увінчалось успіхом, і 23 червня 1994 року зазначений указ було скасовано [476].

У жовтні 1993 року Верховна Рада України прийняла постанову про проект нової Конституції України [531] та сформувала новий склад Конституційної Комісії, на який поклала обов’язок доопрацювати проект нової Конституції України за результатами всенародного обговорення. Але до цього часу економічна та політична ситуація набула такої напруженості, яку довелося розряджати призначенням на 27 березня 1994 року позачергових виборів до Верховної Ради України і на 26 червня 1994 року – дострокових президентських виборів. Верховна Рада України II скликання 10 листопада 1994 року затвердила Конституційну комісію з опрацювання нової Конституції України на чолі зі співголовами: Президентом України Л. Кучмою і Головою Верховної Ради України О. Морозом. Ця Комісія отримала статус “загальнодержавної”. За основу своєї роботи взяла проект Конституції, опублікований 26 жовтня 1993 року, він був результатом доопрацювання варіанту проекту, який виносили на всенародне обговорення.

18 травня 1995 року український парламент простою більшістю голосів прийняв Закон України “Про державну владу і місцеве самоврядування” [491]. Положенням зазначеного закону закріпили статус Президента України і як глави уряду, склад якого він мав можливість формувати одноосібно, без узгодження з Верховною Радою України [359, с. 13].

8 червня 1995 року Президент України та Голова Верховної Ради України підписали Конституційний Договір “Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України” [287]. Положення цього договору консолідували (систематизували) закріплені положення конституційного законодавства, а також неузгоджені та суперечливі засади парламентської і президентської республік із домінуванням президента. Цей важливий документ конституційного процесу не зняв з порядку денного конфлікту між

гілками влади, які були досить гострі. Вирішенням цього питання стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 року [359, с. 13].

Доречно навести слова О. Мороза щодо умов прийняття Конституції України 1996 року так: 1) зруйнована фактично Конституція 1978 року; 2) другий Президент бажав наближену диктаторської форми правління, як підтримували і депутати, і деякі правники; 3) існувала десятилітня традиція, коли справжня влада належала не органам влади, а партійним структурам; 4) укладений Конституційний Договір від 8 червня 1995 року був нав'язаний парламенту пропрезидентською більшістю; 5) Президентом було оголошено про всеукраїнський референдум про прийняття президентського тексту конституції, який був відхилений парламентом. Саме за таких умов збалансувати гілки влади повністю не вдалося [295, с. 8-9].

Слід нагадати, що 26 червня 1996 року, після відхилення більшості запропонованих поправок, Президент скликав Раду регіонів (глав обласних державних адміністрацій), а за цим – Раду Національної безпеки. На зустрічі з керівниками фракцій Верховної Ради, яка розпочалася лише пізно ввечері 26 червня Президент заявив, що підписав Указ про призначення на 25 вересня 1996 року референдуму щодо проекту Конституції в редакції Конституційної комісії від 11 березня 1996 року, хоча, відповідно до Конституційного договору, сторони (Президент і Верховна Рада) мали “суворо дотримуватися його положень і діяти у повній відповідності до нього”. В абзаці другому ч. 4 ст. 61 Конституційного договору зазначено: “До прийняття нової Конституції Сторони не виноситимуть на всеукраїнський референдум, консультативний референдум та опитування громадської думки інших питань, крім прийняття нової Конституції України, текст, якої буде узгоджений сторонами” [287]. А оскільки зберігала силу дія п. 18 ст. 97 Конституції, що визначала належним Верховній Раді повноваження “приймати рішення про проведення всеукраїнських референдумів”, Президент, видаючи указ, вийшов за межі повноважень визначених як Конституцією, так і Конституційним договором. На той час вже діяла Тимчасова комісія з проведення референдуму, запровадили посаду в Кабінеті Міністрів спеціального віце-прем'єра, який займався питаннями організації проведення референдуму [423, с. 26].

О 9.20 28 червня 1996р. Верховна Рада України у третьому читанні прийняла Конституцію України: “за” проголосувало 315 народних депутатів.

За Конституцією України від 28 червня 1996 року Президент України отримав контроль над формуванням Кабінету Міністрів України, керівного складу центральних органів виконавчої влади, призначенням і звільненням керівників місцевих органів виконавчої влади. Знизився політичний вплив Верховної Ради України як представницького органу. Стала очевидною відсутність ефективної системи стримувань і противаг між Парламентом і Президентом.

При обговоренні тексту Основного Закону України найбільш гострі дискусії точилися навколо статей, які визначали: статус державної мови (ст. 10); право власності на землю, право приватної власності (ст.ст. 13, 14, 41); державні символи – Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн (ст. 20); Автономна Республіка Крим (Розділ X, ст.ст. 134–139); місцеве самоврядування (Розділ XI, ст.ст. 140–146). Як бачимо, і зараз викликають дискусії саме ці положення Конституції України.

Наступний етап пов'язаний із впровадженням конституційних положень щодо організації та функціонування державної влади. Слід визнати, що Україна отримала досить прагматичну конструкцію організації влади, яка при певних обставинах, могла забезпечити збалансовану та ефективну взаємодію органів державної влади для вирішення завдань та функцій держави.

Однак, як свідчить історія, уникнути конфліктів у боротьбі Президента України та Верховної Ради України за вплив на уряд не вдалося. Навіть проведення 16 квітня 2000 року всеукраїнського референдуму, на який виносилось чотири питання з конституційних змін щодо організації влади, не вирішило проблем у взаємовідносинах. Найбільше європейську спільноту в особі комісії “Демократія через право” [43] хвилювало використання референдуму для суттєвого перерозподілу повноважень між гілками влади на користь Президента в неконституційний спосіб, що сприяло б посиленню авторитарних тенденцій [118]. За підсумками референдуму, Президент України Л. Кучма подав відповідний законопроект [546]. Аналіз законопроекту свідчить про його невідповідність результатам референдуму, хоча він і носив назву “Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою”. Фактично, в законопроекті реалізацію народної волі зводили до внесення змін, пов'язаних лише з одним із чотирьох, винесених на голосування, питань – щодо дострокового припинення повноважень Парламенту Президентом у разі неможливості парламентаріїв сформулювати впродовж місяця

діючу парламентську більшість, і в разі незатвердження нею впродовж трьох місяців підготовленого та поданого в установленому порядку Кабінетом Міністрів Державного бюджету. Про інші питання, зокрема обмеження депутатської недоторканності, зменшення числа народних депутатів до 300 та формування двопалатного парламенту в законопроекті не йшлося. Спроба провести відповідний законопроект через Парламент зазнала невдачі під час остаточного голосуванні 18 січня 2001 року [423, с. 164–165].

Конституція України від 28 червня 1996 року обмежила вплив Парламенту на процес формування та припинення повноважень Кабінету Міністрів, обмежила процес взаємодії у їх діяльності. У Конституції не містилось положень, які б давали парламентській більшості важелі впливу на формування персонального складу Уряду та передбачали механізми відповідальності депутатських фракцій і груп за діяльність в Уряді висунутих ними кандидатур. Не був передбачений також механізм реалізації солідарної відповідальності парламентської більшості та Кабінету Міністрів, програму якого вона затвердила. Втручання у законотворчий процес Президента призводило до численного використання “права вето”, а також спроб зовнішнього впливу на внутрішньопарламентські процеси з метою “забезпечення підконтрольності” Верховної Ради Президенту.

Натомість, усі реальні важелі впливу на формування Уряду та вертикалі виконавчої влади, а також на їхню поточну діяльність, були зосереджені в руках Президента. Фактично, в Україні діяли два Уряди – Кабінет Міністрів та Адміністрація Президента.

За наявності такого обсягу повноважень Президента виявилися неефективними положення Конституції, які мали відігравати роль механізмів стримування і запобігти повному підпорядкуванню виконавчої влади Президентові, а саме: про призначення голів місцевих державних адміністрацій лише за поданням Кабінету Міністрів (ч. 4 ст. 118); про призначення керівників центральних органів виконавчої влади за поданням Прем’єр-міністра України (п. 10 ч.1 ст. 106); про скріплення певних актів Президента підписами Прем’єр-міністра України та міністра, відповідального за акт та його виконання (ч. 4 ст. 106).

Починаючи з 2003 року, на необхідності конституційної реформи в Україні наголошувала Венеціанська комісія. На думку цієї інституції, Україна потребували посилення ролі парламенту й забезпечення системи розподілу влади [115].

4 вересня 2003 року на розгляд Парламенту був внесений за підписами 233 народних депутатів України проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України”, зареєстрований за № 4105.

Є необхідність зробити наголос на тому факті, що революції 2004 та 2014 рр. у конституційному вимірі завершилися зміною повноважень Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Вірніше сказати, це можливість впливати на роботу уряду. Як компроміс розв’язання революційної ситуації в грудні 2004 року, Верховна Рада України 8 грудня у пакеті приймає рішення, результатом якого стало можливим провести повторний другий тур виборів Президента України, змінити склад ЦВК та змінити Конституцію України. Як результат, країна вийшла із політичної кризи шляхом закріплення з 1 січня 2006 року парламентсько-президентської держави.

Значна кількість експертів і науковців скептично поставились до запропонованих конституційних змін, підтвердженням чого можуть служити висновки Венеціанської Комісії “За демократію – через право” [116]. Можемо констатувати, що саме протягом 2006–2010 рр. Механізм державної влади був суттєво розбалансований, з’явилися додаткові ускладнення у взаємовідносинах органів державної влади, що породжувала глибокі політичні конфлікти. Слід наголосити, що Конституційний Суд України у 2006 році фактично призупинив свою діяльність через конфронтацію у стінах парламенту [359, с. 14].

Положення змін до Конституції України вимагали прийняття нових рішень і документів. Тому саме в цей період вперше у процесі державотворення з’являється коаліційна угода, Універсал національної єдності, були сформовані нові суб’єкти, зокрема коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, парламентська опозиція. Слід відзначити той факт, що в Україні було впроваджено чисто пропорційну виборчу систему з обрання народних депутатів України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій та їх блоків. Вперше Кабінет Міністрів України було сформовано за зміненими положеннями Основного Закону, де головну роль відігравав Парламент [359, с. 14].

Погоджуємось із позицією експертів Центру політико-правових реформ, що характерною ознакою Конституції України в частині організації державної влади була її нестабільність і очікування змін. Це

є вкрай негативним для всієї системи держави та права, загрозливим для суспільства, оскільки породжує неналежне ставлення до Основного Закону України, перш за все, з боку владних суб'єктів і в кінцевому рахунку – всього суспільства [567, с. 17].

У промові з нагоди 10-ої річниці Конституції України Президент акцентував увагу на суттєвих проблемах, а саме: суди не стали ефективним інститутом захисту прав людини; законодавчий орган має ознаки диктатури більшості; система повноважень у трикутнику Президент–Верховна Рада–Уряд є незбалансованою і конфліктною. Підводячи ризик під цим, гарант зауважив, що проблема вдосконалення Конституції України аж ніяк не знімається з порядку денного. Більшість окреслених питань є проблемними і тепер, тому процес реформування Конституції України має актуальність і значущість на етапі сучасного розвитку системи державної та самоврядної влади. Важливою подією стало підписання 3 серпня 2006 року Президентом, Головою Парламенту, Прем'єр-міністром та лідерами чотирьох парламентських фракцій Універсалу національної єдності. Це був вимушений крок виходу із політичної та конституційної кризи, в результаті було домовлено про продовження удосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, створити збалансовану систему “стримувань і противаг” між гілками влади, відновити дієздатність Конституційного Суду України [663].

Передбачалося, що втілення зазначених пріоритетів суспільного розвитку має стати визначальним критерієм формування та діяльності влади, та забезпечить формування ефективних механізмів громадського контролю за діями влади [359, с. 14].

Резонансною подією стало рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року. Відповідно до нього Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року [484] було визнано неконституційним, таким, що втрачає чинність, а всі нормативно-правові акти мали бути приведені у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 року [573].

Наступним етапом трансформаційного процесу розвитку та конституційного закріплення засад організації державної влади стало приведення законодавства у відповідність до положень Конституції України від 28 червня 1996 року. Так, було прийнято Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 7 жовтня 2010 року, положення якого утвердили статус Президента України як глави держави і його вплив на виконавчу владу [359, с. 14].

Функціонуюча в 2010-2014 рр. президентсько-парламентська система, унеможливила реалізацію принципу стримувань і противаг між президентом, парламентом і урядом, що призвело фактично до узурпації державної влади в одних руках [359, с. 14].

Слабкість парламентської опозиції, монополія влади однієї партії, зміна стратегічного вектору розвитку держави призвела до “революції гідності”, коли український народ об’єднався і публічно висловив незгоду з такою владою. Тому для України, виходячи із її історичного минулого, більш притаманна парламентська-президентська республіка. І ця засада має бути визначальною при проведенні наступних конституційних реформ [359, с.14].

Сучасний період конституційних перетворень розпочинається з відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону від 21 лютого 2014 року “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” [478]. Своїм рішенням Верховна Рада України максимально усунула небезпеку, що загрожувала державному суверенітету, територіальній цілісності України, правам і свободам людини і громадянина [526, 536].

Зміст п. 1 Угоди між владою та опозицією щодо відновлення дії Конституції України в редакції змін, внесених 8 грудня 2004 року, так само, як і закон “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”, звісно не є юридично закріпленими формами відновлення конституційного ладу антиконституційно зміненого рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року. Слід зауважити, що Основним Законом України не передбачено, як мають бути подолані наслідки зміни його тексту в неконституційний спосіб. Враховуючи соціально-політичну ситуацію, у якій довелося вирішувати проблему відновлення конституційного ладу, визначення Парламенту – органу, який єдиний легально представляв Український народ у ролі суб’єкта “конституційної санації”, вважали найбільш виваженим і прагматичним.

Діючий період за змістом і цілеспрямованістю має називається реформаторським, що підтверджується триваючими реформами, зокрема судової реформи та процесом децентралізації влади [359, с. 15].

Практика реалізації конституційного положення про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову свідчить, що Україна потерпає не так від узурпації влади одним суб’єктом, як від безвладдя, точніше від дезорганізації влади через постійні

суперечності й конфлікти між органами влади. Це призводить до відсутності єдності й чіткості в організації та функціонуванні органів державної влади. Саме не сприйняття конституційних засад як основоположних і обов'язкових для влади, призводить до відсутності правосуддя і спроможності захистити свої права [359, с. 15].

Єдність державної та самоврядної влади можливе при утвердженні джерела влади – українського народу. Органи влади мають бути підконтрольні народу, який повинен бути наділений конституційним правом на спротив, що сприятиме єдності влади з розподіленими в першу чергу функціями. Слід наголосити, що тільки державна влада є основним і вирішальним засобом здійснення будь-яких реформ, включаючи і конституційну [359, с. 15].

Створена при Президенті України П. Порошенку Конституційна комісія [512] упродовж року підготувала проект Закону “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, схвалений на засіданні Комісії у листопаді 2015 року і одразу внесений в порядку законодавчої ініціативи Президентом України до Верховної Ради (реєстр. №3524 від 25 листопада 2015 року). Після позитивного висновку Конституційного Суду України про відповідність законопроекту вимогам статей 157, 158 Конституції України Верховна Рада 2 лютого 2016 року схвалила проект змін до Основного Закону №3524, а 2 червня 2016 року конституційною більшістю – 335 голосами – ухвалила відповідний Закон [481]. І хоча до процедури його ухвалення, як і до змісту, є істотні зауваження, про що йтиметься далі. Не можна не відзначити, що цей Закон є помітним кроком уперед у реформуванні судової влади. Він містить ряд положень, які за умови їхньої послідовної імплементації в Закон України “Про судоустрій і статус суддів” і процесуальні кодекси та неухильного виконання здатні сприяти досягненню очікуваних результатів – становленню незалежного, справедливого та добросовісного правосуддя відповідно до апробованих європейських стандартів.

Конституційна реформа щодо правосуддя, розпочата у 2016 році, проголошена, як така, що удосконалила здійснення судової влади в Україні, але говорити про її результативність поки зарано. Також слід сказати, що вченими конституціоналістами вже дано попередній її аналіз. Так, Т. Кулик зазначає, що “конституційна реформа щодо правосуддя, хоча і була кроком необхідним, має ряд недоліків і залишає правові засоби, впливу на здійснення правосуддя в Україні, шляхом внесення змін до законів

України, через можливість широкого тлумачення змісту статей Конституції в принципових питаннях. Часто оперативність реформ негативно впливає на їхню якість. Так пропозиції, викладені нами щодо змісту поняття юрисдикції судів і системи судоустрою, могли б бути відомі та враховані розробниками Проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), ще до його прийняття” [379, с. 11].

Варто зазначити, що закладена конституцієдавцем у 1996 році конституційно-правова основа організації та функціонування Конституційного Суду України передбачала наділення його повноваженнями, які загалом відповідають сутності аналогічних органів у зарубіжних країнах. В їхню основу поклали т.зв. “традиційні” повноваження органів конституційної юрисдикції країн континентальної Європи. До них, зокрема, можна віднести повноваження щодо вирішення питання про конституційність законів та інших правових актів Парламенту, актів глави держави та Уряду. Реалізація саме цих повноважень, на думку вітчизняних учених, становить зміст явища судового конституційного контролю в Україні [693, с. 283]. До групи “традиційних” повноважень також можна зарахувати і можливість Конституційного Суду офіційно тлумачити положення Конституції. Однак Конституційний Суд України володіє й іншими повноваженнями, які мають національний аспект здійснення конституційного контролю як такого. Зокрема йдеться про можливість надання ним висновків щодо відповідності Конституції України міжнародних договорів України про надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з поста в порядку імпічменту, про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам статей 157 і 158 Основного Закону України.

В контексті дослідження конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади в Україні важливо проаналізувати зміни до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору від 7 лютого 2019 року [469, 482]. Зміни були внесені до преамбули Основного Закону, трьох статей та перехідних положень щодо стратегічного курсу України на набуття членства в Європейському Союзі та в НАТО. Зокрема абзац п’ятий преамбули після слів “громадянської злагоди на землі України”

доповнили словами “та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України”. Відстоюємо позицію, що прийняття змін до Конституції України сприятиме діяльності органів державної влади та чітко визначить стратегію і тактику діяльності державного механізму в напрямі інтеграції до Європейського Союзу, а також сприятиме реалізації європейського та євроатлантичного вибору через розширення та поглиблення співробітництва України з Європейським Союзом і Організацією Північноатлантичного договору аж до набуття повноправного членства, зміцненню національної безпеки нашої держави, матиме наслідком гарантію її суверенітету й територіальної цілісності [202].

Речник Європейського Союзу прокоментував рішення Верховної Ради України щодо внесення змін до Конституції, якими визнається незворотність курсу на інтеграцію до Євросоюзу. “Кожна держава має суверенне право вносити зміни до власної Конституції та визначати стратегічні цілі. Як говориться в Угоді про асоціацію ЄС-Україна, просування шляхом реформ і процес наближення (до ЄС) сприяє поступовій економічній інтеграції та поглибленню політичної асоціації з ЄС. Це було підтверджено під час саміту, який відбувся 9 липня 2018 року...” [380].

Конституція України 1996 року закріпила реальні спроможності для розвитку демократичних процесів у суспільстві, про що свідчать зміни в організації державної влади в напрямі посилення парламентаризму. Слід визнати, що умови прийняття Основного Закону, процедура внесення змін до нього не сприяли визнанню Конституції України стратегічним політико-правовим документом, довгостроковою основою реформування держави і суспільства. В Україні Конституція стала документом політичного компромісу, вона не увібрала в себе дух наукової політичної та правової думки. Вважаємо, що зараз одним із найголовніших завдань вітчизняної юридичної науки є вироблення теоретичних і методологічних засад конституювання основ конституційного ладу, системи державних, самоврядних і суспільних інституцій. При цьому не можна забувати про розробку теоретичних засад забезпечення реалізації дії Конституції України.

Саме історична правда, розвиток і відновлення української державності і засад організації та функціонування державної та самоврядної влади сприятиме утвердженню за нинішніх обставин суверенітету і незалежності України, створить умови для відродження забутих автентичних традицій українського народу та

забезпечить рух держави до сучасних визнаних і позитивно зарекомендованих цінностей функціонування громадянського суспільства та правової держави [359, с. 59]. Ці процеси є неможливими без оновлення Конституції України, що базується на обґрунтованій науковій стратегії конституційного розвитку і враховує наявну суспільно-політичну ситуацію в країні, а також має врахувати тенденції розвитку щонайменше на десятиліття вперед. Це і є завдання новітнього конституційного процесу.

Відстоюємо позицію збільшення числа жінок депутатів Верховної Ради України, при цьому є доцільним використати поряд із зарубіжним досвідом і власний історичний, що дозволить більш раціонально прописати формулу в Конституції України [359, с. 59].

2.3. Конституційно-правове закріплення засад організації та здійснення державної влади у державах-учасниках ЄС

Конституційні засади організації та здійснення державної влади є базовим ключовим питанням, що постає при необхідності проведення реформ, що обумовлені глобалізацією, та трансформацією суспільних відносин. Перед державами світу загалом і Європи зокрема постійно постає ряд зовнішніх і внутрішніх чинників, які обумовлюють необхідність вирішення завдань і реалізацію функцій держави. В умовах євроінтеграційної політики України постає ряд питань щодо необхідності комплексного реформування, механізм здійснення державної влади є першочерговим об'єктом реформ.

Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), внесли до Конституції, зокрема, такі зміни абзац п'ятий преамбули після слів “громадянської злагоди на землі України” доповнити словами “та підтверджуючи європейську ідентичність українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України” [482]. Цей факт безумовно актуалізує питання євроінтеграції України і привертає посилену увагу до необхідності розробки наукового підґрунтя подальшої конституційної реформи, в тому числі і щодо реформування організації та здійснення державної влади в Україні.

Глобалізація як процес, який характеризує сучасний етап розвитку людства, за своєю сутністю є формування спільного світового економічного, політичного та культурного простору, який функціонує на основі універсальних загальноновизнаних правових цінностей та принципів і опосередковується загальними організаційними формами; головними напрямками впливу глобалізації на державу є якісна зміна національно-державного суверенітету (його обмежений характер) і призначення держави (що виражається в зміні змісту і сутності функцій держави); головним напрямком впливу глобалізації на право є його універсалізація, яка полягає у виробленні єдиних спільних базових принципів й інститутів права, усунення суперечностей міжнаціональними правовими системами [682, с. 28].

Питанням організації державної влади, пошуку ефективних моделей, здійсненню аналізу різних підходів і національних систем організації управління, присвячені роботи таких вчених як В. Авер'янов, І. Василенко, В. Голуб, А. Колодія, Н. Мішиної, Ю. Тихомирова, В. Федоренка та ін.

Оскільки цей вид роботи обмежений обсягом, ми зосередимо увагу на засадах організації та здійснення державної влади у державах-учасниках ЄС не всіх, а у державах-засновниках.

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) за формою правління парламентська республіка. Такий конституційний лад, на відміну від інших, акцентує увагу на ролі парламенту в системі органів державної влади. Основний Закон Німеччини закріпив п'ять постійно діючих конституційних органів: Федеральний президент, Федеральний уряд (виконавчі), Бундесрат, Бундестаг (законодавчі), Федеральний конституційний суд (судові). Основне навантаження щодо управління на загальнодержавному рівні несуть федеральні міністерства [591].

Ст. 20 Основного Закону Німеччини визначає, що “вся державна влада походить від народу. Вона здійснюється народом шляхом виборів і голосувань, а також через спеціальні органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Кожному, хто намагається усунути цей устрій, усі німці мають право надавати опір, якщо не можуть бути використані інші засоби” [280, с. 248].

Як бачимо, Конституція Федеративної Республіки Німеччина, закріпила положення про належність влади народу та принцип розподілу влади на три гілки. Але більшої уваги заслуговує засада вистраждана, що стала наслідками участі Німеччини у Другій

світовій війні, яка полягає у тому, що народ має право чинити опір будь-кому, хто намагатиметься змінити демократичний лад.

У Конституції Федеративної Республіки Німеччини розділ II називається “Федерація та Länder”, і присвячений формі держави основним засадам конституційного ладу, так вона закріплює, що з метою створення єдиної Європи, Федеральна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, який запроваджує демократичні, соціальні та федеральні принципи, верховенство права та принцип субсидіарності, що гарантує рівень захисту основних прав, за змістом, порівнянний із передбачений цим Основним законом [4]. “З цією метою Федерація може передавати суверенні повноваження законом за згодою бундесрату. Створення Європейського Союзу, яка також зміни в його договірних засадах та відповідні положення, що вносять зміни або доповнення до цього Основного Закону або роблять такі зміни чи доповнення можливими, повинні відповідати пп. (2) та (3) статті 79 (що передбачають особливий порядок внесення змін до Конституції ФРН) [4].

Ця стаття визначає, що у справах Європейського Союзу Бундестаг та землі беруть участь через Бундесрат. Ч. 3 ст. 23-5 Конституції ФРН визначає, що Федеральний уряд надає можливість Бундестагу надати власний висновок щодо своєї участі у прийнятті нормативних актів Європейського Союзу. Федеральний уряд приймає до уваги висновок Бундестагу. Подробиці регулюються законом. Цікавою є частина б цієї ж статті, де визначено, що якщо з основного питання порушуються виключні законодавчі повноваження земель, то здійснення прав, які належать Федеративній Республіці Німеччини як члену Європейського Союзу, має передаватися одному з представників земель, який призначається Бундесратом, здійснення прав відбувається за участю Федерального уряду та за погодженням із ним; при цьому має бути врахована відповідальність за державу в цілому.

Як бачимо, Основний Закон ФРН містить норми, щодо участі національних органів державної влади у прийнятті рішень Європейського Союзу. Слід констатувати те, що конституційно-правовий статус органів державної влади країн-членів Європейського Союзу, у зв'язку із відповідним членством був підданий певній трансформації. Так звана наднаціональна правова система право ЄС, і сама міжнародна організація інтегровані у управлінські процеси, тому говорити про державну владу держав-членів ЄС виокремлено від Союзу не є актуальним.

Що стосується Французької Республіки, то серед теоретиків конституціоналістів зустрічаються такі думки, щодо форми державного правління, яка сформувалась у V Республіці: президентська, напівпрезидентська, квазіпрезидентська або навіть республіканська монархія, відповідно до Конституції Франції 1958 р. відбулося суттєве розширення прерогатив і повноважень президента, перетворення інституту глави держави в центральну ланку політичної системи Франції, тому дійсно більш точним буде характеризувати модель реалізації державної влади Франції як президентсько-парламентську, де головною ознакою є наявність зв'язку між головою держави та головою уряду [626, с. 6].

Базовими принципами побудови механізму влади у Франції визначають встановлення “змішаної” або, як її ще називають, “напівпрезидентської” форми правління, що наділяє Президента функціями лідера і арбітра в системі інститутів Республіки, із закріпленням за ним комплексу прав і повноважень, які дозволяють забезпечити сталий режим функціонування цих інститутів; дуалізм виконавчої влади, зумовлений характером форми правління і повноважень Президента і уряду; раціоналізований парламентаризм, за якого виконавча влада домінує в її відносинах з парламентом, а законодавча компетенція останнього звужена; створення механізму забезпечення юридичного верховенства Конституції та контролю конституційності прийнятих парламентом законів з боку Конституційної ради [280, с. 277].

При цьому, на сьогодні, глобальна тенденція до посилення виконавчої влади за рахунок законодавчої проявила себе у Франції. Але безперечним є той факт, що навіть втративши частину колишніх повноважень, французький парламент залишається найважливішим інституціональним гарантом демократії, впливовою політичною силою, з якою рахується і президент, і уряд; реальне співвідношення сил в межах “трикутника” президент – уряд – парламент коливається в залежності від конкретного складу законодавчого органу і партійної приналежності глави держави [280, с. 12].

Досвід Франції безумовно є цікавим для України, оскільки наша Конституція також закріплює саме змішану форму правління, на сьогодні парламентсько-президентську, не слід при цьому забувати сімнадцять у сукупності років застосування президентсько-парламентської форми правління. Сама по собі змішана форма є складною, оскільки при її впровадженні більш складно простежити,

чи не відбувся дисбаланс, чи не отримав один із вищих органів державної влади можливість тримати під контролем інші. Необхідність формування у Франції додаткових контролюючих органів, доводить те, що така форма реалізації державної влади потребує удосконалення.

Відомо, що Французька Республіка є однією із впливових держав-засновниць ЄС. Цікавими є висновки, щодо здійснення правосуддя у Франції. Так, французьке суспільство задоволене національними судами, на думку А. Гарапона. Практично всі правовідносини у Франції і їхні суб'єкти є підсудними для суду. Конституційність закону може бути перевірена Конституційною радою, економічна політика уряду може стати предметом розгляду Люксембурзького суду, функціонування слідчих і виправних установ – Страсбурзького суду, дії й рішення міністрів можуть бути перевірені на предмет складу злочину вищою палатою правосуддя, а політиків – звичайними кримінальними судами [132, с. 26].

Отже, ми спостерігаємо інтегровану судову владу, оскільки рівні здійснення правосуддя є в тому числі, як національні, так і рівень Ради Європи (Європейський суд з прав людини), так і ЄС (Суд Європейського Союзу).

Конституція Італійської Республіки щодо організації здійснення державної влади визначає правовий статус органів державної влади у частині II, яка називається “Устрій республіки”. Ця частина складається із 6 глав, які присвячені парламенту, президенту республіки, уряду, магістратурі (присвячений судоустрою), регіонам, провінціям, комунам, конституційним гарантіям. Простежується реалізація принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Глава 5, зокрема, містить ст. 114, відповідно до якої республіку утворюють (*costituita*) комуни, провінції, метрополітенські міста (міста із самоврядуванням), регіони і держава. Відповідно до принципів, визначених Конституцією, комуни, провінції, метрополітенські міста і регіони є автономними утвореннями з власними статутами, повноваженнями та функціями. Рим є столицею Республіки. Порядок управління в столиці визначається законом держави (*leggedelloStato*) [299].

На перший погляд, йдеться про адміністративно-територіальний устрій Італійської Республіки, але ця юридична конструкція говорить про те, що республіку, тобто державну владу в Італії реалізують комуни, провінції, метрополітенські міста, регіони та держава.

У Конституції ще одного засновника Європейського Союзу Великого герцогства Люксембург, глава III Про Суверенітет містить 32 ст. У ній вказано, що суверенітет належить нації. Великий Герцог здійснює його відповідно до цієї конституції та законами країни. Він не має ніяких інших повноважень, крім тих, які офіційно покладені на нього конституцією і спеціальними законами [255].

Загалом зрозуміло, що у цьому випадку під терміном суверенітет і мають на увазі державну владу, її повноту і верховенство всередині країни, незалежність та рівноправність держави – її носія у зовнішніх відносинах. Сам конституційно-правовий статус Великого Герцога визначений у ст. 33 Конституції, відповідно до якої Великий Герцог є главою держави, символом єдності й гарантом національної незалежності. Він здійснює виконавчу владу відповідно до Конституції і законів країни.

Основний закон Люксембургу визначає, що кожен закон повинен бути схвалений Палатою депутатів [14]. Великий Герцог звертається до Палати з пропозиціями та законопроектами, які хоче представити на її схвалення. Палата депутатів має право пропонувати Великому Герцогу законопроекти (ст.ст. 46, 47). Ст. 49 присвячена питанням здійснення правосуддя, зокрема, відповідно до неї, правосуддя здійснюється судами й трибуналами від імені Великого Герцога. Судові вироки та рішення виносяться від імені Великого Герцога.

За формою правління Люксембург – це конституційна спадкова монархія. Фундаментом конституційних засад системи правління Люксембургу служить текст Основного Закону 1868 року. В той же час монархія і національний законодавець протягом XX ст. прагнули до того, щоб головні конституційні положення не вступали у протиріччя зі змінами, що відбувалися в країні та світі. Вже у статті I констатується, що Люксембург “є вільною, незалежною і неподільною державою” [367].

Конституція Бельгії у ст. 33 визначає, що всі влади виходять від нації, що здійснюються в порядку, встановленому Конституцією. При цьому відповідно до ст. 4 Бельгія складається з чотирьох лінгвістичних регіонів: регіон французької мови, регіон нідерландської мови, двомовний регіон Брюссель – столиця і регіон німецької мови. Кожна комуна Королівства є частиною одного з лінгвістичних регіонів.

Отже, принцип народовладдя як основа демократії лежить в основі здійснення державної влади в Бельгії, але термін щодо

суб'єкта–носія є нація, а не народ, при цьому територія держави, а отже, і особливості управління розподілені на чотири лінгвістичних регіони.

Цікавим є зміст ст. 34, де визначено, що здійснення певних повноважень може бути покладено договором або законом на установу з міжнародного публічного права [254]. Ця норма є відповіддю на сучасні виклики, і безумовно забезпечує реалізацію рішень ЄС [15].

Ще одна держава-засновник ЄС Нідерланди є королівством. Сам механізм реалізації державної влади визначений Конституцією Королівства Нідерландів. Зокрема, ст. 81 встановлює, що акти парламенту приймаються спільно урядом і Генеральними штатами [258] (двопалатний парламент). Ст. 82 Конституції Королівства Нідерландів визначає такий порядок прийняття законодавчих актів, законопроекти можуть вноситися Королем або від імені Короля або Другий палатою Генеральних штатів. Законопроекти, які підлягають розгляду на спільному засіданні Генеральних штатів, представляються Королем або від імені Короля або спільним засіданням Генеральних штатів в порядку, передбаченому відповідними статтями глави другий. Законопроекти, внесені до Другої палати або на спільне засідання Генеральних штатів, передаються відповідно палаті або спільного засідання обох палат одним або декількома депутатами. Ст. 5 Основного Закону Нідерландів встановлює, що кожен має право подавати петиції компетентним органам влади.

Конституція Королівства Данії від 05 червня 1953 року щодо організації здійснення державної влади, встановлює, що Король володіє в межах, визначених цією Конституцією, верховною владою з усіх питань Королівства і здійснює таку верховну владу через міністрів. Король не несе відповідальності за свої дії; його особистість недоторканна. Відповідальність за правління несуть міністри; їхня відповідальність визначається законом (пп.12,13) [300].

Частина IV Конституції Королівства Данії визначає правовий статус парламенту Данії – Фолькетингу, що складається з однієї палати, до складу якої входять не більше 179 депутатів, в тому числі 2 депутата від Фарерських островів і 2 – від Гренландії. Будь-який підданий Данії, який має постійне місце проживання в Королівстві і досяг вікового цензу має право брати участь у виборах Фолькетингу, якщо тільки він не оголошений недієздатним. Закон встановлює, в яких випадках кримінальні покарання та соціальна

допомога по бідності можуть бути законною підставою для позбавлення виборчих прав.

Отже, сам основний закон визначає, що верховна влада належить у Данії Королю, але відповідальність покладена на уряд, функціонує парламент як представницький орган.

Відповідно до ст. 6 Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 року всі влади – управління, законодавча, виконавча і судова – відповідно до Божого велінням лунають із боку народу, який має право призначати правителів держави та вирішувати всі питання державної політики відповідно до вимог загального блага. Ці повноваження з управління здійснюються тільки органами держави, встановлених цією Конституцією, або за їх дорученням.

При цьому, основний закон Ірландії визначає, що ірландський народ цим стверджує невід’ємне, невідчужуване і суверенне право обирати власну форму правління, визначати свої відносини з іншими народами та розвивати власне політичне, економічне та культурне життя відповідно до його власних схильностей і традицій.

Конституція Греції від 11 червня 1975 року визначає державний лад країни як парламентської республіки, визначено, що фундаментом державного ладу є народний суверенітет. Вся влада виходить від народу, існує для народу і нації і здійснюється шляхом, визначеним Конституцією.

Конституція Португальської Республіки від 02 квітня 1976 року визначає, що політична влада належить народу і здійснюється відповідно до Конституції. Пряма й активна участь чоловіків і жінок у політичному житті є умовою та важливим інструментом зміцнення демократичного життя, причому закон повинен сприяти рівності в здійсненні політичних і громадянських прав і відсутності дискримінації за ознакою статі при доступі до політичних посад. До органів державної влади відносяться Президент Республіки, Асамблея Республіки, Уряд, суди. Освіта, склад, компетенція і діяльність органів державної влади визначено Конституцією (ст. 108–110) [261].

Принцип поділу влади сформульований у ст. 111 Конституції держави наступним чином – основний закон визначає поділ влади та взаємозалежність органів державної влади. Ніякий орган державної влади, автономної області або місцевої влади не може делегувати свої повноваження іншим органам, крім як у випадках і в межах спеціально передбачених Конституцією і законом.

Акцент зроблено на тому, що органи є взаємозалежними та не можуть один одному делегувати повноваження. Тобто не на позиції обов'язкового розподілу на три гілки влади, що вже не новела, а на чіткий розподіл повноважень, та принципову заборону делегування повноважень цими органами один одному.

Конституція Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 року встановлює щодо державної влади країні наступне: держава конститується як правова, соціальна і демократична, яка проголошує вищими цінностями правопорядку свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм. Національний суверенітет належить іспанському народу, від якого виходять повноваження держави. Політичної формою іспанської держави є парламентарна монархія [257].

Конституція заснована на непорушній єдності іспанської нації, єдиної і неподільної для всіх іспанців Батьківщині; вона визнає і гарантує право на автономію для національностей і регіонів, її складових, і солідарність між усіма ними.

У Конституції Королівства Іспанії закріплена ідея, відповідно до якої простежується зв'язок між національним суверенітетом та державною владою, мова йде про те, що національний суверенітет належить іспанському народу, від якого виходять повноваження держави.

Конституція Австрійської Республіки – федеральний конституційний закон від 10 листопада 1920 року [250] щодо організації здійснення державної влади розподіляє сфери законодавчої та виконавчої діяльності між Федерацією та землями. Ті, сфери, що чітко у Конституції не визначені, залишені законодавцем у власній компетенції земель.

Відповідно до ст.3 Конституції Фінляндії від 11 червня 1999 року законодавча влада здійснюється Едускунтою, яка також приймає рішення щодо державних фінансів. Виконавча влада здійснюється Президентом Республіки, а також Державною радою, члени якої повинні користуватися довірою Едускунти. Судова влада здійснюється незалежними судами на чолі з їхньою вищою інстанцією Верховним судом і Верховним адміністративним судом [272].

Таким чином основний закон Фінляндії визначає парламентаризм, що передбачає розмежування функцій держави.

Конституція Швеції від 27 лютого 1974 року щодо організації здійснення державної влади у главі 1 встановлює наступне: вся

державна влада в Швеції виходить від народу. Правління шведського народу ґрунтується на вільному формуванні думок і на загальному та рівному виборчому праві. Правління здійснюється за допомогою державного ладу, заснованого на представницькій і парламентській системах, і за допомогою комунального самоврядування. Державна влада здійснюється відповідно до закону. Державна влада повинна здійснюватися з повагою до гідності всіх людей взагалі і до свободи і гідності кожної людини. Встановлено, що суспільство повинно піклуватися про те, щоб демократичні ідеї залишалися напрямними у всіх суспільних сферах. Суспільство повинно забезпечувати чоловікам і жінкам рівні права, а також захист особистого приватного та сімейного життя. Буде заохочуватися право етнічних, мовних та релігійних меншин зберігати і розвивати власну культурну та суспільне життя [259].

Щодо форми правління Конституція Швеції встановлює, що Риксдаг є вищим представником народу. Риксдаг видає закони, приймає рішення про державні податки та визначає порядок використання державних коштів. Риксдаг здійснює контроль за державним управлінням і податковою адміністрацією. Главою держави є Король або Королева, які знаходяться на шведському престолі відповідно до актом про престолонаслідування. Керує державою Уряд. Він відповідальний перед Риксдагом. У державі існують первинні комуни та ландстинг комуни. Для здійснення правосуддя існують суди, а для державного управління – державні та комунальні органи управління. Суди, а також органи управління та інші органи, які здійснюють функції в галузі державного управління, повинні в своїй діяльності брати до уваги рівність всіх перед законом, а також проявляти діловитість і неупередженість.

Конституція Латвійської Республіки [385] у главі 1 встановлює, що Латвія є незалежною демократичною республікою. Суверенна влада держави Латвії належить народу Латвії, також визначено територіальні межі та державну мову, прапор. Сам принцип розподілу влади не закріплюється безпосередньо як засада конституційного ладу, при цьому інші розділи присвячені Сейму, Президенту держави, Кабінет міністрів, Законодавству, Судам, Державному контрольно-ревізійному управлінню, основоположним правам людини.

Відповідно до Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року держава є незалежною демократичною республікою, що створюється народом. Суверенітет належить народові [260].

Ст. 3 Конституції Литовської Республіки визначає, що ніхто не може утискати або обмежувати суверенітет народу, присвоювати суверенну волю, яка належить всьому народові. Народ і кожен громадянин має право протидіяти будь-якому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний лад литовської держави. Відповідно до ст. 4 вищу конституційну волю народ здійснює безпосередньо або через своїх представників, обраних демократичним шляхом, “державна влада в Литві здійснюється Сеймом, Президентом Республіки та Урядом, Судом. Повноваження влади обмежуються Конституцією. Установи влади служать людям” [260] – так принцип поділу влади на три гілки закріплює ст. 5 головного закону Литовської Республіки.

Конституція Естонської Республіки від 28 червня 1992 року у ст. 3 закріплює, що державна влада здійснюється тільки на основі Конституції і законів, що з нею узгоджуються. Загальновизнані принципи та норми міжнародного права є невід’ємною частиною правової системи Естонії. Закони публікуються в установленому порядку. Обов’язковими для виконання можуть бути тільки опубліковані закони. Відповідно до ст. 4 діяльність Державних Зборів, Президента Республіки, Уряду Республіки і судів здійснюється за принципом поділу та збалансованості влади [275].

Такий стан речей свідчить про відмінність між країнами Балтії та східноєвропейськими як постсоціалістичними, оскільки Україна у своєму основному законі була вимушена у розділі I Загальні засади приділити двадцять статей для закріплення засад конституційного ладу, серед яких і засади організації та здійснення державної влади. Вважаємо, це обумовлено тим, що історичне становлення України як незалежної держави, історичні витоки української демократії, менталітет вимагали саме такого детального та чіткого визначення основоположних правових засад конституційного ладу та організації та здійснення державної влади.

Конституція Республіки Мальти від 21 вересня 1964 року у ст. 1 говорить, що Мальта є демократичною республікою, заснованою на праці та на повазі до основних прав і свобод особистості [265]. Система органів державної влади, відповідно до основного закону Мальти в основі має принцип поділу влади.

Відповідно до ст. 4 Конституції Польської Республіки верховна влада у Польській Республіці належить Народу. Народ здійснює владу через своїх представників або безпосередньо. Принцип поділу влади закріплений у ст. 10, де визначено, що державний лад

Польської Республіки ґрунтується на поділі та рівнозаві законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади. Законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат, виконавчу – Президент і Рада Міністрів, судову владу – суди і трибунали (sady і trybunaly) [301].

Основний Закон Польської Республіки прийнятий 1997 року відображає класичний підхід, до закріплення принципу поділу влади.

Конституція Словацької Республіки від 01 вересня 1992 року у ст. 2 визначає, що державна влада виходить від громадян, які здійснюють її через обраних представників або безпосередньо. Державні органи можуть діяти тільки на підставі Конституції, в її межах і в порядку, встановленому законом. Кожен може робити те, що не заборонено законом, і ніхто не може бути примушений робити те, до чого закон не зобов'язує [270].

Конституція Республіки Словенія від 23 грудня 1993 року характеризує Словенію як демократичну республіку, правову та соціальну державу. Словенія є державою всіх своїх громадян і громадян, засновано на первинному і невід'ємному праві словенської нації на самовизначення. У Словенії влада належить народу. Громадянки і громадяни здійснюють владу безпосередньо та шляхом виборів, відповідно до принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову [266].

Відповідно до ст. 2 Конституції Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року народ є джерелом всієї державної влади; він здійснює її через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Конституційний закон може визначити, коли народ здійснює державну владу безпосередньо. Державна влада служить усім громадянам і може здійснюватися тільки у випадках, межах і порядку, встановлених законом. Кожен громадянин може робити те, що не заборонено законом, і ніхто не може бути примушений робити те, до чого закон не зобов'язує [274].

У Конституції Угорської Республіки від 18 серпня 1949 року, визначено, що Угорщина – це республіка, незалежна, демократична, правова держава. В Угорщині вся влада належить народу, який здійснює свій суверенітет через обраних представників, а також безпосередньо. Діяльність жодної громадської організації, жодного державного органу або громадянина не може бути спрямована на насильницьке захоплення, здійснення влади, чи володіння владою. Проти подібного роду прагнень кожен має право і в той же час зобов'язаний виступити законним шляхом [256].

Цікава юридична конструкція закріплена як право і одночасно обов'язок протидії незаконному захопленню влади, залишає питання, то що ж вважати пріоритетним, тобто реалізувати право чи виконувати обов'язок кожного реагувати на спроби незаконного захоплення влади в державі.

Відповідно до ст. 1 Конституції Республіки Кіпр, кіпрське держава є незалежною і суверенною республікою президентського типу. Президентом її є грек, а віце-президентом – турок, які обираються, відповідно, грецької і турецької общинами держави в порядку, що встановлюється цією Конституцією [263].

Спостерігається одразу те, що головним принциповим акцентом для Республіки Кіпр є те, щоб влада була розподілена між грецькою та турецькою Общинами.

При цьому про законодавчу, виконавчу та судову владу у Конституції Республіки Кіпру теж ідеться (зокрема у ст. 35).

У Конституції Республіки Болгарія від 12 червня 1991 року встановлено, що Болгарія – парламентарна республіка. Вся державна влада належить народу. Вона безпосередньо здійснюється їм через органи, передбачені цією Конституцією. Жодна частина народу, політична партія чи інша організація, державна установа або окрема особа не може залишити за собою здійснення народного суверенітету [262]. Ст. 8 встановлює, що державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову.

Конституція Румунії від 21 листопада 1991 року характеризує державу як національну, суверенну, незалежну, єдину та неподільну. За формою правління визначає республікою. Румунія – правова, демократична і соціальна держава, у в якій гідність людини, права та свободи громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість і політичний плюралізм є найвищими цінностями й гарантуються. Національний суверенітет належить румунському народу, який здійснює його через свої представницькі органи і шляхом референдуму. Ніяка група і жодна особа не можуть здійснювати суверенітет від власного імені [33, 268].

Основний Закон Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 року встановлює, що країна – єдина і неподільна демократична і соціальна. У Хорватії влада виходить від народу і належить народу як співдружності вільних і рівноправних громадян. Народ здійснює владу через вибори своїх представників і безпосереднім прийняттям рішень [267].

Ст. 2 Конституції Республіки Хорватія визначає, що суверенітет держави невідчужуваний, неподільний і непередаваний. Сувере-

нітет поширюється на територію країни на суші, на річки, озера, канали, внутрішні морські води, територіальне море та повітряний простір над цими територіями. Республіка Хорватія відповідно до міжнародного права здійснює суверенні права і юрисдикцію щодо морських територій і континентального шельфу Адриатичного моря за межами державної території до кордонів з сусідніми країнами. Хорватський собор і народ безпосередньо, самостійно, відповідно до Конституції і законом приймають рішення: про врегулювання економічних, правових і політичних відносин в Республіці Хорватія; про збереження і про використання природного і культурного багатства; про об'єднання в союзи з іншими державами. Республіка Хорватія укладає союзи з іншими державами, зберігаючи за собою суверенне право самостійно приймати рішення про делегування повноважень і право на вільний вихід з них [267].

Отже, носієм державної влади у більшості держав-членів Європейського Союзу основні закони держав визначають народ, іноді зустрічається термін нація, але спостерігаються певні відмінності в підходах, щодо формулювання положень, що характеризують демократичну форму правління. Особливості обумовлені відмінностями в історичному становленню державності на тій чи іншій території [16].

Крім держав-членів ЄС, вважаємо доцільними звернути увагу на конституційні засади організації здійснення державної влади у країнах, що є кандидатами на вступ до ЄС.

Відповідно до ст. 1 Конституції Республіки Македонія держава є суверенна, незалежна, демократична і соціальна. Суверенітет – неподільний, невідчужуваний і непередаваний. Ст. 2 Основного Закону визначає, що у Республіці Македонія суверенітет виходить від громадян і належить громадянам. Громадяни Республіки Македонія здійснюють владу через демократично обраних представників, шляхом референдуму й іншими формами безпосереднього волевиявлення [264].

Конституція Турецької Республіки від 07 листопада 1982 року визначає державу як республіку. Республіка – демократична, світська і соціальна держава, заснована на нормах права; спирається на концепцію громадського спокою, національної солідарності та справедливості; поважає права людини, є вірною націоналізму Ататюрка і заснована на головних принципах, викладених в преамбулі [271].

У ст. 6 основного закону Турецької Республіки встановлено, що суверенітет повністю і безумовно належить нації. Турецька нація повинна здійснювати суверенітет через уповноважені органи відповідно до принципів, зафіксованих в Конституції. Право здійснювати суверенітет не повинно належати будь-якої особистості, групі або класу. Жодна особа або орган не можуть здійснювати будь-які державні функції, не передбачені Конституцією [271].

Як бачимо, для Турецької Республіки принципово є вказівка на свійський характер держави, що визначає і ключову роль державної влади в Туреччині.

Відповідно до Конституції Чорногорії, вона є незалежною і суверенною державою, з республіканською формою правління. Чорногорія – це громадянська, демократична, екологічна та держава соціальної справедливості, заснована на верховенстві права. Ст. 2 встановлює, що носієм суверенітету є громадянин з громадянством Чорногорії. Громадянин здійснює владу безпосередньо і через вільно обраних представників. Влада, що не впливає із вільно вираженої волі громадян на демократичних виборах, відповідно до закону, не може бути ні встановлена, ні визнана. Принцип поділу влади закріплено у ст. 11, відповідно до якої законодавчу владу здійснює Парламент, виконавчу владу – уряд та судову – суди [41].

Цікавим є формулювання у Конституції Чорногорії принципу народовладдя, тобто наділення суверенітетом громадянина із громадянством Чорногорії. Зазвичай йдеться про колективного суб'єкта – народ або націю, а у випадку цього разу – про громадянина в однині, при цьому зрозуміло, що маються на увазі всі громадяни країни.

Питання організації та здійснення влади в Європейському Союзі також розглядаються науковцями.

Розробниками курсу лекцій “Європейський досвід державного управління” ще у 2007 році констатували, що Європейським Союзом накопичено великий досвід реформування та вдосконалення державного управління та державної служби, хоча сфера державного управління не підпадає під регулювання *acquis communautaire*. Надбання у сфері організації державного управління та державної служби переважно має вигляд “м'яких” стандартів – білих книг та комунікацій Європейської Комісії, рекомендацій конференцій міністрів, відповідальних за питання державного управління та/чи голів департаментів державних служб; воно

узагальнено у формі принципів та вимог до організації державного управління в численних публікаціях і дослідженнях, що з'являлися напередодні розширення. Серед найважливіших напрацювань: визначення європейських принципів державного управління та принципів європейського адміністративного права; введення та визначення поняття “європейський адміністративний простір”. Загальновизнаним в Європейському Союзі стає поняття європейського врядування (Europeangovernance) – багаторівневе управління в багатовекторній системі, що складається з європейських інституцій і національних органів влади, охоплює місцеве самоврядування і громадянське суспільство, залучає до процесів прийняття рішень міжнародних експертів і та лобістів. Вводиться в обіг термін “європеїзація”, який по відношенню до державного управління означає запозичення досвіду та запровадження кращої управлінської практики органів ЄС або інших держав-членів у національних системах державного управління, адаптацію або пристосування національних процедур, норм, стандартів до норм і правил ЄС [185, с. 4].

Зрозуміло, ми не вживаємо термін державна влада стосовно організації управління в Європейському Союзі, оскільки ЄС є міжнародною організацією, а не державою, але ми розуміємо, що на сьогодні інституційна система ЄС, що побудована для досягнення цілей Союзу, інтегрована і в національні системи організації здійснення державної влади.

Яковюк І. щодо здійснення влади в Європейському Союзі зазначає, що хоча в установчих договорах Європейських Співтовариств Союзу відсутня спеціальна норма, що проголошує принцип поділу влади в організації і функціонуванні системи його інститутів, цей принцип може бути реконструйований шляхом тлумачення положень Преамбули Договору про Європейський Союз, яка зокрема вказує на відданість принципам демократії і верховенства права. Також, він одержав певне втілення в загальній конструкції механізму публічної влади ЄС – в ньому створені інститути, що виконують основні функції публічної влади – законодавчу, виконавчу і судову [731, с. 21].

Ці висновки зроблені, на нашу думку, поверхово, оскільки для з'ясування наявності чи відсутності принципу поділу влади в інституційній системі ЄС, потрібно окремо детально характеризувати правовий статус кожної інституції. При цьому саме питання про поділ влади в ЄС, не є ключовим, оскільки

Європейський Союз є міжнародною організацією, яка сформувала певний інституційний механізм для реалізації своїх цілей, тобто мети самого Союзу, а не для реалізації влади. Такою є офіційна юридична позиція, викладена в установчих договорах. Але ми можемо спостерігати, що система управління – інституційний механізм ЄС перебуває у взаємодії з органами державної влади держав-членів, право ЄС інтегроване в правові системи держав-членів, а правові системи держав-членів у правову систему ЄС. Навіть на рівні конституційно наявні норми, щодо здійснення управління в державі, шляхом реалізації рішень міжнародних публічних установ.

Сучасні демократичні країни світу мають подібну модель організації здійснення державної влади, в основі якої лежить принцип поділу влад на три гілки. Проте становлення державної влади як явище державно-правової дійсності в країнах відбувалося по-різному, під впливом різних чинників й історичних подій. Питання дослідження конституційних основ організації державної влади залишається актуальним і в наш час, оскільки людство розвивається, і суспільні процеси набувають нових форм, що потребують правового регулювання, механізм держави демократичної також не може залишатися статичною категорією, його трансформація має відповідати викликам сучасного часу.

Питання організації та здійснення державної влади в Україні, в тому числі і відповідне реформування мають бути вирішені з урахуванням основних принципів права ЄС, і досвіду держав-членів ЄС. Але головними чинниками мають бути історичні, економічні, політичні особливості нашої держави.

Висновки до розділу 2

На сучасному етапі розвитку України важливо сприйняти власний історичний досвід і його використовувати. Так, за часів існування Русі з центром в Києві князь Київський не мав монопольної абсолютної політичної влади в державі, а спирався на дружин та бояр. Визначальні рішення князь Київський приймав після узгодження з дружиною та боярами. При цьому, якщо запропоновані князем рішення щодо вирішення проблеми не знаходили підтримки, він виносив її на всенародне обговорення – віче. Для українського суспільства історично віче, а зараз майдан,

має глибоке коріння і використовується нині. Тому є необхідність і на рівні Конституції України розширити форми безпосередньої демократії, і передбачити віче (майдан) як право на спротив українського народу з непогодженням політики влади та її програмних засад.

Слід акцентувати увагу на демократичних засадах формування органів влади і управління Запорозької Січі. Вибори кошового отамана проходили за демократичною звичасво-правовою процедурою. Так, кандидати на обрання кошовим отаманом мали негайно покинути місце його голосування, щоб особистою присутністю не впливати на процедуру обрання. На сучасному етапі розвитку України важливим питанням залишається забезпечити вибір українського народу від політичного впливу, щоб рішення приймалось свідомо та відповідально. Обраний кошовий отаман мав кланятися на чотири боки і дякувати громаді, яка його обрала. В церемонію інавгурації Президента України чи складання присяги державними службовцями пропонуємо внести елемент поклону і подяки Українському народу й громаді.

Підсумовуючи дослідження організації та здійснення влади в часи існування України-Гетьманщини, представляється можливим зробити висновок, що державний устрій ґрунтувався на республікансько-демократичних засадах, мав військовий і територіальний поділ. Як військо складалося з куренів, територіально державу поділили на паланки. Важливим елементом організації влади за часів України-Гетьманщини є фактично зобов'язальна участь козаків на січовому майдані, під час якого вирішувались найважливіші питання: вибори кошового отамана й військової старшини, війни і миру, встановлення дипломатичних відносин, воєнних походів, покарання злочинців. Тому відстоюємо позиції щодо запровадження в законодавстві України обов'язком участі громадян у формах безпосередньої демократії, зокрема виборах та референдумах, що відповідатиме історичній традиції українського народу.

Для нинішнього розвитку України важливим питанням є проведення демократичних парламентських і місцевих виборів. Пропонуємо у Виборчому кодексі України від 19 грудня 2019 року передбачити альтернативи висунення кандидатів у депутати. Зараз маємо ситуацію, коли право висунення кандидатів в депутати монополізували партії, як було в найгірші радянські часи, коло це право належало партії, а у нас партіям.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року 5 липня 1991 року прийняли Закон “Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР”, який закріпив положення, що президент є главою держави і главою виконавчої влади. Як бачимо, Верховна Рада України відмовилась від запровадження посади віце-президента, яка була передбачена в Концепції нової Конституції України. Разом з тим, в діючій на той час Конституції УРСР 1978 року залишалась норма, що народ здійснює державну владу через ради народних депутатів. Конституціоналізовані саме в такий спосіб владні відносини свідчили про еволюцію радянської республіки в бік парламентської форми правління. Відстоюємо позицію, що запровадження поста Президента України було передчасним і призвело, як показали події 2004 та 2014 рр., до системних збоїв в організації державної влади, протистояння між її гілками і особистостями.

Є необхідність зробити наголос на тому факті, що революції 2004 та 2014 рр. у конституційному вимірі завершилися зміною повноважень Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Вірніше сказати, це можливість впливати на роботу уряду. Як компроміс розв’язання революційної ситуації в грудні 2004 року, Верховна Рада України 8 грудня у пакеті приймає рішення, результатом якого стало можливим провести повторний другий тур виборів Президента України, змінити склад ЦВК і змінити Конституцію України. Як результат, України вийшла із політичної кризи шляхом закріплення з 1 січня 2006 року парламентсько-президентської держави. Резонансною подією стало рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року, відповідно до якого Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року визнали неконституційним – таким, що втрачає чинність, а всі нормативно-правові акти мали бути приведені у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 р. Функціонуюча в 2010–2014 рр. президентсько-парламентська система унеможливила реалізацію принципу стримувань і противаг між президентом, парламентом і урядом, що призвело фактично до узурпації державної влади в одних руках.

Сучасний період конституційних перетворень розпочинається з відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону від 21 лютого 2014 року “Про відновлення дії окремих

положень Конституції України”. Своїм рішенням Верховна Рада України максимально усунула небезпеку, що загрожувала державному суверенітету, територіальній цілісності України, правам і свободам людини, громадянина та майбутньому існуванню Української держави.

Конституційний процес в Україні призвів до того, що характерною особливістю нашої Конституції від 28 червня 1996 року в частині організації державної влади була її нестабільність і очікування змін. Вважаємо, що саме ця обставина вкрай негативно та загрозово впливає на організацію і функціонування державної влади й українського суспільства, оскільки породжує неналежне безвідповідальне ставлення до Основного Закону України, перш за все, з боку владних суб'єктів та в кінцевому рахунку – всього українського народу.

Діючий період за змістом і цілеспрямованістю має називається реформаторським, що підтверджується триваючими реформами щодо організації та здійснення публічної влади, зокрема судової реформи та процесом децентралізації влади.

Вважаємо, що при проведенні конституційної реформи в сучасній Україні, є доцільним використати власний історичний досвід і сучасну практику демократичних держав, і перебачити чисельність Верховної Ради України у пропорції 80–100 тис. жителів на одного представника українського народу в парламенті.

Відстоюємо позицію збільшення числа жінок депутатів Верховної Ради України, при цьому є доцільним використати поряд із зарубіжним досвідом і власний історичний, що дозволить більш раціонально прописати формулу в Конституції України.

Сьогодні поставило на порядок денний важливе питання – переконати, довести і собі, й світові про самотність української нації, про спроможність побудувати власну соборну процвітаючу державу, й об'єднати навколо історично сформованих національних цінностей український народ. На цьому шляху союзників у нас не багато, тому треба покладатись на власні сили та можливості. Більше того, нам на військовому й ідеологічному полі бою протистоїть Російська Федерація, яка впроваджує ідеологію великодержавного шовінізму, і ставиться до українців, грузин, кримських татар й інших із презирством, заперечуючи їхню самотність і спроможність самотійності.

В основу загальної періодизації покладено проблемно-хронологічний принцип розвитку державно-правових форм,

факторів і явищ на території України. Завдяки вивченню особливостей функціонування державних установ та інститутів права в конкретних історичних умовах України, здійснено наукову систематизацію та періодизацію в хронологічній послідовності державної влади та проаналізовано її радикальну трансформацію.

Зокрема, дослідивши історичний досвід організації та функціонування державної влади в Українській державі, вважаємо за необхідне виділити основні етапи її становлення. Виділено такі найбільш важливі та складні етапи становлення державної влади в Українській державі:

I. Києво-Руська, Галицько-Волинська та Литовсько-Руська держави

II. Козацька держава

III. Україна в імперську добу наприкінці XVIII – у XIX ст.

IV. Українська Народна Республіка, Українська держава та Західно-Українська Народна Республіка

V. Радянська доба в Україні

VI. Сучасна Україна

До кожного з наведених періодів було застосовано дрібнішу періодизацію з метою повного відображення характерних особливостей кожного з етапів становлення і розвитку державної влади в Україні, адже цим самим ми розширюємо можливості для докладного аналізу матеріалу.

Конституційні засади організації та здійснення державної влади є базовим ключовим питанням, що постає при необхідності проведення реформ, що обумовлені глобалізацією, та трансформацією суспільних відносин. Перед державами світу загалом, і Європи, зокрема постійно постає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, які обумовлюють необхідність вирішення завдань та реалізацію функцій держави. В умовах євроінтеграційної політики України постає ряд питань, щодо необхідності комплексного реформування, механізм здійснення державної влади є першочерговим об'єктом реформ.

Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), було внесено до Конституції, зокрема, такі зміни – абзац п'ятий преамбули після слів “громадянської злагоди на землі України” доповнити словами “та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу та

незворотність європейського і євроатлантичного курсу України”. Цей факт безумовно актуалізує питання євроінтеграції України, і привертає посилену увагу до необхідності розробки наукового підґрунтя подальшої конституційної реформи, в тому числі і щодо реформування організації та здійснення державної влади в Україні.

В результаті дослідження питань організації здійснення державної влади в державах-учасниках ЄС, ми звернули увагу на ряд аспектів:

– Основний Закон ФРН містить норми, щодо участі національних органів державної влади у прийнятті рішень Європейського Союзу. Слід констатувати те, що конституційно-правовий статус органів державної влади країн-членів Європейського Союзу, у зв'язку із відповідним членством був підданий певній трансформації. Так звана наднаціональна правова система право ЄС, і сама міжнародна організація інтегровані у управлінські процеси, тому говорити про державну владу держав-членів ЄС виокремлено від Союзу не є актуальним;

– у Франції ми спостерігаємо інтегровану судову владу, оскільки рівні здійснення правосуддя є в тому числі, як національні, так і рівень Ради Європи (Європейський суд з прав людини), так і ЄС (Суд Європейського Союзу);

– принцип народовладдя як основа демократії лежить в основі здійснення державної влади в Бельгії, але термін, щодо суб'єкта – носія є нація, а не народ, при цьому територія держави, а отже і особливості управління розподілені на чотири лінгвістичних регіони;

– Конституція Данії визначає, що верховна влада належить у Данії Королю, але відповідальність покладена на уряд, функціонує парламент, як представницький орган;

– цікава юридична конструкція закріплена у Конституції Угорської Республіки як право й одночасно обов'язок протидії незаконному захопленню влади, залишає питання, то що ж вважати пріоритетним, тобто реалізувати право чи виконувати обов'язок кожного реагувати на спроби незаконного захоплення влади в державі;

– головним принциповим акцентом для Республіки Кіпр є те, щоб влада була розподілена між грецькою та турецькою Общинами.

Загалом носієм державної влади у більшості держав-членів Європейського Союзу Основні Закони держав визначають народ, іноді зустрічається термін нація, але спостерігаються певні

відмінності в підходах, щодо формулювання положень, що характеризують демократичну форму правління. Особливості обумовлені відмінностями в історичному становленню державності на тій чи іншій території.

Щодо конституційних засад організації здійснення державної влади у країнах, що є кандидатами на вступ до ЄС, то загальні принципи застосовані класичні до організації здійснення державної влади у правовій демократичній державі, при цьому для Турецької Республіки принципово є вказівка на світський характер держави, що визначає і ключову ознаку державної влади в Туреччині. У Конституції Чорногорії принцип народовладдя, сформульований як наділення суверенітетом громадянина із громадянством Чорногорії. Зазвичай мова йде про колективного суб'єкта – народ або націю, а у даному випадку мова йде про громадянина в однині, при цьому зрозуміло, що маються на увазі всі громадяни Чорногорії – тобто народ Чорногорії.

Стосовно організації управління в Європейському Союзі, ми не вживаємо термін державна влада, оскільки ЄС є міжнародною організацією, а не державою, але ми розуміємо, що на сьогодні інституційна система ЄС, що побудована для досягнення цілей Союзу інтегрована і в національні системи організації здійснення державної влади.

Для з'ясування наявності чи відсутності принципу поділу влади в інституційній системі ЄС, потрібно окремо детально характеризувати правовий статус кожної інституції. При цьому саме питання про поділ влади в ЄС, не є ключовим, оскільки Європейський Союз – міжнародна організація, яка сформувала певний інституційний механізм, для реалізації своїх цілей, тобто мети самого Союзу, а не для реалізації влади. Такою є офіційна юридична позиція, викладена в установчих договорах. Але ми можемо спостерігати, що система управління – інституційний механізм ЄС перебуває у взаємодії з органами державної влади держав-членів, право ЄС інтегроване в правові системи держав-членів, а правові системи держав-членів у правову систему ЄС. Навіть на рівні конституційному наявні норми, щодо здійснення управління в державі, шляхом реалізації рішень міжнародних публічних установ.

Питання організації та здійснення державної влади в Україні, в тому числі й відповідне реформування мають бути вирішені з урахуванням основних принципів права ЄС, і досвіду держав-членів ЄС. Але головними чинниками мають бути історичні, економічні, політичні особливості нашої держави.

3.1. Конституційна модель організації державної влади в Україні

Розвиток людства, глобалізаційні процеси в світі є новими викликами, ті системні винаходи, такі як розподіл влади, класичні виборчі системи більше не гарантують дійсної демократії, тому вчені знов і знов повертаються до цієї тематики [337, с. 75]. Закріплення в Конституції України моделі організації державної влади стало підтвердженням демократичних засад розвитку держави. Однак суспільство знаходиться у постійному розвитку і відповідно модель організації державної влади повинна відповідати реаліям, в яких перебуває держава. На наше переконання, організація державної влади в Україні потребує удосконалення. При цьому слід чітко окреслити діючу модель, виявити позитивні й ефективні складові, а також окреслити проблемні питання, які потребують реформування. У другому розділі монографії розкрито історію конституційного розвитку, приділено увагу формування національної моделі організації державної влади та етапам її реформування. На 2019 рік в Україні спостерігається чергова спроба комплексного оновлення Конституції України. Вважаємо, що зміни можуть бути виправданими, коли всі засоби виконання конституційних приписів вичерпані, й суспільство свідомо допускає необхідність оновлення Основного Закону України і тільки після професійного, авторитетного та незаангажованого узгодження тексту змін як на рівні експертного середовища, так і політичних сил.

Важливого значення В. Авер'янов, А. Колодій, М. Козюбра, В. Копейчиков, В. Погорілко, В. Тацій, В. Тимченко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Л. Юзьков та ряд інших українських вчених-конституціоналістів надавали проблемам загальних принципів організації та функціонування державної влади в Україні, закономірно пов'язуючи ефективність державної влади зі сталістю та стабільністю конституційного ладу України, дієвістю правових механізмів та інститутів безпосередньої реалізації народного суверенітету, гарантованістю прав і свобод людини,

стабільністю демократичних процесів тощо. Разом із тим, принципи організації та діяльності Української держави, і відповідно механізм реалізації державної влади залишаються найбільш гострою проблемою сучасного національного конституціоналізму.

За відносно короткий в історичному вимірі період сучасної української державності з 1991 по 2019 рік у національному державотворенні було апробовано різноманітні види республіканської форми державного правління: 1991–1996 роки переважно президентська республіка; 1996–2006 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2006–2010 роки – змішана парламентсько-президентська республіка; 2010–2014 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2014–2019 роки – змішана парламентсько-президентська республіка. Всі ми спостерігаємо неефективність закріпленої в Конституції України моделі організації державної влади, вона є недосконалою і виявила свою внутрішню суперечливість механізмів реалізації державної влади в сучасних політико-правових реаліях. На наше переконання, Україні необхідно провести масштабні конституційні зміни направлені на удосконалення конституційних основ організації та діяльності органів та посадових осіб публічної влади.

Беззаперечно, удосконалення правових механізмів регулювання сучасних конституційних правовідносин, а також якісне оновлення Конституції України має створити передумови для раціонального розв’язання десятків проблем, які мають місце у національному державотворенні України.

Вважаємо, що при проведенні конституційної реформи слід зосередитися на проблемах удосконалення принципів і правових механізмів організації та здійснення державної влади у сучасних політико-правових реаліях.

Практика реалізації конституційного положення про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову свідчить, що Україна потерпає не так від узурпації влади одним суб’єктом, як від безвладдя, точніше від дезорганізації влади через постійні суперечності та конфлікти між органами влади, що призводить до відсутності єдності й чіткості в організації та функціонуванні органів державної влади. Саме несприйняття конституційних засад як основоположних і обов’язкових для влади, призводить до відсутності правосуддя і спроможності захистити свої права.

Єдність державної та самоврядної влади можливе при утвердженні джерела влади – українського народу. Органи влади

мають бути підконтрольні народу, який повинен бути наділений конституційним правом на спротив, що сприятиме єдності влади з розподіленими в першу чергу функціями. Слід наголосити, що тільки державна влада є основним і вирішальним засобом здійснення будь-яких реформ, включаючи і конституційну.

Конституція України 1996 року закріпила реальні спроможності для розвитку демократичних процесів у суспільстві, про що свідчать зміни в організації державної влади у напрямі посилення парламентаризму. Слід визнати, що умови прийняття Основного Закону, процедура внесення змін до нього не сприяли визнанню Конституції України стратегічним політико-правовим документом, довгостроковою основою реформування держави та суспільства. В Україні Конституція стала документом політичного компромісу, вона не увібрала в себе дух наукової політичної і правової думки. Вважаємо, що зараз одним із найголовніших завдань вітчизняної юридичної науки є вироблення теоретичних і методологічних засад конституювання основ конституційного ладу, системи державних, самоврядних і суспільних інституцій, при цьому не можна забувати про розробку теоретичних засад забезпечення реалізації дії Конституції України.

У сучасних умовах конституційного реформування перед нами стоїть завдання формування ефективного конституційно-правового механізму регулювання і забезпечення суспільних відносин, оскільки аналіз норм Конституції України показує, що зараз особливості конституційного регулювання потребують переосмислення, оскільки правові реалії та соціальна практика вносить корективи в теоретичні конструкції, частина яких втратила актуальність.

Це дослідження стосується основи державної влади в Україні, що виявляється у базових принципах закріплених у розділі I Конституції України.

Безумовно основоположний постулат містить ст. 5, де визначено, що в Україні реалізується республіканська форма правління, джерело влади є народ [306].

У 2005 році Конституційний Суд України висловив свою правову позицію щодо змісту цієї статті. Положення ч. 2 ст. 5 Конституції України “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного

волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими” [568].

Щодо ч. 3 ст. 5 Конституції України, Конституційний Суд України висловив позицію про те, що визначати конституційний лад в Україні може тільки народ, шляхом всеукраїнського, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII. Належне виключно народіві право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене у будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами [568].

Заборону узурпувати державну владу, що закріплена у ч. 4 ст. 5 Конституції України, Суд тлумачить як заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, громадянами чи їхніми об'єднаннями [570, 571].

У сучасних умовах державотворення нового значення набувають питання про принципи конституційного ладу будь-якої держави, а особливо в якій формі вони закріплюються в сучасних конституціях. Інститут конституційного ладу України перебуває на стадії свого становлення і тому актуальність дослідження цього питання викликана необхідністю врахуванням досвіду, що є у конституційно-правовому закріпленні та регулюванні цього інституту в зарубіжних країнах [347, с. 27].

Основною метою є дослідження особливостей конституційно-правового закріплення принципів конституційного ладу, виявлення факторів, що впливають на їхній зміст і форму, оскільки завдяки цьому, матимемо можливість систематизувати інформацію про принципи конституційного ладу, вдосконалити теорію і практику українського конституціоналізму [347, с. 27].

1. Своєрідну “платформу” конституційного ладу утворюють норми права, що закріплюють і регулюють статус конституційно-правових суб'єктів і визначають їхню діяльність. Саме ці норми і є засадами конституційного ладу. “Засади конституційного ладу – це ключові конституційно-правові принципи, які визначають і

закріплюють найважливіші основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин” [564, с. 9].

Конституційний лад кожної країни пов'язуються, як правило, з найважливішими інститутами держави і суспільства, статус яких визначає і закріплює Конституція [457, с. 3].

Тодика Ю.М. наголошує, що текст Конституції може бути об'єктом оцінки з боку спільноти на предмет справедливості закріплених в ній положень та чи створює вона можливості для демократичного розвитку держави. Окремо від тексту Конституції базові цінності залишаються неправовими категоріями, наповненими філософським змістом. Лише через норми Конституції такі цінності отримують юридичне значення і стають принципами конституційного ладу [564, с. 21–22].

Таким чином, принципи конституційного ладу мають важливе значення для конституційного права в цілому, відіграють визначальну роль при систематизації конституційно-правового закріплення ідей, положень про устрій суспільства і держави конкретної держави [347, с. 28].

Конституційний лад є сукупністю найбільш стабільних конституційних принципів, положень і правовідносин, що складаються на їхній базі” [56, с. 117].

Принципи конституційного ладу складають основні ідеї, що визначають конституційний лад конкретної держави й отримали пряме і непряме закріплення в конституції. Це формальні його характеристики. Перелік і зміст таких принципів залежать від сфери суспільних відносин, у якій вони складаються, і моделі організації влади [90, с. 197].

Зокрема, можна сказати, що вони “тримають” систему науки конституційного права. В них поєднуються теорія і практика конституційного права, що знаходить підтвердження в нормативному закріпленні принципів конституційного ладу [90, с. 201].

З одного боку, принципи є відображенням надзавдання, що виражає волю народу, а з іншого – конституційний лад виражає прагнення до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, порядку [578, с. 34].

У кожній державі закріплення принципів конституційного ладу відбувається зі своїми особливостями та специфікою, різним наповненням змісту, що зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами [347, с. 28].

Проаналізувавши різні наукові позиції, погоджуємось із Н. Богдановою, яка до визначальних факторів, що впливають на закріплення принципів конституційного ладу відносить:

по-перше, обрану в конкретній державі концепції конституції. В залежності від того, наскільки широка або вузька сфера конституційного регулювання, більше чи менше число принципів конституційного ладу знаходить своє правове оформлення. Сприйняття конституції, не тільки як правового акту, але і як найважливішого політичного й ідеологічного документа, істотно розширює перелік таких принципів;

по-друге, зміст аналізованих принципів залежить від типу соціальної системи, яка знаходить у них своє правове переломлення, форми і характеристик держави, форми правління, державного устрою. Крім того, це зумовлюється історією і правовими традиціями конкретної держави;

по-третє, структура конституції виступає фактором, що впливає на нормативну форму принципу конституційного ладу (пряме чи непряме закріплення, принцип-ідея, принцип-мету, принцип-правило) і місце його розташування серед конституційних норм (преамбула, загальні положення, спеціальний розділ, по тексту глав) [90, с. 202].

Вважаємо, що необхідно доповнити зазначену класифікацію факторів ще такими як: конституційно-правова дійсність, політичні й ідеологічні традиції, політико-правова культура [514], національні особливості у державній владі конкретної країни. Зазначені фактори зазвичай виявляються на кожному конкретному етапі розвитку держави, і які, безумовно, впливають на наповнення змісту принципів взагалі, і принципів конституційного ладу зокрема [347, с. 29].

Зауважимо, з урахуванням ситуації, що складається в Україні, уявлення про фактори, які впливають на зміст та сутність принципів конституційного ладу не можуть бути сталими, вони постійно перебувають у стані змін і розвитку [347, с. 29].

Безперечно, спроби по-новому глянути й обґрунтувати слабкість традиційної класифікації принципів конституційного ладу, мають досить вагоме значення для її вдосконалення, але все ж таки носять дискусійний характер [347, с. 29].

Для того, щоб провести класифікацію принципів конституційного ладу та визначити їхні основні моделі конституційного закріплення необхідно визначитися з критерієм, який буде покладено в основу. Вважаємо, що критерієм буде виступати сфера

суспільних відносин, в якій складаються принципи конституційного ладу, і їхня предметна визначеність [347, с. 29].

Одні науковці стверджують, що класифікація має 2 рівні: вищий – типологія, яка за допомогою відповідних критеріїв створює типи, тобто базові класифікаційні одиниці, і нижчий – власне класифікація, що в межах цих типів визначає види, підвиди, а іноді й різновиди тих соціальних об'єктів [553, с. 20].

Враховуючи наведену позицію, вважаємо, до вищого рівня класифікації – типології принципів конституційного ладу належать наступні групи принципів:

1) принципи, що визначають джерело влади та її приналежність:

Ряд принципів конституційного ладу складається в сфері взаємовідносин держави і суспільства та визначає джерело державної влади, її приналежність і основні форми здійснення. Найбільш поширеними формулами таких принципів є:

– положення конституцій про народний (національному) суверенітет,

– народовладдя, які означають, що вся державна влада виходить від народу (народ – джерело влади) і здійснюється ним безпосередньо (референдум, вибори та інші форми прямої демократії) або через його представників (органи народного представництва) за допомогою інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування [347, с. 30];

2) принципи, що закріплюють місце людини в суспільстві і державі, її участь у здійсненні влади.

Не менш важлива група принципів конституційного ладу складається в сфері взаємовідносин держави й особистості й визначає правове становище людини та громадянина в суспільстві й державі.

Набір і зміст таких принципів залежить від головної ідеї (загального принципу-ідеї), покладеної в основу співвідношення громадського та індивідуального інтересів, встановлює міру цінності кожної людини та значимість загального блага. Це можуть бути принципи: “людина – найвища цінність” або “надані і гарантовані особистості права повинні служити загальному благу, досягненню спільної мети”. Наповнюваність принципів загальності прав і рівноправності також зумовлюється головною ідеєю. Їхній зміст або розкривається через конституційну формулу про права і свободи для кожної людини, або включає застереження та

вилучення, які суттєво впливають на сенс названих принципів, по суті, перетворюючи їх в антиподи (наприклад, загальне виборче право для трудящих, характерне для початкового періоду розвитку радянської держави), або, незважаючи на формальне проголошення, не гарантує фактичної рівності можливостей чоловіків і жінок (наприклад, в правах, пов'язаних з прийняттям політичних рішень, а також складаються в соціально-економічній сфері);

3) принципи, які складаються в сфері співвідношення влади і права:

Можна виділити групу принципів, що складаються в сфері взаємовідносин держави та народів, народностей, що населяють відповідну країну.

Такі принципи можуть проголошувати право народів на самовизначення, реалізоване в певних формах і межах (наприклад, за допомогою встановлення федеративних зв'язків, вибору форм національно-територіальної автономії, національних адміністративно-територіальних утворень, здійснення культурно-національної автономії і т.д.) або проводити ідею національно-територіальної єдності, оголошуючи про заборону федералізації, територіальної автономії [347, с. 31];

4) принципи, які відображають вплив на владу, тип економічних і соціальних відносин:

Принципи конституційного ладу, що складаються в сфері економіки, відображають тип соціально-економічної системи конкретної держави та визначають модель державної участі в економічному житті суспільства (ліберальна, етатистська, ліберально-етатистська моделі). Такі принципи, як правило, проявляються в конституційних положеннях про різноманіття форм власності та економічній свободі чи планової державної економіки та заборону експлуатації, в ідеї соціальної держави або принципі соціально-економічної рівності. Спостерігається взаємопроникнення принципів, характерних для, здавалося б, антагоністичних моделей економічної системи. Так, початки плановості допускаються в ринкову економіку, а ринкове господарство, наприклад, в китайському варіанті, набуває характеристику соціалістичного [347, с. 32];

5) принципи, які встановлюють модель організації влади:

Принципи конституційного ладу, що стосуються організації влади та визначають розподіл її функцій по горизонталі, вміщуються в дві конституційно-правові моделі:

1) поділ влади;

2) зосередження всієї повноти влади одним органом або одним видом органів.

Різне поєднання названих ідей дає безліч варіантів конституційного закріплення співвідношення правових можливостей тих чи інших органів;

б) принципи, які визначають форму державного устрою і початки територіального розподілу влади та інше:

Сфера територіального розподілу влади (вертикальний розподіл) пов'язана з принципами конституційного ладу, визначальними формою державного та регіонального устрою.

Тут діє або принцип унітаризму, або принцип федералізму. На місцевому рівні публічної влади в різному поєднанні проявляються принципи місцевого самоврядування та місцевого управління.

До нижчого рівня класифікації – типології принципів конституційного ладу відносимо такі:

1) Суверенність. Принцип суверенітету прийнятий в конституційній теорії і практиці майже всіх країн, хоча існують різні і досить далекі від традиційного його тлумачення. Визнаною є точка зору, за якою серед усіх відповідних принципів принцип суверенітету є найбільш політичним за своїм характером.

На конституційному рівні абсолютної більшості країн закріплюється як: визначення і встановлення конституційного ладу народом і можливість його зміни лише волею народу (ст. 5 Конституція України); суверенітет належить лише народу (ст. 1 Конституції Італії); всі влади походять від народу, вони здійснюються у порядку, встановленому конституцією – (ст. 25 Конституції Бельгії).

В конституційній теорії багатьох країн “нація” і “народ” фактично ототожнюються. В деяких конституціях про суверенітет народу і нації не згадується (США). В інших – закріплюється суверенітет народу (Італія). Інколи закріплюється “національний суверенітет” в розумінні суверенітету народу: “Національний суверенітет належить іспанському народу, від якого походять повноваження держави” ст. 1 Конституції Іспанії. Подібний текст містить конституція Франції.

Зауважимо, що в тексті конституції суверенітет належить не окремим частинам населення, а народу в цілому, тобто сепаратистські рішення протирічать Конституції.

Складовими елементами народного суверенітету є право на повстання проти тиранії, на громадянську непокору, на опір, на застосування сили проти насильства.

2) Демократизм – існування необмеженої влади народу і місцевого самоврядування. Безпосереднім показником демократизму держави є, зокрема, і система політичних прав і свобод громадян (право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, право брати участь в управлінні державними справами та ін. [472, с. 45]).

Принцип демократизму держави, характеризує зміст взаємовідносин держави та суспільства, держави й особи. Так, демократизм держави виявляється і в основних засадах здійснення державної влади в цілому. Реалізація принципу демократизму інколи передбачає і публічну критику рішень органів держави громадськістю в передбачених Конституцією та законами формах [604, с. 48–49].

Водночас, демократизм конституційного ладу – це спосіб запобігання узурпації влади і її відчуженню від громадян. Таким чином, народ виступає не тільки гарантом демократичності конституційного ладу, але й необхідною основою, яка взагалі робить можливим застосування поняття “конституційний лад”. Дійсно, сам конституційний лад виникає як відображення реальних суспільних відносин, які складаються на основі конституції, а конституція сприймається в очах населення як легітимна лише у разі визнання народу єдиним джерелом влади.

Приналежність всієї влади народу, а також вільна реалізація цієї влади народом відповідно до його суверенної волі і корінних інтересів є народовладдям [602, с. 124–125].

3) Гуманізм – закріплення і гарантування конституцією такого порядку, який ґрунтується на реальній і всебічній повазі до особи, забезпеченні прав і свобод особи, їх гарантуванні. Зараз не існує в більшості держав людина для держави, а навпаки. Людина – найвища цінність, це не юридична категорія, а моральна, яка знаходячись у тексті конституції, стає правовою категорією, тобто обов'язковим правилом [472, с. 44].

4) Реальність (дійсність) – наявність ладу як де-юре, так і де-факто. Конституційний лад має бути не формальним, а справжнім, реальним, тобто має відображати реально існуючі суспільні відносини на момент прийняття в конституції і на перспективу. Варто зауважити, що проблематичний характер мають положення про соціальний характер держави, соціальні права та свободи людини і громадянина в Конституції – зазвичай є символічними та реалізуються тільки частково [284].

5) Системність – послідовність, логічність, всебічність і повнота закріплення в конституції основних інститутів суспільства та держави [284].

6) Наступність – акумулювання позитивного досвіду державотворення.

7) Програмність – визначення в Конституції напрямків подальшого розвитку держави, її перспектив. Тобто не лише закріплення досягнутого та реального. Програмний характер зазвичай певною мірою мають положення щодо політичного як й ідеологічного плюралізму суспільства, щодо місцевого самоврядування

8) Гарантованість – існування певної системи гарантій. Особливістю є розподіл влади, верховенства права, пряма дія норм конституції, визнання місцевого самоврядування, єдина державна мова, єдине громадянство [347, с. 33].

Отже, ми визначилися з основними моделями принципів конституційного ладу, які закріплюються у багатьох сучасних конституціях, але зауважимо, що зазначений перелік принципів конституційного ладу не є вичерпним [347, с. 33].

Конституційні принципи конституційного ладу впливають на весь лад суспільних відносин, динаміку та вирішення актуальних проблем державного будівництва, на правову систему, демократичні напрями її розвитку, всі елементи політичної системи суспільства, а в кінцевому підсумку, всі державні і громадські структури у своїй діяльності повинні бути зорієнтовані на забезпечення дотримання та реалізації прав і свобод людини, їх реальне гарантування [472, с. 53].

Встановлюючи базові принципи конституційного ладу та виступаючи їхньою нормативно-юридичною формою вираження, будь-яка конституція повинна містити системи гарантій конституційного ладу. Конституція водночас є як одним із гарантів стабільності конституційного ладу, так і документом, де окреслюється загальна система гарантій [472, с. 53].

Отже, приходимо до висновку, що конституційний лад характеризується принципами суверенності, демократизму, гуманізму, реальністю, системністю, наступністю, програмністю, гарантованістю. Для встановлення демократичних напрямів розвитку, правових основ взаємовідносин між державою та суспільством, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, ефективного, реального функціонування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства необхідна чітка конституційно-правова

регламентація принципів конституційного ладу, а також визначена система гарантій для їх реалізації [347, с. 33].

Вчений О. Скрипнюк узагальнюючи думки вчених попередників, розуміє за суттю конституційний лад як певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави та права. За змістом конституційний лад опосередковує собою передбачені та гарантовані Конституцією державний і суспільний лад, конституційний статус людини та громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основні засади зовнішньополітичної та іншої міжнародної діяльності держави, основи національної безпеки й інші існуючі найважливіші види конституційно-правових відносин. За формою конституційний лад України є системою основних організаційних і правових форм суспільних відносин, передбачених Конституцією, тобто основних видів організації та діяльності держави, суспільства й інших учасників конституційно-правових відносин. Насамперед, конституційний лад України уособлює передбачену Конституцією форму (форми) держави – за характером державного устрою і державного правління – і форми безпосереднього народовладдя [604, с. 47]

Правник Г. Задорожня у найбільш загальному вимірі під конституційним ладом розуміє фактичний і реальний стан суспільних відносин, що регулюються й охороняються конституційними нормами та принципами. За своєю суттю конституційний лад становить певний тип конституційно-правових відносин, опосередкованих рівнем розвитку суспільства, держави та досягненнями науки права [196, с. 76].

Таке тлумачення змісту поняття конституційного ладу не може матися на увазі у ч. 3 ст. 5 Конституції України, оскільки тоді без проведення всеукраїнського референдуму не можливим було б внесення змін до Конституції взагалі.

Більш конкретизованим є узагальнене розуміння конституційного ладу Скрипнюком О. Як бачимо, і за змістом і за формою конституційний лад включає в себе форму правління. Тут постає слушне питання, чи розуміти заборону всім, крім українського народу, змінювати конституційний лад як заборону без проведення всеукраїнського референдуму змінювати республіканську форму правління на монархічну, чи все ж мається на увазі й зміна видів республіканської форми правління. Вочевидь українські парламентарі вважають вирішення питання про зміну форми

правління із президентсько-парламентської на парламентсько-президентську своїми повноваженнями, у 2010 році така зміна взагалі відбулась, шляхом прийняття рішення Конституційним Судом України.

Вважаємо таке довільне тлумачення ч. 3 ст. 5 Конституції України шкідливим для становлення України як правової, демократичної держави, тому пропонуємо викласти ч. 1 ст. 5 Конституції України у такій редакції: “Україна є парламентсько-президентською республікою.”

Ми погоджуємося із В. Скрипнюком в тому, що визнання влади Українського народу первинною, єдиною і невідчужуваною є фундаментальним принципом і водночас орієнтиром усіх процесів, що відбуваються у сучасній Україні. При цьому якщо підходити до визначення ціннісного змісту поняття демократії, то не можна не погодитись з тим, що значну його частину становить саме ідея народного суверенітету [601, с. 9].

Автори національної доповіді Національної академії наук України на тему “Національний суверенітет України в умовах глобалізації”, констатують те, що вирішення Україною завдання нормативно-правового конституювання національного суверенітету відбувалося на трьох якісно пов’язаних рівнях: внесення змін і доповнень до Конституції УРСР 1978 р.; паралельне прийняття окремих законів у галузі конституційного законодавства; творення нової Конституції України. При цьому, прийнята у 1996 року Конституція України проголосила Україну суверенною і незалежною державою (Ст. 1) [306], а Український народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (Ст. 5) [306].

Ключовою для нас при розгляді змісту народного суверенітету та представницької демократії в Україні є ст. 5 Конституції України, яка проголошує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Тут же визначено, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування [337, с. 76].

Таким чином, український народ є єдиним джерелом влади, але не єдиним носієм суверенітету. Поряд з народом, суверенітет притаманний також державі та нації. Однак народний суверенітет є первинним відносно державного суверенітету, він є джерелом державного суверенітету України. Конституція України пов’язує суверенітет держави з волевиявленням українського народу, який конституював суверенну державність України. Суверенні права

народу не зводяться тільки до виборчого права, права доручення певним особам виконувати ті чи інші функції та права законотворчості. Ч. 3 ст. 5 Конституції України розширила перелік суверенних прав народу України, зокрема: “право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами”. Це конституційне положення висвітлює ще одне дуже важливе виключне (суверенне) право народу – право визначати і змінювати конституційний лад. Це підтверджується п. 1 ст. 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також ст. 156 Конституції України, відповідно до якої законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом [291, с. 32].

Переходячи до характеристики безпосередньої демократії, повертаємося знову до ст. 5 Конституції України, дане положення у 2005 році було розтлумачене Конституційним Судом України, таким чином цю норму слід розуміти так: “вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України” [364, с. 91].

Учені В. Ковальчук та І. Забокрицький із цих питань приходять до висновків, спостерігається надзвичайно тісний зв'язок між виборами як формою реалізації прямої демократії та ефективністю представницької. Будь-які зловживання під час виборчого процесу призводять до обрання влади, яка не буде реалізовувати належне врядування в інтересах виборців, а отже, і не буде досягнуто цілей представницької демократії. По-друге, необхідним є існування громадянського суспільства та вільних ЗМІ, які допомагають належним чином сформувати об'єктивну громадську думку щодо виборчого процесу. По-третє, представницька може бути ефективною лише за досягнення належного рівня політичної культури в соціумі. Для цього потрібно, щоб існували розвинуті політичні партії, які перебувають у взаємозв'язку з їхніми членами та електоратом, зі своєю ідеологією та спрямовані на реалізацію політичних цілей відповідно до своїх партійних програм [226, с. 162].

Основними ознаками представницької демократії визначають те, що вона є однією із форм (видів) народного суверенітету; передбачає оптимально ефективну процедуру прийняття важливих владно-політичних рішень; здійснюється органами, які обираються народом чесним та прозорим способом. Критеріями функціонування представницької демократії є:

- критерії формування представницьких органів – це вимоги щодо чесних, прозорих виборів з рівними можливостями щодо участі у них, періодичність проведення виборів, наявність вільних ЗМІ, розвинута партійна система що сприяє політичному плюралізму;

- критерії функціонування представницького органу: професійні та моральні якості депутата (представника), демократичність законодавчого процесу, наявність парламентських привілеїв (депутатський імунітет й індемнітет), чітко визначені Конституцією та законами повноваження органу (реалізація конституційної законності), наявність парламентської опозиції та урахування її думки.

- критерії контролю: наявність зрілого громадянського суспільства, що через свої інститути здійснює ефективний контроль за діяльністю представницьких органів, можливість дострокового припинення повноважень, конституційний контроль у рамках діяльності органів конституційної юстиції [226].

Ми погоджуємося із авторами в тому, що представницька демократія є однією із форм вираження народного суверенітету. Але вважаємо, що роль громадянського суспільства є перебільшеною, оскільки представницька демократія – її механізм має бути таким чином побудований, щоб не було необхідності у зовнішньому контролі. Ефективна представницька демократія більше залежить від якості політичної еліти, нормативно-виваженої виборчої процедури, збалансованості системи стримувань і противаг, що лежать в основі форми правління [334, с. 154].

Поряд з цим як раз важливим є удосконалення інституту представницької демократії, яка пов'язана із формами безпосереднього народовладдя, тим, що розпочинається із виборів, але сутністю своєю має як раз організацію роботи та функціонування органів публічної влади в Україні [337, с. 78].

Отже, змістом представницької демократії в Україні є організація роботи та функціонування представницьких органів державної влади й представницьких органів місцевого

самоврядування. До них ми відносимо Верховну Раду України, Президента України, сільські, селищні, міські, районні, обласні, районні в містах ради, сільських, селищних, міських голів, старост [337, с. 78].

Наступний основоположний принцип організації та функціонування державної влади в Україні є принцип поділу влади, що закріплено у ст. 6 Конституції України. Основний Закон визначає, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Механізм реалізації цього принципу виписаний у IV, V, VI, VIII розділах Конституції України, які визначають конституційно-правовий статус Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та конституційні засади здійснення правосуддя в Україні [351, с. 205].

Загалом, О. Томас Саргентич стверджує, що до надання переваги президентській чи парламентській республіці питання неоднозначне. З одного боку, потрібно поставити під сумнів думку про те, що президентський уряд у певному сенсі по своїй суті сильніший за парламентський уряд. Насправді прем'єр-міністр Великобританії має більше влади ніж президент Сполучених Штатів. З іншого боку, слід поставити під сумнів часте твердження про те, що президентська система стримувань і противаг обов'язково веде до виснажливих тупикових ситуацій. У Сполучених Штатах таке твердження не має емпіричного підґрунтя. Фактично, все буде, залежати від багатьох факторів, крім, конституційної структури, таких як політична культура нації, її партійна система та її виборча система [42, с. 591–592].

Вчений І. Сіладьї порівнюючи президентську і парламентську системи управління, зазначає, що з часу падіння Радянського Союзу демократія почала процвітати у всьому світі. Країни, що розвиваються, намагаються ідентифікувати себе, в тому числі обираючи найкращу для них форму демократії. Залежно від народу та його громадян вони можуть вибирати більш класичну парламентську систему чи менш жорстку президентську систему. Вони також можуть поєднувати дві популярні системи для створення гібридного уряду, що є більш дієвим для них [18, с. 314].

Правник С. Давидович у своєму дослідженні, присвяченому конституційним засадам організації органів державної влади в сучасній Україні, приходять до висновку, що політична реформа, яка започаткували в Україні, не тільки не сприяла збалансованості у розподілі повноважень між органами, які належать до різних гілок

влади, але породила нові протиріччя та суперечки між Президентом та парламентом, між Президентом і Кабінетом Міністрів, наслідком мала політичну кризу як в державі, так і в суспільстві. Загрозу становить і те, що недосконалість, незрілість судової системи України сторони політичного конфлікту намагаються використати у своїх інтересах, порушуючи основні принципи судочинства, підриваючи авторитет всієї системи судочинства України [154, с. 38]. Автор має на увазі протистояння між парламентом, президентом та урядом, що періодично виникають в Україні з 1991 року, що і породили такі часті зміни Основного Закону з питань форми правління, тобто фактично перерозподілу повноважень між парламентом і президентом щодо формування та контролю за діяльністю уряду (2004 р., 2010 р., 2014 р.). Такі події в Україні, як бачимо, не є дивиною і для зарубіжних країн, таких в тому числі як США, Великобританія, і нами обрано популярний для пострадянських країн шлях. Але такі часті зміни форми правління без з'ясування думки народу, який є джерелом влади, – негативне явище. Вищевикладене ще раз підтверджує необхідність прийняття запропонованих нами змін до ч. 1 ст. 5 Конституції України.

Не менш важливий принцип закріплено у ч. 2 ст. 19 Основного Закону, відповідно до якого органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Дане положення зобов'язує законодавця чітко визначати, спосіб і порядок їхнього здійснення органами державної влади [147].

Отже, конституційними основами державної влади в Україні є сукупність базових принципів – положень (ідей), закріплених у Конституції України, що лежать в основі здійснення державної влади як явища правової дійсності. Для удосконалення правової регламентації здійснення державної влади в Україні, нами запропоновані відповідні зміни до Основного Закону. Подальші дослідження у цьому напрямку будуть спрямовані на розширення предмету аналізу, тобто дослідження конституційних засад організації та реалізації державної влади в Україні.

Триваюча історія боротьби за повноваження між Верховною Радою України і Президентом України на всіх етапах конституційного процесу дає підстави вважати, що внесення до Конституції положень компромісного характеру, які вимагають узгодження позицій між різними самостійними центрами влади,

створюють перетин сфер повноважень таких центрів, є надзвичайно ризикованим і призводять до негативних наслідків, з огляду на рівень правової свідомості українських політиків.

3.2. Територіальна основа організації державної влади в Україні

Загальновідомо, що держава як явище соціальної дійсності становить собою єдність трьох базових складових: жителів, які утворюють народ, території та суверенної влади. Територія, як один із головних атрибутів держави, є простором, у межах якого власне і відбувається формування і здійснення взаємодії жителів і публічної влади. Територіально основа організації державної влади може бути ефективною лише за умови забезпечення державного суверенітету. Відстоюємо позицію, що сучасний період розвитку суспільства характеризується тим, що територія виступає інтегруючим чинником, що забезпечує матеріальну основу організації жителів та функціонування публічної влади.

Територіальність держави є наявністю чітко окресленої кордонами суверенної території країни, у межах якої функціонує державна та самоврядна влада. Ключовим питанням спроможності державної влади є її суверенна територіальність, яка є, на наше переконання визначальною, ознакою держави. Територіальність базується перш за все на принципі територіальної недоторканості й непорушності кордонів держави [363, с. 28].

У сучасній міжнародній практиці зустрічаємо достатню кількість прецедентів порушення державних кордонів, анексію територій, проголошення самостійності територій, які є невизнаними. Не минула ця проблема і Україну. Так, анексія Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей підтверджує необхідність системного наукового опрацювання питання про організацію державної влади і територіальної основи її здійснення. Так, конституційне закріплення структури державного апарату, що поширюється на всю територію держави, як ознака, визначає у першу чергу територіальну основу державного управління. Державний апарат реалізує засади зовнішньої і внутрішньої політики держави, при цьому реалізація влади відбувається через системи вищих, центральних і місцевих її органів, які взаємодіють

на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою України [362, с. 28].

На сучасному етапі розвитку України важливим питанням також є удосконалення системи устрою та конституційно-правове закріплення статусу територіальних одиниць на різних рівнях. Саме від прагматичного та науково-обґрунтованого адміністративно-територіального устрою країни залежить організаційна системи та функціональність органів державної влади [362, с. 102]. Тому при впровадженні реформи територіального устрою доцільно врахувати ряд питань, зокрема територіальне розташування населених пунктів та їх соціально-господарські особливості, особливо перспективи розвитку. Слід зробити застереження, що проведення реформ вимагає врахування ряду засад, а саме засади збереження і створення умов для розвитку етнічної самобутності народів (включаючи корінні). Практика зарубіжних держав знає прецеденти, коли окремі територіальні одиниці набувають статус автономних утворень. Для України на порядку денного стоїть питання відновлення територіальної цілісності й створення умов для функціонування влади на всій території суверенної України. Вважаємо, що для України практика створення автономних утворень є ризикованою і з досить сумнівними наслідками. Пропонуємо продовжити процес децентралізації влади, є позитивні приклади ефективної роботи територіальних громад. Головне завдання – це наблизити людину до суб'єктів надання законодавчо закріплених благ та потреб, тобто прав і свобод людини [335, с. 101].

Проблеми нинішнього територіального устрою склалися не тепер, вони є результатом неналежної діяльності сучасної політичної еліти, яка не спромоглася виробити і провести першочергове завдання влади: привести територіальний устрій та систему органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у відповідність із глобальними змінами, що сталися в Україні з 1990 року [356, с. 85].

Протягом 1917-1923 рр. адміністративно-територіальний устрій українських земель під радянською владою зазнавав численних хаотичних змін. В силу цього ВУЦВК 1 лютого 1922 р. навіть видав постанову “Про адміністративно-територіальний поділ України”, якою заборонив губернським і повітовим виконкомом проводити територіальні зміни самостійно. В той же час, у січні 1918 року створено Донецько-Криворізьку Радянську Республіку, а у березні 1918 року Республіку Тавриди у складі території Таврійської губернії [82, с. 68].

У листопаді 1922 р. створюють спеціальний орган із проведення адміністративно-територіальної реформи – Центральна адміністративно-територіальна комісія (ЦАТК). За результатами роботи ЦАТК та губернських адміністративно-територіальних комісій 12 квітня 1923 р. II сесією ВУЦВК здійснено перший етап реформи територіального устрою: створено 53 округи та 706 районів замість 1989 волостей. Такі заходи означали перехід на нову модель управління: губернія – округа – район – сільрада [618, с. 153].

Для прикладу, області, створені за часів окупації радянської влади. Так, Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Харківська області були утворені 27 лютого 1932 року, Чернігівська – 15 жовтня 1932 року, Донецька – 2 липня 1932 року, Житомирська, Миколаївська, Полтавська, Хмельницька – 22 вересня 1937 року, Луганська – 3 червня 1938 року, Запорізька, Кіровоградська – 10 січня 1939 року, Волинська, Дрогобицька, Станіславська (з 1962 року – Івано-Франківська), Львівська, Ровенська (з 1991 року – Рівненська), Тернопільська (з 1944 року – Тернопільська) – 4 грудня 1939 року Сумська – 28 лютого 1939 року [560, с. 146–147]. Внаслідок приєднання Північної Буковини та Бессарабії до СРСР, 7 серпня 1940 року утворено Акерманську (з 7 грудня 1940 року – Ізмаїльська) та Чернівецьку області. Тоді ж Молдавська АРСР разом із шістьма повітами Бессарабії трансформувалася у союзну республіку – Молдавську РСР. Отже, станом на 1 січня 1941 року територія України складалася із 23 областей, 746 сільських та 69 міських районів, 255 міст, 459 селищ міського типу, 16289 сільрад. Згодом у 1944 року з частини Миколаївської утворили Херсонську область, 1946 року – Закарпатську область, а у 1954 року – Черкаську. Цьому ж року до складу УРСР від РРФСР передали Кримську область, Ізмаїльську приєднали до Одеської області. У 1959 році до Львівської області приєднали Дрогобицьку [110, с. 40]. Як бачимо, часи формування діючого адміністративного устрою України припадають на трагічні часи для українського народу. Зрозуміло, що об'єктивних і науково-обґрунтованих критеріїв побудови устрою ніхто не виробляв і не брав до уваги. В Україні до цього часу, на відміну від сусідніх держав, не відбулось приведення у відповідність із нинішніми реаліями системи територіального устрою та системи органів публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. Від дати ухвалення нової Конституції України у 1996 році пройшло 23 роки, а в Україні досі не ухвалено базового закону про територіальний

устрій, а поточні питання адміністративно-територіального устрою продовжують вирішувати відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР “Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української Радянської Соціалістичної Республіки” від 12 березня 1981 року. Підтримуємо позицію О. Долгальова, який зауважив, що натеper значна частина правових норм затвердженого цим Указом не відповідає чи прямо суперечить Конституції України. Як видно лише із деяких найбільш важливих норм, що містяться у згаданому Положенні, застосування його в нинішніх конституційних умовах є проблематичним, хоча реальна практика показує, що Верховна Рада України, незважаючи на відверту неконституційність вказаного вище Указу, його успішно застосовує в особливих випадках [177].

Аналізуючи конституційні засади територіального устрою України, слід зазначити, що реформування системи територіального устрою України та її складових елементів на конституційному рівні є необхідним важливим завданням, котре у певній мірі вплине на підвищення міжнародного статусу України та безумовно сприятиме соціально-економічному рівню розвитку держави [362, с. 29].

Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюються питання адміністративно-територіального устрою, реформи територіальної організації державної та самоврядної влади, удосконалення засад її здійснення, особливої уваги заслуговують праці українських дослідників П. Жука [327], Г. Волянська [129], Г. Ворландер [44], Б. Глотов [134], Б. Калиновського [214–217], Р. Калюжного, В. Копейчиков [314], М. Корнієнко [320], В. Кравціва [54], В. Куйбіди [52, 440], І. Магновського [395], В. Нестерович [430, 431], В. Тація, С. Телешуна [635–637], В. Погорілко, В. Шамрай [34], В. Яцуба, В. Яцюк [53] та інших. Однак недостатньо глибоко проаналізований історичний процес становлення та закріплення конституційних та організаційних засад державної влади в Україні.

Наявні дослідження торкаються різноманітних аспектів територіальної основи організації державної влади України та сприяють до подальших розробок й акумуляції різних підходів щодо реформування територіального устрою держави. Тому метою та основним завданням цієї наукової статті є висвітлення сучасного стану територіальної організації державної влади та визначення перспективних напрямів вдосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні з урахуванням сучасних

вітчизняних викликів та апробованих практик розвинутих країн світу [363, с. 29].

Необхідність проведення конституційної реформи пов'язано із необхідністю консолідації української нації та її еліт навколо визначеного стратегічного курсу України – набуття повноправного членства в Північно-Атлантичному Альянсі та Європейському Союзі. Важливим питанням при розробленні змін до Конституції України є формування цілісної системи організації державної влади, яка спроможна забезпечити суверенітет України та взаємодію з інститутами громадянського суспільства на всій її території [356, с. 85].

Доцільно з'ясувати сутність терміну “територія держави”. Так, вчений М. Коркунов визначав територію держави як просторове обмеження влади держави [319, с. 47]. Правник С. Корф вважав, що територія, крім вищенаведеного значення, розуміється також як поняття, що охоплює собою географічні простори землі, води та повітря, в межах яких живе народ, організований у державу [321, с. 62]. Слід наголосити, що в юридичному значенні тільки в межах державної території можливе суверенне владарювання, і тільки народ має право на розпорядження власною територією. Так, статтею 73 Конституції України з цього приводу визначено, що питання про зміну території вирішуються виключно всеукраїнським референдумом [306].

Єдність, цілісність і неподільність держави юридично полягає у тому, що остання в межах своєї території підпорядковується одній верховній владі, єдиним джерелом якої є український народ.

У Конституції України закріплено такі терміни: “територія України” (ст. 2), “державна територія” (ст. 132), крім того термін “територія” використовується для встановлення просторових меж адміністративно-територіальної одиниці, у межах якої здійснюють свої повноваження органи та посадові особи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 144), місцеві державні адміністрації (ст. 119) [306].

Для позначення окремих аспектів організації території держави науковці вживають різні терміни: територіальний устрій, державний устрій, адміністративно-територіальний чи політико-територіальний устрій, національно-територіальний чи національно-державний устрій [211, с. 50].

Погоджуємось із думкою О. Іщенка, що територіальна організація державної влади є складним і багатоелементним

явищем, яке охоплює собою адміністративно-територіальний устрій, економічне та спеціальне районування. Що ж до співвідношення понять територіальна організація держави та територіальний устрій, то слід визнати раціональним підхід щодо їхнього отождошення, оскільки семантичне значення слова устрій – “система організації чого-небудь”. Тому територіальний устрій держави і є власне територіальною системою організації держави [211, с. 51].

У юридичній енциклопедії територіальний устрій – передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань і здійснення функцій суспільства та держави. Здійснюється, як правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Розрізняють два основних види територіального устрою: 1) політико-територіальний устрій, який є розмежуванням територій між державними утвореннями всередині держави, що характерно здебільшого для федеративних держав; 2) адміністративно-територіальний устрій, який є внутрішнім поділом території держави на частини [722, с. 42].

Саме з урахуванням такого підходу в ст. 132 Основного Закону України і визначаються його головні засади. Зокрема, закріплено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах: 1) єдності та цілісності державної території. Конституційна засада єдності державної території, серед іншого, поєднана системою державної влади, тобт законодавчих, виконавчих, судових та інших органів, державним кордоном України. При цьому ще раз варто наголосити, що станом на 5 листопада 2009 року, передбачає, що “Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору”. До того ж Закон України “Про державний кордон України” від 4 листопада 1991 року, із змінами передбачає, що захист державного кордону і країни є невід’ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави; 2) поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади. Загалом, під централізацією у більшості випадків розуміють зосередження функцій соціального і державного управління у

центральної владних структурах. Вона переважно характеризується так званими вертикальними зв'язками, за яких верхні рівні влади наділені широкими повноваженнями у прийнятті рішень, а їхні директиви є обов'язковими для нижчих рівнів. Під децентралізацією розуміють послідовний процес передачі із центру на місця частини функцій і повноважень центральних органів держави. Тобто ця конституційна засада передбачає і зумовлює існування системи державної влади та системи влади місцевого самоврядування. Слід зробити акцент, що саме ця засада зумовлює необхідність чіткого визначення структури і функціонального розподілу влади між центром та територіями; 3) збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів передбачає поступове вирівнювання економічного, соціального та культурного рівня розвитку територій, їх ще більшу інтеграцію та зближення; 4) урахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів. При цьому Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 8 вересня 2005 року, зі змінами під терміном "регіон" розуміє територію Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя [363, с. 30].

Важливою метою адміністративно-територіальної реформи в Україні є створення через ефективнішу адміністративно-територіальну організацію держави умов для якомога повнішої реалізації усіх можливостей та ресурсів громадян, територіальних громад, регіонів та інститутів державної влади для розвитку України. Світовий досвід доводить, що досягнення цієї мети можливий при відході від засад жорсткого централізованого територіального управління державою, натомість утвердження місцевої влади через процес децентралізації, чіткий і відповідальний розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Важливо залишити за органами державної влади основні функції з контролю за дотриманням положень Конституції України та норм законодавства. Підтримуємо позицію В. Кравців та П. Жук, що розмежування повноважень слід реорганізувати через систему їхнього ресурсного забезпечення та передбачити формування високою мірою демографічно, соціально, економічно самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць [327, с. 5].

За визначенням В. Новик, територіальний устрій – зумовлена соціальними, економічними, соціально-етнічними, історичними,

географічними, культурними, політичними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці. Такий поділ є неодмінною умовою функціонування відповідних державних, громадських структур і органів місцевого самоврядування [438, с. 304].

Професор В. Погорілко зазначав, що територіальний устрій – це передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найоптимальнішого вирішення завдань та здійснення функцій суспільства та держави. Здійснюється він, як правило, шляхом поділу території держави на складові частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування [458, с. 882].

Важлива і та обставина, як зауважив В. Грицак, що адміністративно-територіальний устрій сучасної держави формується не на основі чистої дискреції, а на відповідній правовій основі: територіальні утворення, котрі є елементами системи адміністративно-територіального устрою, можуть виникнути, змінити свій статус чи бути ліквідованими лише на основі спеціальних правових актів, а видання цих останніх здійснюється відповідно до приписів Конституції, законів, інших нормативно-правових актів [148, с. 31].

Вчений О. Фрицький пропонує територіальний устрій держави розглядати у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку – це форма державного устрою, яка охоплює коло питань, що стосуються устрою конкретної держави (державний, економічний, суспільний устрій держави, основи правового статусу людини і громадянина, система органів держави). У вузькому (власному) значенні територіальний устрій – це територіальна (або національно-територіальна) організація державної влади, яка включає питання внутрішнього поділу території держави на складові частини, правове становище цих частин, взаємовідносини між державою в цілому та її складовими [676, с. 485-486].

Держава розглядається як системне поєднання понять “територія”, “влада” і “жителі”. Різні форми поєднання жителів (народу) і державної влади породжують певний тип суспільства. На думку С. Телешуна, державний устрій за своєю суттю охоплює все коло питань щодо державного ладу в організаційному відношенні і визначає межі централізації та децентралізації державної влади. Виходячи з

державно-правових критеріїв, державний устрій України має три пріоритетних змістовних значення і полягає у: 1) територіальному устрої держави, тобто в сукупності складових територій України; 2) організації всього населення (титульного етносу, етнічних груп, нації в цілому) на певній території, тобто в національному устрої; 3) територіальній організації влади [636, с. 361].

Більш слушно видається концепція В. Копейчикова щодо територіального устрою України. За його визначенням під територіальним устроєм держави розуміють її територіальну організацію, тобто систему відносин між державою у цілому (її центральною владою) і територіальними складовими (населенням і чинними органами публічної влади). Так само вчений зазначає, що категорію “територіальний устрій” не слід ототожнювати з поняттям “державний устрій”, під яким розуміють політико-територіальну організацію держави, яка визначається політико-правовим статусом територіальних складових і порядком, принципами їхніх відносин із державою в цілому та між собою [314, с. 312].

У понятійно-категоріальному апараті В. Копейчиков деталізує поняття “територіальний устрій” на категорії, що складають характеризуючи ознаки цього поняття. Тут першочергове значення має поняття унітарності держави, яке притаманне Україні. Так унітарна держава, на думку В. Копейчикова, – це держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що здебільшого не мають будь-якої політичної автономії, хоч окремі з них і можуть мати статус територіальної автономії. Таке положення пояснюється тим, що під територіальною автономією розуміють самоврядну територіальну одиницю в складі унітарної держави, яка має деяку самостійність у встановлених цією державою межах. Територіальне верховенство – це повнота й незалежність влади держави в межах своєї території [314, с. 313].

Заслуговує на увагу запропоноване вченим В. Шаповалом визначення адміністративно-територіальної одиниці – це виділена в межах держави або суб’єкта федерації частина території з цілліо здійснення в її межах владних функцій і повноважень. Адміністративно-територіальна одиниця може бути визначена як простір організації та діяльності місцевих органів влади [697, с. 155].

Конституційний Суд України утвердив позицію, що адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для

організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [569].

Соціальне значення адміністративно-територіального устрою полягає у створенні територіальних умов та механізмів управління суспільними процесами, реалізації цілей ефективного публічного врядування. Адміністративно-територіальний устрій виступає територіальним принципом організації публічного управління [211, с. 63].

Світовий досвід підтверджує, що раціональна адміністративно-територіальна структура країни, адаптована до сучасних вимог ефективного використання природної, господарської та культурної самобутності її окремих частин, демократизації суспільного життя, децентралізації влади є важливою передумовою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни та соціальної й політичної стабільності [363, с. 30].

В унітарних державах система територіального устрою охоплює всю територію країни, відповідно до неї створюється система органів державного управління і місцевого самоврядування. У таких країнах територіальний устрій визначається центральними органами влади. Територіальний устрій держави формується й змінюється виключно офіційно, на правовій основі. Це означає необхідність управління процесом реформування територіального устрою, що вимагає існування певної (державної) політики розвитку територіальної системи [169, с. 302]. Відстоюємо позицію, що раціонально розроблений та юридично закріплений територіальний устрій держави є необхідною умовою сталого розвитку території та запорукою ефективності місцевої публічної влади.

Як констатує Н. Зелінська, прийняття адекватного політичного рішення стосовно реформування територіального устрою можливе лише за умови врахування принципів і критеріїв його побудови, за якими він був побудований та які мають бути покладені в основу нових перетворень. Так сучасні науковці та практики вносять доволі слушні пропозиції щодо формування таких принципів [200].

Наприклад М. Орзіх вважає, що загальними принципами у сфері реформування територіального устрою можна вважати: децентралізацію управління; єдність, неподільність, непорушність й цілісність державної території; конституційність і законність утворення та скасування складових частин державного устрою; забезпеченість націй, національностей, корінних народів, етносів та історично складених територіальних колективів з перевагою багатонаціонального населення і монолінгвістичним складом [174, с. 95–96; 448].

Вчені С. Пирожков і А. Павлюк роблять акцент на укрупненні масштабу адміністративно-територіальних одиниць, зміцненні кадрового потенціалу місцевих органів влади, врахування особливостей регіональних систем розселення та прогнозів їхнього розвитку [454, с. 16]. Звичайно, що вищезазначені засади є демократичними, і при їхній реалізації можуть сприяти оптимізації як устрою держави, так і діяльності органів державної та самоврядної влади. Найбільш гостро для України стоїть питання закріплення на рівні Конституції України національні автономії для кримських татар, забезпечення спроможності добровільних об'єднаних територіальних громад, добровільний поділ компетенції між органами публічної влади різних рівнів та ряд інших питань [363, с. 30–31].

Утім значна робота науковців й практиків зайшла своє відображення і в проєктах концепцій, програм тощо, стосовно впорядкування територіального устрою України. На це спрямована затверджена Урядом України Постанова “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” від 6 серпня 2014 року, необхідність якої зумовлена об'єктивними і суб'єктивними причинами. Ця Постанова врахувала передовий досвід європейський досвід та здобутки України в цій сфері [348, с. 235].

Також наукові напрацювання знайшли своє відтворення в поданому Кабінетом Міністрів України 22 лютого 2018 року проєкті Закону України “Про засади адміністративно-територіального устрою України” [551]. В пояснювальній записці до законопроєкту вказано, що продовжують існування складні територіальні утворення, на території яких функціонують окремі адміністративно-територіальні одиниці та сформовані відповідні місцеві ради (так звані “матрьошки”). Зроблено акцент, що однією з основних причин неефективності діючої системи влади на місцях є неузгодженість окремих норм Конституції України, Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та недосконалість законодавства щодо порядку вирішення питань адміністративно-територіального устрою. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з упорядкуванням назв адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів, їхнім обліком і своєчасним внесенням змін до первинного реєстру. За даними проведеної перевірки Комітетом Верховної Ради з питань державного будівництва та місцевого самоврядування 12110 офіційних бланків місцевих рад

встановлено 324 факти помилкових назв сільських, селищних та міських рад, 902 випадки помилок у назвах населених пунктів [551].

Всі питання реформування територіальної організації державної та самоврядної влади мають носити конституційний характер. А це, у свою чергу, має задіяти правову складову механізму впорядкування територіального устрою – перегляду чинних і створення нових правових норм з цього питання. На підтвердження цієї тези є доцільним нагадати рішення Конституційного Суду України від 13 липня 2001 р. в якому здійснив офіційне тлумачення п. 13 ч. 1 ст. 92 Конституції України. Так, у п. 3 резолютивної частини згаданого Рішення відзначається: “положення пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається “територіальний устрій України”, треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом” [569].

Відтак Конституція України (пункт 29 статті 85) визначає, що утворення та ліквідація районів, установлення та зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування й перейменування населених пунктів і районів належить до повноважень Верховної Ради України, а територіальний устрій України визначається виключно законами України (пункт 13 статті 92) [306].

Аналіз положень Конституції України у контексті їхнього системного взаємозв'язку дає підстави стверджувати, що питання визначення внутрішньої територіальної організації держави, що включає поділ її території на відповідні адміністративно-територіальні одиниці, є питаннями загальнодержавного значення, вирішення яких об'єктивно повинно покладатись безпосередню на державу в особі відповідних органів державної влади, що, звичайно, не виключає можливості участі у вирішенні цих питань відповідних органів місцевого самоврядування [363, с. 31].

Зараз аналізуючи реальну ситуацію, що склалася в Україні, можна виявити безліч причин та умов, за яких існуюча система адміністративно-територіальних одиниць у державі не відповідає чинній Конституції України, здійснюються глибоке вивчення та підготовка конкретних рекомендацій щодо спрощення системи

територіального устрою, ліквідації фактів, коли одна одиниця входить в іншу такого ж таксономічного рангу, проведення, в разі потреби, укрупнення сільських територіальних громад (але для цього потрібні критерії, яких необхідно дотримуватися – чисельність жителів, наявність належних податкових надходжень до місцевого бюджету, культурних, соціальних об'єктів, культових споруд), впорядкування системи рад у населених пунктах тощо. Враховуючи зазначені характерні недоліки, важливою науковою проблемою виступає розробка пропозицій щодо нормативної гармонізації правового забезпечення територіального устрою України та забезпечення дієвості державної та самоврядної влади.

Заслуговує на увагу позиція М. Пухтинського щодо оптимізації адміністративно-територіального устрою і відповідно системи публічної влади. Так, з огляду на чинну в Україні парламентсько-президентську форму державного правління, необхідність забезпечення цілісної системи публічної влади та публічного управління, а також наближення до жителі доступних адміністративних та громадських послуг доцільно в одному розділі Конституції України зосередити інформацію щодо територіальних основ та організації місцевої публічної влади і назвати його “Територіальний устрій, територіальна організація публічної влади, місцеве самоврядування” [539, с. 85]. Це дасть можливість закласти оптимальні засади системи адміністративно-територіального устрою, належного місцевого врядування та реалізації політики децентралізації. Відстоюємо позицію, що в єдиному розділі Конституції України мають отримати відображення такі питання: засади територіального устрою України та його складові, приписи щодо територіальної організації публічної влади та місцевого самоврядування, статус Кримської області (Автономної Республіки Крим). На рівні Конституції України доцільно розмежувати штучно утворені державою адміністративно-територіальні одиниці (район, область) та природні територіальні одиниці (село, селище, місто). Це важливо зробити з огляду на сьогоденне змішування цих категорій, що призводить до розбалансування системи адміністративно-територіального устрою.

Одразу слід наголосити, що в Конституції України можуть бути закріплені основи адміністративно-територіального устрою, тому є необхідність розробити і прийняти Закон “Про адміністративно-територіальний устрій України”, в якому закріпити статус одиниць, умови та порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць тощо.

На рівні Конституції України, з урахуванням процесу децентралізації державної влади, має бути визначена система місцевих органів виконавчої влади, можливе утворення префектів, які повинні діяти на рівні префектур чи субпрефектур, нині областей та районів. Особливе місце з Конституції України слід приділити статусу столиці України місту Києву, зокрема особливостям здійснення місцевої публічної влади.

В сучасних умовах реальної загрози суверенітету України, анексованих та окупованих територіях української держави Російською Федерацією, вважаємо, що державна присутність у регіонах має бути реальною та дієвою і необмежуватись лише контрольними та координаційними функціями і повноваженнями щодо державного управління місцевими справами, вирішення питань місцевого значення, які доцільно передати в компетенцію районних та обласних рад.

Конституційна засада поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, на нашу думку, означає, що в Україні має бути створена така організація території, яка б узгоджувала і враховувала інтереси як держави в цілому, так і її окремих частин. Зміст цієї засади полягає у компромісному узгодженні загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів шляхом розумного поєднання і заохочення прагматичного співробітництва державної влади із місцевим самоврядуванням як основою влади українського народу, збалансованого співвідношення між централізацією та децентралізацією державно-владних повноважень і функцій на територіях громад.

Реформа адміністративно-територіального устрою України має проводитись через розумний компроміс загальнодержавних і місцевих інтересів, а також утвердження саме унітарного устрою держави. Вважаємо, що є доцільним чітко визначитись із поняттям “регіон” та його змістом. Слід враховувати ризики про використання поняття “регіональна політика”, “регіональні інтереси”, “регіональні особливості” тощо. Для України стоїть питання збереження і відстоювання своєї територіальної цілісності, і ініціативи регіоналізації можуть послужити передумовою федералізації України. Сильна і дієва виконавча вертикаль щодо загальнонаціональних функцій і завдань має функціонувати на рівнях адміністративно-територіально устрою, що сприятиме уніфікації державної політики в різних сферах суспільних відносин [363, с. 31].

3.3. Конституційні засади формування інституційного механізму державної влади в Україні

Говорячи про систему органів державної влади, ми розуміємо, що вона має ієрархічні зв'язки (вищі, центральні та місцеві органи), функціональні (законодавчі, виконавчі, судові органи) та організаційні, або установчі зв'язки (формування представницькими органами державної влади інших органів).

Вчений В. Кравченко характеризує систему органів державної влади в Україні, як таку, що має функціональну та організаційну єдність, єдність цієї системи обумовлена соціальним призначенням та метою діяльності органів державної влади. Органи державної влади відображають єдність інтересів та волі народу, яку вони покликані реалізувати. Функціональна єдність системи органів державної влади передбачає спільність їх завдань і функцій, у процесі їх реалізації вони діють спільно, тісно взаємодіють між собою. Організаційна єдність системи органів державної влади виявляється в тому, що одні обираються або призначаються іншими, одні керують діяльністю інших, одні підзвітні та підконтрольні іншим [365, с. 231].

В першу чергу, нас безумовно цікавить саме виборчий процес як спосіб формування органів державної влади в Україні. Ч. 1 ст. 5 Конституції України [306] встановила, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, у ст. 69 Основного Закону визначено, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [306].

При розкритті питання засад формування органів державної влади є доцільним визначити розуміння категорії “народний суверенітет”, яка як наукова та правова категорія відзначається певними якостями, які у своїй сукупності формують дійсне і дійсне її розуміння.

Першою і визначальною такою особливістю є незалежність, яка, у широкому сенсі, означає відсутність, заперечення залежності від будь-кого та відсутність обмежень в діях будь-яких суб'єктів. Таким чином, “народний суверенітет” насамперед означає відсутність обмеження влади народу іншими видами влади, а тому він включає як незалежність, так і верховенство влади. Ці ознаки “народного суверенітету” нерозривно пов'язані між собою і формують якісну сутність цієї категорії.

Важливо наголосити про таку категорію як необмеженість влади. Так, наділивши народ чи орган необмеженою владою, він перетворюється на тирана. Відстоюємо позицію, що необмеженість влади є неприпустимою, і саме розвиток конституціоналізму сприяв закріпленню обмеження влади. Влада народу певним чином обмежена свободами людини, при цьому саме “народний суверенітет” є визначальною засадою незалежного народу. Ця якість має визначальний характер і на практиці означає здатність народу до самообмеження та самовизначення.

На основі теоретичних напрацювань зарубіжних та українських вчених, можемо зробити висновок, що необмеженість влади народу як суверена означає те, що власний шлях розвитку визначає він сам, без будь-якого зовнішнього втручання або впливу внутрішніх сил.

Показом є закріплення принципу “народного суверенітету” в конституціях держав світу. Так, преамбула Конституція США 1989 року розпочинається словами: “Ми, народ Сполучених Штатів... встановлюємо цю конституцію”. Конституція Бельгії 1831 року закріплює: “Всі влади виходять з народу” (ст. 25). Подібне формулювання зустрічаємо також і в Конституції Ірландії 1937 року: “Всі влади управління... у відповідності з Божим велінням виходять з народу” (ст. 6). Конституція Італійської Республіки у ст. 1 зафіксувала положення: “Суверенітет належить народу...”.

Доречно навести положення Четвертого Універсалу Української Центральної Ради: “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”. Історія свідчить про розуміння творців першої Української республіки значення теорії “народного суверенітету” і важливість закріплення її засаднича на рівні основного закону держави.

Ст. 5 Конституції України встановлює: “Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ...”. Положення цієї статті дають змогу характеризувати український народ як єдиного суверену влади, який може доручати здійснювати владні повноваження іншим структурам. Підтримуємо думку Сліденка І., що влада в Україні має публічний характер і розділяється на державну владу та суспільну владу. Публічність влади здійснюється через реалізацію публічного інтересу [605, с. 26–27].

Український народ є єдиним і неподільним, а від так є єдиним суверенним джерелом влади. Слід одразу акцентувати увагу на

тому факті, що рішення приймаються більшістю при цьому мають бути враховані і гарантовані права меншості.

Влада в Україні належить народу, при цьому верховенство означає найвищу юридичну силу рішень безпосередньо прийнятих українським народом через форми прямої демократії. Повнота реалізується в усьому об'ємі влади, це означає, що всі доступні та належні владі засоби повинні бути реалізовані через суверена, тобто український народ.

Принцип невідчужуваності означає те, що ніхто не може привласнити той об'єм влади, який належить українському народу. В юридичній площині цей принцип реалізується через забезпечення узурпації влади.

Сучасний етап розвитку міжнародного співробітництва, організації державної та самоврядної влади, поставив ряд проблем і суперечностей щодо реалізації принципу “народного суверенітету”. Основні суперечності пов'язані: реалізацією права націй (народів) на самовизначення; юридичними ефектами світової глобалізації; створення наднаціональних квазідержавних об'єднань (наприклад, Європейського Союзу); практикою сучасного міжнародного права, зокрема, кримінального, діяльність міжнародних організацій; практикою конституційного закріплення пріоритету норм міжнародного права над національним. Названі проблеми та виклики сприяють перегляду змісту і форм реалізації засад народного суверенітету й організації й функціонування державної влади.

Вчений Л. Шипілов звертає увагу на цікавий момент, про те, що саме поняття “народовладдя” часто ототожнюють із поняттям “демократія”. Природа такого підходу коріниться у використанні номінального методу до визначення понять. Автоматичний переклад давньогрецького терміна робить з “демократії” “народовладдя”, і, відповідно, навпаки. Також, причиною відсутності повномасштабного аналізу явища народовладдя є те, що воно здається звичним, апріорним принципом демократії, а відтак знаходиться в “тіні” останньої [709, с. 7–8]. При цьому автор розглядає народовладдя як принцип демократії – як належність і здійснення влади народом у власних інтересах у правовій, демократичній формі на засадах гарантування та втілення прав і свобод людини [709, с. 26] та як сутність демократичної держави – як сутність держави, що полягає у належності й здійсненні влади народом у власних інтересах у правовій, демократичній формі на засадах гарантування та втілення прав і свобод людини [709, с. 39].

Автор змістовно розуміє народовладдя як здійснення влади народом у власних інтересах у правовій демократичній формі на засадах гарантування та втілення прав людини – ця ж сутність, на його думку, лежить в основі принципу демократії та сутності демократичної держави [709, с. 39]. На нашу думку, народовладдя є формою організації здійснення управління суспільними процесами в державі, шляхом пошуку спільного та оптимального для всіх громадян способу регулювання суспільних відносин.

Для формування державної влади важливим питанням є забезпечення такої її властивості як легітимація, відсутність якої призводить до її невизнання та, як наслідок, несприйняття суспільством будь-яких рішень, що приймаються. Таким чином наявність довіри та підтримки з боку суспільства є засадничим фактором, який стверджує державну владу як дієвий і стабільний механізм як у внутрішніх відносинах країни, так і зовні [333, с. 25].

Перш за все, необхідно визначити зміст дефініції “легітимність”. Так, правник Ковальчук В.Б. вважає, що легітимність як одна з фундаментальних властивостей державної влади, що знаходить вираження під час взаємодії між державою та суспільством, за сутністю є складним соціальним феноменом, що проявляється як у сфері правовій, так і політичній [225, с. 154]. В свою чергу, дослідник В. Корельський під легітимністю розуміє прийняття влади населенням країни, визнання її права керувати соціальними процесами, готовність їй підкорюватися [642, с. 136]. На думку, вченого В. Сіренко, легітимність – це справедливість, правильність, законність, доцільність державної влади як в очах окремих громадян, так і соціальних груп, класів, народу [593, с. 13].

Дослідник В. Ковальчук під поняттям легітимність пропонує розуміти одну з фундаментальних властивостей державної влади в демократичній правовій державі, яка проявляється у визнанні більшості громадян порядку конституювання та функціонування чинної влади законним, справедливим та доцільним, що має результатом готовність громадян діяти відповідно до встановлених державою норм і приписів [225, с. 176].

Є підстави стверджувати, що легітимність влади є досить складним і важливим соціально-правовим чинником, який має дві складові: по-перше, сприйняття апаратом держави свого права на владу, за умов реальної можливості й спроможності здійснювати цю владу; по-друге, визнання дієвості влади, і відповідно ставлення до неї жителями держави.

Слід акцентувати увагу, що зміст категорії легітимності, на початковому етапі свого становлення стосувався лише правовий аспект цього терміну, коли стало необхідним реагувати на насильницьку зміну влади та позазаконні способи зміни державних кордонів. З часом сутність легітимності набуває поряд із утвердженням правового також і моральний характер, що дозволяє розглядати про цю категорію як морально-правову. Саме такий підхід до змісту поняття легітимність дозволяє в широкому аспекті розглядати відношення народу до державної влади, визнання цієї влади й узгодженням інтересів із нею.

Категорія легітимність має розглядатись як визнання правомірності державної влади як суспільством так і міжнародним співтовариством. Вимога легітимності спрямована на утвердження переваг загальноновизнаного законного порядку над отриманням влади силою, завоюванням, свавіллям, порушенням загальноновизнаних норм. Вважаємо, що у правовій демократичній державі невід'ємною складовою легітимності державної влади має бути її легальність як формально-юридична, нормативна складова цього явища.

Відстоюємо позицію, що засада легітимності державної влади сприяє недопустимості насильницької зміни влади і насильницької перебудови державних кордонів. Саме забезпечення легітимності державної влади створює перевагу загальноновизнаного демократичного порядку над захопленням влади силою, завоюванням, свавіллям, порушенням загальноновизнаних міжнародних норм.

При розкритті питання засад формування державної влади є доцільним також навести думку Г. Гриценка, який визначив поняття легітимації державної влади як процес, за допомогою якого державна влада набуває властивість легітимності, тобто стан, що виражає правильність, виправданість, доцільність, законність та інші сторони відповідності конкретної державної влади установкам, очікуванням особистості, колективів і суспільства в цілому як всередині країни, так і за її межами. При цьому легітимація є двостороннім процесом і відображає не тільки визнання влади, а й усвідомлення носієм влади свого права на владу і найголовніше – здатність здійснювати цю владу [149, с. 55-57].

При цьому Л. Шипілов торкається питання легітимізації влади, зокрема, посилаючись на Ю. Хабермаса, і зазначає, що надання народній волі загальнообов'язковості потребує трансформації влади як панування у такий стан, коли сам народ дає собі закони. Місце історичного пакту, договору про панування посідає тут суспільний

договір як абстрактна модель способу конституювання влади, яка легітимізує себе лише у здійсненні демократичного законодавства, що виходить від самого народу [709, с. 89].

На думку В. Ковальчука, легітимація влади в умовах демократії реалізується через безпосередню участь народу в здійсненні влади. Легітимація державної влади – складний соціальний процес, результатом якого є визнання влади легітимною [225, с. 234].

Стоїмо на позиції, що легітимація державної влади є перманентним процесом, який має ряд стадій: 1) громадсько-політичне визнання потреби державної влади; 2) формування органів і посадових осіб державної влади; 3) юридичне закріплення статусу державної влади; 4) гарантії державної влади та права на застосування сили; 5) інформаційний, ідеологічний та ціннісний вплив державної влади на підвладних суб'єктів і підтримання її визнання.

При формуванні органів державної влади важливо досягти саме її легітимації, і не на словах представників влади, не по текстах нормативно-правових актів, а по практичних результатах діяльності, по ефективності вирішення нею ключових питань життєдіяльності суспільства, громади й особистості.

Здійснивши вивчення наукових позицій, представляється за можливе виділити особливості засад легітимації державної влади у конституційно-правовому значенні. Так, легітимація при формуванні органів державної влади має комплексний, перманентний, двосторонній, юридично закріплений характер між владою та народом. Як результат, легітимність процедури формування має бути підтверджена інститутами громадянського суспільства, державою та міжнародними інституціями та забезпечує правосуб'єктність органів і посадових осіб державної влади. При порушенні конституційних засад формування має бути передбачена реальна юридично закріплена відповідальність, включаючи і конституційно-правову.

Закріплення народом нормативно-правових приписів досягається через безпосередню (референдум) або представницьку (парламент, президент) форми здійснення народовладдя. Але спільним для них є те, що встановлюється правове поле здійснення владної функції, і в дусі статті 6 Конституції України вказана функція здійснюється у межах і відповідно до правового поля держави. Подібне бачення наявне у міжнародному публічному праві: в Документі Копенгазької наради Конференції з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року, в Паризькій хартії для нової

Європи від 21 листопада 1990 року та Документі Московської наради Конференції з людського виміру НБСЕ від 3 жовтня 1991 року, де наголошується на демократичній процедурі формування представницьких органів і на обов'язку державної влади дотримуватися законів та дії у відповідності до них. Таким чином, автор вирізняє дві сторони легальності влади: наявність створеного народом (безпосередньо чи за допомогою представницьких інституцій) правового поля для здійснення владної функції; здійснення владної функції повноважними органами у межах і відповідно до встановленого народом правового поля [709, с. 89-90].

Систематизований характер європейських стандартів демократичних виборів отримали з прийняттям Венеціанською комісією у 2002 році Кодексу належної практики у виборчих справах [184], який був визнаний “еталонним документом” (reference document) Ради Європи та держав-членів, який покликаний закріпити єдину систему критеріїв для оцінки виборів у різних країнах при проведенні міжнародного спостереження. У цьому важливому для доктрини виборчого права акті, який увібрав у себе і відобразив у своїх положеннях суть як універсальних, так і європейських виборчих стандартів, закріплено основні виборчі стандарти-принципи, надано загальноприйняте для держав – членів Ради Європи розуміння їхнього змісту, а також наведено низку положень, які містять виклад рекомендаційних стандартів, що входять до складу зазначених основних стандартів-принципів і спрямовані на їхню належну реалізацію. Кодекс належної практики має спеціальну структуру, яка відповідає його завданню: він складається з двох частин – “Керівних принципів щодо виборів”, які є лаконічним викладом основних вимог з мінімальною деталізацією їхнього змісту, а також зазначенням необхідних матеріальних і процесуальних гарантій їхнього дотримання, та “Пояснювальної доповіді”, яка є поширеним коментарем керівних принципів із відповідними ілюстраціями у сенсі “належної практики” [222, с. 113-114].

Погоджуємось із Ю. Ключковським щодо запропонованого переліку основних міжнародних виборчих стандартів-принципів, який був запропонований на підставі міжнародно-правових актів:

1. Принцип справжніх виборів.
2. Принцип періодичних виборів.
3. Принцип загального виборчого права.
4. Принцип рівного виборчого права.
5. Принцип прямих виборів.
6. Принцип вільних

виборів. 7. Принцип чесних виборів. 8. Принцип таємного голосування. 9. Принцип особистого голосування. 10. Принцип стабільності виборчого законодавства. Усі перелічені стандарти-принципи відіграють визначальну роль для забезпечення проведення дійсно демократичних виборів [222, с. 115].

Міжнародні виборчі стандарти виступають як галузеві принципи об'єктивного виборчого права і містять як виклад обов'язкового змісту відповідних основоположних вимог, так і рекомендації щодо їх реалізації. Міжнародно визнані та закріплені стандарти повинні складати систему мінімальних вимог як до національного виборчого законодавства, так і до правозастосовної практики проведення виборів, без дотримання яких необґрунтовано говорити про проведення демократичних виборів. Доречно нагадати зміст рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року [567]. Головне його значення полягало не скільки у призначенні “третього туру” виборів Президента України, як це можна зустріти в літературі та виступах, а обґрунтоване і доведене твердження, що системні порушення основних засад виборчого права не дають можливості кваліфікувати “голосування” 21 листопада 2004 року як складову виборів, а отже, другий тур виборів не мав місця (не відбувся); у зв'язку з цим його слід провести з дотриманням основних принципів демократичних виборів. Є доцільним використовувати зміст цього рішення у судовій та правозастосовній практиці. Це рішення обґрунтовано проілюструвало значення основних засад як мінімальних стандартів виборів, і при виборчих процесах в 2019 році не може ігноруватись або спотворюватись.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1 Конституції України) [306]. Функціонування всього механізму держави має здійснюватися за умови забезпечення верховенства права, тому обрана форма державного правління відіграє суттєве значення, і те, що в Україні парламент періодично її змінює очевидним не є на користь. Не менш суттєвим є те, яким саме чином формуються органи державної влади в Україні, оскільки, формування органів державної влади є одним із ключових аспектів легітимізації народовладдя в Україні.

У своїй дисертації О. Ковальчук ще у 2003 році висловила думку про те, що від того наскільки якісно організований виборчий процес в державі залежать: результати виборів, а отже, і належна реалізація виборчих прав громадян України; швидке та ефективне формування якісного і кількісного складу органів державної влади

та органів місцевого самоврядування, що в майбутньому дасть змогу зберігати народні кошти на справи більш корисні для України, ніж проведення нескінченних виборчих марафонів. Автор зазначає, що після прийняття в 1996 р. Конституції України Верховна Рада України прийняла низку нових виборчих законів, а саме: Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 24 вересня 1997 року, який вже втратив чинність; Закон України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 14 січня 1998 року; Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим” від 12 лютого 1998 року; Закон України “Про вибори Президента України” від 5 березня 1999 року; Закон України “Про Центральну виборчу комісію” від 17 грудня 1997 року. 18 жовтня 2001 року прийняли новий Закон України “Про вибори народних депутатів України” та станом на 2001 рік вже розробили нові редакції інших вищенаведених виборчих законів [228, с. 2].

Ми погоджуємось із автором, що це свідчить про нестабільність виборчого законодавства України.

Трансформації виборчого законодавства не були припинені. Звернемо увагу на проект Виборчого кодексу України (реєстр. № 3112-1 від 2 жовтня 2015 р.), схвалений у першому читанні 7 листопада 2017 р., у якому передбачено нову виборчу систему на парламентських і місцевих виборах. Вибори народних депутатів пропонують проводити на засадах пропорційної системи за виборчими списками кандидатів у депутати політичних партій, у розподілі мандатів депутатів братимуть участь виборчі списки кандидатів, які за підсумками голосування на виборах депутатів набрали не менше чотирьох відсотків дійсних голосів виборців у загальнодержавному виборчому окрузі. Пропонують застосувати виборчу систему, яка дає змогу “персоніфікувати голосування” (“відкриті” списки кандидатів), що передбачає запровадження регіональних виборчих округів, і водночас зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації, що, на думку Може нести загрозу подальшого поглиблення міжрегіональних конфліктів і дестабілізації ситуації в державі [180, с. 42].

Слід визнати, що соціально-політичні протести по всьому світу підтверджують тезу, що довіра до органів влади стрімко падає, суспільство розчаровується майже одразу після формування нової влади. Демократичні режими провідних держав світу, що здавалися

ще десять років тому непохитними, страждають від зростання популізму і ксенофобських настроїв. Досить складно досягнути всі виклики і проблеми, з яким стикаються держави і важко спрогнозувати тенденції розвитку суспільства і політичних рухів. При цьому зміна сприйняття принципу національного і народного суверенітету, поширення конституційного популізму, ускладнення легітимності державної влади через її залежність від наддержавних установ та світових фінансових інституцій призводять до зміни сприйняття цінностей та тотальну залежність у виборі вектору розвитку суспільства та держави.

Виборче право в закордонній правничій доктрині отримало ще одну назву – “право демократії” (англ. – law of democracy) [12, 19, 20, 28,], адже воно регулює засадничий механізм демократичного режиму – вибори. Слід наголосити, що виборче право не обмежується виключно процедурою виборів. У цьому аспекті доцільно навести думку С. Ісачарофа [19,20], П. Карлана і Р. Пільса, “Ще до того, як перший виборець проголосує або перший бюлетень буде порахований, можливості демократичної політики вже обмежені і направлені у визначене русло. Виборчий процес розпочинається набагато раніше формальної стадії виборів, адже вибори не відбуваються у правовому чи інституційному вакуумі. Виборчий процес відбувається в рамках заздалегідь встановлених – і часто детально регламентованих – інституційних механізмів, що впливають на діапазон можливих результатів, яких можуть досягти формальні вибори і подальший політичний процес. Так виникає парадокс, що лежить в основі демократичної політики: ця політика є частково змаганням за структуру державних установ, але в той же час ці саме установи визначають правила, за яких відбувається таке змагання” [20, с. 1].

Представницька демократія – важливий і складний процес взаємодії чи взаємовпливу виборчого процесу і державних органів. З точки зору “чистого” демократичного процесу, виборчий процес має бути автономним і незалежним від державних установ, адже з теоретичної точки зору він є тією ареною, на якій мають відбуватися дискусії, обмін думками й ідеями, колективні обговорення і формування політичних преференцій виборців без будь-якого втручання чи обмеження з боку держави. А той рівень свободи, якою користуються громадяни для критики поточного розподілу політичної влади і державних інституцій, є власне одним з основних показників демократичності політичної системи.

При опрацюванні питань принципів виборчого права є доцільним наголосити на відсутності у науковців єдиного підходу до розуміння названого правового явища, і відповідно, єдиного термінологічного підходу до його розкриття. Так, Ю. Тодика зазначав про “принципи, за якими проводяться вибори” [307, с. 349–350]. Ю. Барабаш вживає термін “основні демократичні принципи реалізації виборчого права” [308, с. 513]. О. Фрицький під принципами виборчого права розуміє основоположні, керівні ідеї (засади), які лежать в основі регламентації цього інституту [675, с. 209]. В літературі зустрічаються і інші інтерпретації принципів виборчого права, зокрема: “принципи реалізації права на участь у виборах та референдумах громадян” “принципи діяльності, принципи здійснення виборчих процедур”, “демократичні принципи виборів”, “демократичні принципи виборчого процесу”, “принципи демократичного виборчого процесу”, “виборчі принципи” [222, с. 34]. Таке ототожнення може вводити в оману через багатогранність змісту терміна “вибори”; залежно від контексту вибори можна розглядати як суспільно-політичне явище, як певний політичний процес, а також як виборчий процес у правовому розумінні цього терміну. Якщо вже розглядати принципи проведення виборів як суспільно-політичного явища, то більш послідовною виглядає позиція В. Яворського. Відповідно до неї, “засади виборів” визначаються принципами виборчого права [729, с. 41], тобто розглядаються як різні категорії.

Нами вже з’ясовано, що “засада” є терміном, що позначає поняття більш широке, яке охоплює принципи (вихідні, головні положення), основи світогляду, правила поведінки. “Основою” є певна сукупність принципів, які згруповані в контексті розглядуваного об’єкту. Принцип є вужчим, чітко визначеним положенням (ідеєю), що лежить в основі того чи іншого правового явища, діяльності тих чи інших суб’єктів правовідносин.

Отже, принципи виборчого права як конституційно-правового інституту лежать в основі засад формування органів державної влади в Україні.

Повертаючись до Конституції України, відповідно до ст. 38 громадяни України, в рамках реалізації свого права на участь в управлінні державними справами, в тому числі можуть вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця ж стаття гарантує те, громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Формування органів державної влади здійснюється двома способами шляхом виборів, шляхом призначення. Якщо починати з вищих органів державної влади то, глава держави та єдиний законодавчий вищий представницький орган – парламент, як відомо, формуються шляхом обрання громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Вищий орган виконавчої влади – український уряд формує Верховна Рада України та Президент України.

Форми безпосередньої демократії та форми прямого народовладдя часто вживаються як синоніми, але збігаються вони дійсно в двох основних конституційних формах, а саме виборах і референдумі.

Під народовладдям, як ми вже з'ясували раніше, різні вчені розглядають різні поняття. Народовладдя, зокрема, визначають, як право народу змінювати та встановлювати конституційний лад [124, с. 17].

Є погляд про те, що представницькою формою здійснення народовладдя є здійснення влади народом через спеціально уповноважені ним на те органи держави [709, с. 135].

Правник Ю. Мірошниченко вважає, що з відсутністю належно обґрунтованої концепції народовладдя, вибудованої відповідно до теоретико-методологічних вимог іншого фундаментального принципу конституційного права – принципу народного суверенітету. Більше того, нечітко виписаний у Конституції України принцип народовладдя має своїм логічним наслідком практично повне його нівелювання на рівні окремих законів [416, с. 6].

Нас цікавить, в першу чергу, така форма безпосередньої демократії як вибори.

Конституційно-правовий інститут виборчого права є сукупністю правових норм та інститутів нижчого порядку, які регулюють усю сукупність правовідносин, пов'язаних із призначенням, підготовкою, проведенням виборів і встановленням їхніх результатів; називати цю впорядковану сукупність нормативного матеріалу “виборчою системою” замість “виборчого права” – означає порушувати загальноприйнятю термінологію, вироблену тривалою традицією, стосовно всіх галузей та інститутів права. Дійсно, важко було б пояснити, чому у послідовності однорідних понять, наприклад, цивільного права, трудового права, фінансового права, мала б з'явитися “виборча система” замість виборчого права [404, с. 20].

А. Лійпгарт визначає три основні складові поняття виборчої системи: виборча формула (яку звичайно розуміють як виборчу

систему у вузькому сенсі), магнітуда виборчого округу (у сенсі кількості мандатів, які розподіляються в окрузі) та виборчий бар'єр (мінімальна підтримка виборців, необхідна для участі у розподілі мандатів) [24, с. 10–11].

Як бачимо, достатньо глибокий погляд на сутність поняття виборчої системи, автор враховує всі аспекти, що впливають на кінцевий результат – формування представницьких органів державної влади.

Венеціанська Комісія, узагальнивши досвід європейських країн, визначила основні засади загальноєвропейського досвіду в галузі виборів: загальне виборче право; рівність виборчого права, що включає рівність голосів, виборчих повноважень, можливостей, національних меншин, паритет статей; вільне голосування; таємне голосування; пряме голосування; періодичність виборів;

У пояснювальній доповіді зазначено, що вибори, які відповідають спільним для європейської спадщини засадам, на які оперте справді демократичне суспільство, мають провадитися з дотриманням таких основних норм: виборче право має бути загальним, рівним, вільним і прямим при таємному голосуванні. Крім того, вибори мають провадитися регулярно. Всі ці принципи в сукупності становлять європейську виборчу спадщину [184, с. 12].

Деякі науковці доповнюють загальновизнані принципи виборчого права іншими. Так, Ю. Тодика та О. Бандурка зазначали: “У якості основних принципів є загальне, рівне, пряме виборче право при таємному голосуванні, принципи гласності, законності, територіальності” [650, с. 86]. Інші правники доповнюють ці принципи такими твердженнями як принцип періодичності виборів і вимога обов'язковості виборів [231, с. 6], принцип пропорційного представництва [7, с. 85]. Погоджуємось із позицією вчених-правників, що принципи виборчого права у своїй сукупності взаємозалежні, змістовно доповнюють і збагачують один одного і в окремих випадках конкурують між собою.

Важливо здійснити класифікацію принципів виборчого права. Заслуговує на увагу запропонований А. Руппелем поділ принципів виборчого права на основні (загальність виборчого права, рівне виборче право, прямі або багатоступеневі вибори) та додаткові (абсолютна чи відносна більшість виборців, відповідальність депутатів перед виборцями аж до права їхнього дострокового відкликання, забезпечення пропорційного представництва в органах влади політичних партій, проведення виборів виборчими комісіями,

принцип рівних можливостей кандидатів у ході виборчої кампанії) [579, с. 7–8]. Слід зробити застереження, що сам критерій такого поділу має достатньо умовний характер.

До 1 січня 2020, виборче законодавство України було не кодифікованим, тому засади вибрів були визначені у трьох базових законах таким чином:

1. Народних депутатів України.

Народних депутатів України обирають громадяни України на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Кількісний склад Верховної Ради України становить 450 депутатів. Вибори депутатів здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою: 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах [516].

2. Президента України.

Президента України обирається громадяни України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Президента України визначається Конституцією України [474].

3. Місцевих виборів.

Місцеві вибори є вільними та відбуваються на основі гарантованого Конституцією України та цим Законом загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, територія утвореної відповідно до Закону України “Про добровільне об'єднання територіальних громад” об'єднаної сільської, селищної територіальної громади.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району,

району в місті, територією міста відповідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією утвореної відповідно до Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” об’єднаної міської територіальної громади [516].

Вибори міського (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) голови проводять за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією міста відповідно до існуючого адміністративно-територіального устрою або територією об’єднаної міської громади [516].

Вибори сільського, селищного, міського (міст, кількість виборців у яких є меншою, ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входить територія відповідного села (кількох сіл, жителі яких добровільно об’єдналися у сільську громаду), селища, територія об’єднаної сільської, селищної громади, територія міста [516].

Додаткові вибори депутатів сільських, селищних рад проводять за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія територіальної громади, що приєдналася до об’єднаної територіальної громади в порядку, визначеному Законом України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”.

Вибори старости проводять за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входить територія одного або декількох населених пунктів (сіл, селищ), визначених сільською, селищною, міською радою об’єднаної територіальної громади з метою забезпечення представництва інтересів жителів такого населеного пункту (населених пунктів) старостою [516].

Інформація про кількість виборців, виборча адреса яких віднесена до території кожного міста, а також про виборчу систему, за якою проводять вибори міського голови, оприлюднює Центральна виборча комісія на її офіційному веб-сайті, а також у загальнодержавних та/або відповідних місцевих засобах масової інформації не пізніше, як за 5 днів до дня початку виборчого процесу відповідних чергових, позачергових місцевих виборів станом на 1 число поточного місяця [475].

Розробники Виборчого кодексу України, який прийняли 19 грудня 2019 року у Пояснювальній записці зазначили, зокрема,

наступне, що пропонують застосувати виборчу систему, яка дозволяє персоніфікувати голосування (“відкриті” списки кандидатів), що вимагає запровадження регіональних виборчих округів, і водночас зберегти стимули до підтримки загальноукраїнського характеру політичних партій, недопущення їх регіоналізації, що може нести загрозу подальшого поглиблення міжрегіональних конфліктів і дестабілізації ситуації у державі. Аналогічну виборчу систему пропонують застосовувати також на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних рад, а також міських рад тих міст, у яких кількість виборців перевищує 90 тис. осіб; до таких міст належать усі обласні центри, а також декілька інших міст обласного значення. На виборах міських голів таких міст пропонують застосувати виборчу систему абсолютної більшості, що має на меті підвищити рівень суспільної довіри та політичний авторитет міських голів відповідних міст [468].

Відповідно до ст. 1 Виборчого кодексу України, вибори в Україні є основною формою народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади українським народом. Вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування [112].

Українське законодавство містить більш широке коло засад формування представницьких органів державної влади, ніж вимагає європейський стандарт, відносячи до засад і сам порядок визначення результатів голосування як принципове положення, публічність та відкритість самого виборчого процесу тощо.

Не можемо погодитись із позицією правника О. Щербанюк, яка зауважила, що “на рівні Конституції України визначати тип виборчої системи, статус парламентської більшості та меншості немає сенсу, оскільки це переобтяжить текст Основного Закону, перетворить його в інструкцію і призведе до надмірної політизації політичної системи суспільства” [714, с. 74].

Вважаємо, що на рівні Основного Закону України має бути закріплено векторальні ключові засади виборчої системи, чітко визначено час проведення виборів, особливості призначення та проведення дострокових виборів, а також статус державних та самоврядних інституцій.

За твердженням дослідника В. Костицького, заміна обрання Президента України народом на всеукраїнських виборах на його обрання Верховною Радою України порушує принцип

конституційної стабільності, сформульований у Конституції України механізм формування та функціонування влади, конституційні засади статті 5 щодо суверенітету народу [324].

Сучасна Україна не в повній мірі реалізувала ліберальні принципи, закріплені в Основному Законі, при цьому тенденції державно-правового розвитку переконують: щоб уникнути реставрації авторитаризму в нашій країні, їх слід в повній мірі сприймати і реалізовувати.

Саме держава через правове регулювання та організаційно-матеріальне забезпечення створює передумови для виявлення волі українського народу. Слід визнати, що без чіткої підтримки держави, дієвого законодавства, можливості контролю за владою з боку інститутів громадянського суспільства не будуть реалізовані форми здійснення народовладдя.

Політичні процеси, що відбуваються в Україні, демонструють ряд складних проблем, безпосередньо пов'язаних із реалізацією народовладдя, з можливостями впливу держави на демократичний розвиток. Погоджуємось із думкою С. Серьогіна, “порядок формування законодавчого органу є важливою складовою форми правління, бо є елементом конституційного дизайну, конституційної інженерії. За його допомогою формується конфігурація влади, забезпечується комплектування представницьких органів тими особами, які виражають політичну волю й переконання відповідних груп населення. Порядок формування парламенту значною мірою зумовлює ступінь дієвості, спроможності бути самостійним актором у політичних відносинах” [586, с. 425].

Щодо формування не представницьких органів державної влади, першочергового розглянемо конституційні засади формування уряду.

Відповідно до ст. 114 Конституції України, до складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр, віцепрем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів

України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України [306].

Ст. 3 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року [508] визначає принципи діяльності Кабінету Міністрів України, серед яких принцип верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості й прозорості.

П. 5 ст. 9 цього ж Закону містить перелік відомостей, що подаються із пропозицією про призначення особи членом уряду, а саме:

– відомості про громадянство; про освіту; про трудову діяльність і автобіографію;

– декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України “Про засади запобігання і протидії корупції”;

– відомості про перебування у складі керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку; про судимість кандидата;

– заява про відсутність заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Дані положення свідчать про застосування принципу професіоналізму, у діяльності Кабінету Міністрів України [508].

Засадами формування Кабінету Міністрів України є система основоположних принципів і процесуальних норм, що спрямовують і визначають порядок призначення членів уряду та його апарату.

До них пропонуємо відносити:

1. Формування уряду спільно парламентом та главою держави.
2. Призначення членів уряду та працівників апарату в передбаченому законом порядку, із дотриманням процедур.
3. Застосування кваліфікаційних вимог до кожної посади.
4. Ієрархічність у процесі призначення.
5. Політичність.

В свою чергу, ст. 3 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” від 17 березня 2011 року визначає правові засади діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, серед яких такі:

1. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади у своїй діяльності керуються Конституцією України, цим та іншими

законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України.

2. Організація, повноваження і порядок діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України.

3. Положення про міністерства, інші центральні органи виконавчої влади затверджує Кабінет Міністрів України [542].

Такий підхід законодавця свідчить про те, що питанню засад формування системи центральних органів державної влади уваги приділено не багато. Вищезазначені засади діяльності, є справедливими і щодо формування, оскільки воно здійснюється у порядку та у спосіб визначений у законодавстві. При цьому мають місце кваліфікаційні вимоги та особливості просування службою, що визначено у Законі України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року [493]. Сфера дії якого поширюється на державних службовців: Секретаріату Кабінету Міністрів України; міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; місцевих державних адміністрацій; органів прокуратури; органів військового управління; органів дипломатичної служби; державних органів, особливості проходження державної служби, в яких визначені статтею 91 цього Закону; інших державних органів. При цьому, дія цього Закону не поширюється на: Президента України; Главу Адміністрації Президента України та його заступників, Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим та його заступників; членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів; Голову та членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голову та членів Антимонопольного комітету України, Голову та членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Голову та членів Рахункової палати, Голову та членів Центральної виборчої комісії, голів та членів інших державних колегіальних органів; Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників; Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України та його заступників, Голову Фонду державного майна України та його заступників; народних депутатів України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представників; службовців Національного банку України; голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників; депутатів Верховної Ради Автономної

Республіки Крим, Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим та його заступників, міністрів Автономної Республіки Крим; депутатів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування; суддів Конституційного Суду України; постійного представника Кабінету Міністрів України у Конституційному Суді України; суддів; прокурорів; працівників державних органів, які виконують функції з обслуговування; працівників державних підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності, а також навчальних закладів, заснованих державними органами; військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до закону; осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів та працівників інших органів, яким присвоюються спеціальні звання, якщо інше не передбачено законом; працівників патронатних служб [493].

Цей Закон, прийнятий 2015 року, містить у ст. 4 принципи здійснення державної служби, що безумовно ми відносимо до засад формування органів державної влади. А саме:

- верховенства права – забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст і спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави;

- законності – обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

- професіоналізму – компетентне, об'єктивне та неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону;

- патріотизму – відданість і вірне служіння українському народові;

- добросовісності – спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів і відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень;

- ефективності – раціональне та результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики;

- забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг

певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження;

- політичної неупередженості – недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов’язків;

- прозорості – відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України;

- стабільності – призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів [493].

Лейтмотивом сучасних реформ стало запровадження у правовому регулюванні такого принципу-характеристики як доброчесність.

Великий тлумачний словник сучасної української мови під поняттям “доброчесність” визначає властивість за значенням “доброчесний”, “висока моральна чистота”, “чесність” [105–107]. Доброчесний – який живе чесно, дотримується всіх правил моралі.

Правилами етичної поведінки державних службовців, які втратили чинність, що не дозволяє посилатися на них на практиці, але дозволяє розглядати їх в наукових цілях [504], визначено основні ознаки доброчесності, це:

- спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами;

- неприпустимість використання державного майна в особистих цілях;

- недопущення наявності конфлікту між публічними й особистими інтересами;

- нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв’язку з виконанням державним службовцем своїх обов’язків, у тому числі після припинення державної служби, крім випадків, установлених законом;

- недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних і юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій [504].

Цей погляд, як бачимо, межує із сучасними антикорупційними вимогами, що можна зробити висновок, і слугують, в тому числі, для гарантування дотримання принципу добросесності.

Отже, засади формування органів державної влади – це головні вихідні положення, основи світогляду, правила поведінки, що визначають порядок формування органів державної влади.

3.4. Конституційно-правові засади гарантування державної влади в Україні

В наукових джерелах останнім часом все більше уваги приділяють питанням організації державної влади, характеристиці її системи, однак проблема гарантій залишається майже не дослідженою.

Наразі не існує комплексного обґрунтованого підходу до визначення поняття, ознак, функцій, критеріїв класифікації та видів гарантій державної влади. Сучасні виклики, які постають перед Україною обумовлюють необхідність наукового пошуку у сфері гарантування з метою забезпечення організованої і ефективної роботи органів державної влади, яка буде враховувати сучасні реалії та реалізовувати стратегічні завдання розвитку і процвітання нашої держави. Такий пошук об'єктивно має бути зорієнтованим на вивчення досягнень зарубіжної і вітчизняної теорії та практики [22, с. 70].

Ефективні гарантії державної влади забезпечують вдосконалення діяльності держави як у цілому, так і окремих органів державної влади, що покликані забезпечувати стабільність і розвиток її базових принципів та інститутів [152, с. 21]. При цьому йдеться, як слушно зауважив Ю. Шимін, не лише про ефективний розвиток механізмів взаємодії держави та суспільства, але й про реформування (організаційне і функціональне) самих органів державної влади з тією метою, щоб держава відповідала принципам, які закладено конституцією і які визначають її державний лад [708, с. 95]

В сучасній юриспруденції категорія “гарантія” має досить широку семантичну форму, до якої включають найрізноманітніше змістовне навантаження. Її розглядають і як гарантії законності, як гарантії конституційного ладу, як гарантії народовладдя, як гарантії суспільного порядку, як гарантії прав і свобод людини та громадянина, як гарантії місцевої публічної влади, як гарантії

державної влади тощо. Представляється можливим зазначити, що гарантія являє собою ідеальну бажану модель, відповідно до якої повинен визначатись юридичний та фактичний статус конкретного суб'єкта та держави в цілому [22, с. 70].

Беручи до уваги предмет дослідження, саме реалізація державної влади, відповідно до визнаних світових цінностей та положень Конституції України, має бути спрямована, в першу чергу, на забезпечення та захист благ і потреб людини, створення умов для комфортного і безпечного існування та розвитку особи, утвердження верховенства права, а також сприяння розвитку всієї держави в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Для досягнення окреслених завдань необхідним є розроблення, юридичне закріплення та ефективна реалізація гарантій функціонування державної влади в Україні [22, с. 70].

Доцільно навести думку правника Наливайко Л., що поняття “гарантія” досить широко застосовують у різних сферах людської діяльності, у політиці, філософії, дипломатії, а також у побутовому, непрофесійному слововживанні [426, с. 153–159].

Багатогранність категорії “гарантія” беззаперечно позначається на підходах його трактування в юридичній науці. Юридична наука безумовно потребує висновків багатьох наук, тому необхідно, перш за все, визначити етимологію терміна “гарантія”. Етимологічно термін “гарантія” походить від французького слова “garantie” означає забезпечення, запорука [607], яке утворене від “garantir” – забезпечувати, охороняти. Укладачі “Нового тлумачного словника української мови” В. Яременко, О. Сліпушко визначають гарантію як безпеку, убезпеку, запоруку [435, с. 413].

Таким чином, гарантія – насамперед явище, що забезпечує досягнення визначеного результату. Мета гарантій державної влади – безперешкодне й ефективне вирішення питань міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення. Слід зауважити, що гарантії здійснення державної влади визначаються поведінкою і діяльністю відповідних державно-владних суб'єктів. А тому гарантії визначають спосіб реалізації, який полягає в суб'єктивному праві, можливості і порядку реалізації правових норм, які б забезпечували стабільність державного ладу як соціального інституту. Ось чому гарантії необхідні для безперешкодної та ефективної діяльності органів державної влади, тому що від них залежить кінцевий результат – успішний розвиток та стабільне функціонування Української держави [22, с. 71].

Заразі в Україні спостерігається недостатність наукового дослідження проблем, пов'язаних із розкриття різних аспектів гарантій здійснення державної влади. Виходячи з того, що питання гарантій державної влади є досить новим напрямом наукових досліджень вітчизняних науковців, окремі їхні аспекти, в тому чи іншому контексті опрацьовано в роботах, присвячених засадам конституційного ладу, статусу органів державної влади, місцевого самоврядування, зокрема, таких українських вчених, як: М. Александров [57], С. Алексєєв [59], Ю. Арзамасов [63], М. Баглай [69], Ю. Байдін [70], Ю. Барабаш [74], О. Батанов [75], В. Бєсчастний [80], М. Василевич [99], О. Васильченко [100], А. Заєць, І. Жаровська [188, 189], М. Козюбра, А. Колодій [240, 241], М. Корнієнко, В. Ковтун [229], В. Кравченко, В. Ладиченко [381], Р. Мінченко [415], Г. Мурашин [422], Л. Наливайко [424], О. Петришин, В. Погорілко, В. Ржевська [565], С. Русанова [580], М. Савчин [582-585], Л. Силенко [588, 589], В. Скомороха [596], В. Скрипнюк [598-600], П. Стецюк [621, 622], М. Стопченко [623], О. Сушинський [630], В. Тацій [634], Ю. Тодика [561, 652], М. Теплюк [647], М. Томенко [659], Г. Федоренко [668], Г. Федущак-Паславська [669], А. Француз [672], О. Фрицький [675], Ю. Фрицький [677], В. Шаповал [694], Ю. Шемшученко [706, 707], Т. Чехович [687], І. Щєбетун [713].

При цьому у працях зазначених авторів не сформульовані загальні теоретичні положення про зміст та класифікацію гарантій державної влади, їхні види та практичні проблеми реалізації. Окреслена проблема досліджена достатньо фрагментарно і потребує подальшого наукового вивчення. Наразі прийнято виділяти загальні та спеціальні (юридичні) гарантії [22, с. 71].

Гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення, дотримання, виконання, застосування та використання конституційних й інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, іншими посадовими особами. У юридичній науці виділяють два види гарантій: нормативно-правові та організаційно-правові. У свою чергу, нормативно-правові гарантії поділяються на матеріальні та процесуальні. Відповідно матеріальні норми, що встановлюють засади державної влади (наприклад, норми-принципи, які закріплені в Конституції України і визначають статус органів державної влади, принципи виборчого права тощо). Процесуальні норми, в свою чергу встановлюють юридичні обов'язки суб'єктів державної влади (наприклад,

регламентують порядок підготовки, організації та проведення виборів, прийняття законів України, проведення сесій Верховної Ради України, порядок реалізації рішень органів державної влади тощо). Важливим елементом нормативно-правових гарантій державної влади є норми права, що встановлюють юридичну відповідальність державної влади. Дія гарантій спрямована передусім на збереження конституційного ладу, верховенства права, конституції й закону, охорону прав і свобод людини і громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування [720, с. 556].

Дослідник Р. Колишко, досліджуючи гарантії реалізації функцій органів публічної влади різних рівнів у процесі децентралізації, вважає, що найважливішою серед таких гарантій є “система стримувань і противаг”. І вже в межах цієї системи гарантіями належного здійснення своїх функцій всіма рівнями публічної влади є правові, організаційні та фінансові. До правових гарантій здійснення власних функцій центральним рівнем публічної влади автор відносить нормативно-правові акти, які регулюють порядок створення, існування, обсяги компетенції всіх елементів вертикальної структури організації публічної влади; організаційні гарантії – оптимальний адміністративно-територіальний устрій, а також кадрове, матеріальне (фінансове) забезпечення відповідних органів вертикальної структури організації публічної влади; фінансовими гарантіями діяльності складових рівнів публічної влади є своєчасне наповнення консолідованого бюджету та ефективне його виконання. Автор також визначає правові гарантії належного здійснення своїх функцій органами місцевого рівня. Найважливішим елементом організаційних гарантій здійснення місцевим рівнем публічної влади його повноважень є наявність ефективного адміністративного контролю. Фінансовими гарантіями здійснення місцевим рівнем публічної влади своїх функцій є закріплення за ним, по-перше, достатньої фіскальної бази і, по-друге, відповідної власності, яка знаходиться у володінні територіальної громади [233, с. 8–9].

Упродовж цього варто також зазначити, що О. Батанов у своєму дослідженні, присвяченому муніципальній владі в Україні, розглядає і виділяє ознаки гарантій муніципальної влади та муніципальних прав особи: наявність конкретної мети (об’єктної визначеності); мають переважно державний характер...; мають певні визначені у законодавстві параметри (дія у часі, просторі та за

колом суб'єктів); мають матеріалізований характер (конкретне середовище реалізації та нормативну оформленість); наявність процесуальної визначеності (мають динамічний характер) – гарантії зумовлюються реальною діяльністю відповідних суб'єктів щодо вирішення питань місцевого значення; мають каузальний характер (певну причину, мотивацію, наявність попередніх підстав встановлення) [75, с. 134].

Беручи до уваги той факт, що місцеве самоврядування є складовою публічної влади і взаємодіє з державною, при цьому маючи підтримку від держави, можемо зробити висновок, що підхід запропонований О. Батановим можна застосувати і до виділення ознак гарантій державної влади в Україні [22, с. 72].

Наливайченко Л. виокремлює наступні ознаки гарантій державного ладу: 1) Нормативність. Гарантії державного ладу перш за все закріплені в Конституції та законодавстві України. Конституція (як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили) є не лише гарантією стабільності державного ладу, а й взагалі умовою його існування. 2) Системність. Саме використання поняття “система” означає взаємопов’язаність всіх складових елементів, які її утворюють. 3) Цілеспрямованість. 4) Процесуальність. Реалізація закладеної в гарантіях мети передбачає наявність процедурно-процесуальних дій, без яких неможливе досягнення позитивного результату. 5) Матеріальність. Обов’язковою передумовою можливої і належної поведінки осіб, які здійснюють владні повноваження, слугують правові акти, що визначають умови, за наявності яких певні особи набувають конкретного суб’єктивного права і несуть відповідний юридичний обов’язок. 6) Постійний характер дії гарантій та детермінованість повноважень суб’єктів – гарантів державного ладу. 7) Ефективність. Слід підкреслити, що ефективність правового явища традиційно визначається як співвідношення між фактичним результатом дії правових норм і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті. 8) Адекватність гарантій. Гарантованими можуть бути норми, які відповідають рівню розвитку суспільних відносин, узгоджуються із системою права [427, с. 164–169].

Ми виділяємо наступні ознаки державної влади в Україні: наявність конкретної мети, в першу чергу, реалізація положень Конституції України; мають державний характер, при цьому спираються на міжнародну підтримку; функціонують відповідно до визначених у законодавстві параметри (дія у часі, просторі та за

колом суб'єктів); діють у межах суверенної території та відповідно до законодавчого регулювання статусу; наявність процесуальної визначеності, мають динамічний характер, тобто гарантії зумовлюються реальною діяльністю відповідних міжнародних та державних суб'єктів щодо вирішення питань; мають каузальний характер (певну причину, мотивацію, наявність попередніх підстав встановлення). Ці ознаки не є виключними, розвиток суспільних відносин відбувається досить швидкими темпами і держава в особі її органів не завжди встигає вчасно закріпити на законодавчому рівні необхідні зміни щодо приведення у відповідність із суспільними вимогами і потребами [22, с. 73].

Гарантії державної влади покладені в основу утвердження демократії. На нашу думку, гарантії, які забезпечують реалізацію завдань та функцій держави на міжнародному, загальнодержавному та місцевому рівнях створюють певну систему, тобто кожний елемент сукупності гарантій взаємопов'язаний з іншими своєю метою, призначенням. А тому, відсутність чи невиконання певної гарантії системи державної влади спричиняє порушення державного управління і при цьому ні мети, ні комплексу гарантій державної влади не буде досягнуто [22, с. 73].

Таким чином, єдність і реальне впровадження виокремлених ознак гарантій державної влади в Україні є обов'язковою умовою безперешкодного та ефективного функціонування органів державної влади [22, с. 73].

В українській юридичній науці наразі не існує єдиної думки щодо класифікації гарантій державного ладу та виокремлення певних критеріїв такої класифікації. В основу класифікації гарантій державної влади можуть бути покладені різні класифікаційні критерії: форма закріплення гарантій; сфера дії гарантій; ступінь їхньої державної забезпеченості; характер правових норм, якими закріплено статус державної влади; взаємовідносини держави та громадянина й інші критерії. Певною мірою класифікація гарантій державної влади має умовний характер. Проте на наш погляд, уся система державних гарантій мусить бути вмонтована в конструкцію, яка: по-перше, унеможлиблювала б втручання іноземних та міжнародних інституцій у внутрішні справи держави; по-друге, сприяла б органам публічної влади запровадити такий правовий механізм, який дозволяв би самостійно, оперативно та кваліфіковано вирішувати всі питання в межах законодавчо закріпленої компетенції. При цьому досить гостро стоїть питання

відповідальності. Погоджуємось із позицією Калиновського Б., що відповідальність має бути диференційованою на кожному рівні державного управління та на рівні самоврядування, у кожній посадовій особі, яка забезпечує певну ділянку роботи [213, с. 230].

Традиційно, як у теорії держави і права, так і в конституційному праві [282, с. 516; 675, с. 188–189] залежно від змісту та виду суспільної діяльності прийнято виділяти загальні та спеціальні (юридичні) гарантії. Вчені О. Кушніренко, Т. Слінько, Р. Веніславський, В. Ковтун виокремлюють політичні, юридичні, організаційно-правові, ідеологічні, військові (силові), духовні та дипломатичні [286, с. 28; 229, с. 103].

У вітчизняній юридичній науці зараз не існує єдиної думки щодо класифікації гарантії державної влади та виділення її критеріїв. Адекватна систематизація гарантії державної влади сприятиме як демократичному розвитку нашої держави, особливо в процесі трансформації державного апарату, так і розвитку теоретико-методологічних засад цієї проблематики.

Питання про класифікацію видів гарантії багато в чому визначає вирішення завдань їхнього подальшого вивчення, аналізу механізму їхньої дії, також це важливо для успішного розгляду шляхів їх подальшого розвитку і вдосконалення. Наукова класифікація гарантії має велике значення для з'ясування специфіки як закріплення так і процесу гарантованого функціонування державної влади [340, с. 81].

Відповідно, виділення критеріїв класифікації та відносно самостійних видів гарантії державної влади базується на опрацюванні ідей, теорій, доктрин, звичаїв і обумовлено історичними, міжнародними, законодавчими, національними, політичними й іншими особливостями розвитку цього інституту [340, с. 81].

Спеціальні (юридичні) гарантії можна поділити на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові. Серед спеціальних (юридичних) гарантії державного ладу України чільне місце посідають нормативно-правові гарантії. Вважаємо, що нормативно-правові гарантії державного ладу – це система конституційно-правових норм, за допомогою яких забезпечується функціонування, охорона та захист державного ладу України. До них належать гарантії, закріплені в Конституції України, законах та інших нормативно-правових і міжнародних актах. З точки зору широкого підходу нормативно-правові гарантії державного ладу – це

комплекс правових норм та засобів, за допомогою яких забезпечується демократичний характер державного ладу, його охорона й захист [340, с. 81].

Так, конституційні гарантії В. Погорілко визначив як вид правових гарантій, механізм забезпечення, дотримання, виконання, застосування і використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними і юридичними особами [456, с. 554–555]. Правники Ю. Тодика, В. Журавський звертають увагу, що конституційні гарантії – це передбачені Основним Законом України засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію певного інституту [282, с. 167]. Конституційні гарантії державного устрою України ґрунтовно досліджені в роботах С. Телешуна [635, с. 259–279]. Конституційні гарантії мають найвищу юридичну силу, є основою правових гарантій. Конституційними гарантіями у вузькому розумінні є гарантії щодо самої Конституції України як нормативно-правового акта. В широкому розумінні конституційні гарантії спрямовані на охорону державного і суспільного ладу, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, форм прямого народовладдя, Президента України, органів законодавчої, виконавчої і судової влади, інститутів місцевого самоврядування, територіального устрою України та ін. [340, с. 81].

Важливою гарантією здійснення державної влади є її стабільність і прогнозованість. У цьому аспекті доцільно навести положення енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона, який містить визначення терміна “конституційні гарантії”. Під ними розуміють: “ті положення позитивного права у державах із представницьким устроєм, які мають своїм призначенням охороняти недоторканність існуючого типу державної організації, усуваючи можливість довільних або передчасних змін тексту основних законів, а також їхнього порушення. Зазвичай, вони становлять собою складову частину Конституції. Перегляд Конституції не повинен бути ні занадто м'яким, ні надто жорстким. У першому випадку загрожує урядовий або парламентський деспотизм, у другому – необхідна реформа або відкладається в довгий ящик, або здійснюється насильницьким шляхом” [182].

Саме стабільність конституційних гарантій сприятиме єдності держави, під якими розуміють правові, економічні й соціальні умови та засоби, які забезпечують реальне функціонування й розвиток інститутів державної єдності. До них пропонується відносити єдність території, правового й економічного простору та єдність державної

влади. Є доцільним створити умови для забезпечення механізму державного суверенітету як комплексної системи, що включає засоби, процедури й принципи, за допомогою яких забезпечується верховенство, повнота й незалежність державної влади усередині держави та у сфері міжнародних відносин.

Ефективність державної влади, а від так і суверенітет держави забезпечується цілим рядом політичних, економічних, міжнародних та правових гарантій, в тому числі політичним, військовим, міжнародним та дипломатичним захистом, діяльністю правоохоронних та інших державних органів, що спрямована на утвердження державної влади та забезпечення національної безпеки. Вважаємо, що для України на сучасному етапі її розвитку, гарантії здійснення державної влади мають забезпечити здатність держави здійснювати самостійну внутрішню і зовнішню політику, її підтримка як українським народом, так і дружніми державами, наявність сучасних збройних сил, здатних надійно захистити територіальну цілісність і забезпечити незалежність держави, забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності виробленої продукції, забезпечення державної безпеки і внутрішнього правопорядку, ефективна боротьба з тероризмом і сепаратизмом, ефективна дипломатична діяльність щодо захисту суверенітету.

Конституція України має найвищу юридичну силу, визначає статус державних і недержавних інститутів, які виступають гарантами реалізації конституційних норм про державний лад України, внаслідок чого здійснюється функціонування і державної влади. Тому важливою гарантією державної влади є стабільність Конституції. Стабільність обумовлена стійкістю тих суспільних відносин, які регулюються Конституцією, і передбачає дію її основних положень протягом тривалого історичного періоду розвитку держави та суспільства. Така стабільність забезпечуються передбаченими в Конституції складними умовами щодо порядку внесення змін до тих її частин, які встановлюють основи конституційного ладу. Так, положення ст. 156 Конституції України встановлюють особливості порядку ініціювання, проходження, розгляду та ухвалення законопроекту про внесення змін до розділів I “Загальні засади”, III “Вибори. Референдум” і XIII “Внесення змін до Конституції України”, якими по суті визначаються основи конституційного ладу в Україні [340, с. 82].

Ще однією важливою конституційною гарантією є те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні

посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це положення виходить зі ст. 19 Конституції: “правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством” [306].

Забезпечення й оборона суверенної і незалежної України передбачає цілий комплекс політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів. До захисту державного суверенітету України безпосередньо причетні всі гілки державної влади.

До юридичних гарантій державного суверенітету відносять, по-перше, закріплені в Конституції України засадничі принципи, на яких ґрунтується суверенітет Української держави: сам принцип суверенітету держави, народного суверенітету (народовладдя), територіальної цілісності, поділу влади, верховенства права, єдиного громадянства. По-друге, закріплені в Конституції та законах України державно-владні та правові інститути: Президент України, Верховна Рада України, Національний банк України, Кабінет Міністрів України та Конституційний Суд України. Одним із проявів встановлення гарантій державного суверенітету є діяльність органів конституційної юрисдикції. Так, конституційний контроль як своєрідна оцінка “європейських договорів” став невід’ємною частиною процесу інтеграції на території Старого Світу. Стурбованість щодо можливості втрати або несанкціонованого обмеження державного суверенітету приводить до прийняття конкретних рішень на захист цього обов’язкового атрибуту держави [229, с. 112].

В Конституції України містяться також гарантії стримування і противаг діяльності органів державної влади відповідно до яких повноваження і діяльність органів державної влади є в цілому збалансованою системою, що також важливою гарантією існування та дієвості державної влади. До конституційних гарантій належать: право вето щодо законів, прийнятих Верховною Радою України (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (ст. 106); повноваження Верховної Ради України щодо усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту) (ст.ст. 85, 111), розгляд і прийняття рішення Верховною Радою України щодо схвалення Програми

діяльності Кабінету Міністрів України (ст. 85); прийняття парламентом резолюції недовіри уряду, що має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Необхідно ще багато зробити державним інституціям і громадянському суспільству, щоб Україна відповідала високим стандартам правової держави. Адже сутність конституції полягає у встановленні ефективної системи гарантій, які змушують державу діяти задля реального захисту потреб суспільства, встановлюють перешкоди до будь-яких трансформацій влади, спрямованих на відмову від цінностей свободи, права і справедливості [424, с. 25].

Цільове призначення гарантій здійснення державної влади полягає в забезпеченні організаційної та матеріально-фінансової самостійності та спроможності її органів і посадових осіб у розв'язанні питань загальнодержавного та місцевого значення, при цьому необхідно досягти гармонізації цінностей в межах всієї території держави. Тільки за умови спільної об'єднуючої мети державна влада зможе досягти прогресу й об'єднання суспільства навколо історично сформованих цінностей українського народу; у забезпеченні прав державної влади та створенні сприятливих умов для їхньої комплексної дієвої реалізації в ім'я процвітання України [340, с. 82].

Фундаментальне значення для гарантованості ефективної та дієвої державної влади мають матеріальні норми права, які регулюють важливі питання ринкової економіки, будівництва, транспорту, охорони навколишнього середовища, охорони культурної спадщини, житлового господарства тощо. При встановленні гарантій державної влади, важливо наголосити, що державна влада в особі головних її органів повинна чітко засвоїти, що відносини місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування – це відносини рівноправних, незалежних суб'єктів публічного права, кожен із яких має свої чітко окреслені повноваження та сфери діяльності [213, с. 236–237].

Ефективність гарантій значною мірою залежать також від реалізації засади єдності державної влади, яка має три складові: 1) соціальна та соціально-політична єдність влади, при цьому соціальна – коли різні суспільні групи та органи влади об'єднують єдині цінності, у свою чергу соціально-політична єдність влади характеризується у реалізації державної політики всередині країни та на міжнародній арені; 2) єдність принципів цілей у діяльності всіх державних органів; 3) організаційно-правова єдність, коли

відбувається розподіл функцій влади між органами, а не поділ системи влади [340, с. 82].

Слід наголосити, що всі органи і посадові особи держави набувають своїх повноважень на здійснення державної влади у результаті вільного волевиявлення народу, що надає легітимність державної влади. Саме тому, організовану систему державної влади в соціальному аспекті можна розглядати як єдність умов реалізації основних прав і свобод громадян, оскільки ця реалізація багато в чому залежить від принципів організації самої державної влади, які служать передумовою ефективності забезпечення основних прав. Основні права реальні лише усередині державно-організованої спільноти, в рамках якої вони отримують юридичне закріплення і захист. Проте в самому забезпеченні прав громадян ще не закладені гарантії єдності системи державної влади. Як правильно відзначають німецькі державознавці, фундамент державної єдності ґрунтується на базі контактів громадян один з одним. Державна єдність виступає як прояв солідарності громадян [142, с. 221–222].

До військових гарантій забезпечення державного суверенітету України, а відповідно і самостійності і незалежності державної влади, ми вважаємо доцільно віднести Збройні Сили України, які покликані захищати владу народу, стоять на варті державного суверенітету та територіальної цілісності держави, беруть участь в антитерористичній діяльності, можуть залучатися для допомоги суспільства в умовах надзвичайних ситуацій тощо. Так, ч. 2 ст. 17 Конституції України закріпила положення, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Якщо при цьому аналізі враховувати конституційний досвід зарубіжних країн, то треба вказати на аналогічні норми, які можна зустріти і в конституціях багатьох країн світу, зокрема: Хорватії, Болгарії, Туреччини, Албанії, Австрії та ін.

В окремих випадках саме Збройні Сили України та інші силові органи держави, це важливі елементи апарату держави, які можуть бути використані на підставі рішення виключно керівництва країни. Саме загальнодержавне управління такими збройними формуваннями є визначальним критерієм реальності суверенітету держави та її влади, здатності державної влади вести самостійну і незалежну внутрішню та зовнішню політику. На наше переконання, керівництво збройними силами може бути покладено виключно на

вищі державні органи (глава держави, уряд, парламент), що і підтверджує світовий досвід.

Зараз спостерігаємо європейську тенденцію “розмивання” суверенних прав держав, помітно знизилась роль військової складової гарантій їхнього суверенітету. Тобто функція збройного захисту державного суверенітету і цілісності держав поступово перекладається на військові блоки (союзи), які виступають не лише гарантами порядку і миру, але й здатні набагато краще використовувати воєнні ресурси.

Разом з тим, інтеграційні процеси в Європі, військові конфлікти на території Європи актуалізувати питання міжнародно-правових гарантій державного суверенітету та підтримки державної влади у боротьбі із актами агресії, анексії території та “гібридної” війни. Триваюча фактично, неоголошена юридично, війна України та Російської Федерації поставила на порядок денний нові підходи до міжнародно-правових гарантій забезпечення суверенітету держави, її територіальної цілісності та підтримки державної влади у протидії злочинним міжнародним діям Російської Федерації.

На сучасному етапі розвитку глобалізаційної політики у світі на перший план виходить питання міжнародної системи безпеки. У цій площині привертає до себе увагу питання щодо розташування іноземних військових баз на території України. Так, Конституція України містить норму, відповідно до якої на території України не допускається розташування іноземних військових баз (ч. 7 ст. 17). Але Перехідними положеннями Основного Закону закріплено, що використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України. Саме посилання на цей припис був правовою основою для підписання 21 квітня 2010 року Президентами України та Російської Федерації “Угоди між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України”. Положення Конституції України потребують уточнення, так як за діючої редакції дозволяється розташування виключно військових баз Російської Федерації на території України.

У цьому аспекті важливим є розкрити передумови та зміст запропонованих Президентом України змін до Конституції України від 3 вересня 2018 року, підтриманих парламентом 20 вересня 2018 року і направлених до Конституційного Суду України, щодо

закріплення незворотності курсу України на європейську і євроатлантичну інтеграцію. Пропонована законодавча ініціатива має на меті внесення необхідних змін до Конституції України для реалізації цілеспрямованого прагматичного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів держави [469].

Треба зробити акцент, що російські військові бази та/або “миротворчі” сили розміщені практично в усіх пострадянських країнах, крім Туркменістану, Узбекистану та країн Балтії. Цікавим є досвід Литовської Республіки, на території якої відповідно до положень ст. 137 Конституції не можуть знаходитися зброя масового ураження та військові бази іноземних держав. Слід звернути увагу на підхід, який застосував у своєму рішенні Конституційний Суд, коли тлумачив ст. 137 Конституції. Так, на думку суддів, не слід розглядати як абсолютну заборону, тобто як заборону створення військових баз держав (у тому числі членів НАТО), яка пов’язана з метою спільної оборони та забезпечення спільної безпеки. На території Литовської Республіки не може бути жодних військових баз, які знаходяться у власності та під контролем іноземних держав. Така заборона не означає, що на території Литовської Республіки не може бути будь-яких військових баз, з урахуванням підписання міжнародних договорів Литовською Республікою, зокрема договору про колективну оборону, ратифікованого Сеймом, що будуть знаходитися під контролем Литовської Республіки спільно (разом) з державами-союзниками [229, с. 128–129]. Вважаємо, що аналогічний підхід має бути зроблений і Конституційним Судом України, коли прийде час тлумачення ч. 7 ст. 17 Конституції України.

Російська збройна агресія спричинила докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, що обумовлює необхідність пошуку нових механізмів гарантування національної безпеки України та чіткого закріплення в Основному Законі держави незворотності цивілізаційного вибору України, уособленням якого є європейська та євроатлантична інтеграція України. Широка суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях.

Законом України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (стаття 11) [498] до основних засад зовнішньої політики віднесено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації.

Саме солідарність громадян спричинила Революцію Гідності, рушійною силою якої були прихильники європейської ідеї. Триваюча збройна агресія Росії має на меті блокувати інтегрування України до єдиного європейського простору. Рішучість українського народу у відсічі та стримуванні російської агресії є переконливим свідченням всенародної підтримки цивілізаційного вибору України.

У преамбулі Конституції України сформульовані конкретні цілі, яким має бути підпорядкована система державної влади: дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями...[306] Така єдність порушується, коли органи і посадові особи державної влади переслідують різні цілі, ведуть боротьбу за свої пріоритети, по-своєму тлумачать конституційні цільові установки, пропонують різні способи їхньої реалізації. Саме конституційно-правові гарантії державної влади мають сприяти єдності влади, консолідації суспільства навколо спільних цінностей та вектору розвитку держави.

Підтримуємо позицію правника В. Ладиченка, який зауважив, що система державної влади в Україні єдина, розмежовуються лише предмети компетенції і повноваження органів державної влади. Якщо таке розмежування не вкладається в конституційно-правові рамки за рахунок розширення компетенції суб'єктів, то єдність системи державної влади порушується. Єдність системи державної влади в державі не означає надцентралізацію і не зводиться лише до ієрархії і підпорядкованості. Кожен з органів державної влади діє самостійно в межах своєї компетенції [382, с. 64].

Самостійність суб'єктів в даному контексті означає значне збільшення кола реальних носіїв влади, розмежування їх повноважень, тобто створення системи, в якій кожен орган

здійснює державні повноваження з певних питань, і лише вся система в своїй єдності реалізує державну владу в цілому. Як пишуть німецькі правознавці, “розподіл компетенції не виключає загальнодержавної єдності, а диференціює його, формуючи відносно самостійні спільності, які залишаються взаємозв’язаними в межах цілісної єдності”. Державою є “об’єднання, майстерно складене з різних елементів в одне ціле суспільство” [142, с. 223].

Спільне здійснення державновладних повноважень, окреслених конституційними рамками, є одним з важливих об’єднуючих чинників, згуртовує всі ланки системи державної влади в єдине ціле.

Серед гарантій державної влади виокремлюють й економічну складову, яка характеризується достатністю фінансів для утримання апарату держави, а для цього має бути наявна власна економічна, фінансова та бюджетна системи.

В першу чергу економічні гарантії безпосередньо сприяють реалізації верховенства державної влади. А. Сміт стверджував, що власність породила нерівність, а необхідність зберігати багатство, в свою чергу, породила уряд. “Поки немає власності, не може бути уряду, оскільки справжня мета уряду – забезпечити збереження багатства і захистити багатого від бідного” [98, с. 123]. При аналізі суверенітету державної влади необхідно мати на увазі його економічну основу (систему власності), політичну сутність чи зміст та юридичну форму [386, с. 44]. Розділяємо думку Н. Пастухової, “Без території, простору, землі, води, повітря, надр, які підпорядковані верховній владі, не може бути самої держави, саме вони утворюють матеріальний зміст суверенітету” [451, с. 22].

В Конституції України встановлено монопольне право українського народу на землю та природні ресурси, яке може здійснюватися від імені народу виключно органами державної влади та місцевого самоврядування в межах повноважень, встановлених Конституцією. За висловленнями Ю. Шемшученка, “державна не завжди може захистити свій суверенітет, зокрема в економічній сфері, у неї залишилося 20% власності. Через те бал часто правлять нечисті руки. Як наслідок, процвітають корупція та злочинність. Усе це, звичайно підриває внутрішній суверенітет” [706, с. 3].

Ефективні гарантії здійснення державної влади в Україні забезпечують збереження конституційної стабільності, державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Незаперечним є факт, що рівень гарантованості стабільного державного суверенітету України залежить від економічних, геополітичних, демографічних, національних, релігійних та інших факторів. Так, етнонаціональна неоднорідність, різний економічний потенціал регіонів впливають на гарантованість державного суверенітету та ефективність влади в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Здійснення державної влади може бути ефективним лише за умови стабільності її системи, яка повною мірою відображає її організацію, структурні елементи, внутрішні та зовнішні зв'язки, динаміку змін, механізм дії, спрямований на розв'язання функцій та завдань держави [340, с. 81].

Важливим питанням при розкритті гарантій здійснення державної влади є визначення місця людини, громадянина як носія, головного суб'єкта державної влади. Саме перед ціннісних факторів для людини, має бути сформована система державної та самоврядної влади, що забезпечить більшу легітимність, ефективність, авторитет державної влади, а від так і гуманізаційний аспект механізму держави [340, с. 83].

Важливо забезпечити гарантованість верховенства державної влади, яка полягає в юридичній та фактичній правомочності встановлювати в суспільстві єдиний правопорядок, правоздатність державних органів і громадських об'єднань, наділяти правами і обов'язками посадових осіб, визначати, дотримуватись та захищати права і свободи людини [307, с. 72]. Гарантії мають важливе значення ще й тому, що державна влада виступає як головний розпорядник економічних, технічних, наукових, інформаційних, ідеологічних ресурсів та соціальних та духовних благ людини і громадянина [340, с. 83].

Дослідження нормативно-правових гарантій реалізації державної влади в Україні, дозволяє зробити висновок, що головною проблемою сучасного українського конституціоналізму є співвідношення між конституційними приписами й реаліями, тобто між юридичним і фактичним станом речей у процесі здійснення державної влади. Недостатньо на конституційно-правовому рівні закріпити гарантії здійснення державної влади, а необхідно створити умови їхнього реального втілення, що забезпечить ефективність і легітимність державної влади [340, с. 84].

Таким чином, класифікація гарантій державної влади з поділом їх на загальні та спеціальні (юридичні) є досить умовною.

Спеціальні (юридичні) гарантії – це правові норми. Аналіз гарантій державної влади, який містить зазвичай конституційні принципи, дозволяє констатувати, що в ньому закріплені й загальні гарантії (правовий, демократичний, соціальний характер діяльності державної влади, принцип розподілу влади як основи побудови і функціонування органів державної влади тощо). Таким чином, можна зробити висновок про те, що всі види гарантій мають правовий аспект, оскільки вони юридично закріплені. Ми вважаємо, що здійснювати поділ та аргументувати про певні особливості загальних і спеціальних гарантій державної влади не доцільно, так як всі гарантії закріплені у правових нормах. Проте слід зазначити, що всі гарантії знаходяться у взаємній залежності, доповнюють одна одну і діють як єдиний механізм, що забезпечує стабільність та демократичність державної влади в Україні [340, с. 84].

Головне призначення гарантій державної влади полягає в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для функціонування його інституцій, щоб демократична форма організації державної влади не тільки конституційно проголошувалась “де-юре”, але й ефективно та прогнозовано впроваджувалась у життя “де-факто”. Вважаємо, що ефективна та дієва система гарантій державної влади є гарантом демократичного урядування.

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що гарантії державної влади – це обумовлена закономірностями суспільного розвитку та нормативно закріплена система умов, засобів і способів, які забезпечують дієву і ефективну реалізацію закріплених за органами та посадовими особами державної влади прав і належне виконання ними покладених обов’язків в інтересах українського народу, поєднуючи міжнародні, загальнодержавні та місцеві інтереси. Очевидно, ключовими елементами системи гарантій державної влади є умови, засоби і способи, які забезпечують ефективну реалізацію державної влади в Україні. Умови являють собою ті обставини, за яких відбувається функціонування державної влади, а саме: загальний стан суспільних відносин, включаючи і геополітичні аспекти, економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні, релігійні показники існування суспільства. Способами є юридично закріплені права та обов’язки суб’єктів правовідносин у сфері здійснення державної влади, використання та виконання яких і зумовлює функціональну складову державної влади. Засоби як елемент системи гарантій державної влади, пов’язані не з абстрактним теоретичним розумінням суверенної

державної влади, а з її реальною складовою, дійсним матеріальним виявленням, ними є матеріальна (комунальне та державне майно, рухоме та нерухоме, земля, земельні ресурси) та фінансова (бюджет та інші джерела фінансування) основи державної влади, а також людський ресурс (громадяни України, особи без громадянства, іноземці, які проживають на території України) [340, с. 84].

Відповідно до опрацьованого матеріали, пропонуємо систему гарантій державної влади пропонуємо класифікувати на загальні, що забезпечують функціонування та розвиток суспільства (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні) та юридичні, які закріплені у нормативно-правових актах і встановлюють права та обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері здійснення державної влади, а також закладають механізм їхньої відповідальності, матеріально-фінансові та кадрові засади функціонування.

З'ясовано, що система гарантій державної влади є складною й чітко невизначеною, а тому – вимагає подальшого наукового дослідження, адже гарантії – це передумови існування ефективної системи державної влади.

Розкриття гарантій державної влади з позицій системного підходу дозволяє виокремити такі критерії класифікації та види гарантій державної влади: – залежно від змісту та виду суспільної діяльності: загальні та спеціальні (юридичні) гарантії; – загальні гарантії за доцільно поділити на: економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні (духовні) гарантії державної влади; – спеціальні (юридичні) гарантії за способом забезпечення поділяються на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові гарантії[340, с. 84].

Удосконалення нормативного забезпечення гарантій публічної влади, у тому числі й щодо організаційного забезпечення системи її органів, має бути одним із ключових напрямів сучасної конституційної реформи. Зокрема, важливим є формування державної політики з урахуванням необхідності матеріального, фінансового та кадрового забезпечення діяльності органів державної та самоврядної влади.

Висновки до розділу 3

За відносно короткий в історичному вимірі період сучасної української державності з 1991 по 2019 рік у національному державотворенні було апробовано різноманітні види республіканської форми державного правління: 1991–1996 роки переважно президентська республіка; 1996–2006 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2006–2010 – змішана парламентсько-президентська республіка; 2010–2014 – змішана президентсько-парламентська республіка; 2014–2019 – змішана парламентсько-президентська республіка. Всі ми спостерігаємо неефективність закріпленої в Конституції України моделі організації державної влади, вона є недосконалою і виявила свою внутрішню суперечливість механізмів реалізації державної влади в сучасних політико-правових реаліях. На наше переконання, Україні необхідно провести масштабні конституційні зміни, спрямовані на удосконалення конституційних основ організації та діяльності органів та посадових осіб державної влади.

До визначальних факторів, що впливають на закріплення конституційної моделі державної влади відносимо: 1) обрану в кожній державі концепції конституції; 2) історично визначені форми й ознаки держави, форми правління, державного устрою, політичного режиму; 3) реальний стан конституційно-правових відносин; 4) історичні, політичні й ідеологічні цінності та традиції й політико-правова культура; 5) національні особливості організації державної влади кожної держави. Варто зауважити, з урахуванням ситуації, що складається в Україні, уявлення про фактори, що впливають на зміст та сутність конституційної моделі державної влади не можуть бути сталими, вони постійно перебувають у стані змін і розвитку.

Ми погоджуємося із авторами в тому, що представницька демократія є однією із форм вираження народного суверенітету. Але вважаємо, що роль громадянського суспільства є перебільшеною, оскільки представницька демократія, її механізм має бути таким чином побудований, щоб не було необхідності у зовнішньому контролі. Ефективна представницька демократія більше залежить від якості політичної еліти, нормативно-виваженої виборчої процедури, збалансованості системи стримувань і противаг, що лежать в основі форми правління.

Змістом представницької демократії в Україні є організація роботи та функціонування представницьких органів державної

влади та представницьких органів місцевого самоврядування. До них ми відносимо Верховну Раду України, Президента України, сільські, селищні, міські, районні, обласні, районні в містах ради, сільських, селищних, міських голів, старост.

Конституційними основами державної влади в Україні є сукупність базових принципів – положень (ідей), закріплених в Конституції України, що лежать в основі здійснення державної влади як явища правової дійсності. Для удосконалення правової регламентації здійснення державної влади в Україні, нами запропоновані відповідні зміни до Основного Закону.

Важливою метою адміністративно-територіальної реформи в Україні є створення через ефективнішу адміністративно-територіальну організацію держави умов для якомога повнішої реалізації усіх можливостей та ресурсів громадян, територіальних громад, регіонів та інститутів державної влади для розвитку України. Світовий досвід доводить, що досягнення цієї мети можливе при відході від засад жорсткого централізованого територіального управління державою, натомість утвердження місцевої влади через процес децентралізації, чіткий і відповідальний розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз положень Конституції України у контексті їхнього системного взаємозв'язку дає підстави стверджувати, що питання визначення внутрішньої територіальної організації держави, що включає поділ її території на відповідні адміністративно-територіальні одиниці, є питаннями загальнодержавного значення, вирішення яких об'єктивно повинно покладатись безпосередню на державу в особі відповідних органів державної влади, що, звичайно, не виключає можливості участі у вирішенні цих питань відповідних органів місцевого самоврядування.

Реформа адміністративно-територіального устрою України має проводитись через розумний компроміс загальнодержавних і місцевих інтересів, а також утвердження саме унітарного устрою держави. Вважаємо, що є доцільним чітко визначитись із поняттям “регіон” та його змістом. Слід враховувати ризики про використанні поняття “регіональна політика”, “регіональні інтереси”, “регіональні особливості” тощо. Для України стоїть питання збереження і відстоювання своєї територіальної цілісності, і ініціативи регіоналізації можуть послужити передумовою федералізації України. Сильна і дієва виконавча вертикаль щодо

загальнонаціональних функцій і завдань має функціонувати на рівнях адміністративно-територіально устрою, що сприятиме уніфікації державної політики в різних сферах суспільних відносин.

Відстоюємо позицію, що в єдиному розділі Конституції України “Територіальний устрій, територіальна організація публічної влади, місцеве самоврядування” мають отримати відображення такі питання: засади територіального устрою України та його складові, приписи щодо територіальної організації публічної влади та місцевого самоврядування, статус Кримської області (Автономної Республіки Крим). Вважаємо, що висловлена пропозиція щодо зміни Конституції України сприятиме удосконаленню засад системи адміністративно-територіального устрою, належного місцевого врядування та реалізації політики децентралізації. Також на рівні Конституції України доцільно розмежувати штучно утворені державою адміністративно-територіальні одиниці (район, область) та природні територіальні одиниці (село, селище, місто). Це важливо зробити з огляду на сьогоденне змішування цих категорій, що призводить до розбалансування системи адміністративно-територіального устрою.

На рівні Конституції України, з урахуванням процесу децентралізації державної влади, має бути визначена система місцевих органів виконавчої влади, можливе утворення префектів, які повинні діяти на рівні префектур чи субпрефектур, зараз областей та районів. Особливе місце з Конституції України слід приділити статусу столиці України місту Києву, зокрема особливостям здійснення місцевої публічної влади.

Одразу слід наголосити, що в Конституції України можуть бути закріплені основи адміністративно-територіального устрою, тому є необхідність розробити і прийняти Закон “Про адміністративно територіальний устрій України” в якому закріпити статус одиниць, умови та порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць тощо.

Відстоюємо позицію, що необмеженість влади є неприпустимою, і саме розвиток конституціоналізму сприяв закріпленню обмеження влади. Влада народу певним чином обмежена свободами людини, при цьому саме “народний суверенітет” є визначальною засадою незалежного народу. Ця якість має визначальний характер і на практиці означає здатність народу до самообмеження та самовизначення.

Вважаємо, що у правовій демократичній державі невід’ємною складовою легітимності державної влади має бути її легальність, як

формально-юридична, нормативна складова цього явища. Відстоюємо позицію, що засада легітимності державної влади сприяє недопустимості насильницької зміни влади і насильницької перебудови державних кордонів. Саме забезпечення легітимності державної влади створює перевагу загальновизнаного демократичного порядку над захопленням влади силою, завоюванням, свавіллям, порушенням загальновизнаних міжнародних норм.

При формуванні органів державної влади важливо досягти саме її легітимацію, і не на словах представників влади, не по текстах нормативно-правових актів, а по практичних результатах діяльності, по ефективності вирішення нею ключових питань життєдіяльності суспільства, громади та особистості. Легітимація при формуванні органів державної влади має комплексний, перманентний, двосторонній, юридично закріплений характер між владою та народом. Як результат, легітимність процедури формування має бути підтверджена інститутами громадянського суспільства, державою та міжнародними інституціями та забезпечує правосуб'єктність органів та посадових осіб державної влади. При порушенні конституційних засад формування має бути передбачена реальна юридично закріплена відповідальність, включаючи і конституційно-правову.

Цільове призначення гарантій здійснення державної влади полягає в забезпеченні організаційної та матеріально-фінансової самостійності й спроможності її органів і посадових осіб у розв'язанні питань загальнодержавного та місцевого значення, при цьому необхідно досягти гармонізації цінностей в межах всієї території держави. Гарантії державної влади покладені в основу утвердження демократії. На нашу думку, гарантії, які забезпечують реалізацію завдань і функцій держави на міжнародному, загальнодержавному та місцевому рівнях створюють певну систему, тобто кожний елемент сукупності гарантій взаємопов'язаний з іншими своєю метою, призначенням. А тому, відсутність чи невиконання певної гарантії системи державної влади спричиняє порушення державного управління і при цьому ні мети, ні комплексу гарантій державної влади не буде досягнуто.

В основу класифікації гарантій державної влади можуть бути покладені різні класифікаційні критерії: форма закріплення гарантій; сфера дії гарантій; ступінь їх державної забезпеченості; характер правових норм, якими закріплено статус державної влади; взаємовідносини держави та громадянина та інші критерії. Певною

мірою класифікація гарантій державної влади має умовний характер. Проте, на наш погляд, уся система державних гарантій мусить бути вмонтована в конструкцію, яка: по-перше, унеможлиблювала б втручання іноземних та міжнародних інституцій у внутрішні справи держави; по-друге, сприяла б органам публічної влади запровадити такий правовий механізм, який дозволяв би самостійно, оперативно і кваліфіковано вирішувати всі питання в межах законодавчо закріпленої компетенції.

Вважаємо, що для України на сучасному етапі її розвитку, гарантії здійснення державної влади мають забезпечити здатність держави здійснювати самостійну внутрішню і зовнішню політику, її підтримка як українським народом, так і дружніми державами, наявність сучасних збройних сил, здатних надійно захистити територіальну цілісність і забезпечити незалежність держави, забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності виробленої продукції, забезпечення державної безпеки і внутрішнього правопорядку, ефективна боротьба з тероризмом і сепаратизмом, ефективна дипломатична діяльність щодо захисту суверенітету.

Інтеграційні процеси в Європі, військові конфлікти на території Європи актуалізують питання міжнародно-правових гарантій державного суверенітету та підтримки державної влади у боротьбі із актами агресії, анексії території та “гібридної” війни. Триваюча фактично, неоголошена юридично, війна України та Російської Федерації поставила на порядок денний нові підходи до міжнародно-правових гарантій забезпечення суверенітету держави, її територіальної цілісності та підтримки державної влади у протидії злочинним міжнародним діям Російської Федерації.

Дослідження нормативно-правових гарантій реалізації державної влади в Україні, дозволяє зробити висновок, що головною проблемою сучасного українського конституціоналізму є співвідношення між конституційними приписами й реаліями, тобто між юридичним і фактичним станом речей у процесі здійснення державної влади. Недостатньо на конституційно-правовому рівні закріпити гарантії здійснення державної влади, а необхідно створити умови їхнього реального втілення, що забезпечить ефективність і легітимність державної влади.

Відповідно до опрацьованого матеріалу, пропонуємо систему гарантій державної влади класифікувати на загальні, що

забезпечують функціонування та розвиток суспільства (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні) та юридичні, які закріплені у нормативно-правових актах і встановлюють права та обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері здійснення державної влади, а також закладають механізм їхньої відповідальності, матеріально-фінансові та кадрові засади функціонування. Вважаємо, що здійснювати поділ та аргументувати про певні особливості загальних і спеціальних гарантій державної влади не доцільно, так як всі гарантії закріплені у правових нормах. Проте слід зазначити, що всі гарантії знаходяться у взаємній залежності, доповнюють одна одну і діють як єдиний механізм, що забезпечує стабільність та демократичність державної влади в Україні.

Гарантії державної влади – це обумовлена закономірностями суспільного розвитку та нормативно закріплена система умов, засобів і способів, які забезпечують дієву й ефективну реалізацію закріплених за органами та посадовими особами державної влади прав і належне виконання ними покладених обов'язків в інтересах українського народу, поєднуючи міжнародні, загальнодержавні та місцеві інтереси. Ключовими елементами системи гарантій державної влади є умови, засоби та способи, які забезпечують ефективну реалізацію державної влади в Україні.

Удосконалення нормативного забезпечення гарантій публічної влади, у тому числі й щодо організаційного забезпечення системи її органів, має бути одним із ключових напрямів сучасної конституційної реформи. Зокрема, важливим є формування державної політики з урахуванням необхідності матеріального, фінансового та кадрового забезпечення діяльності органів державної та самоврядної влади.

4.1. Конституційні принципи здійснення державної влади в Україні: поняття, види та зміст

Подальший динамічний розвиток Української держави, її успішна євроатлантична інтеграція потребує ґрунтовного та розважливого аналізу організації і діяльності державного апарату, встановлення слабких місць, недоліків у функціонуванні органів державної влади України, визначення перспективних напрямів удосконалення роботи та посилення дієвого контролю народу України над публічною владою.

Саме цим і обумовлена значна низка реформ (конституційна, муніципальна, адміністративно-територіальна, парламентська, податкова, пенсійна, медична та інші), які нині проводяться, чи про потребу реалізації яких оголошено в Україні. Всі вони покликані вдосконалити процедуру формування органів державної влади України, покращити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, реформувати механізми та засоби реалізації доктрини народного суверенітету в аспекті посилення відповідальності державної влади перед народом України.

Водночас, на наш погляд, квінтесенція сучасних реформ в Україні має полягати саме в удосконаленні принципів здійснення державної влади, наповнення їх новітнім змістом, відповідним до вимог сьогодення, доповнення новими принципами формування та діяльності органів державної влади України. При цьому вкрай важливо сформулювати саме поняття принципів здійснення державної влади.

Безумовно розкриття проблематики принципів здійснення державної влади в Україні тісно пов'язане з питаннями загальних принципів права, принципів організації державної влади, принципів функціонування державного апарату, принципів публічної служби в Україні, принципів управління та регіонального розвитку тощо.

З огляду на наведене, науково-теоретична база цього підрозділу включає значний масив доктринальних праць різних науковців,

правознавців як із загальної теорії держави та права, так і галузевих юридичних наук. Відповідно це роботи К. Еббот [1], В. Авер'янова [49], А. Абрамова [47], С. Алексеева, М. Альберт [2], В. Атаманчука, М. Байтіна, Б. Бабаєва, О. Батанова, І. Барнетт [3], С. Бобровник, Г. Борисова, Є. Додіна, О. Зайчука, А. Кенжебаєва [39], М. Козюбри, І. Коліушка, А. Колодія, О. Копиленка, М. Коркунова, Н. Крилової, В. Копейчикова, В. Котюка, С. Лисенкова, Л. Луць, М. Мікуліна [646], П. Недбайла, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, П. Розанвалон [575], О. Скакун, Дж. Сміт [36], С. Соколовський [37], С. Спринг [38], М. Ставнічук [619, 620], А. Токвель [656], Т. Фулей, М. Цвіка, В. Шаповала [697-700], С. Шевчука [705], Ю. Шемшученка [706, 707], Г. Шмельової, К. Шмитта [712], Дж. Шолте [35], Ю. Юшика, О. Ярмиша [734], В. Яроцького [735] та багатьох інших.

Варто наголосити, що належне, повноцінне формування дефініції принципів здійснення державної влади, диференціація їх на певні види та характеристика, по суті, передбачає встановлення етимології самого слова “принцип”, розкриття його сучасного тлумачення та розуміння щодо здійснення державної влади в Україні.

З огляду на наведене, етимологічний словник української мови встановлює, що слово “принцип” запозичене з французької мови “*principe*” – “початок, першооснова”; “принцип” походить від лат. “*principium*” – “перший; головний” [183, с. 574].

Разом з тим, відповідно до академічного тлумачного словника української мови, слово “принцип” за своїм змістом означає: а) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; б) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [611, с. 693]. У свою чергу, слово “здійснення” розкривається як: а) запровадження, втілення в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; б) виконання, робити що-небудь і т. ін. [612, с. 541].

Водночас у юридичній енциклопедії принцип (від франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) визначається як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю, і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права [723, с. 110].

За словником за редакцією О. Колба, А. Буймістера, принцип (від лат. *princeps* – “перший, головний”) – основне вихідне

положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації [311, с. 374].

За новим енциклопедичним словником принцип (від лат. *Principium* – начало, основа): 1) вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації або 2) основа побудови або дії якого-небудь прибору, машини тощо [439, с. 968].

Згідно з новим тлумачним словником української мови, принцип означає основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; засада; основний закон якої-небудь точної науки [436, с. 899].

Окрім того словник іншомовних слів визначає принцип як – центральне пояснення, особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь [609, с. 762]. Філософський енциклопедичний словник встановлює принцип як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [670, с. 519].

На основі аналізу вищенаведених та інших джерел можна дійти висновку, що принципи – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, що характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості, та відображають найістотніші положення певної теорії, науки, процесу тощо.

Правові принципи пронизують правову матерію, і у першу чергу, правові ідеї. Принципи – це насамперед ідеї. Елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються у норми, втілюються у них. Принципи концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [199, с. 25].

Слід зазначити, що в юридичній літературі категорія “принцип” найбільше досліджувалася щодо права. Це обумовлено особливою соціальною роллю права, що покликано регламентувати всі сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави, при цьому максимально гармонійно й оптимально поєднати свободу, справедливість та обов'язок. У цьому зв'язку цікавим є підхід А. Колодія в його дисертаційному дослідженні на здобуття доктора юридичних наук, який визначає принципи права як відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності та підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права, і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальною значимістю [238; 239, с. 19].

Привертає увагу дисертаційне дослідження Т. Фулей, яка розкриває загальнолюдські принципи права як зафіксовані у позитивному праві його універсальні нормативні засади, напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою, об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку людської цивілізації та втілюють її найкращі здобутки у правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання і придатні до застосування у будь-якій системі права [680, с. 8].

Водночас у сучасній юридичній науці є низка досліджень щодо принципів організації та діяльності державного апарату зокрема та державного механізму загалом.

Так, М. Цвік та О. Петришин характеризують принципи організації та діяльності державного апарату як законодавчо визначені відправні засади та вимоги його організації і функціонування з метою найбільш оптимального і ефективного виконання функцій і завдань держави [194, с. 129].

Дослідник О. Ракул, формулюючи в дисертаційному дослідженні “Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України” авторське визначення “принципу діяльності державного апарату”, зазначає, що останнє – це висхідне положення, що відображає пізнані та засвоєні людиною об'єктивні закони та закономірності, відносини й взаємозв'язки щодо формування, функціонування та розвитку державного апарату, і становлять собою нормативну фіксацію наукового знання про них [559, с. 9–10].

Вчена О. Скакун зауважує, що принципи організації та діяльності державного апарату – це загальноприйняті відправні норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують імперативними засадами, на підставі яких відбувається організація і функціонування державних органів, здійснюється синхронізація виконання функцій та завдань держави [595, с. 167–168].

Правник В. Шатіло зазначає, що принципи організації й діяльності органів державної влади – це законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [703, с. 66].

Правник Г. Бистрик визначає принципи організації і діяльності механізму держави як зумовлені сутністю та функціональним призначенням держави основоположні ідеї і вимоги, які задають загальну модель формування, функціонування та порядку взаємодії між окремими елементами механізму держави і набувають своїх

нормативних властивостей завдяки їх закріпленню на законодавчому рівні [84, с. 15].

Цікавою є думка вчених-конституціоналістів. Зокрема, В. Кравченко зауважує, що принципи організації та діяльності органів державної влади – це основоположні вихідні положення, на яких базується побудова й функціонування органів державної влади [366, с. 242]. Н. Шаптала та Г. Задорожня зазначають, що принципи організації та діяльності органів державної влади – це законодавчо визначені універсальні юридичні засади, які становлять підґрунтя побудови та функціонування органів державної влади [702, с. 277–278].

З огляду на вищевикладене варто зауважити, що, як правило, в юридичній літературі не відокремлюються принципи організації, формування державної влади та принципи діяльності, функціонування державної влади. Також у переважній більшості доктринальних джерел зазначається, що принципи організації та діяльності державного апарату – це законодавчо визначені відправні засади і вимоги його організації та функціонування з метою найбільш оптимального і ефективного виконання функцій і завдань держави.

Зважаючи на це, хочемо наголосити, що засади державної влади найперше знаходять своє закріплення в Основному Законі держави, зокрема, в першому розділі – “Загальні засади”, який визначає засади конституційного ладу України – систему вихідних, основоположних принципів організації та здійснення державної влади в Україні. Наприклад, принцип верховенства права – ст. 8 Конституції України, принцип верховенства закону – ч. 2 ст. 19 Конституції України, принцип гуманізму – ст. 3 Конституції України, принцип народного суверенітету – ч. 2 ст. 5 Конституції України та багато інших [306]. Зазначені принципи знаходять свою конкретизацію в інших розділах Конституції України. На рівні Основного Закону держави відбувається їх модернізація, розвиток, наповнення новим змістом [21, с. 82]. Зокрема це стосується конституційного піднесення принципу верховенства права щодо здійснення правосуддя на значно вищій щабель. Так, ст. 129 Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року встановлювала, що судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 2 червня 2016 року № 1401-VIII закріпив ст. 129 вже таким чином – суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права [481].

Подальша деталізація принципів здійснення державної влади реалізується на рівні законів України, в тому числі законів щодо надання обов'язковості на території України тим чи іншим міжнародним договорам. Наприклад, ст. 3 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року за № 794-VII визначає, що діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості [508].

Нормативна регламентація принципів здійснення державної влади не обмежується лише Конституцією та законами. Вона має місце й на рівні інших нормативно-правових актів, наприклад, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів центральних органів виконавчої влади тощо.

Вважаємо, що головна цінність принципів організації та здійснення державної влади полягає в тому, що вони відображають саме інтереси людини і громадянина.

При цьому виникнення та формування принципів здійснення державної влади, їх формалізація на конституційному і законодавчому рівнях та конкретизація і деталізація в підзаконних нормативно-правових актах є не одномоментним досягненням людської цивілізації, а довготривалим процесом. Більше того, для принципів здійснення державної влади характерне їх перманентне вдосконалення, реформування, модернізація відповідно до вимог сьогодення, а в окремих випадках – і новелізація (формування нових принципів, що до певної міри є логічним продовженням вже існуючих нормативно закріплених фундаментальних положень реалізації державної влади).

Належна науково-теоретична розробка принципів здійснення державної влади, врахування позитивного досвіду зарубіжних країн у цій сфері, відповідне їх нормативно-правове закріплення в Україні є запорукою підвищення ефективності державної влади, наближення її до потреб і запитів людей, і як наслідок – сприятиме успішній євроатлантичній інтеграції України, допоможе посилити взаємовигідне партнерство та співробітництво України з країнами Європейського Союзу.

На наш погляд, інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з

іншими державами є нині фундаментальним національним інтересом України. Саме так закріплено в Законі України “Про національну безпеку України” від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [519, ст. 3].

Успішне втілення цієї амбітної мети, цього цивілізаційного вибору українського народу потребує значних зусиль Української держави. Власне, наведене обумовлює поетапне запровадження євроатлантичних стандартів демократії, прав людини, життєвого рівня, соціального захисту тощо.

На наше глибоке переконання, досягнення відповідності різних сфер життєдіяльності українського суспільства та держави вказаних стандартів може забезпечити виключно нова якість української публічної влади. Саме з цією метою в Україні оголошені та проводяться низка структурних реформ.

При цьому визначальним дороговказом конституційно-правової реформи має бути реалістичність, обґрунтованість, системність, урахування досвіду провідних зарубіжних країн, сучасних досягнень теорії та практики конституціоналізму.

Проте, на нашу думку, вкрай важливо в процесі проведення таких структурних реформ, перш за все щодо державного апарату України, чітко нормативно закріпити систему принципів здійснення державної влади, яка за нинішніх соціально-економічних, політико-правових, міграційно-демографічних та інших умов, забезпечить максимальну ефективність державної влади, прозорість її здійснення, відповідність потребам і запитам людей, а відповідно дієвий демократичний контроль за нею з боку громадянського суспільства [345, с. 24].

Проблематика системи принципів здійснення державної влади, їх генезис, юридична природа, система та новелізація є надзвичайно актуальним дослідженням в сучасних умовах трансформації української правової системи [345, с. 24].

Варто наголосити, що розкриття цього вкрай важливого комплексу питань здійснюється не лише вченими-конституціоналістами, а насамперед представниками загальної теорії держави і права. Викликає непідкупний інтерес і науковий доробок у сфері системи принципів організації та здійснення державної влади правників галузевих юридичних наук, найперше – адміністративного права [345, с. 24].

Вивчаючи основні дослідження щодо системи принципів здійснення державної влади, що проведені як в теорії держави та

права, так і в галузевих юридичних науках, не можна обійти увагою встановлення лексичного й етимологічного значення слова “система”, в тому числі у їх взаємозв’язку з принципами здійсненням державної влади [345, с. 25].

Зокрема, Академічний тлумачний словник української мови визначає слово “система” як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чогонебудь [55, с. 203].

Варто зазначити, що принципам здійснення державної влади приділяється досить прискіплива увага в навчальній і науковій юридичній літературі з теорії держави та права. При цьому, як правило, принципи висвітлюються щодо організації і діяльності державного апарату в єдності цих двох процесів і відповідно без диференціації на принципи організації державного апарату та принципи функціонування державного апарату. Також є характерними певні відмінності в поглядах щодо системи цих принципів [345, с. 25].

Зокрема, О. Петришин до принципів організації та діяльності державного апарату зараховує: поділ державної влади; виборність вищих органів державної влади; діяльність у межах компетенції та в порядку, встановлених законодавством (законність); професіоналізм і компетентність; обов’язковість рішень, ухвалених вищими органами для нижчих; прозорість; підконтрольність; відповідальність; додержання прав інститутів громадянського суспільства – органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян, підприємств, організацій, установ; рівне право громадян на доступ до державної служби; стабільність кадрів; ефективність; пріоритет прав і свобод людини та громадянина [194, с. 129].

Слід зазначити, що вищенаведені принципи організації та діяльності державного апарату мають значну специфіку реалізації щодо різних органів державної влади. Наприклад, принципи стабільності кадрів або ефективності та їх реалізація щодо Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств, місцевих державних адміністрацій тощо. Адже ці органи державної влади відмінні за своїм конституційно-правовим, політичним статусом. Деякі з них є колективами державних службовців (наприклад, місцева державна адміністрація), інші – ні (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України). Відповідно ці принципи стабільності кадрів та ефективності в одних випадках є прямою вимогою закону, дороговказом при функціонуванні органу державної влади, в інших – ні [345, с. 25].

Для прикладу, розглянемо реалізацію принципів стабільності кадрів або ефективності щодо найвищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України. Хочемо зазначити, що Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року № 794-VI закріплює, що діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості [508, ст. 3]. Питання щодо реалізації принципів стабільності кадрів або ефективності діяльності Уряду України є скоріше політичним, аніж юридичним. Відповідно, для прикладу, якщо Кабінет Міністрів України має політичну підтримку у Верховній Раді України в особі коаліції депутатських фракцій, то питання про відповідальність Уряду України (стабільність кадрів), в тому числі і при його неефективності, не матиме, як правило, перспективи вирішення [345, с. 25].

Нагадаємо, що принципи стабільності кадрів та ефективності закріплені Законом України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [493, ст. 4]. Принцип стабільності означає призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів. Принцип ефективності передбачає раціональне та результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики. Відповідно ці принципи є непорушними для органів державної влади, що являють собою колектив державних службовців (наприклад, місцевої державної адміністрації). Проте, на нашу думку, їх нормативно-правова регламентація є недостатньою, а реалізація – проблемною. Можна навести непоодинокі приклади звільнення після виборчих кампаній державних службовців – професіоналів своєї справи [345, с. 26].

Варто наголосити, що законодавство України досить часто відстає від сучасних досягнень юридичної науки. Для прикладу візьмемо один із наведених О. Петришиним принципів організації та діяльності державного апарату. А саме принцип додержання прав інститутів громадянського суспільства – органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян, підприємств, організацій, установ [194, с. 129].

Необхідно зазначити, що є певна розбіжність у частині нормативно-правового закріплення та доктринального розуміння щодо віднесення органів місцевого самоврядування до інститутів

громадянського суспільства. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади” від 5 листопада 2008 року за № 976 визначає, що слід розуміти під інститутами громадянського суспільства [503]. Абзац другий пункту 2 цього Порядку вказує, що під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадські організації, професійні й творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства [345, с. 26].

Тобто інститутами громадянського суспільства, за цією логікою, є лише органи самоорганізації населення, але не місцеве самоврядування в цілому [417].

На нашу думку, видається вкрай помилковим не зарахування органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства. Позаяк органи місцевого самоврядування (місцеві ради, органи самоорганізації населення тощо) є представницькими органами, що формуються безпосередньо народом України (територіальними громадами) та в тому числі покликані, в межах своєї компетенції, утверджувати та забезпечувати права і свободи людини й громадянина в громадянському суспільстві через самоврядне регулювання суспільних відносин місцевого значення в межах Конституції та законів України, є дієвим конституційним засобом контролю за державною владою. Більше того, з цієї проблематики наявні ґрунтовні роботи, наприклад, дисертаційне дослідження П.М. Любченка “Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект” на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [393].

Авторський колектив навчального посібника з теорії держави і права у складі С. Бостана, С. Гусарева, Н. Пархоменко та інших вважають, що з метою належного виконання завдань і функцій держави органи держави організовані відповідно до системи принципів, які визначають основні підходи до їх формування та функціонування. До таких принципів вони зараховують: принцип пріоритетності прав і свобод людини; принцип демократизму; принцип народовладдя; принцип поділу влади; принцип взаємної відповідальності особи та держави; принцип законності; принцип професіоналізму та компетентності; принцип гласності [643, с. 122–124].

Вчена О. Скакун серед принципів організації та діяльності державного апарату виокремлює: 1) пов'язаність державного апарату правами і свободами громадян; 2) правова законність; 3) поділ державної влади на законодавчу, виконавчу, судову; 4) ієрархічна співвідпорядкованість органів і посадових осіб; 5) поєднання виборності вищих органів державної влади (глав держави, парламенту) і призначуваності (призначення голови обласної або районної державної адміністрації); 6) поєднання колегіальності та єдиноначальності; 7) прозорість, гласність; 8) врахування суспільної думки; 9) науковість; 10) професійна компетентність посадових осіб; 11) рівний доступ до державної служби і стабільність кадрів; 12) підконтрольність і відповідальність тощо [595, с. 168–169].

З наведеною позицією Скакун О.Ф. стосовно щодо принципів організації та діяльності державного апарату цілком не можливо погодитися. Зокрема, є певні зауваження до принципу правової законності. Принцип правової законності розкривається як діяльність у межах і в порядку, встановлених законодавством; надання громадянам права оскаржувати в суді рішення державних органів, вимагати відшкодування шкоди, завданої їх незаконними діями [595, с. 168]. На нашу думку, в даному випадку йдеться швидше про такий принцип здійснення державної влади як принцип законності. Водночас чомусь залишено поза увагою такий важливий принцип здійснення державної влади як принцип верховенства права з усіма його складовими елементами, визначеними Європейською комісією “За демократію через право” (Венеціанською комісією) в окремій доповіді “Про верховенство права”, що була затверджена на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 року) [30]. Слід також нагадати, що в 2016 році був підготовлений контрольний список запитань для оцінки дотримання верховенства права в країні, прийнятий Європейською комісією “За демократію через право” на 106-му пленарному засіданні [31].

Привертає увагу систематизація принципів здійснення державної влади, що була предметом дослідження вчених-конституціоналістів. Так, на переконання Журавського В.С., діяльність державних органів базується на принципах поділу влад, народовладдя, унітаризму, законності, позапартійності, гуманізму [282, с. 311].

Згідно з міркуваннями В. Годованця та А. Головіна, загальними засадами для органів державної влади є: поділ державної влади на

законодавчу, виконавчу та судову, і взаємодія органів державної влади; демократичний порядок формування органів державної влади (виборність, призначення за згодою інших органів тощо); системність і структурованість; конституційність, законність в організації й діяльності; постійний характер діяльності й детермінованість повноважень органів державної влади; урахування загальноєвропейських принципів і норм міжнародного права, досягнень світової та конституційної думки й практики державного будівництва; гарантування діяльності органів державної влади [136, с. 70].

Перспективною є позиція В.Кравченка, який пропонує принципи організації та діяльності органів державної влади поділяти на дві групи: а) універсальні – притаманні всім видам органів державної влади, державному апарату в цілому; б) спеціальні – такі, що визначають побудову й функціонування лише окремих органів державної влади й пов'язанні зі специфікою здійснення відповідних видів державної діяльності. До універсальних принципів належать: суверенності та єдності системи органів державної влади, поділу влади, законності, участі громадян у формуванні і діяльності органів державної влади, позапартійності [366, с. 242].

Водночас Н. Шаптала та Г. Задорожня поділяють принципи організації і діяльності органів державної влади на загальноюридичні та спеціальні. На їхнє переконання, загальноюридичні принципи – це беззаперечні вимоги, що виражають основний зміст правової природи організації та діяльності державних органів. До таких принципів належить: а) законності; б) демократичності; в) гласності; г) поділу державної влади; д) позапартійності; е) суверенності державної влади; є) участі громадян України; ж) гуманістичні засади; з) забезпечення соціальної справедливості. Специфічні принципи організації та діяльності органів державної влади України визначають їх індивідуальні ознаки. До них належить: а) принцип професійної компетентності; б) детермінованості у часі; в) функціонально-галузевий принцип; г) організаційної самостійності [702, с. 278–279].

Видається, що підхід В. Кравченка, Н. Шаптала, Г. Задорожньої щодо виокремлення двох груп принципів здійснення державної влади, має підґрунтя. Водночас для позначення першої групи принципів використовуються різні категорії – універсальні принципи (В. Кравченко) та загальноюридичні принципи (Н. Шаптала, Г. Задорожня) [702, с. 27].

На наше переконання, іменування першої групи принципів здійснення державної влади як універсальні більш влучно

характеризує вказану групу фундаментальних ідей функціонування органів державної влади. Адже універсальні принципи – це загальні базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, що характеризуються всебічним, всеохоплюючим характером, оскільки стосуються всіх органів державної влади. Наприклад, принципи верховенства права, верховенства закону, демократизму, народовладдя тощо [345, с. 27].

Разом з тим, окремі універсальні принципи здійснення державної влади стосуються не всіх, а переважної більшості органів державної влади, наприклад, універсальний принцип позапартійності є визначальним майже для всіх органів державної влади, за винятком Верховної Ради України [345, с. 27].

Також, на нашу думку, вкрай важливе питання впорядкування або побудови чіткої системи універсальних принципів здійснення державної влади. Адже в юридичній літературі висловлюються різні позиції щодо системи універсальних принципів. Кожен із авторів формулює свій спектр універсальних принципів і обґрунтовує слушні аргументи щодо їх виокремлення [345, с. 27].

На нашу думку, система універсальних принципів здійснення державної влади має включати такі принципи: суверенності та єдності системи органів державної влади; народовладдя; демократизму; поділу влади; конституційності; верховенства права; верховенства закону; гуманізму, пріоритету прав і свобод людини та громадянина; забезпечення єдності державної політики в межах своєї компетенції; прозорості, відкритості та врахування громадської думки; підзвітності, підконтрольності та відповідальності; поєднання колегіальності та єдиноначальності; поєднання державних і місцевих інтересів; всебічного функціонування української мови як державної; безперервності; позапартійності та політичної нейтральності; неупередженості й об'єктивності; неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки; професіоналізму; патріотизму; добросовісності; ефективності; стабільності [345, с. 27].

При цьому вкрай важливо не лише формальне закріплення в нормативно-правових актах наведених вищих принципів, а й істинне розуміння їхньої правової природи, суті, соціального та юридичного призначення. Адже принципи – це саме ті керівні фундаментальні ідеї, що мають втілюватися через відповідний механізм. Вони мають бути основою ґрунтового реформування організації та здійснення публічної влади в Україні. Саме в

принципах знайшли своє відображення ключові цілі сьогоднішніх реформ – суттєве підвищення ефективності здійснення державної влади, її максимальне наближення до людей, запровадження дієвого демократичного контролю за органами державної влади, їх посадовими і службовими особами, поліпшення якості виконання державних функцій, впровадження інноваційних методів управління тощо.

На наш погляд, першою умовою досягнення вищенаведеного є всебічний аналіз принципів здійснення державної влади, їх докорінне переосмислення та доповнення новими, які забезпечать нову, значно вищу, якість функціонування органів державної влади. При цьому будь-яке реформування державного апарату має починатися саме з оцінки принципів його організації та діяльності, усвідомлення комплексності та завершеності їх нормативно-правового закріплення, встановлення прогалин і слабких місць, що не знаходять належного втілення при їх реалізації [355, с. 70].

Водночас, на переконання нашу думку, особливої уваги вимагають аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади, що дають можливість зробити об'єктивний аналіз провідних тенденцій модифікації принципів організації, діяльності та розвитку сучасного державного апарату. У цьому контексті аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади створюють передумови для переосмислення першочергових для нинішньої системи органів державної влади завдань, визначення для неї головних ціннісних пріоритетів щодо вдосконалення принципів здійснення державної влади [455, с. 70].

Ці ціннісні пріоритети, з одного боку, мають узгоджуватися з домінуючими на сучасному етапі розвитку суспільства і держави соціальними цінностями гуманістичної спрямованості, де людина – найвища соціальна цінність, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності державного апарату, держава в особі її державних органів, посадових та службових осіб відповідає перед людиною за свою діяльність [355, с. 70].

Закономірно виникає питання, чи справді існує проблема співвідношення влади та її змісту, чи міняються зі зміною історичних реалій владні пріоритети тощо [88, с. 11].

Водночас дані ціннісні пріоритети вдосконалення принципів здійснення державної влади повинні враховувати онтологічну специфіку діяльності державного апарату при реалізації державно-

владних повноважень, орієнтувати й забезпечувати практичну діяльність органів державної влади на впровадження зазначених цінностей [355, с. 70].

Принципи організації та функціонування державної влади, їх генезис, аксіологічна, онтологічна та юридична природа, система та модифікація в умовах нинішньої трансформації українського правового поля є надзвичайно актуальним дослідженням для сучасної юридичної науки.

При цьому методологічно вдалим підходом при розкритті системи принципів здійснення державної влади, їхніх аксіологічних і онтологічних аспектів реалізації є визначення лексичного й етимологічного значення слів “аксіологія”, “онтологія”, встановлення системного взаємозв’язку між цими категоріями.

Філософський енциклопедичний словник визначає, що аксіологія (від грец. ἀξία – цінність і ...логія) це – теорія цінностей, розділ філософії, що з’ясовує природу та різновиди цінностей, взаємовідношення між ними (досліджує системи або множини взаємопов’язаних цінностей) [670, с. 14]. Онтологія (від грец. ὄν (όντος) – суще і “...логія”) – вчення про буття [608, с. 14].

З огляду на вищенаведені дефініції доцільно розкрити ціннісні характеристики реалізації (буття) принципів здійснення державної влади саме з точки зору аксіологічного й онтологічного підходів. Адже цінності є духовно-ідеологічною основою механізму регулювання суспільних відносин та особливо актуалізується на перехідних етапах оновлення організації та здійснення державної влади, розбудови громадянського суспільства. Важливо, які саме цінності будуть поставлені за мету досягнення тих або інших реформ. Для прикладу, на переконання одного із представників філософської думки Стародавнього Китаю Мо-Цзи, найвищою цінністю є справедливість, адже саме вона приносить людям користь [420, с. 204]. Гегель розглядав сутність цінності через її зв’язок із потребами: кожна річ, за допомогою якої людина задовольняє потреби, має свою цінність [212, с. 13]. М. Вебер поняття “цінність” порівнював із поняттям “парадигма”, вважаючи, що наукові дослідження конститууються за допомогою ціннісних понять, при цьому сама наука повинна виступати незалежною цінністю [212, с. 15].

Як видається, завданням будь-якої норми права, в тому числі норм-принципів здійснення державної влади, є культивування добра, істини, справедливості, свободи, народовладдя тощо. Постає

питання: наскільки вказані цінності закріплюються в принципах функціонування державного апарату? [355, с. 71].

Онтологічний та аксіологічний підхід вказує, що одним із основоположних принципів здійснення державної влади є принцип верховенства права. Варто звернути увагу на значну актуалізацію цього принципу як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівнях.

В цьому зв'язку необхідно нагадати, що принцип верховенства права закріплений в ст. 8 Конституції України [306, ст. 8]. Проте його аксіологічна й онтологічна складові на національному рівні значно посилюються після проведення в Україні судово-правової реформи та прийняття Верховною Радою України 2 червня 2016 року Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” за №1401-VIII [481] та нової редакції Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [539].

На регіональному рівні (країн європейського континенту) аксіологічні й онтологічні аспекти реалізації принципу верховенства права різняться залежно від країни. Водночас певним поштовхом для актуалізації цього принципу стала затверджена на 86-му пленарному засіданні Європейської комісії “За демократію через право” (Венеціанської комісії) окрема доповідь “Про верховенство права” (м. Венеція, 25–26 березня 2011 року), яка концентровано розкривала цей принцип [30]. Окрім того, в 2016 році було підготовлено контрольний список запитань для оцінки дотримання верховенства права, що був прийнятий Європейською комісією “За демократію через право” на 106-му пленарному засіданні [31].

На міжнародному рівні під егідою ООН було включено принцип верховенства права до преамбули Загальної декларації прав людини (1948), а також підготовлено дві доповіді з цього приводу. У першій наголошується, наприклад, на таких аксіологічних елементах принципу верховенства права як незалежна судова система, незалежні установи захисту прав людини, визначені та обмежені повноваження влади, справедливі та прозорі вибори; тоді як у другій доповіді увагу сконцентровано на таких елементах як якість законодавства, ієрархічна вищість закону, рівність перед законом, відповідальність перед законом, юридична визначеність, процесуальна та судова прозорість, уникнення свавілля, поділ влади та ін. [30, п. 24].

Варто нагадати, що ч. 1 ст. 129 Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року закріплювала норму, що судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону [306]. Нині чинна редакція ч.1 ст.129 Конституції України встановлює, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права. Це беззаперечно посилює конституційну цінність принципу верховенства права. Онтологічні аспекти реалізації принципу верховенства права встановлюються Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, що визначає організацію і функціонування судової влади та здійснення правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів, і спрямований на забезпечення права кожного на справедливий суд [355, с. 72].

При цьому, звичайно, принцип верховенства права стосується не лише судової влади, а всіх без винятку органів публічної влади. Адже принцип верховенства права означає принцип управління, в якому всі люди, установи й органи, публічні та приватні, у тому числі сама держава, підпорядковуються законам, які відкрито оприлюднюються, застосовуються, виходячи з принципу рівності, та розглядаються в рамках незалежного судового процесу, і які відповідають міжнародним нормам і стандартам у сфері прав людини [179, п. 6].

Таким чином, можна говорити про визначальну аксіологічну роль принципу верховенства права при здійсненні державної влади. Водночас правопорядок і висока ефективність здійснення державної влади досягаються й через принцип верховенства закону. Н. Шаптала та Г. Задорожня зауважують, що принцип законності зумовлений принципом верховенства права [702, с. 278]. Таку саму позицію поділяє В. Кравченко [36, с. 242]. На переконання Ю. Шемшученка, законність – це комплексне юридично-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв’язок права і влади, права і держави [721, с. 498]. Д. Бахрах вважає, що законність – це обов’язкова наявність достатньої кількості юридичних норм високої якості, поєднана з їх суворим дотриманням усіма без винятку суб’єктами права, і в першу чергу – органами виконавчої влади [88, с. 601].

Сутність принципу верховенства закону полягає в точному і неухильному дотриманні, виконанні, використанні та, у встановлених законодавством випадках, застосуванні уповноваженими

суб'єктами (фізичними особами, юридичними особами, в тому числі, органами державної влади) Конституції, законів і підзаконних актів. Принцип законності закріплено в ст.19 Конституції України. Вона встановлює, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Слід наголосити на важливості дотримання принципу верховенства закону при здійсненні нормотворчої діяльності. У випадку відступу від вказаних положень досягти такої цінності реалізації принципу верховенства закону як єдність нормативно-правового регулювання на всій території країни буде вкрай важко[355, с. 72].

Парадигма принципів верховенства права та верховенства закону генерують такі принципи здійснення державної влади як гуманізм і пріоритет прав і свобод людини та громадянина. Вони регламентовані ст.3 Конституції України. Зокрема, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [355, с. 72].

Стаття 3 Конституції України є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні, направляє всі наступні конституційні приписи, які відображають реальний або бажаний стан людини в українському суспільстві, регулює її відносини з державою, визначає їхні взаємини, спрямовує політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав і свобод людини [558, с. 57].

Конституційні положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, визначає основний соціальний вектор у взаємовідносинах людини і держави: такий вектор відображається формулою “від людини – до держави”, а не “від держави – до людини”.

Аналіз здійснення державної влади у країні, ефективність її реалізації з точки зору аксіологічного та онтологічного аспектів дають можливість виокремити ще такі принципи функціонування державного апарату як: народовладдя, демократизму, поділу влад, суверенності та єдності системи органів державної влади [355, с. 72].

Принцип народовладдя передбачає, що єдиним джерелом влади є народ [645, с.7]. Стаття 5 Конституції України встановлює, що народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [355, с. 72].

При цьому важливо не лише формально юридичне закріплення народу як єдиного джерела влади, а й фактичне володіння народом політичними та економічними засобами для реальної участі у формі прямої або представницької демократії у здійсненні публічної (державної та муніципальної влади), в управлінні державними, муніципальними чи суспільними справами [355, с. 72].

Принцип народовладдя у здійсненні державної влади взаємопов'язаний з принципом демократизму, що передбачає: політичний та ідеологічний плюралізм; визнання і гарантування місцевого самоврядування; закріплення та реальне гарантування реалізації насамперед політичних прав і свобод в обсязі, що забезпечує можливість активної участі громадян у формуванні та втіленні державної політики; повноцінне функціонування інститутів громадянського суспільства; прийняття рішень більшістю при захисті прав меншості та прав політичної опозиції тощо [355, с. 72].

Реалізація принципу демократизму у здійсненні державної влади беззаперечно передбачає принцип поділу влади й принцип суверенності та єдності системи органів державної влади [355, с. 72].

Принцип поділу влади встановлює ст. 6 Конституції України. Відповідно до неї – державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Аксіологічний аспект принципу поділу влади унеможлиблює узурпацію державної влади в одній гілці влади, державному органі або посадовій особі, покликаний диференціювати державну владу між різними державними інституціями, створити ефективний механізм держави, запровадити дієву систему стримувань і противаг, взаємного контролю між різними державними органами.

Саме такі цілі переслідує конституційно-правова реформа, що проводиться в Україні. Водночас конституційно-правова реформа в реаліях України перетворилася на перманентний процес, який, в переважній більшості випадків, не переслідує за мету покращення механізму Української держави, втілення в національному правовому полі європейських демократичних стандартів організації

та діяльності публічної (державної і муніципальної) влади, покращення життя народу України, а націлений на поділ сфер впливу між різними фінансово-промисловими групами та їх лобістами в урядових колах.

Слід визнати, що окремі конституційні зміни фактично розбалансували державну владу в Україні, створили передумови політичної кризи, зруйнували закріплений в Конституції України від 28 червня 1996 року слабкий механізм стримування та противаг між гілками державної влади, що і призвело до “революції гідності” в 2014 році.

Водночас аналіз онтологічного аспекту реалізації принципу поділу влади в Україні вказує, що державна влада не обмежується виключно законодавчою, виконавчою та судовою владою. На нашу думку, варто говорити і про владу Президента України, оскільки він володіє значними повноваженнями, які встановлені Конституцією України (ст. 106), законами та підзаконними актами. Окрім того, функціонує низка органів державної влади, які жодною мірою не можливо віднести до законодавчої, виконавчої або судової влади. Для прикладу, це прокуратура, Вища рада правосуддя, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рада національної безпеки і оборони України [532] та інші. Це контрольні-наглядні органи, що займають самостійне місце серед державних інституцій [355, с. 73].

Водночас важливим принципом діяльності зазначених органів державної влади є принцип суверенності та єдності системи органів державної влади. Принцип суверенності в діяльності державного апарату передбачає, що державні органи при формуванні зовнішньої та внутрішньої державної політики виходять виключно з національних інтересів, потреб і запитів народу та є незалежними від тиску органів влади зарубіжних країн, міжнародних організацій тощо. При цьому ефективність здійснення державної влади залежить і від принципу єдності системи органів державної влади. Цей принцип означає, що існує єдина і неподільна система державних органів, де кожен із них виконує встановлені законодавством функції в межах своєї компетенції в системі взаємних стримувань, противаг і контролю. Відсутність певного органу державної влади, що відповідає за реалізацію окремої державної функції, неефективність його функціонування призводить до низької продуктивності всього державного апарату, неповноцінності державної системи інституцій, яка не спроможна втілити в життя покладені на неї державні функції [355, с. 73].

На жаль, нині ми досить часто можемо спостерігати грубе ігнорування цього принципу здійснення державної влади. Як наслідок, маємо неефективність всієї публічної влади в Україні. Для прикладу, наведене стосується таких державних інституцій як Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Національного агентства з питань запобігання корупції та деяких інших органів влади, що фактично не функціонують на єдиних конституційно-правових засадах з іншими інституціями, органічно не входять в єдину систему органів державної влади та не пов'язані з іншими елементами державного апарату взаємною системою стримувань і противаг. Зокрема, правовий статус Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, закріплений Законом України “Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг” від 29 вересня 2016 року №1540-VIII [520]. Стаття 14 цього Закону закріплює, що рішення Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, не підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України [520, п. 6], на відмінну від нормативно-правових актів інших органів державної влади України. Формально-юридичний аналіз цих та інших положень вказує, що Національна комісія, яка здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, органічно не вписується в єдину систему органів державної влади, оскільки функціонує не на єдиних конституційно-правових засадах з іншими органами влади [355, с. 73].

На основі аналізу вищенаведених основних принципів функціонування державного апарату можна стверджувати, що принципи діяльності органів державної влади України акумулюють світові та національні цінності реалізації державної влади в інтересах українського народу, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості. Незважаючи на конституційно-правове закріплення принципів здійснення державної влади в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, фактична їх реалізація в Україні бажає бути кращою. Більше того, окремі положення нормативно-правових актів України, що закріплюють правовий статус органів державної влади України, суперечать нормам-принципам функціонування державного апарату, що мають володіти найвищою імперативністю. Ігнорування принципів здійснення державної влади при проведенні низки реформ в Україні (конституційно-правової та інших)

призводить до недосягнення цілей, які задекларовані як результат вказаних реформ. На наше глибоке переконання, функціонування органів державної влади на основі безумовного виконання принципів здійснення державної влади забезпечить високу ефективність діяльності державного апарату України [355, с. 73].

4.2. Конституційно-правові форми та методи здійснення державної влади в Україні

На нашу думку, ефективна діяльність державної влади в Україні насамперед залежить від раціонально побудованого механізму державної влади, дієвої системи стримувань і противаг між різними гілками державної влади та державними інституціями, повноцінного функціонування інституту конституційно-правової відповідальності за вчинення конституційно-правових деліктів, наявності та реальної можливості народу України формувати та контролювати здійснення державної влади.

Проте, беззаперечно, досягнення високого рівня ефективності діяльності державної влади в Україні неможливе без науково-теоретичного опрацювання та побудови виваженої, науково-обґрунтованої системи форм і методів здійснення державної влади, що відповідає сучасним досягненням юридичної науки та практики, динаміці сучасних світових процесів із подальшою регламентацією в національне правове поле.

Саме цим і обумовлені непрості дискусії щодо поняття, видів, класифікації, перспективних напрямів удосконалення форм і методів діяльності органів державної влади, що ведуться між науковцями, політиками, експертами як в Україні, так і закордоном. Адже усвідомлення юридичної природи, системи форм і методів діяльності державної влади, шляхів їх подальшого реформування є вагомим чинником зростання ефективності функціонування державного апарату в Україні, засобом підвищення рівня раціонального використання фінансових, матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, яких нині в умовах гібридної війни вкрай не вистачає українському народові.

Взагалі термін “форма” (від лат. forma – зовнішність, устрій) означає зовнішнє вираження, певний спосіб такого вираження [467, с. 449].

На думку С. Серьогіної, якщо функції й компетенція становлять внутрішній, сутнісний бік діяльності органів публічної влади, то

форми діяльності є зовнішнім боком реалізації функцій та компетенції органу державної влади. Відповідно форма діяльності – це зовнішнє вираження однорідних дій, процедур, які здійснюють органи публічної влади, їхні структурні підрозділи й посадові особи в процесі реалізації функцій і компетенції в правових і організаційних рамках [170, с. 47].

На переконання В. Журавського, В. Серьогіна та О. Ярмиша, форма діяльності – це однорідна діяльність органів публічної влади, через які реалізуються їх функції. При цьому, викликає непідкупний інтерес їх думка, що форми діяльності являються особливим структурним елементом правового статусу органів державної влади [190, с. 47].

На наш погляд, правовий статус органів державної влади поряд із правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), правами, обов'язками та предметами відання органів державної влади, гарантіями забезпечення реалізації їх правового, а іноді й конституційно-правового статусу, їх юридичною відповідальністю за вчинення деліктів також включає і форми та методи діяльності органів державної влади, що є повноцінним структурним елементом правового статусу органів державної влади. Адже форми і методи діяльності органів державної влади як елемент їх правового статусу яскраво консолідовано демонструють правові й організаційні можливості органів державної влади щодо реалізації їхніх функцій у межах компетенції кожного органу державної влади.

У контексті проблематики, що розглядається, цікавою є позиція О. Фрицького, який, досліджуючи форми діяльності представницьких органів, зазначає, що під останніми варто розуміти основні, конкретні, здійснювані в межах певних правових, організаційних та організаційно-правових рамок, дій цих органів, їх посадових осіб за допомогою яких реалізується їх компетенція [421, с. 189].

В цілому ми підтримуємо науковий погляд О. Фрицького, що форми діяльності органів влади є сукупність дій цих органів із реалізації власної компетенції, що відображається в організаційних, правових та організаційно-правових рамках. Водночас надання цій сукупності дій органів влади такої якісної характеристики як основні, на нашу думку, є неприйнятним. Це пов'язано з тим, що будь-які дії органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб незалежно від їхнього характеру – основні або другорядні,

здійснюються в певних зовнішніх правових, організаційних або організаційно-правових межах.

Цікавим є наукове бачення форм діяльності органів державної влади, сформульоване А. Колодієм та А. Олійником. На їхню думку, під формами діяльності державних і самоврядних органів слід розуміти здійснення певних, передбачених нормативно-правовими актами та практикою державного будівництва видів дій посадових та службових осіб законодавчих, виконавчих, судових та контрольно-наглядових органів за допомогою яких реалізуються їх завдання і функції в межах компетенції кожного органу [240, с. 37].

Водночас, на нашу думку, зазначене поняття “форм діяльності органів державної влади” не повною мірою відображає суть цього політико-правового явища. При формулюванні цього поняття А. Колодієм та А. Олійником акцентується увага, що форми діяльності державних органів – це певні види видів дій посадових та службових осіб законодавчих, виконавчих, судових та контрольно-наглядових органів. Як наслідок, низка державних інституцій не підпали під сформульоване поняття форм діяльності органів державної влади, оскільки не належать до законодавчих, виконавчих, судових та контрольно-наглядових органів влади. Наведене, для прикладу стосується Президента України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань тощо.

З огляду на вищенаведені наукові погляди щодо розуміння поняття форм діяльності органів державної влади, варто зазначити, що форми здійснення державної влади в Україні – це закріплені Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами України, певні консолідовані, специфічні види дій органів державної влади України, їхніх посадових і службових осіб з метою досягнень завдань і реалізації функцій вказаних державних інституцій у межах їхньої компетенції.

При цьому, варто зауважити, що в юридичній науці немає єдності поглядів і щодо класифікації форм здійснення державної влади.

Зокрема, В. Журавський, В. Серьогін та О. Ярмиш пропонують їх розмежовувати на правові (юридичні) та організаційні (неправові) форми діяльності органів державної влади, залежно від характеру породжуваних наслідків. На їхній погляд, правові форми є діяльністю, пов’язаною зі здійсненням юридично значущих дій у жорстко визначеному законом порядку. Правові форми це

однорідна діяльність, яка пов'язана з прийняттям правових актів і тягне за собою юридично значимі наслідки [190, с. 66]. Водночас неправові форми діяльності органів державної влади – це однорідна діяльність, що не вимагає повного і суворого юридичного оформлення, не пов'язана з учиненням юридично значущих дій і прийняттям правових актів [190, с. 68].

До певної міри схожі думки щодо диференціації форм роботи органів державної влади висловлює С. Бостан. Водночас в його наукових поглядах демонструється дещо відмінне їх наповнення з метою висвітлення їхньої правової природи. Зокрема, С. Бостан зазначає, що правові форми – це однорідна за своїми зовнішніми ознаками (характером і юридичними наслідками) діяльність органів держави, спрямована на керівництво суспільством шляхом видання правових актів [643, с. 111].

В цілому з таким підходом С. Бостана щодо дефініції правових форм органів державної влади можна погодитися. Проте, на нашу думку, при формулюванні цього поняття краще замість словосполучення “правові акти” використати категорію “нормативно-правові акти” з огляду на те, що акти, які приймаються в межах нормотворчої діяльності органів державної влади, не завжди можна вважати правовими з точки зору відповідності принципу верховенства права (принципу правовладдя).

Водночас С. Бостан організаційні форми діяльності органів державної влади розглядає як способи та процеси в організаційній роботі державних органів, спрямовані на розв'язання завдань, що постають перед ними, та досягнення поставлених цілей, але такі, що не тягнуть за собою безпосередніх правових наслідків. Відмінність їх від правових форм діяльності органів державної влади полягає не тільки у засобах організування суспільних відносин, які використовуються, а й у зовнішньому оформленні [643, с. 112-113].

На думку С. Серьогіної, залежно від характеру наслідків (отриманого результату) форми діяльності органів державної влади доцільніше класифікувати на правові, організаційні й матеріально-технічні. При цьому правові форми діяльності пов'язані з виконанням юридично значущих дій у строго зазначеному законом порядку. За їх допомогою відбувається фіксація рішень і дій органів публічної влади, що мають юридичний зміст. Результатом правової діяльності є акт правового характеру. Організаційні форми діяльності здійснюються в межах чинного законодавства і на його підставі, однак не потребують строгого юридичного оформлення і,

як правило, самі по собі не спричиняють юридичних наслідків. Матеріально-технічні форми діяльності також не потребують видання спеціальних юридичних актів – їх проводять в порядку поточної роботи [170, с. 48].

Позиція С. Сergyоїної заслуговує на увагу. Разом з тим, на нашу думку, виокремлення матеріально-технічних форм в окремих вид форм діяльності органів державної влади є доволі дискусійним твердженням. Ми вважаємо, що матеріально-технічна форма здійснення державної влади абсолютно має право на існування, але її доцільно включити до організаційних форм. Це пов'язано з тим, що, як правило, система однорідних дій органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб, що здійснюється в межах матеріально-технічної форми щодо матеріального, фінансового, бюджетного, податкового, митного, господарського забезпечення, є засобом саме організаційної підготовки до виконання завдань і функцій, покладених на певний орган державної влади. А тому матеріально-технічну форму варто розглядати як вид організаційних форм здійснення державної влади.

Варто зазначити, що в юридичній літературі зустрічається позиція щодо поділу форм здійснення державної влади на три види: правові форми, організаційні форми та організаційно-правові.

Для прикладу А. Колодій та А. Олійник поділяють форми на правові, організаційні й організаційно-правові [240, с. 38]. При цьому, на їхню думку, організаційно-правовими називають форми, що традиційно склалися у повсякденній практичній діяльності та були закріплені нормативно-правовими актами. До цієї групи форм відносять: а) сесії; б) засідання; в) збори; г) місцеві ініціативи; г) представництво у певних органах чи на певній території; д) індивідуальну та колективну роботу депутатів та ін. [240, с. 39]. На думку В. Демиденка, організаційно-правові форми є такими видами дій органів державної влади, які поєднують у собі ознаки як правових, так і організаційних форм роботи органів державної влади [159, с. 200].

На думку авторського колективу у складі Є. Білозьорова, В. Власенка, О. Горової, А. Завального та ін., форми діяльності органів державної влади можуть бути класифіковані на правові та організаційні (неправові). При цьому правові форми ними визначаються як управлінська чи регулятивна діяльність державних органів, що полягає у вчиненні юридично значимих дій з виконання державних функцій у порядку, визначеному законом, і має правові наслідки [645, с. 68].

Вищенаведене поняття правових форм діяльності органів державної влади має свої раціональні зерна. Проте цілком із ним ми не можемо погодитися. Адже не всі види діяльності органів державної влади, що породжують правові наслідки, підпали під поняття правових форм здійснення державної влади. Зазначене поняття відображає лише управлінську та регулятивну діяльність органів державної влади. Водночас контрольно-наглядова, правоохоронна, правореалізаційна та деякі інші діяльності, на жаль, залишилися поза увагою.

Зважаючи на вищенаведене, вважаємо, що правові форми здійснення державної влади в Україні – це однорідні за своїми зовнішніми ознаками (юридичною природою та наслідками) види дій органів державної влади, спрямовані на виконання покладених на них завдань і реалізацію їхніх функцій у межах їхньої компетенції, визначеної Конституцією та законами України, що спричиняє правові наслідки. Відмінність правових форм здійснення державної влади від організаційних полягає в тому, що останні не породжують правових наслідків для широкого кола суб'єктів правовідносин. Зокрема, до організаційних форм здійснення державної влади доцільно віднести установчу організаційну форму діяльності державного апарату. Для прикладу, в межах цієї форми роботи Верховна Рада України обирає Голову Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, формує комітети, депутатські групи та фракції, інші органи парламенту України. Без виконання цього комплексу заходів єдиний орган законодавчої влади в Україні фактично буде неспроможний функціонувати. Водночас формування зазначених органів парламенту не спричиняє правових наслідків для інших учасників конституційно-правових відносин.

Варто зазначити, що правові форми здійснення державної влади також поділяються на декілька видів. Зокрема, на думку В. Журавського, В. Серьогіна та О. Ярмиша, доцільно виділити п'ять основних правових форм діяльності органів державної влади: правотворчу, установчу, правозастосовну, інтерпретаційну та контрольно-наглядову. При цьому правотворча правова форма полягає в діяльності суб'єктів щодо створення правових норм, їх зміни і скасування [190, с. 66].

Разом з тим, А. Колодій та А. Олійник, на відмінну від В. Журавського, В. Серьогіна та О. Ярмиша, серед правових форм здійснення державної влади виокремлюють: законотворчу або

нормотворчу; управлінську або виконавчу; правоохоронну; правореалізаційну; правозастосовчу та ін. [240, с. 38].

В цілому з поглядом А. Колодія та А. Олійника щодо класифікації правових форм діяльності органів державної влади ми погоджуємося. Водночас, на нашу думку, використання сполучника “або” щодо законодавчої та нормотворчої діяльності є недоречним. Адже це відмінні види правової форми діяльності, характерні для різних видів органів державної влади. Так, законодавча правова форма діяльності притаманна лише Верховній Раді України, оскільки тільки вона уповноважена приймати закони України. В свою чергу, нормотворча є видом діяльності інших органів державної влади щодо прийняття та введення в дію підзаконних нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень до них, що здійснюється відповідно до Конституції та законів України.

Разом з тим, В. Журавський, В. Серьогін та О. Ярмиш для окреслення цієї правової форми діяльності державної влади використовують термін “правотворча правова форма”. Зважаючи на це, постає питання щодо відмінності між правотворчою та нормотворчою формами діяльності органів державної влади.

В юридичній літературі щодо використання категорій “правотворчість” та “нормотворчість” можна знайти декілька підходів: а) використання їх як синонімів, ототожнення, твердження про відсутність будь-яких відмінностей; б) нормотворчість іноді розглядається підвидом правотворчості або навпаки; в) розмежування цих категорій, різне соціальне та юридичне призначення окреслених процесів. Водночас у наведених наукових позиціях бракує аргументації щодо істинності запропонованого підходу до розуміння правотворчості та нормотворчості.

Цікавим є погляд В. Демиденка, який зазначає, що нормотворчість має два складові аспекти: соціальний та правовий. При цьому соціальний аспект нормотворчості, як правило, передує правовому. Адже нині є та буде й надалі зберігатися доволі важлива роль моралі, звичаїв, традицій, релігійних норм тощо як регуляторів суспільних відносин. Водночас правотворчість – це діяльність уповноважених суб’єктів, що відповідно до повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією, міжнародними договорами (що є частиною національного законодавства), законами та підзаконними нормативно-правовими актами України, рішеннями ЄСПЛ, створюють, вводять у дію, змінюють або скасовують нормативно-правові акти [162, с. 32].

Хочемо зазначити, що особливе місце серед правових форм роботи органів державної влади посідає правозастосовча форма. Вона полягає в діяльності органів державної влади, спрямованої на забезпечення безперервності процесу реалізації нормативно-правових приписів шляхом наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними правами та покладення на інших відповідних юридичних обов'язків, або шляхом розгляду (вирішення) питань про наслідки правових суперечок і правопорушень, а також притягнення винних до юридичної відповідальності [471, с. 32].

При цьому В. Журавський, В. Серьогін та О. Ярмиш наголошують, що різновидами правозастосовчої діяльності є правонаділяюча та правоохоронна [190, с. 67]. Проте С. Бостан, на противагу наведеній вище позиції, виділяє в межах правозастосовчої діяльності оперативно-виконавчу та правоохоронну. На його думку, оперативно-виконавча діяльність – це владна, творча, оперативна, виконавча-розпорядча робота державних органів, спрямована на здійснення функцій держави шляхом видання та застосування норм права, що є основою виникнення, зміни та припинення правовідносин [643, с. 112].

Ми не поділяємо думки С. Бостана про виокремлення в межах правозастосовчої форми роботи органів державної влади оперативно-виконавчої та правоохоронної. На нашу думку, для низки органів державної влади, насамперед органів виконавчої влади, окремою самостійною правовою формою роботи є виконавчо-розпорядча форма.

Ми вважаємо, що виконавчо-розпорядча форма роботи є самостійною правовою формою роботи органів виконавчої влади України, яка носить двоаспектний характер, оскільки, з одного боку, має за мету забезпечення реалізації положень Конституції та законів України, актів глави Української держави через безпосередньо виконавчу діяльність Уряду та підпорядкованих йому центральних і місцевих органів. Проте ефективне втілення органами виконавчої влади положень Конституції та законів України, актів глави Української держави неможливе без створення повноцінного механізму реалізації шляхом здійснення розпорядчої діяльності (прийняття власних рішень органів виконавчої влади, забезпечення матеріальної, фінансової, організаційної основи їх виконання тощо). Розпорядча діяльність органів влади є невід'ємною від виконавчої діяльності та включає такі правомочності: а) прийняття власних нормативно-правових актів органів виконавчої влади; б) організація їх виконання; в) контроль і

притягнення до юридичної відповідальності винних суб'єктів у неналежному виконанні нормативно-правових актів органів виконавчої влади.

Також варто наголосити, що правоохоронна форма роботи є самостійним видом правової форми роботи спеціально уповноважених правоохоронних органів, що реалізується в порядку та у спосіб, визначені Конституцією та законами України, на основі закріплених у законодавстві принципів (серед яких особливе місце посідає принцип верховенства права) з метою охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадян, забезпечення правовладдя та правопорядку.

На нашу думку, серед правових форм роботи органів державної влади доцільно також виділити контрольно-наглядову форму роботи спеціально уповноважених органів держави. На думку Н. Шаптали та Г. Задорожньої, до контрольно-наглядових органів належать: Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Рахункова палата України, Державна фінансова інспекція України та ін. [720, с. 277].

З вищенаведеною позицією ми цілком погодитися не можемо. На нашу думку, до контрольно-наглядових органів, які відповідно реалізують контрольно-наглядову правову форму, слід віднести ті органи державної влади, які володіють контрольно-наглядовими повноваженнями та не належать до законодавчої, виконавчої, судової, президентської влади.

З огляду на це твердження, Державну фінансову інспекцію України не можна зарахувати до контрольно-наглядових органів, оскільки відповідно до Положення про Державну фінансову інспекцію України, остання є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [502]. Тобто Державна фінансова інспекція України належить до органів виконавчої влади. Наявність у Державної фінансової інспекції України контрольних повноважень не може слугувати критерієм для її зарахування до контрольно-наглядових органів України, адже домінуюча більшість органів державної влади України володіють певними контрольними повноваженнями. Відповідно ця ознака не може слугувати критерієм для диференціації органів державної влади на певні класифікаційні види.

Вважаємо, що до контрольно-наглядових органів належать: прокуратура України, Уповноважений Верховної ради України з

прав людини, Рахункова палата, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

При цьому контрольно-наглядова діяльність – це одна з основних форм правової діяльності держави, яка здійснюється державою шляхом видання контрольно-правових актів або рішень, що приймаються відповідними органами державної влади у межах передбачених конституцією та законами повноважень, і має на меті забезпечення перевірки відповідності дій суб'єктів та об'єктів правового регулювання чинному законодавству, сприяння утвердженню режиму законності та правопорядку [83, с. 119].

Незважаючи на те, що правові форми здійснення державної влади є доволі вагомими за правовими наслідками та видимими для суб'єктів правовідносин, рівень ефективності їхньої реалізації прямо залежить від організаційних форм роботи державної влади, які не спричиняють правових наслідків та є менш помітними для широкого загалу. На нашу думку, до організаційних форм здійснення державної влади доцільно зарахувати: матеріально-технічну, ідеологічну, культурно-освітню тощо.

Правники В. Журавський, В. Серьогін та О. Ярмиш зазначають, що до видів матеріально-технічних операцій належать: робота з депутатськими запитами і зверненнями, різними інформаційними запитами, діловодство, експедиція, охорона, збір і опрацювання інформації, проведення вимірів, розробка прогнозів, програм, методичних рекомендацій, здійснення бухгалтерського та статистичного обліку і т.п. [190, с. 69].

Видається, на нашу думку, досить дискусійним твердження про віднесення до матеріально-технічної форми роботи органів державної влади такого виду діяльності як опрацювання депутатських запитів, звернень і різних інформаційних запитів з огляду на такі фактори: а) філософія роботи з депутатськими запитами, зверненнями та різними інформаційними запитами не передбачає значні фінансові, господарські, бюджетні чи матеріальні витрати. Основний акцент вказаної діяльності зміщується в напрямі експертно-аналітичної діяльності відповідних посадових і службових осіб; б) також віднести роботу з депутатськими запитами, зверненнями та різними інформаційними запитами до суто технічної, механічної вкрай важко. Як наслідок, опрацювання депутатських запитів, звернень і різних інформаційних запитів, на нашу думку, не належить до матеріально-технічної форми діяльності органів державної влади.

Ми вважаємо, що матеріально-технічна форма забезпечення здійснення державної влади в Україні – це вид однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи та полягає в бюджетному, фінансовому, матеріальному, господарському забезпеченні виконання завдань і функцій державного апарату України, а також здійсненні комплексу заходів щодо збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації, організації діловодства й архівного зберігання документів, створення документаційно-інформаційної бази на різних носіях з перевагою переходу інформаційного поля на цифрові технології (діджиталізація), узагальнення результатів діяльності органу державної влади, його посадових і службових осіб, в тому числі, на відповідність критеріям законності, професійності, доброчесності тощо.

Ідеологічна форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в забезпеченні ідеологічного плюралізму, патріотичного виховання, духовно-ідеологічної консолідації українського народу шляхом розробки та поетапного широкомасштабного втілення національної стратегічної ідеї як духовної основи інтеграції громадян України різних географічних регіонів (сходу і заходу, півдня і півночі) навколо системи соціокультурних координат, де визначені ціннісні, духовні, релігійні, світоглядні та цілеспрямовуючі орієнтири.

Культурно-освітня форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в системі підготовки, рейтингового оцінювання та підвищення кваліфікації персоналу органів державної влади, посилення рівня оволодіння державною мовою та офіційними мовами ЄС з метою сприяння перспективному набуттю Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, заохочення оволодіння персоналом органів державної влади України досягненнями національно-культурного простору (здобутками літератури, музики, образотворчого мистецтва, скульптури, архітектури, театру, кінематографії тощо), що забезпечить можливість державному службовцю активно нарощувати свій творчий потенціал, розвиватися духовно, підвищувати рівень свого світосприймання.

Варто підкреслити, що ефективність діяльності державної влади в будь-якій країні, в тому числі і в Україні, залежить не лише від системи форм здійснення державної влади як зовнішнього відображення однорідних дій, процедур апарату держави, але й не менш – від методів діяльності державних інституцій. Саме тому нині перед юридичною наукою поставлено досить амбітну ціль – розробити збалансовану, надійну та ефективну систему методів здійснення державної влади, що спроможна забезпечити сталий суспільний розвиток України.

Методи здійснення державної влади в юридичній літературі розкриваються по-різному. Зокрема, В. Шатіло розкриває методи здійснення державної влади як конкретні прийоми та способи діяльності органів державної влади та їхніх посадових осіб, які здійснюються в межах їхньої компетенції та спричиняють відповідні юридичні наслідки [703, с. 68]. Вчені А. Колодій та А. Олійник розглядають методи діяльності органів державної влади як способи, засоби та прийоми, що застосовуються в межах визначених форм з метою здійснення завдань і функцій органів влади, що обумовлені їх компетенцією [240, с. 41]. Дослідники С. Гусарев, А. Олійник, О. Слюсаренко визначають методи як засоби, прийоми та способи, за допомогою яких здійснюються спеціальні види діяльності держави щодо реалізації її функцій [153, с. 64]. У свою чергу В. Журавський, В. Сergyin та О. Ярмиш інтерпретують методи діяльності органів влади як конкретні прийоми і способи організації роботи та безпосереднього функціонування органів державної влади [190, с. 69]. Дослідник І. Оксьом зазначає, що методи є волею держави, конкретизовані відповідним управлінським органом у межах наданих йому юридично-владних повноважень [444, с. 63].

З огляду на вищенаведене, а також на багато інших підходів до тлумачення методів діяльності органів державної влади, вважаємо, що методи здійснення державної влади в Україні – це вироблена на основі довготривалої практики функціонування державного апарату України та передбачена законодавством України система взаємопов'язаних прийомів, засобів, способів досягнення завдань та реалізації функцій органів державної влади України, які відображають якісну сторону діяльності державних інституцій, оскільки мають бути спрямовані на досягнення бажаного результату найбільш оптимальним чином.

Варто зазначити, що в юридичній літературі відсутня єдність поглядів щодо системи методів здійснення державної влади та її класифікації на певні групи.

Зокрема, В. Малиновський пропонує поділяти методи на організаційно-розпорядчі (адміністративні), економічні, правові та соціально-психологічні [401, с. 286].

Дослідники С. Гусарєв, А. Олійник, О. Слюсаренко диференціюють методи за напрямками державної діяльності на: а) методи правотворчої діяльності; б) методи виконавчо-розпорядчої діяльності; в) методи правоохоронної діяльності; та г) методи організаційної діяльності держави стосовно здійснення її функцій [153, с. 64–65]. На нашу думку, такий підхід має право на існування. Проте ми зазначимо, що система прийомів, засобів, способів здійснення правотворчої, виконавчо-розпорядчої, правоохоронної та організаційної діяльності держави є при цьому тотожною.

Водночас А. Колодій та А. Олійник серед методів діяльності державних органів виділяють правові, організаційні та організаційно-правові. Зокрема, на їхню думку, правовими методами називають такі способи, прийоми та засоби, за допомогою яких здійснюються правотворча, управлінська, правоохоронна, правореалізаційна і правозастосовна форми діяльності органів держави. Організаційними методами є способи, засоби та прийоми, за допомогою яких здійснюються відповідні форми організаційної діяльності органів державної влади. Залежно від їхніх ролі та значення у здійсненні діяльності державних органів, організаційні методи можна підрозділяти на основні та допоміжні. До основних відносять такі методи: планування, інструктування, координація, контроль, вироблення рішень. До допоміжних відносять: надання допомоги, забезпечення своєчасного виконання завдань, сприяння проведенню відповідних заходів та інше. На думку А. Колодія та А. Олійника, організаційно-правові методи – це такі засоби, прийоми та способи, що традиційно склалися та одержали своє закріплення у відповідних нормативно-правових актах. Наприклад, методи організації та перевірки виконання актів, інформаційного забезпечення, підготовки, підбору та розстановки кадрів та ін. [240, с. 41–42].

Мусимо зазначити, що існує значна дискусійність вищенаведеної диференціації методів діяльності органів державної влади на правові, організаційні та організаційно-правові. Адже, для прикладу, досягнення результатів у правотворчій діяльності органів державної влади передбачає використання як правових методів (що мають правові наслідки), так і організаційних методів (що не передбачають правових наслідків). З огляду на це, чи доречно говорити лише про правові методи правотворчої діяльності органів державної влади.

С. Серьогіна також поділяє методи діяльності органів влади на правові та організаційні. Крім того, вона виокремлює соціально-психологічні методи здійснення влади [171, с. 63]. Проте С. Серьогіна в ці класифікаційні групи методів вкладає відмінне від А. Колодія та А. Олійника значення.

Так, на думку С. Серьогіної, правові методи пов'язані з використанням певних організаційно впорядкованих властивостей права як одного з найважливіших соціальних регуляторів. Серед них можна виділити методи загального й індивідуального регулювання, встановлення нормативів (метод стандартизації), дозвільно-реєстраційний метод (ліцензування, патентування, встановлення квот, видача дозволів, реєстрація), а також методи уповноважування, зобов'язування та заборони [171, с. 69]. Соціально-психологічні методи базуються на використанні наукових положень соціології та психології й являють собою певні важелі впливу на соціально-психологічний клімат у колективі, на працездатність співробітників відповідних органів публічної влади. До них належать методи соціологічних досліджень (соціометрія), соціального прогнозування та соціального планування [171, с. 69].

При цьому С. Серьогіна наголошує, що враховуючи складність і багатовимірність проблеми методів діяльності органів влади, доцільно підійти до цього питання, керуючись їхнім призначенням. Адже методи – це способи і прийоми, що дозволяють упорядкувати й ефективно організувати реалізацію функцій і повноважень органів влади. Процес реалізації функцій і повноважень органів влади має певні стадії. Незалежно від того, яка конкретно функція реалізується, її здійснення починається з планування, збору й обробки інформації, продовжується виробленням рішення, його виконанням, і закінчується контролем за виконанням рішення. Для кожного із цих етапів характерні свої засоби досягнення поставлених цілей. При цьому в процесі реалізації можуть бути задіяні органи влади, їх структурні підрозділи та посадові особи, які повинні координувати свою роботу на всіх етапах владної діяльності. Відповідно використовуються способи і прийоми підвищення ефективності їх праці, професіоналізму, службової та соціальної активності. Виходячи з вищевикладеного, можна виділити організаційні методи, що мають універсальний характер, – планування, інформаційного забезпечення, вироблення рішень, організації виконання, контролю за виконанням, координації діяльності, роботи з кадрами [171, с. 63–64].

На думку авторського колективу у складі Є. Білозьорова, В. Власенка, О. Горової, А. Завального та ін., під час здійснення своїх функцій держава за допомогою державних органів та їхніх посадових осіб застосовує низку методів: а) метод переконання – здійснюється шляхом заохочення суб'єктів суспільних відносин до певної діяльності чи дій, що відповідають їхній волі без застосування силового тиску, таким чином забезпечуючи свободу вибору. Переконання в основному здійснюється через такі юридичні засоби як суб'єктивні права, законні інтереси, пільги; б) методи рекомендації і заохочення – мають місце тоді, коли держава орієнтує й спонукає суб'єктів суспільних відносин до певного варіанту поведінки, який є бажаним з її точки зору. Використовуючи ці методи, держава може досягти значних успіхів у стимулюванні суспільно корисної діяльності; в) метод примусу – полягає в застосуванні до суб'єктів, які вчинили правопорушення у сфері здійснення державних функцій, передбачених нормами права заходів покарання, перевиховання та спонукання до діяльності, спрямованої на усунення шкоди, заподіяної такою поведінкою [645, с. 70].

Схожі думки щодо методів здійснення державної влади висловлює і С. Бостан. Він зазначає, що кожна функція держави має свій метод, якому властиві ознаки, характерні для методів інших функцій, а також специфічні, лише йому притаманні ознаки, що залежать від завдань та умов відповідного етапу розвитку держави. При цьому С. Бостан звертає увагу на структуру методу здійснення державних функцій та виокремлює в ньому такі структурні групи: організаційно-технічні прийоми та засоби, засоби державного впливу, засоби суспільного впливу [643, с. 113].

Під організаційно-технічними прийомами і засобами, на думку С. Бостана, доцільно розуміти ті засоби та образи позитивної діяльності, якими користуються державні органи та організації для створення умов, що максимально забезпечують реалізацію державних функцій. Засобами державного впливу є: а) переконання, що реалізується через правове виховання населення, різні профілактичні заходи; б) заохочення, яке передбачає надання різних пільг і нагород особам та колективам, що відзначаються активною державною діяльністю; в) примус, практичним втіленням якого є застосування до суб'єктів, які скоїли правопорушення, законних заходів покарання, перевиховання та стимулювання людей до виконання правових норм [643, с. 113–114].

Вважаємо, що вищенаведений підхід С. Бостана є доволі цікавим, але містить певну невизначеність, оскільки не формулює систему методів здійснення державної влади.

Привертає увагу своїм ґрунтовним підходом класифікація методів здійснення державної влади, виконана В. Шатіло. На його думку, методи здійснення державної влади можна класифікувати за такими критеріями: 1) за способом (напрямом) впливу – на методи прямого (адміністративного) і непрямого впливу (соціально-психологічні, ідеологічно-пропагандистські, економічні та інші); 2) за цілями і засобами впливу – на методи переконання, заохочення, примусу; 3) залежно від суб'єктів здійснення державної влади – методи здійснення державної влади реалізуються органами публічної влади у вузькому і широкому значенні. У вузькому розумінні для державної влади притаманне послуговування імперативним примусом, в той час як публічна влада може вдаватися до переконання, інформування, навіювання, пропаганди тощо; 4) в залежності від суб'єктів реалізації методів здійснення державної влади – методи, реалізовані органами законодавчої, виконавчої, судової влади, суб'єктами з особливим правовим статусом (наприклад, Президентом України, органами прокуратури). Ці методи істотно різняться за темпоральною (часовою) компонентою їх реалізації; 5) з юридичних фактів, що слугують підставою для застосування, методи поділяються на методи, реалізовані в результаті настання подій, вчинення дій, зміни станів об'єктів державно-владного впливу; 6) за сферою дії – методи, які застосовуються в економічній, соціальній, політичній, культурній, екологічній та інших сферах; 7) за умовами і характером методів здійснення державної влади – на загальні та спеціальні методи здійснення державної влади. Загальними методами послуговується вища ланка державного механізму, правовий статус якої передбачає загальне бачення проблем суспільства та управління ними. Середні та нижчі ланки віддають перевагу вузько-специфічним методам, наближеним до вимог конкретних ситуацій; 8) в залежності від кола суб'єктів правового впливу – методи, які застосовуються до загальних суб'єктів права та методи, які застосовуються до спеціальних суб'єктів права; 9) за характером застосування – звичайні та екстраординарні методи. Останні залежать від стану суспільства. В кризових та перехідних станах застосовуються екстраординарні методи, в той час як в станах стабільності та рівноваги в діяльності держави переважають ординарні (орієнтовані на звичний правопорядок) методи; 10) за часовим критерієм дії – постійні і

тимчасові; 11) за територіальною сферою дії – внутрішньодержавні та зовнішньо-державні; 12) за правовими наслідками реалізації методів здійснення державної влади – правостановлювальні, правозмінювальні, правоскасовувальні; 13) за способом оформлення реалізованих методів – методи здійснення державної влади, які вимагають винесення спеціального індивідуального правового акту та методи, які не потребують винесення спеціального індивідуально-правового акту; 14) за ознакою обов'язковості методів державної влади – директивні (імперативні) і дискреційні (диспозитивні) методи [703, с. 68–69].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладені положення, слід зазначити, що методи здійснення державної влади в Україні – це вироблені на основі довготривалої практики функціонування державного апарату України та передбачені законодавством України системи взаємопов'язаних прийомів, засобів, способів досягнення завдань і реалізації функцій органів державної влади України, які відображають якісну сторону діяльності державних інституцій, оскільки мають бути спрямовані на досягнення бажаного результату найбільш оптимальним чином.

Раціональне та комплексне поєднання всіх методів здійснення державної влади спроможне значно підвищити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, забезпечити стабільний розвиток Української держави.

4.3. Конституційний механізм здійснення державної влади в Україні

Історичний досвід глибоко переконує, що механізм здійснення державної влади, вибір найбільш ефективної, раціонально інституційно й функціонально побудованої моделі та відповідно її конституційне та нормативно-правове закріплення є одним із основоположних питань розбудови державності.

В істинності наведеної тези ми мали можливість неодноразово переконатися в національних реаліях після прийняття Конституції України та внесенні змін і доповнень до Основного Закону України, пов'язаних зі зміною форми правління з президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської та навпаки з відповідним перерозподілом повноважень між Президентом України, законодавчою та виконавчою владою.

Адже здійснення державної влади за Конституцією України в редакції від 28 червня 1996 року, на нашу думку, з огляду на відсутність балансу повноважень між різними гілками влади та Президентом України та відсутність конституційно-правового закріплення ефективних механізмів притягнення до насамперед конституційно-правової відповідальності, а також інших видів юридичної відповідальності органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб за вчинення конституційно-правових та інших деліктів мало наслідком загалом низьку ефективність функціонування державної влади, неузгодженість діяльності різних інституційних систем державного апарату з подальшими елементами узурпації державної влади.

Вважаємо, що саме така конституційна модель механізму державної влади за роки незалежності України обумовила розвиток корупції (перш за все – політичної) у вищих ешелонах влади, яка в надалі поширилася на середній та нижній рівні управління державою. Більше того, ми вважаємо, що зростання корупції до нинішнього рівня вагомої загрози національній безпеці нашої держави також сприяло незграбне внесення змін і доповнень до Конституції України, пов'язане зі зміною форми правління.

На недосконалість конституційно-правового механізму здійснення державної влади за Конституцією України в редакції від 28 червня 1996 року нерідко звертали увагу науковці, політики, громадські діячі. Зокрема, на переконання Ю. Шемшученка, вищенаведене обумовлене тим, що в процесі прийняття Конституції і гострого протистояння між Президентом України і Верховною Радою України 28 червня 1996 р. до проекту поспіхом було включено ряд положень, які порушили збалансованість Основного Закону. Особливо це стосувалося розподілу владних повноважень, що з часом призвело до виснажливого протистояння законодавчої та виконавчої гілок влади [293, с. 8].

Власне недосконалість конституційного механізму здійснення державної влади з одного боку, а з іншого боку – нестерпне бажання окремих посадових осіб та гілок влади збільшити свої державно-владні повноваження до певної міри їх узурпувавши, а в окремих випадках – настирливе стремління основних фінансово-промислових груп України (олігархів) збільшити свій вплив на формування та реалізацію державної політики, обумовили внесення змін і доповнень до Конституції України.

Доцільно зазначити, що закони України про внесення змін і доповнень до Конституції України мали різне значення стосовно зміни

конституційного закріплення та реалізації механізму здійснення державної влади. Видається, що вагомими в наведеному аспекті були: а) Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV [484], б) Закон України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” 19 вересня 2013 року № 586-VII [486], в) Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014 року № 742-VII [478], г) Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [481], а також Рішення Конституційного Суду України “У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)” від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 [573]. Значно менший вплив щодо модернізації конституційного механізму здійснення державної влади в Україні мали такі закони про внесення змін і доповнень до Конституції України як: а) Закон України “Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 1 лютого 2011 року № 2952-VI [483], б) Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)” від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII [469], Закон України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)” від 3 вересня 2019 року № 27-IX [480].

Водночас, ми поділяємо думку В. Демиденка, що конституційне реформування в реаліях України носить перманентний процес, який, в переважній більшості випадків, не переслідує за мету покращення механізму Української держави, втілення в національне правове поле європейських демократичних стандартів організації і діяльності публічної (державної та муніципальної) влади, покращення життя народу України, а націлений на поділ сфер впливу між різними фінансово-промисловими групами та їх лобістами в урядових колах [163, с. 49].

Адже Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV [488], запровадивши в

Україні парламентсько-президентську форму правління, змінивши порядок формування Уряду України тощо, за своєю юридичною природою спрямований на фундаментальну зміну конституційного механізму здійснення державної влади в Україні.

Проте Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року за № 2222-IV на конституційному рівні чітко не сформулював процедуру формування Кабінету Міністрів України, не окреслив конституційний статус основних суб’єктів, уповноважених на його формування (наприклад, коаліції депутатських фракцій Верховної Ради України), не встановив строки внесення Президентом України подання на призначення кандидатур на посади Міністра оборони та Міністра закордонних справ, не закріпив механізм притягнення до конституційно-правової відповідальності Президента України у випадку відступу від конституційного порядку та строків внесення подання на призначення кандидатури на посаду Прем’єр-міністра України тощо.

Як наслідок, такі конституційні зміни нівелюють аксіологічну та юридичну складову Основного Закону України, не покращують механізм держави, не спрямовані на формування збалансованої системи стримувань і противаг між гілками державної влади, не підвищують ефективність публічної влади в Україні, містять високий індикатор корупціогенності, а відповідно є суттєвою перепоною для подальшого динамічного поступ Української держави, її розвитку як європейської, демократичної, правової, соціальної, єдиної, незалежної, соборної країни [163, с. 51].

З огляду на наведене, нині вкрай важливо на основі комплексного формально-юридичного аналізу Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів України, практики їх реалізації, вивчення зарубіжного досвіду правового закріплення та втілення конституційних моделей здійснення державної влади, а також базуючись на доктринальних досягненнях юридичної науки шляхом застосування сучасної методології дослідження сформулювати поняття конституційного механізму здійснення державної влади, розкрити його юридичну природу, визначити структуру та охарактеризувати її елементи, запропонувати слушні рекомендації щодо вдосконалення конституційного механізму здійснення державної влади в Україні. При цьому важливо комплексно та системно проаналізувати не лише здобутки науки конституційного права, а й насамперед напрацювання теоретиків права щодо конституційного механізму здійснення державної

влади, механізму держави та його організації, відмінності механізму держави від державного апарату тощо.

Зазначимо, що фундамент, доктринальну основу дослідження конституційного механізму здійснення державної влади закладено саме правниками загальної теорії держави та права. Водночас фахівці теорії держави та права основну увагу концентрують на розкритті такої базової категорії як механізм держави та її співвідношення з апаратом держави. На нашу думку, дослідження проблематики механізму держави є одним із важливих завдань цієї роботи, з огляду на те, що механізм держави та механізм здійснення державної влади багато в чому структурно збігаються. Проте “механізм держави, на нашу думку, є до певної міри ширшим поняття ніж “механізм здійснення державної влади”.

Зокрема, авторський колектив підручника “Загальна теорія держави і права” за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка АПрН України М. Цвіка та доктора юридичних наук, професора, академіка АПрН України О. Петришина зазначають, що механізм держави – це сукупність державних органів, установ, підприємств та інших державних інститутів, за посередництвом яких практично здійснюються завдання і функції держави [194, с. 124]. На їхню думку, у складі механізму держави слід виокремлювати державні органи як найбільш специфічні та важливі для реалізації функцій держави інституційні утворення. Однак разом із державними органами до складу механізму держави входять й інші за характером і змістом діяльності державні організації – державні підприємства, державні установи, такий специфічний інститут держави як збройні сили, що мають певні особливі риси, котрі не дозволяють вважати їх власне органами державної влади і включати безпосередньо до державного апарату [194, с. 124–125].

На нашу думку, вищенаведене твердження щодо статусу збройних сил та зокрема Збройних Сил України є доволі дискусійним. Варто зазначити, що Закон України “Про Збройні Сили України” від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ в статті 3 закріплює, що Міністерство оборони України є центральним органом виконавчої влади і військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України [505, ст. 3]. Збройні Сили України також відповідно до Закону України “Про Збройні Сили України” від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ наділені специфічним переліком повноважень (прав та обов’язків) для

виконання однієї з важливих функцій держави – її оборони. Ці повноваження Збройних Сил України розповсюджуються на широке коло суб'єктів правовідносин (громадян України, іноземців, осіб без громадянства тощо). Наприклад, ст. 1-1 Закону України “Про Збройні Сили України” від 6 грудня 1991 надає право з'єднанням, військовим частинам, підрозділам і військовослужбовцям Збройних Сил України в мирний час та в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку для забезпечення під час проведення антитерористичної операції виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп і злочинних організацій, участі у затриманні осіб, а також для знешкодження осіб у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб.

Окрім того стаття 2 Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ закріплює положення, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [479, ст. 3].

З огляду на окремі вищенаведені аргументи, не віднесення Збройних Сил України до державного апарату є помилковим рішенням. Адже беззаперечним є те, що це – державна інституція, яка виконує одну із функцій держави, має власний конституційно-правовий статус та відносно організаційну відокремлену структуру, що закріплена Конституцією та законами України, наділена особливим спектром державно-владних повноважень, а військовослужбовці Збройних Сил України перебувають на державній службі особливого характеру.

На думку, О. Скакун, механізм держави – це цілісна ієрархічна система державних органів, підприємств, установ, інститутів, що здійснюють завдання і функції держави на основі та в межах права, і слугує їй (державі) організаційно-економічною, організаційно-політичною, організаційно-соціальною, організаційно-культурною основою [524, с. 160]. Структурно механізм держави включає

державний апарат (система органів держави та їхніх підрозділів, що мають державно-владні повноваження) та державні підприємства й установи [524, с. 161]. При цьому державні органи – це структурно відокремлені колективи державних службовців (один службовець), які відповідно до посади наділені юридично-визначеною державно-владною компетенцією та необхідними засобами для виконання управлінських функцій і завдань держави [524, с. 164].

Разом з тим, на думку О. Скакун, за територіальною сферою діяльності органи держави поділяються на: загальні – поширюють свою владу на всю територію країни: а) вищі (президент, парламент, уряд); б) центральні (галузеві міністерства, комітети); в) місцеві – діють в адміністративно-територіальних одиницях (в Україні – органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації) [524, с. 165].

Варто наголосити, що ми категорично не згодні з позицією О. Скакун щодо віднесення органів місцевого самоврядування до державного апарату України. Так, дійсно, органи місцевого самоврядування в Україні є частиною публічної влади та належать до муніципальної влади, що покликана сприяти повноцінній реалізації територіальною громадою права на місцеве самоврядування.

Органи місцевої публічної влади є суб'єктами муніципально-правових відносин. При цьому муніципально-правові відносини є одним із видів суспільних відносин, що регулюються нормами конституційного, адміністративного та муніципального права, відзначаються адміністративно-територіальним, комплексним характером і виникають, змінюються або припиняються при реалізації функцій та прав місцевого самоврядування уповноваженими суб'єктами, що володіють правосуб'єктністю на місцевому рівні. Разом з тим, відповідно до ст.2 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних

громад сіл, селищ, міст [515, с. 2]. Таким чином, органи місцевого самоврядування не належать до органів державної влади, зважаючи на те, що характер їхніх повноважень щодо самостійного вирішення питань місцевого значення в межах Конституції та законів України не походить від держави.

Вчені М. Матузов та О. Малько зазначають, що до поняття “механізм держави” належить поряд з державним апаратом ще й державні установи й організації, а також “матеріальні придатки” державного апарату (збройні сили, міліція, кримінально-виконавчі заклади тощо), спираючись на які державний апарат діє [405, с. 86, 641]. При цьому варто відзначити нестандартний підхід до визначення структури механізму держави. На думку М. Матузова та О. Малько, структура механізму держави поряд із державними органами, державними організаціями (матеріальними придатками, які покликані реалізувати охоронну діяльність держави – збройні сили, служба безпеки, поліція тощо) включає також: а) державні підприємства; б) державних службовців (чиновників), що спеціально займаються управлінням; в) організаційні та фінансові засоби [405, с. 87–89].

На нашу думку, вищенаведені наукові позиції мають в собі як раціональне зерно, так і контраверсійні аспекти. Зокрема, видається суперечливою теза щодо виділення окремим елементом механізму держави державних службовців. Адже будь-який орган державної влади, окрім глави держави (за винятком Швейцарії), є структурованим колективом державних службовців. Зважаючи на цю обставину, маємо до певної міри дублювання таких елементів у механізмі держави як органи державної влади та державні службовці. Водночас заслуговує на увагу пропозиція М. Матузова та О. Малько щодо включення до структури механізму держави фінансових та інших засобів.

Правильність такого підходу пояснюється в тому числі етимологією та тлумаченням слова “механізм”. Етимологічний словник української мови визначає, що слово “механізм” очевидно запозичено з німецької мови; спорідненого з гот. “*magān*” “могти, бути спроможним”, лтс. “*megt*” – “могти; мати звичку” [183, с. 454].

Новий тлумачний словник української мови визначає “механізм” як внутрішню будову, систему чого-небудь; устрій [436, с. 179]. У словнику іншомовних слів термін “механізм” (грец. *μηχανή* *mechané* – знаряддя, машина) має кілька значень: 1) устрій для передачі і перетворення руху, що являє собою систему тіл

(ланок), в якій рух одного чи кількох тіл (провідних) виявляє певні рухи інших тіл системи; 2) сукупність проміжних станів і процесів, з яких складаються будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне та інше явище; 3) внутрішній устрій будь-чого [434, с. 523].

Беручи до уваги вищенаведене, правові, фінансові, матеріальні та інші засоби є складовим елементом механізму держави. За їх відсутності механізм держави буде фактично недеєвим.

На думку Ю. Ведернікова та А. Папірної, під механізмом держави найчастіше розуміють систему всіх державних організацій, які здійснюють завдання та реалізують функції держави. При цьому ознаками механізму держави є: а) існування системи взаємопов'язаних, взаємодіючих, ієрархічно підкорених органів, підприємств та установ; б) наявність групи людей, які здійснюють управління суспільством на професійній основі; в) наявність можливості реалізації завдань та функцій держави як організаційними, фінансовими так і примусовими методами; г) наявність у кожній складовій своєї компетенції як правової основи діяльності [104, с. 66].

Ми підтримуємо позицію Ю. Ведернікова та А. Папірної щодо поняття та ключових ознак механізму держави та, на жаль, мусимо констатувати, що не всі з цих ознак чітко відстежуються в механізмі Української держави. Зокрема, на нашу думку, сучасний державний апарат України досить часто здійснює управління не на професійній основі, оскільки окремі державні службовці та політичні діячі, які очолюють органи державної влади, або взагалі не мають відповідної кваліфікації за профілем роботи органу державної влади, або такі кваліфікаційні вимоги до претендентів на посади не сформульовані або закріплені нечітко.

Як наслідок, можемо спостерігати глибокий занепад в роботі окремих органів державної влади та різного роду медіа скандали, пов'язанні з визнанням вищими посадовими особами України власної непрофесійності.

Для прикладу візьмемо найвищий орган виконавчої влади в Україні – Кабінет Міністрів України. Ні Конституція України, ні чинна редакція Закону України “Про Кабінет Міністрів України” не встановлюють жодних вимог до професійних, ділових і моральних якостей кандидатів на посади в Уряд України. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року № 794-VII, членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу

освіту та володіють державною мовою. Не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення, або особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання [508].

Звичайно, ми цілком підтримуємо логіку законодавства України щодо формування найвищого органу виконавчої влади, де ключовим критерієм виступає належність до політичної партії, що входить до складу коаліції депутатських фракцій, сформованої у Верховній Раді України, та/або поділ програми діяльності такої коаліції претендентом на посаду в Уряд України. Водночас, на нашу думку, вимоги до членів Кабінету Міністрів України доречно доповнити діловими, професійними та моральними цензами, яким має відповідати претендент на посаду в Уряд України. Вважаємо, що Україні з метою підвищення ефективності діяльності механізму державної влади варто звернути увагу на позитивний досвід інших зарубіжних країн, які являються лідерами у світовій економіці та демонструють високі результати організації та діяльності державних інституцій.

Для прикладу, згідно зі статтею II розділ 1 Конституції США, виконавча влада надається Президентові США [94, с. 446]. Відповідно Президент США здійснює призначення глав департаментів “за порадою і за згодою Сенату (ст. II розділ 2) [278, с. 165]. При цьому Сенат США, надаючи згоду на призначення міністрів, не займається питанням партійної приналежності призначуваних на посаду міністрів, а перевіряє лише компетентність кандидатів та їхній моральний вигляд [690, с. 283].

Беручи до уваги наведену практику формування урядів у зарубіжних країнах, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 7 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року № 794-VII у такій редакції: “Членом Кабінету Міністрів України може бути громадянин України, який на день призначення досяг двадцяти п'яти років, має право голосу, вищу освіту, загальний стаж роботи не менше десяти років, включаючи досвід управлінської роботи у сфері компетенції посади, на яку він призначається, не менше трьох років, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути

призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення, або особа, яка має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання”.

На думку С. Гусарева, А. Олійника, О. Слюсаренко, механізм держави – це система державних організацій (органів, установ, підприємств, інших державних організацій), які створюються для організації та безпосереднього здійснення функцій держави [153, с. 79]. При цьому вдосконалення організації та діяльності державного апарату держави в Україні необхідно здійснювати за такими основними напрямками: а) скорочення управлінських підрозділів; б) оптимізація структури і системи; в) корекція компетенції і повноважень; г) пошук нових форм і методів управління; д) зменшення матеріальних витрат за рахунок наукової організації праці; є) підбір, розстановка, виховання і перепрофілізація кадрів та ін. [153, с. 83].

На думку М. Абдулаєва та С. Комарова, механізм держави є системою державних організацій, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне керівництво суспільством [45, с. 83]. Вони зазначають, що державний механізм можна назвати “державною владою” або “публічною владою” [45, с. 84].

Вважаємо, що з таким твердженням не можна погодитися цілком. Так, дійсно, державна влада є публічною владою. Але до публічної влади, окрім державної, належить і муніципальна влада, юридична природа та сутність якої цілком відмінна від державної влади. Адже муніципальна влада походить не від держави, а ґрунтується на природному праві територіальної громади (жителів села, селища, міста або добровільно об'єднаної територіальної громади) на вирішення питань місцевого значення в межах Конституції та законів України.

На думку М. Абдулаєва та С. Комарова, у структуру механізму держави, окрім державного апарату, входять державні установи та державні підприємства [45, с. 84]. При цьому в найбільш абстрактній, загальній формі структура державного апарату може бути представлена наступними основними видами (блоками) органів:

а) законодавчою владою – тобто “первинні” органи державної влади, не похідні від інших, та основа для інших органів;

б) виконавчою владою (органи державного управління) – виконавчо-розпорядчі органи, що здійснюють повсякденну оперативну роботу щодо державного управління суспільними процесами в інтересах суспільства або його частини (політичних сил, що володіють владою); вони мають допоміжні державні заклади (апарат управління, тобто організаційний і матеріальний апарат підготовки, прийняття і реалізації актів управління);

в) правоохоронні органи забезпечують і підтримують стабільність, недоторканість суспільних відносин, що складаються під впливом держави і права, включають організаційний і матеріальний апарат примусу (армію, поліцію, розвідку, службу безпеки, тюрми) [45, с. 85].

На нашу думку, підхід М. Абдулаєва та С. Комарова щодо виокремлення блоків органів державної влади є цікавим і оригінальним за своїм змістом з огляду на виділення правоохоронних органів як окремого елемента апарату держави. Проте щодо цієї позиції можна висловити певні зауваження. Нагадаємо, що класичний поділ державної влади, як правило, передбачає її диференціацію на законодавчу, виконавчу та судову владу. М. Абдулаєв та С. Комаров у структурі державного апарату не виокремлюють органи судової влади, що, вважаємо, є помилковим підходом, і пропонують виділяти правоохоронні органи (армію, поліцію, розвідку та інші).

Хибність запропонованого підходу проявляється в тому, що за ним деякі органи державної влади будуть належати до декількох класифікаційних груп у структурі апарату держави. Наприклад, поліція – це як правоохоронний орган, так і орган виконавчої влади. Окрім того, віднесення армії до числа правоохоронних органів є доволі дискусійним твердженням. В цьому зв'язку варто зазначити, що ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ чітко закріплює перелік правоохоронних органів [490]. До них за вказаною нормою належать: органи прокуратури, Національної поліції [521], служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України [518], органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохоронні, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Позиція М. Абдулаєв та С. Комаров щодо виокремлення структурних елементів апарату держави (законодавчих, виконавчих і правоохоронних) не позбавлена певного раціоналізму та слугує каталізатором для вироблення нового знання. На основі проведеного ними дослідження та багатьох інших, вважаємо, що структурно державний апарат України включає такі види органів державної влади: а) органи законодавчої влади; б) органи виконавчої влади; в) органи судової влади; г) глава держави – Президент України; ґ) контрольно-наглядові органи. Водночас не всі органи державної влади України охоплені вищезапропонованою структурою державного апарату. Наприклад, Служба безпеки України.

На нашу думку, виходячи з компетенції, порядку формування, звітності та відповідальності Служби безпеки України, її неможливо віднести ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової, ні до президентської, ні до контрольно-наглядової влади.

Адже, відповідно до ст. 1 Закону України “Про Службу безпеки України”, Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [537]. Якщо проаналізувати порядок формування керівництва Служби безпеки України, то п. 12-1 ч. 1 ст. 85 Конституції України встановлює, що Голова Служби безпеки України призначається на посаду та звільняється з посади за поданням Президента України Верховною Радою України. Проте заступники голови Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України (ст. 13 Закону України “Про Службу безпеки України”). Окрім того, начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом України, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України (ч. 1 ст. 15 Закону України “Про Службу безпеки України”).

Цікавою є і регламентація підзвітності та відповідальності Служби безпеки України. Так, постійний контроль за діяльністю

Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства здійснюється Верховною Радою України (ч. 1 ст. 31 Закону України “Про Службу безпеки України”). Відповідно до ч. 2 ст. 31 Закону України “Про Службу безпеки України”, Голова Служби безпеки України щорічно подає Верховній Раді України звіт про діяльність Служби безпеки України.

Водночас ч. 1 ст. 32 Закону України “Про Службу безпеки України” встановлює, що контроль за діяльністю Служби безпеки України здійснюється Президентом України та уповноваженими ним державними органами. Відповідно до Указу Президента України “Про Положення про Офіс Президента України” від 25 червня 2019 року № 436/2019 саме Офіс Президента України покликаний здійснювати контроль за сектором безпеки і оборони [527]. Окрім того, відповідно до ч. 4 ст. 32 Закону України “Про Службу безпеки України”, Голова Служби безпеки України щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність Служби безпеки України.

З огляду на системний, формально-юридичний аналіз вищенаведених та багатьох інших положень нормативно-правових актів України щодо конституційно-правового статусу Служби безпеки України, остання займає самостійне місце в структурі державного апарату України, оскільки цей правоохоронний орган не можна віднести до законодавчої, виконавчої, судової, президентської чи контрольно-наглядової влади.

Цікавою є думка О. Ракул, яка, аналізуючи різноманітні підходи до визначення поняття “механізм держави”, виділяє три основні концепції: механістична, діяльнісна й організаційна.

При цьому, відповідно до першої концепції, механізм держави визначають як метод, спосіб функціонування державних органів. Відповідно до діяльнісної концепції, механізм держави – це сукупність станів і процесів, послідовність дій державних органів, що реалізують зовнішні і внутрішні її функції; процес реалізації державної влади, процес функціонування держави, її ефективність, адекватність органів, їх повноважень, форм діяльності цілям і завданням держави. Відповідно до третьої – механізм держави можна розглядати як систему державних органів, установ і організацій, об’єднаних метою реалізації функцій держави [559, с. 8].

В цілому, ми підтримуємо думку О. Ракул щодо виокремлення трьох основних концепцій розуміння категорії “механізм держави” – механістичної, діяльнісної та організаційної. Водночас,

вважаємо, що вказаний перелік позбавлений ключової концепції розуміння механізму конституційної, демократичної та правової держави. На нашу думку, це гуманістична концепція. Адже механізм будь-якої конституційної, демократичної та правової держави перш за все має бути спрямований на утвердження і забезпечення прав і свобод людини, на практичне втілення у повсякденну роботу органів публічної влади принципу верховенства права, на наповнення публічно-політичної діяльності державних інституцій постулатом – “людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю”, на створення гарантій реалізацій прав і свобод людини та громадянина тощо.

Фактично поділяє нашу думку і В. Нерсесянц. На його думку, механізм держави слід розглядати в контексті виконання певним прошарком людей різновиду суспільно корисної праці – управлінської діяльності на постійних професійних засадах. У такому людському вимірі механізм держави стає своєрідним фізичним (людським) її втіленням як відносно виокремлений, конституційований в окремий інститут і структурно організований прошарок осіб, який виник на етапі формування держави внаслідок суспільного розподілу праці на тих, хто керує, і тих, ким керують [432, с. 348]. Аналогічні думки висловлює і Ю. Ведерніков. На його думку, нинішній період розвитку державності характеризується тим, що перевагу мають прогресивні тенденції, які перетворюють державу в організуючу силу суспільства, що виражає та охороняє як особисті, так і загальні інтереси членів суспільства. Таким чином, сучасна держава за своїм змістом є засобом соціального компромісу та згоди [104, с. 19].

Варто наголосити, що низка науковців поняття “механізм” розглядають у структурно-організаційному та структурно-функціональному аспектах. Так, на думку Л. Юзькова, категорія “механізм” у структурно-організаційному аспекті характеризується як сукупність певних складових елементів, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів. Водночас при визначенні механізму в структурно-функціональному аспекті увага має концентруватися не тільки на організаційній основі, але й на його динаміці, реальному функціонуванні [716, с. 19].

Беручи до уваги вищенаведений підхід до розуміння категорії “механізм”, авторський колектив навчального посібника “Актуальні проблеми держави та права” у складі Є. Білозьорова, Є. Гіди, А. Завального зазначають, що “механізм держави” в організаційному аспекті – це певна статична структура (елементи

держави), а в іншому – динамічне явище, взаємозв’язок, взаємодія державних органів. Інакше кажучи, механізм функціонування держави – це вся сукупність внутрішніх факторів, інститутів, засобів, яка забезпечує дію складових елементів держави в їхньому взаємозв’язку. Характеристика цього механізму дає відповіді на три питання: що приводить дії державу, що пов’язує один держаний орган з іншим, що сприяє або навпаки гальмує реальне виконання функцій певних органів держави [87, с. 36].

В свою чергу В. Погорілко наголошує, що категорія “механізм держави” потребує системного підходу. Як наслідок, на основі системного підходу механізм держави – це система органів і організацій та інших інститутів держави, які складають її організаційну основу: організаційно-політичну, організаційно-економічну та інші. При цьому до організаційно-політичної основи держави, тобто до її політичного механізму, належать насамперед органи державної влади, територія держави, Збройні Сили та інші державні військові формування, державні символи, столиця держави. До організаційно-економічної основи держави, тобто до її економічного механізму, належить передусім бюджетна і банківська системи, державна власність та інші організаційно-економічні важелі діяльності держави. До соціальної (організаційно-соціальної) основи держави, тобто до її соціального механізму, належать переважно громадянство, а також державні соціальні системи: охорони здоров’я, соціального захисту тощо. До організаційно-культурної (духовної) основи держави, тобто до її культурного (духовного) механізму варто віднести, насамперед, державну мову, а також державні системи освіти, виховання, науки, культури тощо [284, с. 166].

Поділяє погляд щодо дослідження механізму держави в структурно-функціональному аспекті і Т. Пікуля. На її думку, структуру механізму держави становить система органів державної влади (апарат держави) та інші основні інститути держави, а саме: елементи економічної інфраструктури (грошова система, фінансова система, податкова система, митна система, банківська система тощо); політична система (система органів державної влади, виборча система, система оборони і національної безпеки, система законодавства, правова система тощо); організаційно-культурна (духовна) основа держави (система освіти та виховання, система науки і культури тощо); соціальна система (система охорони здоров’я, система соціального захисту тощо), а також охоронна

система, яка забезпечує безпеку функціонування усіх вищезгаданих соціальних систем, спрямована на захист від злочинних зазіхань і на відновлення порушених прав різних суб'єктів права [452, с. 16].

Разом з тим М. Марченко наголошує на тому, що “механізм держави” є системоутворюючим поняттям. Це поняття пов'язує всі елементи держави в структурно-функціональний “вузол” і надає їм динамічності. Механізм держави являє собою структурно оформлену систему засобів державного впливу на суспільні процеси, до якої належать такі елементи: державні органи; публічні служби і корпорації; процедури прийняття державних рішень (процедури виборів, референдуму, прийняття нормативно-правових актів, призначення або звільнення з посад); ресурсне забезпечення (використання природних ресурсів, державної власності, законодавства про працю тощо, матеріально-технічне забезпечення та інше) [441, с. 107].

На нашу думку, на основі системного аналізу різних підходів науковців до розуміння механізму держави в його структурно-організаційному та структурно-функціональному аспектах можна стверджувати, що головним елементом механізму держави є політична система, насамперед – органи державної влади. Це ключовий структурний елемент механізму держави. Саме на органи державної влади покладено реалізацію зовнішніх і внутрішніх функцій держави. За умови демократичного політичного режиму зовнішня і внутрішня державна політика, що реалізується органами державної влади, відображає волю народу певної держави.

Водночас варто зазначити, що поза увагою Т. Пікулі та М. Марченка серед елементів механізму держави залишилася система місцевого самоврядування: місцеві ради, їхні виконавчі органи, сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення тощо. На нашу думку, муніципальна влада є складовим елементом механізму держави. Адже уявити сучасну економічно розвинену, правову, демократичну, соціальну державу без системи місцевого самоврядування нині не можливо. Позаяк органи місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи найбільше наближені до потреб і запитів людей, відповідних територіальних одиниць, і за умови наявності правових, фінансових, матеріальних та інших можливостей спроможні найбільш ефективно забезпечувати реалізацію конституційних і муніципальних прав і свобод людини та громадянина, роботу економічно розвинених регіонів, а відповідно і самої держави.

Істинність наведеної тези неодноразово підтверджувало життя в тому числі і в українській сучасній історії. Зокрема, серед багатьох реформ, що проводяться нині в Україні, однією з найбільш затребуваних та успішних є реформа децентралізації влади.

Результатом децентралізації державної влади в Україні є початок формування спроможних територіальних громад, значне зростання їхньої матеріально-фінансової основи, вагоме посилення інтеграційних процесів між територіальними громадами в Україні та загалом зміцнення України як єдиної і соборної, суверенної і незалежної, демократичної і правової держави [160, с. 109].

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що варто розрізняти “механізм держави” та “механізм здійснення державної влади”.

На думку М. Ісаєва, поняття “механізм державної влади” і “механізм держави” є багато в чому спорідненими. Зокрема, поняття “механізм держави” являє собою сукупність всіх органів держави, зайнятих здійсненням функцій держави [204, с. 8].

Ми поділяємо позицію М. Ісаєва, що поняття “механізм державної влади” і “механізм держави” мають багато спільних елементів. Водночас ми не згодні, що поняття “механізм держави” є лише сукупністю всіх органів держави, зайнятих здійсненням функцій держави. На нашу думку, механізм держави є ширшим поняття ніж механізм здійснення державної влади, оскільки механізм держави серед багатьох елементів включає також і систему місцевого самоврядування. Остання не може бути структурним елементом механізму здійснення державної влади, оскільки має відмінну від державної влади юридичну природу.

На наш погляд, механізм здійснення державної влади в Україні являє собою цілісну, впорядковану систему взаємопов’язаних органів державної влади України, їх посадових і службових осіб, наділених державно-владними повноваженнями з метою ефективного досягнення завдань й реалізації функцій держави, та, окрім вищенаведених елементів, також включає такі структурні складові: а) політична інфраструктура (багатопартійна система, розгалужена мережа громадських організацій, незалежна та неупереджена мережа засобів масової інформації, демократичний політичний режим, політичний плюралізм тощо); б) економічна інфраструктура (грошова, бюджетна, банківська, фінансова, митна, податкова системи, система формування та розвитку вітчизняного товаровиробника); в) духовно-ідеологічна інфраструктура (система дошкільної, шкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної

освіти і науки, система патріотичного виховання, система розвитку національної культури і мистецтв, система всебічного розвитку державної мови та мов національних меншин, система духовно-ідеологічної консолідації народу, система забезпечення свободи світогляду та віросповідання тощо); г) соціально-демографічна інфраструктура (система охорони здоров'я, система соціального захисту, система подолання безробіття та підвищення рівня зайнятості населення країни, система розвитку спорту та фізичної культури, система забезпечення екологічної безпеки, система забезпечення демографічної безпеки та підвищення рівня відтворення населення, виважена міграційна система тощо); г) правова інфраструктура (система права, система законодавства, правова ідеологія, правова культура, правова свідомість, законодавча і нормотворча техніка, принцип верховенства права як аксіологічна основа, правопорядок, законність тощо); д) інфраструктура забезпечення національної безпеки й оборони (система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, система Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, система забезпечення інформаційної безпеки та протидії сучасним проявам гібридної та сублімаційної війн, система публічної безпеки та цивільного захисту України тощо).

Висновки до розділу 4

Доктринальне усвідомлення принципів здійснення державної влади в Україні є беззаперечною запорукою підвищення ефективності її функціонування та своєрідним дороговказом щодо її подальшої модернізації, що ґрунтується на врахуванні позитивних прогресивних досягнень багатовікової історії українського державотворення та сучасності. Принципи здійснення державної влади створюють передумови для її реалізації в інтересах народу України, а не певної фінансово-промислової групи з її політичним лобі в державних інституціях, окремого політика з його

ситуативними меркантильними інтересами. Принципи виступають своєрідним вектором розвитку держави, її апарату, права та громадянського суспільства.

Принципи здійснення державної влади насамперед знаходять своє закріплення в Основному Законі держави, зокрема в першому розділі – “Загальні засади”, який визначає засади конституційного ладу України – систему вихідних, основоположних принципів організації та здійснення державної влади в Україні. Наприклад, принцип верховенства права – ст. 8 Конституції України, принцип верховенства закону – ч. 2 ст. 19 Конституції України, принцип гуманізму – ст. 3 Конституції України, принцип народного суверенітету – ч. 2 ст. 5 Конституції України та багато інших. Зазначені принципи знаходять свою конкретизацію в інших розділах Конституції України. На рівні Основного Закону держави відбувається їх модернізація, розвиток, наповнення новим змістом. Зокрема, це стосується конституційного піднесення принципу верховенства права стосовно здійснення правосуддя на значно вищій щабель. Так, ст. 129 Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року встановлювала, що судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 2 червня 2016 року № 1401-VIII закріпив ст. 129 вже таким чином – суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права.

Для принципів здійснення державної влади характерно їх перманентне вдосконалення, реформування, модернізація відповідно до вимог сьогодення, а в окремих випадках і новелізація (формування нових принципів, що до певної міри є логічним продовженням вже існуючих, нормативно закріплених фундаментальних положень реалізації державної влади).

На нашу думку, вкрай важливо в процесі проведення таких структурних реформ, насамперед щодо державного апарату України, чітко нормативно закріпити систему принципів здійснення державної влади, яка за нинішніх соціально-економічних, політико-правових, міграційно-демографічних та інших умов, забезпечить максимальну ефективність державної влади, прозорість її здійснення, відповідність потребам і запитам людей, а відповідно дієвий демократичний контроль за нею з боку громадянського суспільства.

Проблематика системи принципів здійснення державної влади, їхній генезис, юридична природа, система й новелізація є

надзвичайно актуальним дослідженням в сучасних умовах трансформації української правової системи.

При дослідженні реалізації законодавчо закріплених принципів стабільності кадрів або ефективності щодо найвищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України, здійснено аргументацію висновку, що Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року № 794-VI закріплює принципи діяльності Кабінету Міністрів України, при цьому щодо питання реалізації принципів стабільності кадрів або ефективності робиться висновок, що в діяльності Уряду України вказані принципи мають переважно політичний, а не правовий аспект. Відповідно, для прикладу, якщо Кабінет Міністрів України має політичну підтримку у Верховній Раді України в особі коаліції депутатських фракцій, то питання про відповідальність Уряду України (стабільність кадрів), в тому числі і при його неефективності, не матиме, як правило, перспективи вирішення.

На нашу думку, іменування першої групи принципів здійснення державної влади як універсальні більш влучно характеризує вказану групу фундаментальних ідей функціонування органів державної влади. Адже універсальні принципи – це загальні базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, що характеризуються всебічним, всеохоплюючим характером, оскільки стосуються всіх органів державної влади. Наприклад, принципи верховенства права, верховенства закону, демократизму, народовладдя тощо.

Водночас окремі універсальні принципи здійснення державної влади стосуються не всіх, а переважної більшості органів державної влади, наприклад, універсальний принцип позапартійності є визначальним майже для всіх органів державної влади, за винятком Верховної Ради України.

Ми обґрунтовуємо доцільність поділяти принципи організації та діяльності органів державної влади на дві групи: а) універсальні, які характеризуються всебічним, всеохоплюючим характером, оскільки стосуються всіх органів державної влади; б) спеціальні – такі, що визначають побудову й функціонування лише окремих органів державної влади і пов’язанні зі специфікою здійснення відповідних видів державної діяльності.

На нашу думку, система універсальних принципів здійснення державної влади має включати такі принципи: суверенності та єдності системи органів державної влади; народовладдя;

демократизму; поділу влади; конституційності; верховенства права; верховенства закону; гуманізму, пріоритету прав і свобод людини та громадянина; забезпечення єдності державної політики в межах своєї компетенції; прозорості, відкритості та врахування громадської думки; підзвітності, підконтрольності та відповідальності; поєднання колегіальності та єдиноначальності; поєднання державних і місцевих інтересів; всебічного функціонування української мови як державної; безперервності; позапартійності та політичної нейтральності; неупередженості та об'єктивності; неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки; професіоналізму; патріотизму; доброчесності; ефективності; стабільності.

При цьому вкрай важливо не лише формальне закріплення в нормативно-правових актах вищих наведених принципів, а й істинне розуміння їхньої правової природи, суті, соціального та юридичного призначення. Адже принципи – це самі ті керівні фундаментальні ідеї, що мають втілюватися через відповідний механізм. Саме вони мають слугувати основою ґрунтового реформування організації та здійснення публічної влади в Україні. Саме в принципах знайшли своє відображення ключові цілі сьогодишніх реформ – суттєве підвищення ефективності здійснення державної влади, її максимальне наближення до людей, запровадження дієвого демократичного контролю за органами державної влади, їхніми посадовими і службовими особами, поліпшення якості виконання державних функцій, впровадження інноваційних методів управління тощо.

На нашу думку, особливої уваги вимагають аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади, що дають можливість зробити об'єктивний аналіз провідних тенденцій модифікації принципів організації, діяльності та розвитку сучасного державного апарату. Аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади створюють передумови для переосмислення першочергових для сьогодишньої системи органів державної влади завдань, визначення для неї головних ціннісних пріоритетів щодо вдосконалення принципів здійснення державної влади.

Визначено аксіологічну роль принципу верховенства права при здійсненні державної влади. З'ясовано сутність принципу верховенства закону, яка полягає в точному і неухильному дотриманні, виконанні, використанні та, у встановлених

законодавством випадках, застосуванні уповноваженими суб'єкти (фізичними особами, юридичними особами, в тому числі органами державної влади) Конституції, законів і підзаконних актів. Парадигма принципів верховенства права та верховенства закону генерують такі принципи здійснення державної влади як гуманізму та пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз здійснення державної влади в Україні, ефективність її реалізації з точки зору аксіологічного та онтологічного аспектів дають можливість виокремити ще такі принципи функціонування державного апарату: принципи народовладдя; демократизму; поділу влади; суверенності та єдності системи органів державної влади.

Принцип народовладдя у здійсненні державної влади взаємопов'язаний з принципом демократизму, що окрім того передбачає: політичний та ідеологічний плюралізм; визнання і гарантування місцевого самоврядування; закріплення та реальне гарантування реалізації насамперед політичних прав і свобод в обсязі, що забезпечує можливість активної участі громадян у формуванні та втіленні державної політики; повноцінне функціонування інститутів громадянського суспільства; прийняття рішень більшістю при захисті прав меншості та прав політичної опозиції тощо. Реалізація принципу демократизму у здійсненні державної влади передбачає принцип поділу влади й принцип суверенності та єдності системи органів державної влади.

Аксіологічний аспект принципу поділу влади унеможливорює узурпацію державної влади однією гілкою влади, державним органом або посадовою особою, покликаний диференціювати державну владу між різними державними інституціями, створити ефективний механізм держави, запровадити дієву систему стримувань і противаг, взаємного контролю між різними державними органами.

На основі аналізу вищенаведених основних принципів функціонування державного апарату можна стверджувати, що принципи діяльності органів державної влади України акумулюють світові та національні цінності реалізації державної влади в інтересах українського народу, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості.

Доведено, що функціонування органів державної влади на основі безумовного виконання принципів здійснення державної влади забезпечить високу ефективність діяльності державного апарату України.

Механізм здійснення державної влади в Україні являє собою цілісну, впорядковану систему взаємопов'язаних органів державної влади України, їх посадових і службових осіб, наділених державно-владними повноваженнями з метою ефективного досягнення завдань і реалізації функцій держави та, крім вищенаведених елементів, також включає такі структурні складові: а) політична інфраструктура (багатопартійна система, розгалужена мережа громадських організацій, незалежна та неупереджена мережа засобів масової інформації, демократичний політичний режим, політичний плюралізм тощо); б) економічна інфраструктура (грошова, бюджетна, банківська, фінансова, митна, податкова системи, система формування та розвитку вітчизняного товаровиробника); в) духовно-ідеологічна інфраструктура (система дошкільної, шкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти і науки, система патріотичного виховання, система розвитку національної культури і мистецтв, система всебічного розвитку державної мови та мов національних меншин, система духовно-ідеологічної консолідації народу, система забезпечення свободи світогляду та віросповідання тощо); г) соціально-демографічна інфраструктура (система охорони здоров'я, система соціального захисту, система подолання безробіття та підвищення рівня зайнятості населення країни, система розвитку спорту та фізичної культури, система забезпечення екологічної безпеки, система забезпечення демографічної безпеки та підвищення рівня відтворення населення, виважена міграційна система тощо); ґ) правова інфраструктура (система права, система законодавства, правова ідеологія, правова культура, правова свідомість, законодавча та нормотворча техніка, принцип верховенства права як аксіологічна основа, правопорядок, законність тощо); д) інфраструктура забезпечення національної безпеки і оборони (система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, система Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, система забезпечення інформаційної безпеки та протидії сучасним проявам гібридної та сублімаційної війн, система публічної безпеки та цивільного захисту України тощо).

Досягнення високого рівня ефективності діяльності державної влади в Україні неможливе без науково-теоретичного опрацювання та побудови вираженої, науково-обґрунтованої системи форм і методів здійснення державної влади, що відповідає сучасним досягненням юридичної науки та практики, динаміці сучасних світових процесів з подальшою регламентацією в національне правове поле.

Правовий статус органів державної влади поряд із правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), правами, обов'язками та предметами відання органів державної влади, гарантіями забезпечення реалізації їх правового, а іноді і конституційно-правового статусу, їх юридичною відповідальністю за вчинення деліктів також включає і форми та методи діяльності органів державної влади, що є повноцінним структурним елементом правового статусу органів державної влади. Адже форми і методи діяльності органів державної влади як елемент їхнього правового статусу яскраво консолідовано демонструють правові, організаційні можливості органів державної влади щодо реалізації їхніх функцій у межах компетенції кожного органу державної влади.

Форми здійснення державної влади в Україні – це закріплені Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами України певні консолідовані, специфічні види дій органів державної влади України, їхніх посадових і службових осіб з метою досягнень завдань і реалізації функцій вказаних державних інституцій в межах їхньої компетенції.

Правові форми здійснення державної влади в Україні – це однорідні за своїми зовнішніми ознаками (юридичною природою та наслідками) види дій органів державної влади, спрямовані на виконання покладених на них завдань і реалізацію їхніх функцій у межах їхньої компетенції, визначеної Конституцією та законами України, що спричиняє правові наслідки. Відмінність правових форм здійснення державної влади від організаційних полягає в тому, що останні не породжують правових наслідків для широкого кола суб'єктів правовідносин.

Правоохоронна форма роботи є самостійним видом правової форми роботи спеціально уповноважених правоохоронних органів, що реалізується в порядку та у спосіб, визначені Конституцією та законами України, на основі закріплених у законодавстві принципів

(серед яких особливе місце посідає принцип верховенства права) з метою охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадян, забезпечення правовладдя та правопорядку.

Незважаючи на те, що правові форми здійснення державної влади є доволі вагомими за правовими наслідками та видимими для суб'єктів правовідносин, рівень ефективності їх реалізації прямо залежить від організаційних форм роботи державної влади, які не спричиняють правових наслідків та є менш помітними для широкого загалу. На нашу думку, до організаційних форм здійснення державної влади доцільно віднести: матеріально-технічну, ідеологічну, культурно-освітню тощо.

Матеріально-технічна форма забезпечення здійснення державної влади в Україні – це вид однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в бюджетному, фінансовому, матеріальному, господарському забезпеченні виконання завдань і функцій державного апарату України, а також – у здійсненні комплексу заходів щодо збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації, організації діловодства й архівного зберігання документів, створення документаційно-інформаційної бази на різних носіях з орієнтацією на перехід інформаційного поля на цифрові технології (діджиталізація), узагальнення результатів діяльності органу державної влади, його посадових і службових осіб, в тому числі, на відповідність критеріям законності, професійності, доброчесності тощо.

Ідеологічна форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в забезпеченні ідеологічного плюралізму, патріотичного виховання, духовно-ідеологічній консолідації українського народу шляхом розробки та поетапного широкомасштабного втілення національної стратегічної ідеї як духовної основи інтеграції громадян України різних географічних регіонів (сходу і заходу, півдня і півночі) навколо системи соціокультурних координат, де визначені ціннісні, духовні, релігійні, світоглядні та цілеспрямовуючі орієнтири.

Культурно-освітня форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи,

та полягає в системі підготовки, рейтингового оцінювання та підвищення кваліфікації персоналу органів державної влади, посилення рівня оволодіння державною мовою та офіційними мовами ЄС з метою сприяння перспективному набуттю Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, заохочення оволодіння персоналом органів державної влади України досягненнями національно-культурного простору (здобутками літератури, музики, образотворчого мистецтва, скульптури, архітектури, театру, кінематографії тощо), що забезпечить можливість державному службовцю активно нарощувати свій творчий потенціал, розвиватися духовно, підвищувати рівень світосприймання.

Ефективність діяльності державної влади в будь-якій країні, в тому числі і в Україні, залежить не лише від системи форм здійснення державної влади як зовнішнього відображення однорідних дій, процедур апарату держави, але й не менш – від методів діяльності державних інституцій.

Методи здійснення державної влади в Україні – це вироблена на основі довготривалої практики функціонування державного апарату України та передбачена законодавством України система взаємопов'язаних прийомів, засобів, способів досягнення завдань і реалізації функцій органів державної влади України, які відображають якісний бік діяльності державних інституцій, оскільки мають бути спрямовані на досягнення бажаного результату найбільш оптимальним чином.

Раціональне та комплексне поєднання всіх методів здійснення державної влади спроможне значно підвищити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, забезпечити стабільний розвиток Української держави.

5.1. Шляхи реформування конституційних основ організації та здійснення державної влади в Україні

Ефективність політичної системи обумовлюється спроможністю державної влади забезпечувати системну реалізацію положень Конституції України для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, національних інтересів, прав і свобод людини та громадян, вільні та чесні вибори, реальну багатопартійність, свободу слова, справедливу судову владу, ефективну територіальну організацію влади, дієве місцеве самоврядування тощо.

Український конституціоналізм ґрунтується на досягненні світової конституціоналістської теорії [557, с. 286]. Норми чинної Конституції України та законів України зумовлюють інституційні конфлікти між органами державної влади, особливо це стосується взаємовідносин між органами публічної влади на місцевому рівні, чому сприяє надмірна політизація місцевих рад. Недосконалість адміністративно-територіального устрою, а відповідно й організації державної та самоврядної влади негативно впливає на спроможність всієї системи публічної влади ефективно виконувати свої повноваження.

Доцільність і обґрунтованість конституційної реформи визначається тим, що необхідно запровадити механізми реальної відповідальності органів державної влади в межах їхньої компетенції. Слід визнати, що особливо гостро постало питання щодо основ конституційного ладу, визначення форми правління, визначення ролі інституту президентства в державному механізмі, механізмів здійснення публічної влади, децентралізації державної влади, функціонального призначення її інститутів і розподілу владних повноважень.

Стратегічна мета реформування владних інституцій в Україні полягає в утвердженні дієздатності держави, забезпеченні ефективної та відповідальної діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади й Президента України, демократизації всіх сфер

суспільного життя, створенні необхідних умов для набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Конституційна реформа, яка відбувається в Україні, має бути спрямована чергу насамперед на утвердження засад парламентаризму, поглиблення політичної структурованості суспільства, зміцнення ваги політичних партій у політичному та суспільному житті України.

Метою конституційної реформа має бути визначено запровадження ефективної, прозорої, зрозумілої для кожного громадянина моделі цінностей і політичної системи, що створюватиме умови для економічних реформ і чітко визначить сфери компетенції всіх державних і самоврядних інституцій та інших суб'єктів політичного процесу.

З урахуванням сучасних суспільно-політичних реалій та досвіду європейських демократій конституційна реформа має забезпечити перехід України до парламентсько-президентської республіки. Відстоюємо позицію, що саме зазначена форма правління в Україні реально спроможна забезпечити поступальний розвиток держави, створити умови та забезпечити дієву політичну конструкцію, яка буде відкритою, легальною й орієнтованою саме на національні інтереси українського народу. Досвід країн Європейського Союзу щодо вибору форми правління підтверджує положення, що ефективними є переважно парламентські або парламентсько-президентські республіки.

Дослідження конституційного процесу в сучасній Україні доводить постійне бажання перетворення Конституції України з часу її прийняття у 1996 році. Серед конституціоналістів і політиків відсутній узгоджений підхід до цього процесу, що й актуалізувало у науці конституційного права України проблематику конституційної реформи як окремого наукового напрямку досліджень. Вибори Президента України та дострокові вибори Верховної Ради України в 2019 році ще більше актуалізували процес змін до Основного Закону України. Слід зазначити, що без належного професійного наукового забезпечення конституційного реформування, його наслідки складно прогнозувати. Тому сучасний конституційний процес як ніколи вимагає належного наукового забезпечення, зокрема чіткого й однозначного розуміння основ понять і категорій, що задаються конституційною практикою. Вважаємо за доцільне розкрити зміст поняття “конституційна реформа”. У “Юридичній енциклопедії” за

ред. М. Тихомирова зазначається: “реформа (від лат. *reformare* – перетворювати; англ. *reform*; фр. *reform*) – здійснювані державою перетворення, зміни, перебудова якої-небудь сторони суспільного життя” [649, с. 392]. У “Українській Юридичній енциклопедії” за ред. М. Зяблюка, В. Горбатенка стверджується, що термін “реформа” (франц. *reform*, від лат. *reformare* – перетворювати, поліпшувати) – це процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, змінюють і модернізують форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад. Успіх реформ значною мірою залежить від їхньої системності й наукової обґрунтованості. Це стосується усіх нововведень, у т. ч. в галузі держави і права [138, с. 303].

На нашу думку, у змісті терміна “реформа” переважає діяльнісний, трансформаційний аспект, тому реформи зумовлюються суспільно-політичними чи політико-юридичними чинниками, такими, як зміна владних політичних сил, зміна засад суспільно-політичного устрою держави, її конституційного та державного ладу, удосконалення економічних відносин, процеси інтеграції держави тощо.

На основі окреслених визначень формується і поняття конституційної реформи. Правник О. Бориславська відстоює позицію, що цей процес включає сукупність політико-правових та організаційних заходів, спрямованих на прийняття нової чи якісної зміну діючої Конституції за визначеними юридичними процедурами [92, с. 48]. На думку правника А. Крусян, конституційна реформа – це політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства (зі зміною тексту Конституції), розвитку конституційних правовідносин і конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного українського конституціоналізму” [375]. Можемо стверджувати, що однією з головних ознак конституційної реформи є зміна чинної або прийняття нової конституції держави. Слід відзначити, що конституційна реформа – це складне, багатоаспектне політико-правове явище, яке характеризується як у закордонній, так і в національній практиці державного будівництва різносторонністю та багатоманітністю.

У науковій літературі виділяють такі ознаки конституційної реформи: поетапність проведення; системність конституційних

перетворень; повне або часткове перетворення конституції; створення дієвого механізму забезпечення та захисту конституційного правопорядку; впровадження сучасного конституціоналізму [374, с. 123]. Дослідник Ю. Волошин ознаками конституційної реформи називає також: здійснення реформ у певних часових межах; поширення конституційних перетворень на певну територію; кризові явища в найважливіших сферах держави та суспільного життя [127; 128, с. 30–31].

На основі вивчення позицій українських науковців можемо стверджувати, що конституційна реформа насамперед спрямована на зміну нормативного закріплення порядку організації та здійснення публічної влади, порядку формування, організації та діяльності ключових ланок державного механізму, засад територіальної організації держави, правового статусу людини та громадянина. Підтримуємо позицію Н. Агафонової, що конституційна реформа має задавати вектори розвитку й об'єднувати всі інші реформи в державі, оскільки конституція є основою системи законодавства та системи права – Основним Законом України і українського суспільства. Тому судова, адміністративно-територіальна реформи та реформа місцевого самоврядування – це визначені на сьогодні напрями конституційної реформи в Україні, що мають отримати відповідний розвиток у законодавстві [50, с. 9].

В цілому конституційну реформу слід розглядати як об'єктивно необхідний процес, пов'язаний із необхідністю приведення положень конституції у відповідність з потребами розвитку суспільства, прагненнями досягти певних позитивних цілей.

Вважаємо, що конституційна реформа повинна мати прогнозований бажаний результат, і процесуальне закріплення дій суб'єктів може його забезпечити, при цьому важливо чітко встановити часові межі реалізації нових конституційних положень. Заслуговує на увагу позиція А. Колодія, що конституційний процес – це регламентована нормативно-правовими актами різної юридичної сили система логічно послідовних дій та заходів, що здійснюються щодо розробки, внесення змін і доповнень, набуття чинності конституцією та конституційним законодавством з метою втілення у суспільне соціальне життя справжнього конституціоналізму” [237, с. 114–115]. Тож конституційний процес є формою прояву конституційної реформи, її дії та розвитку.

Конституційне реформування засад організації та здійснення державної влади аргументовано розглядати як обумовлене

потребами розвитку суспільства назріле, об'єктивне, політико-правове явище, пов'язане зі змінами конституції та законодавства, що відбувається на основі засадничих ціннісних засад конституційного ладу, і спрямовані на модернізацію базових інститутів держави, громади та суспільства з метою утвердження демократії та верховенства права.

Публічна (державна) влада є комбінацією структурної та культурної багатоманітності суспільства. Реформа українського державотворення нині стосується таких координат: держава – громадянське суспільство; держава – особа; демократія – авторитаризм [29]. Всі ці проблеми породжені політикою і відповідними правовими нормами. Визнано, що політики на наукових засадах мають визначати стратегію державотворення і правотворення, при цьому суттєва зміна вектора розвитку держави має бути підтримана більшістю громадян України. Право є найважливішим засобом реалізації політики держави, тому вважаємо, що динамічний політичний процес має бути стабілізований і впорядкований правовою системою, концентрованим вираженням якої в сучасній правовій доктрині виступає конституція держави. Реалії, у яких знаходиться Україна, ставлять на порядок денний формування правової політики держави, чіткий вибір геополітичної інтеграції, визнання європейських цінностей та їх впровадження в українське суспільство. Досить влучно зауважив Ю. Шемшученко, що в Україні спостерігається правовий егоїзм і нігілізм, корупція і злочинність, панування так званої “політичної доцільності” у вирішенні суспільних питань [707, с. 67].

Так історично склалося, що в Україні трансформація суспільства та держави відбувається переважно не еволюційним, а стрибкоподібним сценарієм. Такий стан справ зумовлює особливості політичної системи суспільства. Держава не завжди готова реалізувати проголошений і визначений народом курс країни, для цього є необхідність змінити законодавство, ідеологічні цінності, інструменти управління країною. Це потребує як часових, так і матеріально-фінансових витрат. Ускладнює завдання й дезінтегроване середовище в середині політичного класу, що призводить до жорсткої боротьби. Важливо, що політикум визнав єдині цінності української нації та впроваджував їх у практику державного будівництва. Держава в особі владних інституцій несе відповідальність за реалізацію правової політики, завдяки якій і відбувається юридична легітимація, закріплення та здійснення державновладної діяльності держави в усіх сферах суспільного життя.

Державна та правова політика мають здійснюватися на основі єдиних принципів, закріплених в Основному Законі України, а саме: поєднання інтересів людини і держави, стабільності та прогнозованості, гуманності, справедливості, наукової обґрунтованості, легітимності, демократизму, гласності та публічності, пріоритету цінностей прав людини і громадянина, визнання міжнародних стандартів і досягнень.

Мета політичної реформи у перехідних суспільствах, яким є й Українське, з огляду на її комплексність і масштабний вплив на всі сфери суспільного життя, принципово відрізняється від мети і стратегії політичних реформ у сталих суспільствах. Головною метою таких змін є надання динамізму суспільному розвитку, докорінна зміна політичної системи таким чином, щоб вона могла стимулювати необхідні для суспільства реформи.

Слід констатувати, що починаючи з 2014 року політична реформа не обмежується змінами у формі державного правління та механізмі формування органів державної влади, водночас включає реформу місцевого самоврядування та децентралізацію влади, судову реформу, зокрема Верховного Суду та Конституційного Суду України тощо.

Досить гостро стоїть проблема оптимального вибору форми правління та організації принципу поділу влади та її взаємодії. У наукових і політичних колах зациклились на президентсько-парламентській чи парламентсько-президентській формі правління, при цьому межа між ними має досить умовний характер [328, с. 110].

У перші дні роботи Верховної Ради України IX скликання на виконання своїх передвиборчих тез Президент України Володимир Зеленський вніс до парламенту низку законопроектів щодо змін до Основного Закону. Вважаємо за доцільне здійснити аналіз окремих із них. Так, “Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи)” від 29 серпня 2019 року №1017 [548]. Мета прийняття цього законопроекту визначається як реалізація заходів парламентської реформи в частині оптимізації загальних засад статусу єдиного органу законодавчої влади. У законопроекті містяться норми щодо: 1) склад народних депутатів України до трьохсот; 2) вилучити із тексту статті 76 Конституції України принципи загального, рівного і прямого виборчого права, що здійснюється шляхом таємного голосування, оскільки має місце

дублювання статті 71 Конституції України; 3) запровадити такий виборчий ценз, як володіння державною мовою; 4) змінити виборчу систему та закріпити пропорційну виборчу систему на парламентських виборах [548].

Однією із суттєвих змін законопроекту є зменшення числа народних депутатів України з 450 до 300. Спроби скоротити кількість депутатів в історії України вже були. Так, одним із питань всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року і було зменшення депутатського корпусу. І результати голосування, з 26730432 громадян за віддали свої голоси 2597915, що складає понад 90 % підтримки такої ініціативи [525].

На особливу увагу заслуговує “Проект Закону про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України)” від 29 серпня 2019 року № 1027 [550]. У пояснювальній записці до згаданого проекту Закону міститься обґрунтування необхідності прийняття законопроекту. Однією із нинішніх проблем функціонування парламенту в Україні є відсутність дієвого та ефективного механізму забезпечення парламентської дисципліни. Законопроектом пропонується вдосконалити перелік підстав та окремі елементи механізму дострокового припинення повноважень народних депутатів України [550].

Велика палата Конституційного Суду України розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [120].

Аналогічне питання вже розглядалося Конституційним Судом України. Так, у Висновку від 27 червня 2000 року № 1-в/2000 Конституційний Суд України зазначив, що зменшенням конституційного складу Верховної Ради України з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України до трьохсот народних депутатів України права і свободи людини і громадянина не скасовуються і не обмежуються; такі зміни не спрямовані також на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини) [119].

Вивчення сучасної конституційно-правової практики розвинутих держав свідчить про те, що закріплення кількісного

складу парламенту та його палат є питанням політичної доцільності, яка тією чи іншою мірою визначається національними традиціями, чисельністю жителів країни, особливостями конкретно-історичних подій, внутрішньою будовою парламенту та іншими обставинами. Існує думка, що на зміст та обсяг прав і свобод людини і громадянина, включаючи і виборчі права, кількісний склад парламенту та його палат безпосередньо не впливає. Не достатньо аргументованою є теза, що суб'єкти як активного, так і пасивного виборчого права, а саме громадяни України, із зменшенням кількісного складу Верховної Ради України не позбавляються рівної можливості брати участь у виборах до нього.

Підтримуємо позицію Конституційного Суду України, що положення Конституції України, зокрема її статей 150, 151, визначають певну кількість народних депутатів України та передбачають право народних депутатів України, щонайменше сорока п'яти, тобто однієї десятої від конституційного складу Верховної Ради України, на звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням і конституційним зверненням. У такому разі зі зменшенням конституційного складу Верховної Ради України не відбувається домірного зменшення кількості народних депутатів України, внаслідок чого ускладнюється можливість їх звернення до Конституційного Суду України, що може призвести до обмеження конституційних прав і свобод людини. При розгляді даної справи висловили окрему думку судді Конституційного Суду України І. Сліденко та О. Первомайський навели додаткову аргументацію щодо неконституційності пропонованих змін, з якими ми погоджуємось і вважаємо їх аргументованими. Так, О. Первомайський вважає, що конституційний процес внесення змін до Основного Закону України, що ґрунтується на такому засновку як удавана потреба “у виправленні недоліків та вад Конституції України”, приречений на поразку в контексті мети існування Основного Закону України, оскільки неможливо гарантувати та захистити права і свободи людини та громадянина, конституційну демократію, її цінності й інститути шляхом дискредитації Конституції України. Законопроект про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України створює значні ризики як для конституційної демократії у цілому, так і для окремих конституційних цінностей та інститутів [442].

У розробленій новій редакції п. 5 ч. 2 статті 81 Конституції України передбачено, що повноваження народного депутата

Україні припиняються достроково у разі встановлення судом факту неособистого голосування народним депутатом України у Верховній Раді України, тобто голосування народним депутатом України замість іншого народного депутата України або надання народним депутатом України можливості проголосувати замість нього іншому народному депутату України, – з моменту набрання законної сили рішенням суду про встановлення такого факту [306].

Вважаємо за доцільне наголосити на запропонованих новелах проекту змін до Основного Закону України. Так, юридична формула містить кілька елементів, що становлять підставу для втрати народним депутатом України мандата: 1) “неособисте голосування народним депутатом України” [306]; 2) ”встановлення судом факту неособистого голосування”; при цьому такий елемент, як “неособисте голосування народним депутатом України” [306], відповідно до тексту запропонованої юридичної формули має два прояви: перший – “голосування народним депутатом України замість іншого народного депутата України”, другий – “надання народним депутатом України можливості проголосувати замість нього іншому народному депутату України” [306]; 3) час настання дострокового припинення повноважень народного депутата України – “момент набрання законної сили рішенням суду про встановлення факту неособистого голосування народним депутатом України” [306].

Конституційний Суд України зазначає, що припис частини третьої статті 84 Конституції України щодо особистого голосування на засіданнях Верховної Ради України є юридичним імперативом, тобто беззастережною, категоричною вимогою для народного депутата України, оскільки представник народу в парламенті має здійснювати свої повноваження особисто. Порушення цієї вимоги є спотворенням сутності представницької демократії. Дія народного депутата України всупереч такій вимозі повинна спричиняти його відповідальність як особи, яка вдалася до порушення зазначеного імперативу. Отже, спробу встановити відповідальність народного депутата України за порушення припису частини третьої статті 84 Конституції України можна вважати такою, що має легітимну мету. Водночас запропонована в Законопроекті формула передбачає надання судові повноваження встановити лише сам факт того, мало місце чи ні “неособисте голосування”.

Автоматична втрата мандата (без рішення Верховної Ради України) народним депутатом України (дострокове припинення

повноважень народного депутата України) на підставі встановлення судом лише самого факту будь-якого “неособистого голосування” – безвідносно до характеру дії (дій) народного депутата України, обставин, за яких такий факт мав місце, без установлення природи особистої участі народного депутата України та без урахування того, що щодо поведінки народного депутата України можуть виявитися обставини пом'якшувального характеру – не відповідатиме вимозі домірності.

З огляду на викладене Конституційний Суд України вважає, що Законопроект є таким, що не відповідає частині першій статті 157 Конституції України [121].

Вважаємо доцільним і аргументованим закріпити на конституційному рівні положення, відповідно до якого депутат, який виявив бажання добровільно скласти свій депутатський мандат, припиняє повноваження одразу після своєї публічної заяви на пленарному засіданні Верховної Ради України. Діюче законодавство передбачає низку процедурних вимог, зокрема необхідність голосування народними депутатами за заяву, що не виправдано ускладнює цей процес. Істрія українського парламентаризму знає не один прецедент, зокрема історії Альони Бабак, В'ячеслава Константиновського, коли народний депутат писав заяву про складання повноважень, але парламент її не підтримував.

При проведенні конституційної реформи в Україні слід враховувати низку положень міжнародних документів, зокрема засади Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо посилення ролі регіональних, субрегіональних та інших організацій і домовленостей щодо просування та консолідації демократії, ухваленої на 59-й сесії 20 грудня 2004 року [455]. Пункт 14 Резолюції пропонує напрацювати і координувати ефективні стратегії надання допомоги в процесі демократизації держав, зокрема акцентує увагу на створенні компетентної, незалежної і неупередженої судової системи і підзвітних органів державного управління, утвердження політичних партій, вільних і незалежних засобів масової інформації і організацій громадянського суспільства, а також формування демократичної культури.

Крім того, Україні слід максимально уважно опрацьовувати і враховувати рекомендації Європейської Комісії “За демократію через право” (Венеційської Комісії) про базові складові демократії, зокрема поділ і баланс влади; незалежне правосуддя; багатоманітну

систему політичних партій та організацій; впровадження верховенства права; реальна підзвітність і публічність у державному правлінні; незалежність і плюралізм медіа; додержання громадянських і політичних прав. Також вважаємо за необхідне сприйняти зміст принципів “поділу влади” і “балансу влади”, які вимагають, щоб три базові функції демократичної держави не були зосереджені в одному органі влади, а повинні бути розділені між різними державними інституціями.

Суспільство, в якому права і свободи людини не забезпечено та не реалізовано принципу поділу влади, не має конституції в її ціннісному значенні. На нашу думку, Конституція України буде виконувати своє функціональне призначення лише за умови реалізації принципу поділу влади та реальному гарантуванні прав людини на практиці.

Здійснення державної влади відповідно до конституційних принципів, зокрема на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, через визначену Основним Закон України систему стримувань і противаг створює передумови досягнення стабільності конституційного ладу, працює на попередження узурпації державної влади й обмеження виключного конституційно закріпленого права українського народу визначати та змінювати конституційний лад.

Зазначимо, що принцип поділу державної влади відображає функціональну визначеність органу державної влади, передбачає поряд із повноваженнями, ще й форми їх взаємодії, систему взаємних стримувань і противаг, які мають на меті сприяти єдності, стабільності та ефективній реалізації державної влади. Згідно з конституційним принципом поділу влади Президент України виконує певні функції, передбачені Конституцією України, які реалізуються через систему повноважень та їхніх складових, у тому числі й дискреційних [572].

Важливо наголосити, щодо розробки змін до Конституції України треба підходити системно, щоб не допустити порушення балансу конституційних повноважень органів державної влади, насамперед Президента та уряду. Також доцільно взяти до уваги висновок Європейської Комісії “За демократію через право” (Венеційської Комісії) [117], за яким вибір між президентською та парламентською формою правління має бути політичним і самостійно визначатися кожною окремою державою. При цьому обрана форма правління має бути зрозумілою, і її засади не повинні

створювати передумов для недоречних ускладнень і конфліктів політичного характеру.

Слід акцентувати увагу, що при опрацюванні положень Конституції України констатуємо факт утворення незалежних державних органів шляхом закріплення їхніх назв у Конституції України без зазначення потреби в ухваленні додаткових рішень певних суб'єктів щодо їх утворення (наприклад, Служба безпеки України, Рада національної безпеки і оборони України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Антимонопольний комітет України, Рахункова палата, Національний банк України). Такий спосіб закріплення статусу конституційного державного органу гарантує сталість їх функціонування та запобігає їх ліквідації, здійснення якої можливе лише за умови внесення відповідних змін до Основного Закону України.

У розробленому проекті змін до Конституції України, поданому Президентом України, передбачено положення щодо утворення Національного антикорупційного бюро України. Цей проект відповідно створює передумови ліквідації антикорупційного бюро без внесення змін до Конституції України. Слід погодитись із аргументацією Конституційного Суду України, що такий підхід до конституціоналізації Національного антикорупційного бюро України призведе до послаблення гарантій його незалежності. В аспекті гарантій незалежності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань потрібно розглядати також пропоноване Законопроектом повноваження Президента України призначати на посади та звільняти з посад директорів цих органів [123].

Сучасна юридична наука не залишилася осторонь питання принципу поділу державної влади, оскільки динамічний розвиток суспільства та держави, як форми його організації, обумовив оновлення змісту цього базового принципу.

З моменту прийняття Конституції України 1996 року парламент України три рази змінював форму правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську. При цьому у 2000 році ще не можна було навіть уявити чи спрогнозувати подальші трансформації, що засвідчили факт боротьби за владу між гілками влади.

Наша увага до принципу поділу державної влади є своєчасною й актуальною, пошук балансу між законодавчою, виконавчою та судовою владою є запорукою ефективного функціонування всього механізму держави.

Правник Л. Силенко в наукових розробках торкається поняття балансу гілок влади, під яким розуміється скоординоване прагнення до врівноваження гілок влади з метою виключення домінування будь-якої з них, а також досягнення оптимальних результатів під час вирішення ними спільних завдань [589, с. 10–11].

Слід наголосити на важливості тих конституційних принципів, які визначають засади суверенної, демократичної Української держави. Визнано, що ключовою ознакою кожної сучасної правової держави є конституційне закріплення принципу поділу влади та гарантування його дієвості. У розрізі розкриття цього питання доцільно нагадати обґрунтування значущості для суспільства та держави принципу поділу влади, закріплене у Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року, положення якої і сьогодні зберігають свою чинність і актуальність: “Будь-яке суспільство, де не забезпечуються ні права, ні розмежування влади, – не має жодної Конституції” [445, с. 116]. Тобто поділ влади був і залишається такою ж важливою демократичною цінністю соціуму, як і права людини.

Для республік змішаного типу, до яких належить Україна, важлива не сама назва (парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська), а чітке розмежування ключового елементу статусу – компетенції між різними гілками влади. Цілий ряд науковців пропонують доповнити Конституцію України іншими гілками влади. Так, Ю. Шемшученко висловив пропозицію доповнити три гілки влади четвертою – контрольно-наглядовою (органи прокуратури, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата та ін.) і включити норму про взаємодію цих гілок влади до Конституції України [707, с. 71].

Є цікаві сучасні погляди на те, що гілок влади більше ніж три. Так, зокрема, О. Сушинський [629, с. 51], О. Шапошникова [701] обґрунтовують наявність контрольної гілки влади. Питання навіть ставиться про необхідність прийняття Закону “Про державний контроль в Україні” для юридичного забезпечення цілісності функціонування національної системи державного контролю [701].

Дослідник С. Косінов вважає такі думки необґрунтованими та стверджує, що підстав для визнання існування контрольної гілки влади немає. Державний контроль має розглядатися не як один із різновидів державної влади – “контрольна влада”, а як форма діяльності інших гілок державної влади [323, с. 17].

Ми погоджуємось із тим, що оскільки контрольні функції притаманні певною мірою всім органам державної влади, говорити

про окрему “контрольну” гілку влади дійсно не має прикладного сенсу.

При цьому ми відстоюємо позицію про необхідність визначення чітких основ конституційно-правового статусу таких органів як прокуратура, поліція, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, саме враховуючи норму ч. 1 ст. 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [306].

Слід визнати, що питання поділу державної влади ускладнилось із часу прийняття Конституції України від 28 червня 1996 року. Це пояснюється невизначеністю правового статусу та ролі Президента України у системі поділу влади, оскільки формально він не входить до жодної з гілок влади, проте має досить істотні державно-владні повноваження та важелі впливу на інші органи державної влади. Доцільно навести позицію Ф. Веніславського, який зазначив, що “недостатньо чітка визначеність місця інституту Президента України в державного механізмі обумовлює суперечливість існуючої форми державного правління і цілому, а в кінцевому результаті призводить до відсутності реального балансу у взаємовідносинах законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади” [109, с. 75].

Найбільш дискусійне питання – це визначення статусу глави Української держави. Так, до проведення конституційної реформи від 8 грудня 2004 року вважалося, що Президент України найближче тяжіє до виконавчої влади. Позиція В. Авер'янова полягає в тому, що “в основу управлінської вертикалі покладено модель своєрідного “складного центру”. Тобто такого, який складається з двох функціонально поєднаних суб'єктів – Президента та Кабінету Міністрів України. Специфічність даної моделі в тому, що відношення цих суб'єктів до гілки виконавчої влади неоднакові. Якщо уряд входить до неї саме як окрема структурна ланка системи органів, то Президент лише функціонально – через певний обсяг своїх повноважень в сфері виконавчої влади” [49, с. 11].

Показово, що після набрання чинності змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року Президент України втратив переважну більшість повноважень, які надавали йому можливість впливати на виконавчу владу, однак так само як і раніше він, підписуючи закони, зобов'язаний “брати їх до виконання”, про що

прямо зазначено в ч. 2 ст. 94 Основного Закону України. Влучно висловився В.Колісник: “залишається незрозумілим, яким же чином глава держави може взяти до виконання українські закони, не маючи при цьому ні достатніх матеріально-фінансових ресурсів, ні підпорядкованих йому виконавчих органів” [235, с. 105]. Вважаємо, що такий припис є коректним і логічним за умови, коли глава держави очолював виконавчу владу. Так, наприклад, відповідно до ст. 19 Конституційного Договору від 8 червня 1995 року Президент України визнавався “главою держави і главою державної виконавчої влади України”. У ч. 3 ст. 19 Конституційного Договору прямо зазначалося, що Президент України “як глава державної виконавчої влади здійснює цю владу через очолювані ним Уряд – Кабінет Міністрів України та систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади” [287]. Пропонуємо при здійсненні конституційної реформи вдосконалити конституційний текст і привести його у відповідність із верховенством права, тобто з ч. 2 ст. 94 Конституції України, вилучивши словосполучення “беручи до виконання”. Виконання законів – це прямий обов’язок Кабінету Міністрів України і тому повноваження Глави держави мають бути чітко виписані щодо взаємодії із системою органів виконавчої влади.

На нашу думку, завданням конституційної реформи є утвердження єдності та цілісності державної влади при забезпеченні принципу поділу влади, і ефективної взаємодії органів публічної влади як між собою, так і між іншими інститутами громадянського суспільства.

Ефективна взаємодія органів державної влади можлива за умови чітко закріпленої компетенції та реальної процедури сприймань і противаг, тобто спроможності одних органів притягнути до відповідальності інших. Це є головним завданням конституційних змін в Україні. Постійні конфлікти між органами влади, безпосередня участь українського народу у зміні влади через протести ставлять на порядок денний питання вдосконалення форм і методів взаємодії органів державної влади та участі українського народу у цьому процесі. Конституційні зміни, що відбулися в Україні в 2004, 2010, 2014 рр. доводять необхідність системного та зваженого підходу до закріплення компетенції, гарантій та визначення процедури відповідальності органів як перед українським народом, так і перед іншими органами влади.

Конституційно-правова регламентація засад взаємодії органів державної влади має достатню кількість прогалин і суперечностей,

які містяться в більшості розділів Конституції України, істотно знижуючи та стримуючи її потенціал. Саме тому здійснення всебічного, глибокого, науково обґрунтованого правового опрацювання її положень із урахуванням здобутків зарубіжних держав і міжнародних інституцій, сприятиме процесу подальшого вдосконалення конституційного регулювання максимальної юридичної чіткості закріплення положень, взаємного узгодження всіх конституційних норм та інститутів.

Український вчений, політичний, державний і громадський діяч І. Юхновський виступив з ідеєю: “Україні потрібна нова Конституція” [726–728]. Він вважає, що Україна потребує негайної та глибокої реструктуризації політичної системи. Україні потрібні нові чіткі порядок і регламент поведінки всіх гілок влади. Конституція має відповідати характеру української нації. Погоджуємось із думкою І. Юхновського, що “істинно притаманною Україні є парламентська республіка”. Необхідно створити таку систему державної влади, за якої кожна її складова була б наділена не лише компетенцією, але й відповідальністю за її реалізацію, а їх взаємодія зумовлювала б створення стабілізуючих механізмів. В основі організації держави мають лежати певні засади: цілісності держави, взаємодія державних і самоврядних інституцій, національного самовизначення, справедливості, глобалізації, безпеки, демократії та стабільного розвитку.

Таким чином, окреслені засади Конституції України забезпечують збалансованість конституційно закріплених повноважень органів і посадових осіб державної влади, співмірність цих повноважень визначеним Основним Законом України засадам конституційного ладу та закріпленій формі правління в Україні. Крім означеного, не допускається конкуренція компетенції державних органів, закріплення за ними невластивих повноважень і концентрація владних повноважень в одного чи декількох суб’єктів державної влади. Невраховання визначених вимог, включаючи і процес внесення змін до Конституції України, негативно позначиться на змісті діяльності державної влади, ускладнить виконання нею свого головного обов’язку – утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Вважаємо, що нинішній етап розвитку України актуалізує розробку та прийняття нової конституції на основі народного вибору через демократично обрану конституційну асамблею з наступним схваленням на всеукраїнському народному референдумі. Історія знає

досвід Іспанії й Україні можна взяти за взірець алгоритм розв'язання кризи, коли перехід від авторитаризму до демократії відбувався у правовій ненасильницькій формі та завершився схваленням демократичної Конституції. Важливо досягнути відповідності між реальним станом суспільного розвитку та закріпленими цінностями людини, громади, держави. Іспанський досвід показав, що в основі конституційного реформування має бути ідея суспільного договору й узгодженість ключових питань конституційного ладу, а саме: політична свобода, концепція суверенітету т можливість інтеграції в Європейський Союз, партійний плюралізм, форма правління, територіальна організація держави.

5.2. Конституційно-правова відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні: підстави та форми

Актуальним напрямом сучасної конституційно-правової науки є дослідження питання нормативного закріплення конституційно-правової відповідальності в Україні, адже вона є однією з визначальних та ефективних гарантій додержання та охорони Конституції України, забезпечення прагматичної діяльності органів та і посадових осіб державної влади.

Слід констатувати, що в Україні продовжуються численні дискусії в теорії конституційного права, політичному середовищі щодо посилення та чіткого закріплення підстав і форм конституційно-правової відповідальності. На конституційному рівні як самостійний вид юридичної відповідальності конституційно-правова відповідальність не визнана. В Україні спостерігається відсутність нормативно-правової основи та дієвого механізму реалізації конституційно-правової відповідальності, і як результат, значна кількість порушень Конституції та Законів України органами публічної влади залишається без необхідного реагування.

Як наслідок, маємо вкрай поверховий науково-теоретичний доробок інституту конституційно-правової відповідальності, в окремих випадках – фрагментарне нормативно-правове закріплення правових, процесуальних підстав притягнення до конституційно-правової відповідальності, що в кінцевому результаті негативно позначається на ефективності функціонування державного апарату України. Варто зазначити, що в сучасних умовах конституційних

змін і реформ децентралізації публічної влади в Україні актуальність і значущість проблематики інституту конституційно-правової відповідальності особливо посилюється.

Конституційно-правова відповідальність впливає на організацію та здійснення державної влади. Зарубіжний досвід доводить, що це питання є актуальним для сучасного конституціоналізму, навколо якого і проходить формування всього державного механізму.

Наявні в Україні наукові дослідження з цього питання знайшли своє відображення на початку ХХІ століття в роботах українських учених-конституціоналістів, які розглядали питання розв'язання загальнотеоретичних проблем конституційно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності, що, як справедливо зазначає Л. Наливайко, має важливе значення в системі “стримувань” і “противаг” [425, с. 48].

Громадянське суспільство не може розвиватись там, де відсутня відповідальність суб'єктів державно-владних відносин, які уповноважені приймати найважливіші політичні та державноуправлінські рішення. Одним із видів юридичної відповідальності є конституційно-правова відповідальність органів публічної влади та їх посадових осіб. Саме через конституційно-правову відповідальність реалізується конституційний принцип відповідальності держави. Наукові дослідження, які розкривають проблеми конституційно-правової відповідальності, свідчать про актуальність цього питання і складність саме практичної її реалізації в процесі формування демократичної України.

Враховуючи наведене, можна виокремити такі роботи: М. Авдєєнкова “Конституційно-правова відповідальність” [48], Н. Батанова “Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики” [76], В. Виноградов “Конституційно-правова відповідальність: питання теорії і правового регулювання”, “Конституційно-правова відповідальність” [113, 114], Л. Забровська “Конституційно-правові делікти” [191], О. Краснікова “Конституційна відповідальність в системі захисту правового статусу суб'єктів місцевого самоврядування” [368], О. Майданник “Конституційно-правова відповідальність” [396], О. Мельник “Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади” [408], Л. Наливайко “Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики” [428, 429], В. Полевий “Конституційна відповідальність політичних партій в Україні” [461], А. Червяцова “Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності:

теоретико-правовий аспект” [686], монографія Ю. Тодики “Конституція України: проблеми теорії та практики” [653], наукові дослідження в цій проблематиці Л. Кривенко “Конституційно-правова відповідальність – елемент конституційно-правового статусу Верховної Ради України” [371], І. Рижук “Конституційна модель відповідальності парламентаріїв: порівняльно-аналітичне дослідження” [566], Дж. Руано “Функціональний федералізм у складній державі” [32], М. Сукші “Управління через територіальну автономію” [40] та інші.

Водночас, незважаючи на наведені вагомі, авторитетні та системні дослідження конституційно-правової відповідальності українських учених, а також на те, що чинним конституційним законодавством України встановлюються окремі підстави конституційно-правової відповідальності та визначаються специфічні конституційно-правові санкції, сама вона залишається законодавчо неформалізованою.

Видається важливим з’ясувати зміст і складові юридичної відповідальності, включаючи і конституційно-правову відповідальність.

Науковців, які досліджують проблеми юридичної відповідальності, умовно можна поділити на дві групи – прихильників її вузького розуміння, так званої “негативної” відповідальності, та прихильників “двохаспектної” відповідальності, яка включає як “негативну”, так і “позитивну” відповідальність. Сенс протистояння цих двох концепцій у тому, що одна визнає можливість юридичної відповідальності лише після правопорушення, інша говорить про існування відповідальності ще до порушення норми. Відповідно до цього одна частина юристів убачає у відповідальності прояв правоохоронної функції, інша прагне пов’язати відповідальність з регулятивною і навіть стимулюючою функцією права [606, с. 110].

Так, ряд науковців, наприклад О. Скакун, вирізняє два аспекти юридичної відповідальності: перспективний (або позитивний) і ретроспективний (або негативний), що відповідно передбачають різні підстави для її настання. Зміст першого аспекту відповідальності полягає в заохоченні – за виконання корисних для суспільства та держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (морально свідоме ставлення до виконання обов’язків). Другий аспект передбачає покарання за правопорушення (юридична характеристика наслідків невиконання обов’язків) [594, с. 431]. Прихильники двухаспектного розуміння юридичної відповідальності вважають відповідальність не лише

засобом, який попереджає порушення правових норм, а й засобом виховання і стимулювання в людині внутрішніх регуляторів поведінки. Позитивна відповідальність трактується як розуміння важливості своїх дій для суспільства, прагнення та бажання виконати їх якнайкраще, найефективніше, швидше, тобто належним чином виконати свою соціальну роль. У правовій сфері остання пов'язана з соціально-правовою активністю, проявом ініціативи при реалізації правових приписів.

Вчений В. Демиденко, спростовуючи існування позитивної відповідальності, зазначає, що найуразливішою ланкою ідеї правової позитивної відповідальності є неможливість визначити її юридичні властивості, які чимось відрізняються від відомих понять “обов'язок”, “правомірна поведінка”, “правосуб'єктність”, “деліктоздатність”, “виконання зобов'язань” та ін. Він наголошує, що позитивна відповідальність – явище скоріше соціальне, а не правове, оскільки вона не має ознак формальної визначеності, державної примусовості та процесуальної форми реалізації [161, с. 49].

На нашу думку, юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті, яка за цих умов є реальною гарантією конституційності, законності та правопорядку в системі функціонування публічної влади й організації суспільних відносин. Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи.

Побудова концепції конституційно-правової відповідальності нерозривно пов'язана з визначенням її поняття, значення та місця в системі конституційного права, а також – серед видів юридичної відповідальності. Погоджуємося з думкою більшості дослідників, що конституційно-правова відповідальність є правовим інститутом, тобто сукупністю конституційно-правових норм, які здійснюють регулювання певної сфери суспільних відносин у межах даної галузі права. Конституційно-правова відповідальність може здійснювати запобіжний юридичний вплив при здійсненні контролю за їхньою діяльністю з боку органів конституційного контролю, інших органів державної влади та виборців.

Погоджуючись із тим, що під юридичною відповідальністю влади можна розуміти відповідальність органів публічної влади, посадових осіб перед народом, населенням відповідної території за невідповідність їхньої діяльності “мандату довіри”, яка виявляється

в їх нездатності розробляти та реалізовувати політику, приймати та виконувати владні рішення і розпорядження з максимальною користю для суспільного блага, вважаємо за доцільне відрізнити конституційну відповідальність (за порушення конституційних норм) і конституційно-правову відповідальність. Перша включає всі види юридичної відповідальності, спирається на сукупність існуючих правових санкцій і в цьому відношенні може сприйматися як юридична відповідальність; друга є самостійним видом юридичної відповідальності, а отже, складовою частиною першої [695, с. 51].

Ми погоджуємося з І. Кресіною, яка вважає, що конституційно-правова відповідальність покликана забезпечувати нормальний порядок здійснення публічної влади, дотримання органами та посадовими особами, що беруть участь у здійсненні публічної влади, норм Конституції України та конституційно-правового законодавства, запобігати посяганням на порядок здійснення публічної влади [370, с. 71].

Вчена Л. Наливайко зазначає, що конституційна відповідальність є видом юридичної відповідальності та в позитивному аспекті одночасно виступає й особливою формою відповідальності соціальної. В останньому випадку конституційна відповідальність об'єднує у собі політичну, моральну та юридичну відповідальність [429, с. 27].

Слід акцентувати увагу на проблемі розуміння та закріплення конституційно-правової та політичної відповідальності. Нині в науці конституційного права не вирішена проблема нормативного закріплення та визначення поняття “політичної відповідальності” та “конституційно-правової відповідальності” суб'єктів, підстав притягнення до такої відповідальності. Пропонуємо на законодавчому рівні передбачити прагматичне поєднання реалізації конституційно-правової та політичної відповідальності.

Спроби вирішення проблемного питання вже були відображені в проекті Закону України “Про політичну відповідальність в Україні” від 4 березня 2010 року [547]. Даний проект закону, на жаль, не був прийнятий, хоча правове регулювання політичної відповідальності є надзвичайно актуальним.

Враховуючи стан нормативно-правового закріплення поняття, визначення суб'єктів, підстав притягнення до політичної відповідальності, вважаємо, що її не можна вважати самостійним

видом відповідальності у зв'язку з відсутністю у неї якостей юридичної відповідальності.

Погоджуємося з думкою Н. Армаш, яка зазначає, що при притягненні вищих органів державної влади чи їхніх посадових осіб до відповідальності “впливає своєрідний симбіоз конституційно-правової та політичної відповідальності” [66, с. 176].

Учений-конституціоналіст В. Шаповал наголошує на політико-правовому характері конституційно-правової відповідальності органів публічної влади та їхніх посадових осіб. Він виділяє політичну відповідальність уряду та міністрів перед парламентом і відповідальність у порядку імпичменту або інших подібних процедур. Відмінна риса політичної відповідальності – суб'єктивність, оскільки необхідність її застосування визначається не критеріями законності, а потребами конкретної політики, які знаходять прояв у волевиявленні парламентаріїв [694, с. 80].

У цьому аспекті заслуговує на увагу рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб). Зазначимо, що при розгляді питань офіційного тлумачення положень ч. 2, 3 ст. 124 Конституції України Конституційним Судом України в офіційний обіг було введено терміни “політична та конституційно-політична відповідальність”. На думку Конституційного Суду України, Конституцією України передбачена політична відповідальність Кабінету Міністрів України (ст. 87, п. 10 ч. 1 ст. 106), тобто припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, Президентом України або відставка Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри означає, що відповідна оцінка діяльності членів Кабінету Міністрів України та керівників центральних органів виконавчої влади може стосуватися законності їх дій або мати політичний характер [574].

Здійснивши аналіз зазначеного рішення, доходимо висновку, що терміни “політична відповідальність” і “конституційно-політична відповідальність” ототожнюються. Конституційний Суд України показав зв'язок політичної відповідальності з нормами Конституції України, сутність якого проявляється у закріпленні нормами-принципами можливості притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави.

Зважаючи на вищенаведені теоретико-методологічні підходи до розуміння конституційно-правової відповідальності, понятійно-

категоріальний апарат, розроблений наукою конституційного права, вважаємо, що конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб державної влади є окремим видом юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за скоєння вказаними суб'єктами конституційно-правового делікту та полягає у несприятливих, негативних наслідках, що передбачені нормами конституційного права.

Слід наголосити, що одним із визначальних елементів інституту конституційно-правової відповідальності є її принципи. Зокрема А. Колодій наголошує на тому, що принципи в цілому є відправні ідеї буття, які відображають найважливіші підвалини і закономірності, є сутністю і утворюють риси того або іншого явища, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загально значимістю [238, с. 118]. Вчена О. Скакун визначає поняття принципів як сукупність основних вимог до певного процесу (явища, предмета), які віддзеркалюють їх сутність [595, с. 319–320].

Зважаючи на наведене, на нашу думку, принципи конституційно-правової відповідальності – це базові ідеї, засадничі положення, фундаментальні основи, закріплені в нормах конституційного права, що встановлюють і визначають конституційно-правову відповідальність і розкривають сутність і зміст вказаного правового інституту, забезпечують єдині уніфіковані засади притягнення до конституційно-правової відповідальності та її реалізації.

При цьому можемо виокремити функціональний, ціннісний і засадничий напрями впливу принципів конституційно-правової відповідальності на конституційно-правові відносини. Функціональний напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що вони встановлюють керівні ідеї реалізації інституту конституційно-правової відповідальності. Ціннісний напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності окреслюється тим, що вони є особливою завадою для порушення законності та досягнення справедливості в процесі притягнення органів і посадових осіб державної влади до конституційно-правової відповідальності. У свою чергу засадничий напрям впливу принципів конституційно-правової відповідальності проявляється як умови притягнення правопорушників до конституційно-правової відповідальності.

Як правило, у юридичній літературі специфіка та зміст юридичної відповідальності характеризуються основними

принципами: законності, відповідальність лише за діяння, що є протиправним, презумпція невинуватості, принцип справедливості, принцип доцільності, принцип невідворотності покарання та принцип своєчасності.

Екстраполюючи вищенаведені положення на принципи конституційно-правової відповідальності, серед останніх можна виділити:

1) законності – полягає в тому, що конституційно-правова відповідальність настає за наявності складу конституційно-правового делікту;

2) доцільності – полягає у відповідності форми конституційно-правової відповідальності меті конституційно-правової відповідальності, що переслідується в реальних конституційно-правових відносинах;

3) обґрунтованості – виражається у встановленні самого факту здійснення конституційно-правового делікту;

4) своєчасності – означає, що притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єкта вчинення конституційно-правового делікту має відбуватися протягом прийняттого терміну;

5) справедливості – полягає в забезпеченні домірності, розумної пропорційності між вчиненим конституційно-правовим деліктом і формою відповідальності за нього;

6) принцип диференціації конституційно-правової відповідальності: перед українським народом, державою, фізичними та юридичними особами;

7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності. Виділення цього принципу обумовлене законодавчим закріпленням у системі державних органів одноособових і колективних суб'єктів відповідальності;

8) принцип гласності. Цей принцип припускає розголошення факту застосування заходів відповідальності, доведення до відома українського народу обставин справи й відомостей про те, які заходи вживаються.

Беручи до уваги вищенаведене, ми виділяємо такі базові принципи конституційно-правової відповідальності: 1) законності; 2) доцільності; 3) обґрунтованості; 4) своєчасності; 5) справедливості; 6) диференціації; 7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності; 8) гласності.

Слід зазначити, що базовим питанням у концепції конституційно-правової відповідальності є саме питання її підстав, під

якими, вважаємо, слід розуміти сукупність обставин, наявність яких робить конституційно-правову відповідальність можливою і належною. При цьому підстави муніципально-правової відповідальності є певними юридичними фактами, за що, згідно з конституційно-правовими нормами, несуть відповідальність деліктоздатні суб'єкти. Також процесуальною підставою відповідальності є процедура притягнення їх до вказаного виду юридичної відповідальності. Недостатньо законодавчо закріпити склад конституційно-правових деліктів, необхідно визначити процедуру притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів, уповноважених накладати конституційно-правові санкції.

Поняття конституційно-правового делікту, що є діянням (дією або бездіяльністю) суб'єкта конституційно-правової відповідальності, що не відповідає належній поведінці, завдає шкоду конституційно-правовим відносинам і передбачає застосування санкцій конституційно-правової відповідальності. Характерними ознаками конституційно-правового делікту є: а) виражений у формі дій чи бездіяльності суб'єкта конституційно-правових відносин; б) протиправність; в) винність; г) суспільна небезпека; д) караність; є) спеціальний суб'єкт конституційно-правової відповідальності – як правило, органи та посадові особи державної влади.

Вважаємо, що чітке дотримання підстав притягнення до конституційно-правової відповідальності слугуватиме основою для забезпечення демократичності, верховенства права, законності, конституційності, забезпечення прав людини, народовладдя в конституційно-правових відносинах.

У юридичній літературі існує концепція, що визнає правопорушення різновидом юридичних фактів, що породжує правовідносини відповідальності і виступає підставою юридичної відповідальності.

Вчені М. Цвік та О. Петришин зазначають, що юридична відповідальність пов'язана з використанням офіційної юридичної процедури обвинувачення у вчиненні правопорушення. У зв'язку з цим, на їхню думку, доцільно розрізняти: а) юридичні підстави притягнення особи до відповідальності, яка вчинила правопорушення. А саме, наявність протиправного вчинку, правової норми та інших обставин, що становлять підстави для юридичної відповідальності; б) підстави настання юридичної відповідальності для правопорушника, вина якого доведена доказами та знайшла офіційне втілення у вигляді процесуального документа –

правозастосовного акта, виданого компетентним державним органом з додержанням усіх вимог до такої процедури [194, с. 378].

Правники С. Гусарев, А. Олійник, О. Слюсаренко зазначають, що підстави притягнення до юридичної відповідальності включають: а) наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; б) юридичний факт – скоєння самого правопорушення; в) наявність правозастосовного акта, що вступив у законну силу [153, с. 172].

Дослідник В. Виноградов, розглядаючи підстави конституційно-правової відповідальності, виділяє нормативні, процесуальні та фактичні. При цьому, на його думку, під фактичними підставами конституційно-правової відповідальності слід розуміти конституційний делікт, склад якого передбачає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону [113, с. 57].

Підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності є порушення посадовими особами визначених конституційних обов'язків. Відтак конституційно-правова відповідальність, безумовно, є одночасно і політичною [462, с. 8]. На думку Р. Дзидзоева, “підставою відповідальності уряду найчастіше служить його політика, яка відкидається главою держави або парламентом. Нерідко уряд стає жертвою конфлікту між парламентом і главою держави. Політична відповідальність уряду, таким чином, настає незалежно від його вини” [175, с. 50].

Доречно навести думку Н. Колосова, що підставою конституційної відповідальності для вищих посадових осіб є порушення їхніх конституційних обов'язків, тоді як політична відповідальність означає лише те, що особа, яка обіймає вищу державну посаду, може втратити політичну підтримку в силу тієї чи іншої причини [244, с. 86].

Правники О. Скрипнюк і В. Федоренко аргументовано зазначають, що конституційно-правова відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності саме підставами притягнення. Адже в окремих випадках вона може наставати і без наявності вини. Тут простежується інша характерна риса конституційної відповідальності – її тісний зв'язок з політичною відповідальністю. На їхню думку, у силу того, що феномен “колективної вини” зберігає неоднозначність своєї наукової оцінки у психології та соціології, такий елемент відповідальності як “суб'єктивна сторона” делікту навряд чи буде обов'язковим кваліфікуючим складником через неможливість його

кваліфікації для конституційних деліктів, суб'єктом яких є конституційні органи державної влади, їхні посадові особи, а також низка інших суб'єктів, наділених конституційною деліктоздатністю (деліквентів) [719, с. 65].

На нашу думку, підстави конституційно-правової відповідальності органів державної влади доцільно диференціювати на підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності та підстави настання конституційно-правової відповідальності. При цьому підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності включають: а) нормативні; б) фактичні, в) процесуальні. Підстави настання конституційно-правової відповідальності, окрім трьох вищенаведених, передбачають: а) відсутність підстав для звільнення від конституційно-правової відповідальності; б) наявність правозастосовного акта, який накладає санкцію конституційно-правової відповідальності.

Історія конституційного розвитку України доводить, що питання відповідальності посідало важливе місце у документах конституційного рівня. Так, дослідивши Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорізького від 5 квітня 1710 року [176], слід зазначити, що в ньому регламентовано основні принципи формування та функціонування влади у Війську Запорізькому, закріплено правові засади представництва і парламентаризму, організацію місцевої влади та окремі положення конституційно-правової відповідальності. Так, у п. VI Пактів закріплено, що “якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої регіментарської честі. На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити неадаптованість” [176].

Сучасна історія України також має досвід розробки окремих підстав конституційно-правової відповідальності. Так, в Концепції нової Конституції України від 19 червня 1991 року [313], яка стала методологічною базою для розробки проекту Основного Закону України, а саме у ч. 8 згаданої Концепції, закріплювались положення щодо відповідальності Президента України, була передбачена відповідальність у порядку імпичменту та відпові-

дальність перед народом (вияв недовіри та дострокове припинення повноважень шляхом ініційованого народом референдуму).

У розкритті дослідження питання конституційно-правової відповідальності видається важливим здійснити аналіз прийнятого 3 червня 1992 року Закону України “Про Конституційний Суд України”, відповідно до положень якого Конституційний Суд України наділявся низкою повноважень щодо розгляду справ про конституційні делікти. Так, відповідно до ст. 14 Закону, поряд зі здійсненням попереднього та наступного контролю, до компетенції належали розгляд справ щодо порушення повноважень органами державної влади та їхніми посадовими особами; порушення розподілу компетенції місцевих Рад різного рівня, а також компетенції місцевих рад і органів виконавчої влади [511]. Слід зазначити, що Конституційний Суд України не зміг реалізувати свої повноваження на практиці, оскільки не було обрано необхідної кількості суддів, внаслідок чого даний орган так і не розпочав свою роботу. Конституцією України від 28 червня 1996 року повноважень щодо розгляду справ про конституційні делікти за Конституційним Судом України безпосередньо не закріплено. Він лише опосередковано бере участь у реалізації конституційно-правової відповідальності шляхом надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту [306].

У розрізі дослідження історії становлення конституційно-правової відповідальності, важливо дослідити положення Закону України “Про відкликання народного депутата України” від 19 жовтня 1995 року [477], який розширив коло підстав для відкликання виборцями народного депутата України, а саме ч. 2 ст. 1 Закону передбачала: порушення ним положень Конституції і законів України; систематичне невиконання депутатських обов’язків; використання своїх повноважень в особистих корисливих цілях; систематичне порушення норм депутатської етики і моралі; невідповідність практичної діяльності депутата основним принципам і положенням його передвиборчої програми; відмова від переходу на постійну роботу до Верховної Ради України; приховування доходів, занесення неточних даних у декларацію про доходи [477]. Слід констатувати, що положення даного закону не знайшли практичної реалізації, оскільки українське законодавство на той час відмовилось від імперативного мандата та інституту відкликання за ініціативою виборців.

Ми підтримуємо позицію, яка знайшла закріплення в більшості демократичних державах світу, щодо відмови від імперативного мандата і закріплення принципу вільного мандата народного депутата України, основна цінність якого полягає в тому, що останній визнається представником у парламенті не лише виборців свого округу, а всього українського народу.

Слід наголосити, що 1 січня 2020 року наберуть чинності закони № 27-IX “Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів“ [485] та № 388-IX “Про внесення змін до деяких законодавчих актів з метою приведення у відповідність із Законом “Про внесення змін до статті 80 Конституції щодо недоторканності народних депутатів“ [480].

Законом № 27-IX статтю 80 Конституції викладено в новій редакції, яка вже не містить положень про те, що народним депутатам гарантується депутатська недоторканність і вони не можуть без згоди Верховної Ради бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані [306].

Згідно з новою редакцією статті 80 Основного Закону народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або за висловлювання у Парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп [306].

Відстоюємо позицію, що народний депутат України не може бути переслідуваний за політичну діяльність. Слушно висловив позицію політик М. Княжицький: “Депутат не несе відповідальності тільки за виступ з трибуни. А це означає, що за виступ на мітингу, на телеканалі ... можна буде ув’язнити, прийнявши попередньо аналог законів 16 січня... Вважаю, що голосувати потрібно лише, якщо буде записано, що переслідувати депутата за політичну діяльність заборонено” [223]. У цьому аспекті доцільно навести позицію Венеціанської комісії, яка 19 червня 2015 року розглянула законопроект про скасування недоторканності народних депутатів України й обмеження недоторканності суддів. Венеціанська комісія пропонувала зафіксувати, що недоторканність можуть скасувати після звернення 1/3 депутатів Верховної Ради України до Конституційного Суду України – і вже суд має приймати рішення. Член Венеціанської комісії Карл Торі заявив, що такий “молодій демократії”, як Україна, не можна повністю скасовувати депутатську недоторканність. Крім того, він зазначив, що, з одного боку, недоторканність – це інструмент захисту депутатів

від тиску, а з іншого – іноді це заважає займатися боротьбою з корупцією [108].

Закон № 388-ІХ забезпечує реалізацію скасування депутатської недоторканності. Вносяться зміни до Кримінального процесуального кодексу України [373], якими виключаються норми щодо депутатської недоторканності, при цьому передбачаються особливості початку досудового розслідування щодо народного депутата, затримання, обрання щодо нього запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій щодо нього. Зокрема, забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом, іншим органам досудового розслідування, крім НАБУ та центрального апарату ДБР відповідно до їхньої підслідності, визначеної цим кодексом Закону України “Про статус народного депутата України” [538]. Змінами передбачено особливості юридичної відповідальності народного депутата. Регламенту Верховної Ради України [534], якими виключаються норми щодо порядку внесення та розгляду Парламентом подань про надання згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту.

У ч. 2 ст. 3 Конституції України 28 червня 1996 року вперше на найвищому рівні було закріплено принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [306]. Це положення знайшло конкретизацію в ст. 56, відповідно до якої кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Форми конституційно-правової відповідальності здебільшого закріплені Конституцією та законами України, підзаконними актами, що діють на всій території України.

У наукових колах спостерігається дискусія щодо форм конституційно-правової відповідальності. Нині в конституціях багатьох держав містяться положення, які закріплюють форми конституційно-правової відповідальності. Зокрема, стаття 12 Конституції Французької Республіки 1958 р. передбачає: “Президент Республіки може після консультації з Прем’єр-міністром і головами палат оголосити про розпуск Національних зборів” [273]. У Німеччині Федеральний Президент може розпустити Бундестаг за

неможливості обрання ним Федерального канцлера (стаття 63 Конституції ФРН 1949 р.) [309]. У наведених прикладах для настання несприятливих наслідків має значення наявність конституційного делікту, порушення винним суб'єктом положень Основного Закону.

Сучасні конституціоналісти до загальних конституційно-правових форм відповідальності (санкцій) відносять:

- скасування незаконних актів;
- призупинення дії актів державних органів;
- визнання результатів виборів, референдумів інших голосувань недійсними;
- дострокове припинення повноважень органів державної влади;
- дострокове переформування органів, звільнення з посади;
- позбавлення юридичної сили дій, які не відповідають вимогам конституційності правових норм;
- процесуальні санкції, передбачені регламентом [624, с. 55].

Форм конституційно-правової відповідальності органів державної влади класифікуються за наслідками конституційно-правової санкції на: а) усунення з поста в порядку імпічменту; б) прийняття резолюції недовіри; в) дострокове припинення повноважень, г) відмова в реєстрації чи скасування реєстрації кандидата в депутати; г) скасування актів органів публічної влади та їхніх посадових осіб (наприклад, скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України – ст. 118 Конституції України); д) призупинення дії актів державних органів з мотивів їх неконституційності або невідповідності чинному законодавству; е) визнання результатів виборів чи референдумів, інших форм народного волевиявлення недійсними та інші.

Слід наголосити, що конституційно-правова відповідальність не закріплена в Основному Законі України, однак містить окремі підстави такої відповідальності та закріплює відповідні форми (санкції). Так, Президент України може бути усунутий з поста в порядку імпічменту (ч. 1 ст. 111), дострокове припинення повноважень Верховної Ради України (ч. 2 ст. 90), дострокове припинення повноважень народного депутата України (п. 2,5,6 ч. 2 ст. 81), звільнення з посади судді (п. 2,3,6 ч. 5 ст. 126) [306].

Закон України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)” від 10 вересня 2019 року [524]

відповідно до статей 85, 108, 111, 151 Конституції України визначає правові й організаційні засади притягнення Президента України до конституційної відповідальності шляхом усунення з поста в порядку імпічменту.

Ст. 1 визначає, що усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпічмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста.

Верховна Рада України може усунути Президента України з поста в порядку імпічменту виключно у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Імпічмент здійснюється на принципах: 1) верховенства права; 2) додержання Конституції України; 3) законності; 4) рівності перед законом; 5) поваги до людської гідності; 6) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 7) презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; 8) свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 9) забезпечення права на захист; 10) свободи в поданні доказів і доведенні їхньої переконливості; 11) гласності та відкритості; 12) публічності; 13) розумності строків.

У законі визначено правові й організаційні засади усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Зокрема, визначаються: основні принципи процедури імпічменту; порядок ініціювання питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; порядок утворення спеціальної тимчасової слідчої комісії та її повноваження, процедура розгляду парламентом справи про імпічмент тощо. Водночас у новій редакції глави 30 Регламенту Верховної Ради України, норми якої нині врегульовують процедуру розгляду справи про імпічмент у парламенті, виключаються всі приписи щодо реалізації згаданої процедури та залишається норма відсилочного характеру, яка визначає, що “порядок дострокового припинення повноважень Президента України у разі усунення Президента України з поста в порядку імпічменту визначається Конституцією України, Законом України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)”, іншими законами України та цим Регламентом” (стаття 171).

Аналіз положень згаданого закону дає змогу дійти висновку, що за своїм змістом він значною мірою відтворює норми Регламенту Верховної Ради України. Ми не підтримуємо ідею перенесення приписів Регламенту Верховної Ради України у текст окремого закону щодо імпічменту Президента України. Погоджуємось із висновком Головного науково-експертного комітету Верховної Ради України, що перенесення приписів чинного Регламенту до тексту окремого закону є невиправданим, оскільки всі парламентські процедури є предметом регулювання саме Регламенту (ч. 2 ст. 1 Регламенту), який нині має силу закону [122]. Саме тому вважаємо це переважно не правовим рішенням, а політичним.

Дослідники звертали увагу на необхідність унормування конституційно-правової відповідальності Президента України шляхом визначення її підстав. Так, О.Мельник пропонує розширити підстави імпічменту глави держави, закріпивши у частині першій ст. 111 Конституції України, що Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у випадку порушення ним Конституції та законів України та шляхом доповнення п. 2 ст. 108 Конституції України положенням про дострокове припинення повноважень Президента України у разі рішення всеукраїнського референдуму [408, с. 12]. Підтримуємо думку З. Лунь, яка пропонує посилити конституційну відповідальність окремих суб'єктів конституційного права України, в тому числі й глави держави, на підставі вдосконалення інституту присяги, та встановити як підставу конституційної відповідальності порушення присяги особою, яка її складає [392, с. 4].

Акцентуємо увагу, що присяга виступає одним із найважливіших атрибутів вступу на посаду вищих посадових осіб держави, вона символізує їхній особливий статус, відповідальність перед українським народом і громадою. Вважаємо, що присяга є конституційною формою закріплення відповідальності перед українським народом як єдиним джерелом влади, а відтак за порушення Президентом України присяги має відбутися конституційно-правова відповідальність у формі усунення його з поста в порядку імпічменту, що пропонуємо закріпити на рівні Конституції України. Ця пропозиція ґрунтується також на зарубіжному досвіді, зокрема таких країн, як Литовська Республіка, Республіка Таджикистан та ін.

Конституційно-правова відповідальність нині врегульована фрагментарно. Так, в Конституції України, Законах України: “Про

місцеве самоврядування в Україні” [515]; “Про Рахункову палату” [533]; “Про Конституційний Суд України” [510]; “Про Центральну виборчу комісію” [543]; “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” [541]; “Про місцеві державні адміністрації” [517]; “Про громадянство України” [488]; “Про політичні партії в Україні” [528] та інших актах містяться норми про конституційно-правову відповідальність. На нашу думку, чинне законодавство України, яке регулює конституційно-правову відповідальність, потребує докорінного вдосконалення. Важливим видається розробка та прийняття спеціального Закону “Про конституційно-правову відповідальність в Україні”, в якому доцільно чітко закріпити категоріальний апарат зазначеного виду відповідальності, визначивши коло суб’єктів, підстави та форми відповідальності, органи, що розглядають справи про конституційно-правову відповідальність і приймають відповідні рішення, можливість чи неможливість судового оскарження її застосування та інші питання.

Нині суттєвою проблемою є відсутність нормативного закріплення конституційно-правової відповідальності. Наслідком цієї прогалини національного законодавства є те, що підстави, санкції та наслідки ретроспективної конституційно-правової відповідальності не є кодифікованими, вони недостатньо досліджені. Не отримали належної розробки й питання конституційних правопорушень – їхні поняття, склад і види. Процесуальний порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності відрізняється фрагментарністю та розрізненістю нормативного закріплення. Як приклад наведемо відсутність строку давності притягнення до конституційно-правової відповідальності, відсутність процедури оскарження застосування заходів конституційно-правової відповідальності та скасування неправомірних рішень. Такі прогалини законодавства необхідно усунути шляхом прийняття нормативно-правового акту, який би врегулював ці питання. Суттєвим недоліком є також фактично відсутність конституційного регулювання конституційно-правової відповідальності.

Проведення реформи публічної влади в Україні без прагматичного, апробованого в державах світу законодавчого закріплення інституту конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб публічної влади та наповнення його функціональним змістом може призвести до розбалансування системи державного управління, необґрунтованої автономізації окремих державних органів та органів

місцевого самоврядування, та як наслідок – реальної загрози національній безпеці України, суттєвого послаблення держави на внутрішньодержавній та міжнародній аренах, посилення конфліктності у взаємовідносинах центральної державної влади з регіонами та громадами.

Проблема відповідальності органів влади є однією з центральних у сучасній концепції демократії. Важливою складовою сучасної конституційної реформи державного механізму є питання належного нормативно-правового закріплення конституційно-правової відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування.

На нашу думку, для збереження балансу влади доцільно посилити відповідальність як конституційно-правового, так і політичного характеру, державних органів та їхніх представників. Зокрема актуальною залишається проблема притягнення до відповідальності Президента України, народних депутатів України, суддів, суддів Конституційного Суду України, депутатів місцевих рад і голів територіальних громад. Взаємодія має бути на всій площині державно-владної діяльності, починаючи із розподілу коштів і закінчуючи контролем та відповідальністю на реалізацію повноважень. Слід визнати недостатню ефективність функціонування державної влади в Україні.

Під час розкриття питання про конституційно-правову відповідальність виявлено міцні інтегративні зв'язки конституційно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Адже настання конституційно-правової відповідальності передбачає в окремих випадках також притягнення до одного виду юридичної відповідальності, наприклад, адміністративної або кримінальної.

Нинішнє нормативно-правове регулювання інституту конституційно-правової відповідальності має особливе значення для стабілізації і розвитку правової демократичної держави, оскільки неправомірні, безвідповідальні дії вищих посадових осіб і органів державної влади завдають значної шкоди українському народу.

5.3. Громадський контроль за здійсненням державної влади в Україні

Метою державно-правових реформ є створення умов для формування та ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства, що сприятиме розбудові соборної, демократичної, соціальної, правової держави. Саме розгалужена й ефективно діюча система інституцій громадянського суспільства має сприяти формуванню громадянського суспільства, що є необхідною умовою європейського демократичного розвитку.

Останніми роками спостерігається тенденція, коли вчені акцентують увагу здебільшого на питаннях теоретичної конструкції та практичного здійснення громадського контролю за діяльністю державної влади та її органів. Базуючись на аналітичних дослідженнях різноманітних науково обґрунтованих концепцій, учені формують висновок, що сучасний демократичний державний устрій передбачає створення громадських об'єднань із метою захисту від небажаних дій державної влади з прийняття військового, внутрішнього чи зовнішньополітичного, економічного або культурно-національного рішення. При цьому сучасні реалії, зокрема, утвердження Української народної держави, визнання і втілення нею гуманістичних цінностей, утвердження та забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина вимагають оцінки також правового та практичного аспектів взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

У процесі написання підрозділу монографічного дослідження було використано праці українських і зарубіжних фахівців теорії держави та права, конституційного й адміністративного права, зокрема: О. Андрійко, О. Бандурки, Ю. Битка, Ю. Габермаса, Ю. Давуда [12], В. Ковальчука, М. Козюбри, В. Колісника, А. Колодія, Г. Конвея [10], Д. Коранг [11], А. Леовеану [23], Р. Лорян, О. Мороз [419], Д. Муц [26], Н. Нижник [560], Л. Попов [25], О. Петришина [638, 644], О. Семьоркіна, О. Скрипнюка, Н. Оніщенко, В. Олефір, О. Скакун, В. Федоренка, Ю. Шайгородського, О. Штирьова та ін. Водночас у наукових публікаціях опрацювання питань, пов'язаних із теоретичними, правовими та практичними питаннями громадського контролю за діяльністю державної влади на сучасному етапі конституційного реформування досліджено не достатньою мірою.

Вважаємо важливим дослідження теоретичних, правових і практичних засад громадського контролю за здійсненням державної влади в Україні, а також розкриття сучасних наукових досліджень взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України й визначення правових форм взаємодії інститутів громадянського суспільства з державною владою в Україні.

Наукові напрацювання багатьох вчених свідчать про необхідність досягнення ефективності результатів роботи завдяки професіоналізму та компетентності в аспектах професійної діяльності [9, 13]. Основні характеристики компетенції стосуються структурно виваженої та відкритої публічної влади, гармонізації різних інтересів у суспільстві, системи державних і суспільних інститутів, визначення суб'єктів і учасників суспільно-публічних відносин.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що поняття “компетенція державного органу” в радянську добу розглядали як компетенцію виконавчо-розпорядчого органу державного управління. За сучасних умов змінилося суспільне призначення державної влади, оскільки вона покликана насамперед забезпечувати максимальну реалізацію прав і свобод людини, захищати інтереси людини, суспільства, і лише потім відстоювати інтереси держави. Питання компетенції органів державної влади, на нашу думку, слід розглядати саме в цій площині.

Діяльність державної влади має бути спрямована на формування оптимальних та ефективних умов реалізації прав і свобод громадян, надання їм широкого кола державних послуг, що відповідно до ст. 3 Конституції України, є змістом і спрямованістю діяльності держави.

Звичайно, саме поняття компетентність не є новим. Аналіз літературних джерел свідчить, що значна частина науковців досліджувала цю проблему.

Слід погодитися з Б. Габрічідзе, який зазначає, що дослідження питань компетенції необхідно. По-перше, тому, що воно дозволяє розкрити зміст діяльності державного органу, його реальні функції та призначення. По-друге, аналіз компетенції дає можливість вносити обґрунтовані рекомендації і пропозиції щодо вдосконалення правового становища органу, зміни та доповнення до чинного законодавства [131, с. 93].

У розумінні поняття компетенції в науці спостерігаються різні підходи. Відзначимо, що конкуруючими поняттями терміна компетенція є права та обов'язки, повноваження, функції та

предмети відання, юрисдикція і підвідомчість. Дослідник Ю. Битяк вважає, що компетенція є певним обсягом державної діяльності, що покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які орган має право вирішувати в процесі практичної діяльності [51, с. 59]. Вчений М.Тихомиров компетенцією називає сукупність встановлених нормами правових актів прав та обов'язків (повноважень) органів організацій, посадових осіб, а також осіб, що здійснюють управлінські функції [649, с. 206]. Правник В. Авер'янов відстоює позицію, що компетенція є визначальним елементом правового статусу (правового становища) органу виконавчої влади та являє собою комплекс повноважень зі здійснення виконавчої влади [173, с. 118].

У сучасній державі функціонування публічної влади пов'язане з правом, законом і тому, використовуючи поняття “компетенція”, вчені його пов'язують із закріпленими у законах правах та обов'язках. Більшість словників та енциклопедій дають саме таке трактування поняття “компетенція”. Наприклад, “Юридична енциклопедія” за ред. Ю. Шемшученка компетенцію розглядає як сукупність встановлених в офіційно-юридичній або неюридичній формі прав і обов'язків будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу; чи посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності [724, с. 196].

У конституційному праві компетенцію розглядають як категорію, яка вбирає в себе державновладні повноваження того чи іншого органу, які визначаються на основі встановлених законом чи іншим правовим актом предметів відання, прав та обов'язків, які необхідні тому чи іншому державному органу для виконання його діяльності [284, с. 375].

Аналізуючи різні визначення змісту компетенції у словниках та енциклопедіях, можна виділити як основний її елемент повноваження – сукупність встановлених прав і обов'язків будь-якого органу чи посадової особи, а також інші додаткові елементи, наприклад: знання, уміння, навички, цінності та мотивацію.

Таким чином, на основі аналізу думок різних дослідників можемо констатувати, що в основу поняття “компетенція” покладено поняття “повноваження”, яке в свою чергу об'єднує в собі поняття “права” та “обов'язки”. Це підтверджується як

науковими дослідженнями [173, с. 120], так і положеннями законодавства України.

Реальними цінностями сучасної цивілізації та інформаційного суспільства, заснованого на знаннях та ідеях, стають навчання та компетентність людей. Існує чимало наукових підходів до професійної компетентності як складного багатовимірного феномену, розкриття її змісту, формування професійної компетентності та професійних умінь. Погляди багатьох вчених свідчать про необхідність досягнення ефективності результатів служби завдяки компетентності в численних аспектах професійної діяльності.

Слід зазначити, що контроль у наукових джерелах характеризується як багатогранне поняття: стадія процесу; функція управління; процес управління; вид діяльності; інструмент впливу тощо. При цьому у загальному його значенні – це система спостереження та перевірка процесу функціонування відповідного об'єкта з метою виявлення його відхилень від заданих параметрів [460, с. 117]. Тому контроль відіграє визначальне місце у системі державного управління [361, с. 92].

Словник іншомовних слів визначає контроль (від франц. *contrôle*) як перевірку або спостереження з метою перевірки. Французьке *contrôle*, у свою чергу, утворилося від латинського *contra* – префікс, що означає протидію, протилежність тому, що означає друга частина слова. Друга частина слова – *role* – означає “міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь”, – одне з тлумачень слова “роль” – виконання якоїсь дії. У цьому значенні слово “контроль”, окрім значення перевірки, нагляду з метою перевірки, у своєму змісті має значення протидії чомусь небажаному. У такому контексті термін “контроль” слід розглядати як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки [361, с. 92].

У юридичній літературі контроль здебільшого розглядають як функцію державних органів, хоча є праці, у яких він виступає як правова форма, як метод чи принцип діяльності державних органів. У переважній більшості робіт контроль сприймають саме як один із засобів забезпечення дотримання законності й дисципліни в державному управлінні [361, с. 92-93].

Громадський контроль в демократичному суспільстві вважається одним із різновидів соціального контролю, значущість якого проявляється у моніторингові представників українського народу за

діяльністю органів та посадових осіб публічної влади. Основною метою такого контролю є об'єктивний зовнішній аналіз їхньої діяльності, що спрямований на попередження, виявлення, фіксацію, запобігання та припинення протиправних діянь, що зумовлюють порушення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини.

Підтримуємо позицію О. Штрицьова, що в Україні є доцільним посилення ролі громадськості та самоконтролю на будь-яких стадіях контрольної діяльності органів публічної влади, зміщення акценту на попереджувально-виховну складову мети контролю, урізноманітнення форм і методів контролю [711, с. 195].

У Конституції України небагато інформації про “контроль” як такий, щоправда, можна знайти про “контроль” за якістю та безпечністю продукції (ст. 42), про “парламентський контроль” (ст. 85, 89, 88), в тому числі “парламентський контроль” за додержанням конституційних прав і свобод (ст. 101), контроль територіальних громад або їх органів за виконанням програм соціально-економічного розвитку, бюджетів міст і сіл (ст. 143) [306].

Окремі науковці схилиються до думки, що здійснення громадського контролю забезпечується конституційним правом брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України) [306]. У такому розумінні громадський контроль є переважно допоміжним елементом у механізмі державно-владних відносин, складовою механізму державного управління. Головною метою громадського контроль є усунення та попередження причин, які породжують цю невідповідність, забезпечення дотримання об'єктами контролю відповідних положень – писаних і неписаних [361, с. 93].

Базовими нормативно-правовими актами, відповідно до яких реалізується державна політика у сфері взаємодії влади та інститутів громадянського суспільства, є: 1) Закон України “Про громадські об'єднання” від 23 березня 2012 року [487], Закон України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” від 1 січня 2007 року [523]; 2) Указ Президента України “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” [496], Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” від 1 липня 2002 року [494], Указ Президента України “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 31 липня 2004 року [495];

3) Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства” від 21 листопада 2007 року [540]. У зазначеній Концепції визначено принципи та механізми розвитку громадянського суспільства, а також форми взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства.

Механізм взаємодії виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства включено у два базові сектори, а саме: консультування з громадськістю; діяльність громадських рад при органах виконавчої влади” [540]. Слід зазначити, що в профільній літературі зустрічається ще низка форм взаємодії державної виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, зокрема мова йде про таку форму взаємодії, як інститут громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади [125; 227, с. 54].

Стратегія Європейського Союзу окреслює перспективні напрями взаємодії між інститутами громадянського суспільства та державою на основі європейських принципів і стандартів. Основні засади формуються крізь призму інтересів громадян, які мають вплив на рішення, що приймаються органами влади, контролюють і залучаються до здійснення державної політики [361, с. 94].

Економічно-соціальний комітет Європейського Союзу розробив критерії для громадських організацій, які можуть залучатися до співпраці для проведення суспільного діалогу з державними органами влади. Отже, для того, щоб організація була визнана як європейська, вона повинна: мати постійне представництво на рівні Європейського Співтовариства, надавати прямий доступ до результатів діяльності своїх експертів, мати повноваження діяти на європейському рівні, бути незалежною та виборною, працювати прозоро, особливо у сфері фінансування та з питань, які стосуються прийняття рішень [248, с. 84]. На особливу увагу заслуговує принцип підзвітності, який передбачає, що всі посадові особи мають нести відповідальність за свої дії; забезпечувати інформування та роз'яснення рішень, які приймаються органами державної влади. Принципи ефективності, пропорційності та результативності передбачають, що результати діяльності повинні відповідати визначеним цілям з раціональним використанням ресурсів.

Запорукою ж перетворення України в сильну процвітаючу демократичну правову державу насамперед стане досягнення консенсусу між публічною владою та громадянським суспільством,

коли проблеми громадян України стануть основними проблемами влади, яка конституційно покликана представляти і захищати права та інтереси людини і громадянина [361, с. 94].

Відповідно до статті 21 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників, а відповідно до статті 19 цієї Декларації, кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [192].

При цьому будь-який зарубіжний досвід варто поєднувати з потребами сучасного часу, вітчизняною специфікою задля того, щоб результат і нормотворення, і правозастосування в зазначеній сфері суспільних відносин був максимально ефективним [361, с. 95].

Статтею 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено, що кожен громадянин повинен мати право і можливість без будь-якої дискримінації, відповідно до статті 2, і без необґрунтованих обмежень брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників [413].

Відтак основними функціями, які неурядові організації виконують у структурі суспільства західних держав, науковці вважають такі: “1) поточний контроль та оцінювання діяльності окремих агентств (одна з назв громадської організації, яка використовується в окремих країнах Європи) та державних структур; 2) соціальна адаптація незахищених верств населення; 3) освіта й мобілізація мас; 4) політичні акції на підтримку окремих кандидатів і протесту проти дій урядових структур; 5) використання преси з метою розкриття різних зловживань, здійснених владними чи урядовими структурами чи й чиновниками” [150, с. 33]. Варто зробити наступний висновок, що розповсюдженою у світі практикою стало залучення громадських (неурядових) організацій до процесів вироблення політики, прийняття державних рішень і законотворення.

У багатьох зарубіжних країнах за участю громадських організацій чи громадських груп здійснюється бюджетний моніторинг, який підвищує прозорість бюджетного процесу та знижує можливості неефективного управління або корупції [146, с. 50–51].

Аналіз конституційних норм дав можливість авторам науково-практичного коментаря до Конституції України зазначити, що цей закон було прийнято на основі конституційних положень, відповідно до яких “Верховна Рада України має право на основі ст. ст. 36, 37, 92 Конституції України та міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, додатково врегулювати правовий статус інститутів громадянського суспільства, що створюються при реалізації права на об’єднання, у спеціальному законі, який передбачає процедуру їх створення, порядок державної реєстрації та контроль за їхньою діяльністю” [308, с. 265].

Варто наголосити на тому, що в юридичній літературі спостерігаємо позиції вчених про відсутність дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, оскільки його сферу зведено до отримання інформації від правоохоронних органів, проведення наукових досліджень, громадської експертизи законодавства та права виступу зі своїми пропозиціями через суб’єктів законодавчої ініціативи [51, с. 74].

Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції є одним із найефективніших чинників запобігання корупції. Недаремно в ст. 11 Закону України “Про Національну поліцію” від 02 липня 2015 року № 580-VIII наголошується, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об’єднаннями на засадах партнерства, і спрямована на задоволення їхніх потреб. Крім того, поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку (ч. 2 ст. 9 Закону України “Про Національну поліцію”) [521].

Варто відзначити те, що значним досягненням у законодавчому регулюванні форм участі громадськості в запобіганні корупції стало прийняття Закону України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 року [497]. Зокрема у ст. 21 зазначеного Закону закріплено, що громадські об’єднання, їхні члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають відповідні права.

Важливим положення законодавства є необхідності проведення на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення

до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції [499].

Незважаючи на реформаторський потенціал нормативно-правових актів чинного законодавства України щодо участі громадськості запобіганні корупції, але під час їх реалізації все ж таки громадськість стикається із системними бюрократичними перепонами щодо їх активної участі у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Це у свою чергу не сприяє становленню конструктивних партнерських відносин на постійній основі між органами публічної влади та громадськості стосовно запобігання та протидії корупції в державі [168].

Важливим завданнями громадського контролю є: забезпечення системи стримувань і противаг між органами державної виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування та інституціями громадянського суспільства; інформування громадян та їхніх об'єднань про стан дотримання і забезпечення державою та її інституційним механізмом законів, прав та свобод людини і громадян; фактична реалізація принципу соціальної справедливості в суспільстві; взаємодія інститутів громадянського суспільства з державними та самоврядними органами в сфері забезпечення благ та потреб людей.

Свого часу Ю. Габермас зазначав, що “громадськість, створюючи нові структури громадянського суспільства, тим самим протистоїть зазіханням держави, деспотизму, абсолютизму, авторитаризму на права людини і оголошує пріоритетними гуманістичні прагнення та цінності, немеркантильну, високодуховну, моральну поведінку, самосвідомість, самовизначення, свободу і гідність окремої особистості” [130, с. 18]. Вважаємо, що сучасна демократія допускає існування значної кількості сфер публічних відносин, які дозволяють громадянам через відкрите публічне спілкування і взаємодію ефективно контролювати публічну владу на різних рівнях [331, с. 144].

Відстоюємо позицію, що громадський контроль у державному управлінні є важливим чинником розвитку демократичного українського суспільства. Проте для того, щоб громадський контроль став дійсно ефективним засобом впливу на суб'єктів публічної влади, конче необхідним видається подальше вдосконалення правових засад його організації та функціонування. У зв'язку з цим виправданою виглядає ідея щодо розробки та прийняття Закону України “Про громадський контроль в Україні”, у

межах якого мають бути визначені його мета, завдання та функції, суб'єкти, а також процедури реалізації контрольних заходів. В Україні триває пошук ефективної моделі громадського контролю, при цьому на експертному рівні тривають дискусії щодо форм, механізмів взаємодії соціальних інститутів з публічною владою.

Погоджуємося з думкою О. Мороз, що за останнє десятиліття роль громадських об'єднань в Україні поступово зростає. Громадські об'єднання беруть активну участь у виробленні, моніторингу та формулюванні суспільної думки про механізми та напрями реалізації державної політики у різних сферах: економічній, соціальній, духовній, культурній, молодіжній, екологічній, освітній, охорони здоров'я, організації дозвілля тощо. Відтак ці соціальні інституції на основі практичного досвіду стають ефективним джерелом консолідації зусиль членів соціуму (людини та громадянина) та владних інститутів (органів державного управління) [418, с. 22].

Чітко закріплені на рівні законодавства форми взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є необхідною умовою їхньої прозорості та ефективної діяльності. Досвід провідних демократичних держав свідчить, що рівень взаємодії публічної влади з громадським сектором безпосередньо впливає на якість і своєчасність реалізації функцій державної публічної влади [331, с. 145].

Існують різні підходи до визначення принципів взаємодії органів публічної влади й інститутів громадського суспільства в Україні, основними з яких є: 1) соціальне партнерство – налагодження конструктивної взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства з метою досягнення спільних цілей; 2) реалізація рівних можливостей – створення органами публічної влади єдиних умов для функціонування інститутів, пов'язаної із захистом прав і свобод людини та громадянина; 3) взаємної відповідальності – сприйняття органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства спільної відповідальності за реалізацію спільних завдань при взаємодії; 4) відкритість та прозорість, що впровадження ефективного механізму комунікацій з громадськістю; 5) невтручання – унеможливлення втручання органів державної влади у діяльність громадських об'єднань, за винятком випадків, установлених законом; 6) підвищення ефективності процесу взаємодії [664, с. 20–23].

Конструктивною є позиція дослідника В.Головня, який виділив основні принципи взаємодії громадських рухів і держави Україна:

відкритий і збалансований механізм прийняття рішень, прозорість прийняття рішень; забезпечення ефективного доступу громадян до повної інформації щодо діяльності та рішень органів державної влади; суспільний контроль за діями органів державної влади та їх підзвітність перед суспільством; участь представників громадянського суспільства на всіх етапах підготовки, ухвалення та впровадження рішень органів публічної влади [137].

Слід зазначити, що громадські організації при взаємодії з органами державної та самоврядної влади впливають на їхню легітимність. Громадські організації здійснюють безпосередній контроль за проведенням загальнодержавних і місцевих виборів. Дослідник І. Попов зазначив, що причини активності громадських організацій у виборчому процесі зумовлені насамперед більшою можливістю недержавних організацій впливати на суспільні процеси [466, с. 41–44].

Громадське непартійне спостереження під час виборчого процесу сприяє мобілізації громадян щодо інформування про хід виборів. Проте на останніх виборчих кампаніях все частіше громадські організації використовуються політичними партіями чи кандидатами для політично вмотивованого втручання у виборчий процес. Така тенденція використання громадських організацій у політичних цілях на виборах дискредитує не лише сам інструмент громадського непартійного спостереження за виборами, а й увесь виборчий процес. Законодавство встановлює лише дві вимоги до громадських організацій, які мають бажання спостерігати за виборами. Так, згідно із законодавством, участь у виборчому процесі можуть брати спостерігачі від громадських організацій, зареєстрованих відповідно до законодавства, та до статутної діяльності яких належать питання виборчого процесу та спостереження за ним. З 31 грудня 2018 року по 29 січня 2019 року до ЦВК звернулися 152 громадські організації з клопотанням щодо надання дозволу мати офіційних спостерігачів на чергових виборах Президента України. Центральна виборча комісія у межах своїх повноважень надала дозвіл на спостереження 138 громадським організаціям. 14 громадських організацій отримали відмову мати офіційних спостерігачів у зв'язку з відсутністю в статутній діяльності питань виборчого процесу та спостереження. Одна з них – громадська організація “Всеукраїнське об'єднання “Рух вільних селян”, оскаржила рішення в суді, який зобов'язав ЦВК надати їй дозвіл мати офіційних спостерігачів [389]. Для

порівняння, на позачергових виборах Президента в 2014 році 10 громадських організацій здійснювали спостереження, на виборах до Верховної Ради України в 2014 році таких було 37. Аналіз назв громадських організацій та час їх заснування свідчать про їхню заангажованість і зв'язок більшості з них із політичними партіями чи кандидатами в Президенти України.

Слід відзначити, що в Україні за час незалежності зроблені переконливі кроки щодо формування державної політики розвитку громадянського суспільства, забезпечення відкритості та прозорості функціонування органів та посадових осіб державної та самоврядної влади, на новий рівень піднято питання взаємовідносин держави та громадських об'єднань. Забезпечення відкритості, публічності та прозорості державної діяльності вважається одним із пріоритетних завдань державної влади та забезпечується проведенням консультацій з громадськістю, взаємодією з консультативно-дорадчими органами (радами), проведенням громадської експертизи власної професійної діяльності тощо.

В останні роки в Україні помітні позитивні зміни в питанні взаємодії публічної влади з громадськістю в питанні координації зусиль при розробці нормативно-правових актів. Важливість участі громадськості можна проілюструвати на процесі розробки й ухвалення 25 квітня закону “Про забезпечення функціонування української мови як державної”. Так, у лютому 2016 року була зібрана група правників, мовознавців, громадських активістів, яка ініціювала розробку закону про державну мову. Були використані напрацювання із цього питання за останні 10 років, і як результат у січні 2017 року новий законопроект зареєстровано понад 30-ма народними депутатами [361, с. 97–98].

Як було доведено вище, діюче законодавство та національна практика державотворення передбачають певні можливості для взаємодії органів публічної влади з громадськістю, при цьому технологічні питання та методи взаємодії ще потребують удосконалення та впровадження. Слід зазначити, що сучасний етап розвитку взаємовідносин органів публічної влади та громадських об'єднань в Україні має низку особливостей, зокрема: 1) відбувається в умовах триваючої понад 5 років гібридної прихованої війни Російської Федерації проти України, що зумовлює значну міжнародну, політичну, економічну, соціальну, духовну, релігійну нестабільність, при цьому об'єктивно зменшується можливість ефективної комунікації і взаємодії державних і самоврядних

інституцій та системи громадянського суспільства; 2) взаємне розростання як внутрішньої системи взаємовідносин між публічною владою та громадянським суспільством, так і значне розширення співробітництва на європейському та міжнародному рівні з міжнародними та зарубіжними громадськими інституціями. Слід наголосити, що триваючий процес глобалізації призводить до політичної, економічної та соціальної взаємодії й інтеграції, і як результат, формується єдиний правовий простір шляхом закріплення світових стандартів та узгодження законодавства, кодифікації галузей міжнародного права, а також уніфікація захисту прав людини в економіко-соціальной сфері.

Розкриваючи питання про взаємодію органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, не можемо обійти увагою положення ч. 1 ст. 36 Конституції України, яке, на думку В. Колісника, не відповідає вимогам юридичної точності, адже вона закріпила право на свободу об'єднання і в політичні партії, і в громадські організації лише за громадянами [235, с. 104]. При цьому у наукових колах висловлюють певні застереження щодо права асоціацій (право на об'єднання) неполітичного характеру, яке в більшості держав світу хоча й належить до політичного права, однак наділяє їм іноземців та осіб без громадянства. Є доцільним здійснити тлумачення цієї конституційної норми та дозволити іноземцям і особам без громадянства реалізовувати право на об'єднання в неполітичні громадські організації. Ми вважаємо, що в тексті Конституції України доцільно розмежувати право на свободу об'єднання в політичні партії, яке має визнаватися виключно за громадянами, та право на свободу об'єднання у громадські організації, професійні спілки та інші асоціації, які, зважаючи за досвід країн світу, доцільно закріпити за усіма, хто на законних підставах знаходиться на території України [361, с. 98].

Вважаємо, що знаходження компромісу у взаємній діяльності органів державної влади та громадських об'єднань дасть змогу досягнути поставлених цілей і забезпечить двосторонній інтерес, тобто зростатиме довіра людей до державної та самоврядної влади. Держава повинна бути зацікавлена в розширенні співпраці в рамках діяльності консультативно-дорадчих органів, які створені при органах державної влади (громадських рад).

Розробка механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством обумовлена тим, що необхідно вдосконалити існуючі взаємовідносини урядового та громадянського секторів. Для цього,

відповідно, мають бути визначені нові форми такої співпраці, створені умови, що сприятимуть подальшому розвитку інститутів громадянського суспільства, зміцнені гарантії у забезпеченні громадянами своїх конституційних прав щодо участі в процесах державного управління. Протягом тривалого часу в Міністерстві юстиції України розроблявся проект документа, що мав би визначати взаємодію держави та громадянського суспільства в Україні, на кшталт подібних європейських угод, де визначалися засади, форми та принципи співпраці органів державної влади з неурядовими організаціями. Однак такий варіант концепції так і не був винесений на обговорення у Верховній Раді України. Натомість з метою налагодження партнерських відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування й організаціями громадянського суспільства на сьогоднішній день прийнято ряд інших важливих документів [111, 552].

Ключова роль зв'язків із громадськістю при функціонуванні органів публічної влади полягає у створенні та формуванні позитивного іміджу влади, що безпосередньо впливає на створення сприятливого середовища для ефективної взаємодії обох сторін [245, с. 6–7]. Слід констатувати, що в Україні триває пошук інноваційних форм оптимізації взаємодії органів державної та самоврядної влади з інститутами громадянського суспільства. Запроваджується електронне урядування, започатковано проект “держава в смартфоні” та інші способи вдосконалення взаємодії та її ефективності.

Таким чином, можна констатувати той факт, що попри всі розмови й заходи, спрямовані на розвиток громадянського суспільства, у нашій державі воно знаходиться лише на стадії становлення. Отже, і обговорювати ефективність взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства необхідно системно, починаючи насамперед із упорядкування цих відносин. Покласти початок такій системі може, наприклад, прийняття Концепції взаємодії держави з громадянським суспільством, проект якої нині розроблено Міністерством юстиції України. Така свого роду систематизація сприятиме позбавленню хаотичності у відносинах між державою та інститутами громадянського суспільства.

Ми підтримуємо позицію О. Мороз, що доцільним є доповнити принципи утворення та діяльності громадських об'єднань (добровільність; самоврядність; вільний вибір території діяльності; рівність перед законом; відсутність майнового інтересу їхніх членів; прозорість, відкритість і публічність), що закріплені Законом

України “Про громадські об’єднання” від 22 березня 2012 року [487], принципом заборони втручання органів публічної (державної та самоврядної) влади, їхніх посадових і службових осіб в утворення та функціонування громадських об’єднань за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей [419, с. 6].

Вважаємо, що основоположними принципами взаємодії інститутів громадянського суспільства та публічної влади в Україні мають стати такі: активності та ініціативності громадян України; партнерства та рівноправності, відкритості та публічності, взаємної відповідальності, політичної незаангажованості та неупередженості, цілісності та повсюдності. Реалізація в практичній діяльності окреслених принципів, вважаємо, буде сприяти утвердженню України як демократичної, соборної, соціальної та правової держави.

Доречно зауважити, що важливою засадою ефективної і прагматичної співпраці й взаємодії між органами публічної влади і інституціями громадянського суспільства має стати сприйняття названими сторонами своїх прав та обов’язків, розуміння відповідальності в управлінні суспільними та державними справами, адже і права державних службовців, і права представників громадськості базується на єдиному конституційному праві кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України) [306].

Відстоюємо позицію, що для утвердження громадського контролю та підвищення його ефективності в процесі організації та здійснення державної влади стратегічно важливим є розробка та прийняття Закону України “Про громадський контроль в Україні”, в якому мають бути закріплені його мета, завдання та функції, а також форми та процедури реалізації контрольних заходів.

Ми дійшли висновку, що закріплені за законодавчому рівні форми взаємовідносин органів державної влади й інститутів громадянського суспільства є недосконалыми. Відстоюємо позицію щодо необхідності розробки та прийняття законодавчих змін, які мають враховувати сучасний стан розвитку суспільства, технології, та встановлять більш чіткі положення спільної діяльності держави та представників громадського сектора.

Пропонуємо розробити та прийняти закон “Про громадські об’єднання в Україні”, в якому було б визначено основні засади створення та функціонування об’єднань громадян, які ставлять за

мету реалізацію громадянами України своїх конституційних прав і свобод у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм і форм власності. Вважаємо, що зв'язок між громадськістю та владою має стати дієвим механізмом для не те що боротьби, а для ефективної та публічної взаємодії влади та суспільства [361, с. 100].

Висновки до розділу 5

Конституційне реформування засад організації та здійснення державної влади аргументовано розглядати як обумовлене потребами розвитку суспільства назріле, об'єктивне, політико-правове явище, пов'язане зі змінами конституції та законодавства, що відбувається на основі ціннісних засад конституційного ладу, і спрямоване на модернізацію базових інститутів держави, громади та суспільства з метою утвердження демократії та верховенства права.

Вважаємо, що конституційна реформа на сучасному етапі розвитку Української державності має носити комплексний характер, суспільство вимагає та готове для розробки нової Конституції, яка має бути затверджена всеукраїнським референдумом.

Щодо принципу поділу влади, то класичний підхід залишається оптимальним, оскільки контрольні функції притаманні мірі певною мірою всім органам державної влади. Ми підтримуємо думку про те, що виділяти окрему “контрольну” гілку влади дійсно не має прикладного смислу. При цьому є смисл змінити підхід до визначення конституційно-правового статусу Президента України.

Крім того, є необхідним визначення чітких основ конституційно-правового статусу таких органів як прокуратура, поліція, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, враховуючи норму ч. 1 ст. 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Конституційна реформа державної влади має бути спрямована на побудову такої системи державної влади, за якої кожна її складова була б наділена не лише певними повноваженнями, але й відповідальністю за їх виконання. А їх взаємодія зумовлювала б створення стабілізуючих механізмів. В основі організації держави

мають лежати певні засади: цілісності держави, національного самовизначення, справедливості, глобалізації, безпеки, демократії та сталого розвитку.

Для забезпечення дієвості державної влади вона повинна бути сильною та добре організованою, мати надійний бюджет, стійкий прибуток, ефективне адміністрування та здатні до дій силові структури. Досягнути такого результату можна лише через побудову ефективного механізму взаємодії та координації. Держава може ефективно здійснювати свої функції лише за наявності впливу одних органів та інші, ієрархії посадових осіб і державних структур. Дія принципу суверенітету державної влади супроводжує процес її взаємодії між органами державної, самоврядної влади та інститутами громадянського суспільства. Важливо наголосити, що наявність законодавчо обмеженого впливу інститутів громадянського суспільства є одночасно й передумовою формування демократичної правової соборної держави та реалізації дієвого й прагматичного конституціоналізму.

Ми відстоюємо позицію, що діючий конституційний підхід до закріплення повноважень парламенту себе не виправдовує, оскільки обмежує сферу його компетенції. При розвитку суспільства, за необхідності швидкого розв'язання конфліктів парламент обмежений у своїх діях конституційною нормою і не завжди може адекватно й у межах компетенції відреагувати на виклики, що стоять перед державою та суспільством. Також на практиці обмеження законодавчої компетенції Верховної Ради України спричиняє втрату закону бути універсальним регулятором суспільних відносин, тобто універсальний характер закону має застереження і щодо його вищої юридичної сили.

Відстоюємо позицію, що для вдосконалення та приведення до прагматичного стану взаємних відносин Президента та Кабінету Міністрів України є доцільним з ч. 2 ст. 94 Конституції України вилучити словосполучення “беручи до виконання”.

На нашу думку, юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті, яка за цих умов є реальною гарантією конституційності, законності та правопорядку в системі функціонування публічної влади й організації суспільних відносин. Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи.

Конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб державної влади є окремим видом юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за скоєння вказаними суб'єктами конституційно-правового делікту та полягає у несприятливих, негативних наслідках, що передбачені нормами конституційного права.

Зважаючи на вищевикладене, принципи конституційно-правової відповідальності – це базові ідеї, засадничі положення, фундаментальні основи, закріплені в нормах конституційного права, що встановлюють і визначають конституційно-правову відповідальність і розкривають сутність і зміст вказаного правового інституту, забезпечують єдині уніфіковані засади притягнення до конституційно-правової відповідальності та її реалізації.

Беручи до уваги вищенаведене, ми виділяємо такі базові принципи конституційно-правової відповідальності: 1) законності; 2) доцільності; 3) обґрунтованості; 4) своєчасності; 5) справедливості; 6) диференціації; 7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності; 8) гласності.

Підстави конституційно-правової відповідальності органів державної влади доцільно диференціювати на підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності та підстави настання конституційно-правової відповідальності. При цьому підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності включають: а) нормативні; б) фактичні, в) процесуальні. Підстави настання конституційно-правової відповідальності, окрім трьох вищенаведених, передбачають: а) відсутність підстав для звільнення від конституційно-правової відповідальності; б) наявність правозастосовного акта, який накладає санкцію конституційно-правової відповідальності.

Класифікувати форми конституційно-правової відповідальності органів державної влади за наслідками конституційно-правової санкції можна на такі: а) усунення з поста в порядку імпичменту; б) прийняття резолюції недовіри; в) дострокове припинення повноважень, г) відмова в реєстрації чи скасування реєстрації кандидата в депутати; г) скасування актів органів публічної влади та їхніх посадових осіб, (наприклад, скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України – ст. 118 Конституції України); д) призупинення дії актів державних органів з мотивів їхньої неконституційності або невідповідності чинному законодавству; е) визнання результатів виборів чи референдумів, інших форм народного волевиявлення недійсними та інші.

Під час розкриття питання про конституційно-правову відповідальність виявлено міцні інтегративні зв'язки конституційно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Адже настання конституційно-правової відповідальності передбачає в окремих випадках також притягнення до одного виду юридичної відповідальності, наприклад, адміністративної або кримінальної.

Вважаємо, що основоположними принципами взаємодії інститутів громадянського суспільства та публічної влади в Україні мають стати такі: активності та ініціативності громадян України; партнерства та рівноправності, відкритості та публічності, взаємної відповідальності, політичної незаангажованості та неупередженості, цілісності та повсюдності. Реалізація в практичній діяльності окреслених принципів, вважаємо, буде сприяти утвердженню України як демократичної, соборної, соціальної та правової держави.

Важливою засадою ефективної і прагматичної співпраці й взаємодії між органами публічної влади і інституціями громадянського суспільства має стати сприйняття названими сторонами своїх прав та обов'язків, розуміння відповідальності в управлінні суспільними та державними справами, адже і права державних службовців, і права представників громадськості базується на єдиному конституційному праві кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України).

Ми дійшли висновку, що існуючі форми взаємовідносин органів публічної влади й інституцій громадянського суспільства потребують модернізації та утвердження через закріплення в законодавстві більш чіткого порядку врахування ініціатив громадянського суспільства у функціонуванні органів та посадових осіб державної та самоврядної влади.

Пропонуємо розробити та прийняти закон “Про громадські об'єднання в Україні”, в якому було б визначено основні засади створення та функціонування об'єднань громадян, які ставлять за мету реалізацію громадянами України своїх конституційних прав і свобод у здійсненні громадського контролю за функціонуванням органів та посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм і форм власності. Вважаємо, що зв'язок між громадськістю та владою має стати дієвим механізмом для ефективної та публічної взаємодії влади та суспільства.

ВИСНОВКИ

Конституційно-правові засади визначають найважливіші підвалини і закономірності організації та здійснення державної влади, їхньою метою є збалансування інтересів та узгодження форм і методів діяльності органів державної влади. Саме на основі конституційно-правових засад здійснюється діяльність суб'єктів конституційного права, це основоположні ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. На основі опрацьованого матеріалу робимо висновок, що конституційно-правові засади є комплексним за змістом терміном, який охоплює принципи, функції, правовий статус суб'єктів, гарантії, організацію, функціонування та відповідальність.

На наш погляд, квінтесенція сучасних реформ в Україні має полягати саме в удосконаленні принципів здійснення державної влади, наповнення їх новітнім змістом, відповідним до вимог сьогодення, доповнення новими принципами формування та діяльності органів державної влади України.

Як правило, в юридичній літературі не відокремлюються принципи організації, формування державної влади та принципи діяльності, функціонування державної влади. На наш погляд, навіть не дивлячись на те, що багато принципів є спільними як для організації (формування), так і для здійснення (функціонування, діяльності) державної влади, доцільно виокремити принципи організації та принципи здійснення державної влади.

Становлення та розвиток принципів організації та здійснення державної влади відбувається на національному та міжнародному рівнях. Ці принципи зароджувалися як певні меседжі, положення, ідеї, уявлення, що найперше обумовленні соціально-економічним рівнем розвитку держави та суспільства й відображають демократичні цінності в сфері організації та здійсненні державної влади, ролі громадянського суспільства щодо контролю над нею, напрямів, форм реалізації народного суверенітету тощо.

Принципи здійснення державної влади, що знайшли своє нормативно-правове відображення, реалізуються в різноманітних правових (найперше конституційно-правових) відносинах. Практика реалізація принципів здійснення державної влади зумовлює їх реформування, певну видозміну, виходячи з цілого комплексу факторів: політичного режиму (демократичного,

авторитарного або тоталітарного), низки культурно-ідеологічних чинників, виду макроекономічної моделі, рівня соціально-економічного розвитку держави, розвиненості та дієвості інститутів громадянського суспільства, гарантованості та ефективності діяльності елементів системи місцевого самоврядування, форм його взаємодії та взаємовпливу з державними інституціями тощо.

Принципи здійснення державної влади в Україні – це основоположні, вихідні, фундаментальні, базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості та відображають найістотніші положення реалізації державної влади в інтересах Українського народу.

Належна науково-теоретична розробка принципів здійснення державної влади, врахування позитивного досвіду зарубіжних країн у цій сфері, відповідне їх нормативно-правове закріплення в Україні є запорукою підвищення ефективності державної влади, наближення її до потреб і запитів людей, а як наслідок – сприятиме успішній євроатлантичній інтеграції України, допоможе посилити взаємовигідне партнерство та співробітництво України з країнами Європейського Союзу.

Конституційно-правові засади державної влади в Україні являють собою принципи, функції державної влади, правовий статус суб'єктів, що державну владу реалізують, гарантії її здійснення, організацію та функціонування механізму державної влади.

Сутнісні ознаки конституційно-правових засад організації та здійснення державної влади можна виокремити наступні:

- відображають зв'язки системи організації державної влади;
- закріплюють форми організації здійснення державної влади;
- сформовані під впливом історичних чинників;
- відображають менталітет народу, що є носієм суверенітету.

Теоретико-правові підходи до розуміння державної влади у сучасній науці залишають неоднозначними та неоднотайними. При чому в теорії держави та права певна визначеність має місце, але основні підходи тяжіють або до ототожнення державної влади із механізмом її реалізації, або до визначення державної влади як свідомо-вольового відношення між різними суб'єктами правовідносин.

В галузі науки конституційного права виділяють ознаки, що характеризують державну владу, але вони зазвичай спрямовані на відокремлення державної влади, як різновиду суспільної влади, або

пошуку виокремлюючих ознак між державною та політичною владою, між державною та публічною владою, між державною та муніципальною владою.

Дослідження засад організації та здійснення державної влади має давні, доконституційні витоки. Цінності держави і методи здійснення державної влади стали предметом досліджень мислителів ще з появи перших держав-деспотій у Східній Азії, але найбільш відомими стали твори філософів (Платон, Аристотель, Цицерон і ін.) про природу та методи і форми здійснення державної влади за часів Давньої Греції та Давнього Риму. На теренах України античні вчення про державну владу поширились через еллінські міста-колонії в Північному Причорномор'ї (Ольвія Тіра, Херсонес і ін.). Утім, відповідні знання про функціонування державної влади не отримали свого розвитку до заснування середньовічних держав Європи та епохи Відродження, яка поновила дискурс про суверенітет держави і його реалізацію (Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.) й стали прологом до розвитку доктрини класичного конституціоналізму в Європі та Америці (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Пейн і ін.). І лише з появою перших конституцій і конституційних актів у Європі та Америці, а також розвитком науки конституційного права з початку ХІХ ст. і дотепер конституційні засади організації та здійснення державної влади стають предметом ґрунтовних наукових досліджень.

На основі узагальнення та систематизації дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні, в контексті світового досвіду державотворення, можна виокремити вісім основних етапів розвитку сакральної-релігійної, філософської, наукової та конституційно-правової думки щодо досліджуваного питання:

перший етап – виникнення перших державних утворень і держав (т.з. “східних деспотій”) у Східній Азії (Шумер, Аккад, Єгипет, Ізраїль та Іудея, Китай, Індія і ін.), за якого в основу організації та здійснення державної влади покладался принцип сакральності (з лат. *sacrum* – “святиня”, “жертва”) походження абсолютної царської влади, який обґрунтовувався в священних книгах, літописах, повчаннях нащадкам царів тощо;

другий етап – усталення міст-держав (полісів) у Давній Греції й імперії в Давньому Римі та розвиток у роботах Аристотеля, Платона, Цицерона й ін. Античної філософської думки щодо форми державного правління та моральність і меж здійснення державної влади, а також поширення відповідних цінностей, принципів й ідей

у еллінських містах-колоніях у Північному Причорномор'ї (Ніконій, Ольвія Понтійська, Пантікопей, Тіра, Херсонес, Фанангорія й ін.), на території сучасної України;

третій етап – формування націй (т.з. “державних націй”) і держав за часів Середньовіччя, включаючи Русь (в інших традиціях – Київську Русь, Київське Князівство) (VII–VIII ст. – до руйнування Києва Батисем у 1240 р.), що позначилось оформленням самої категорії “держава” в тогочасних пам’ятках права (Салічна Правда, Саксонське зеркало, Руська Правда і ін.) та літописах, а також у розвитку теорії державного суверенітету (Й. Орлеанський, Т. Аквінський, Н. Макіявеллі, Ж. Боден і ін.);

четвертий етап – переосмислення філософської спадщини Аристотеля й інших мислителів Античності та зародження й оформлення конституційно-правової доктрини обмеження абсолютизму та конституційних принципів організації і здійснення влади (верховенство права, народний суверенітет, поділ влад і система стримувань та балансів між гілками влади, верховенство парламенту в системі державних органів, громадський контроль за діяльністю органів державної влади, федералізм, непорушність приватної власності) у роботах мислителів Відродження (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Міл, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск’є, Т. Пейн і ін.);

п’ятий етап – утвердження за результатами буржуазних революцій і воєн за незалежність перших конституційних актів (Декларація прав людини та громадянина Франції 1789 р., Біль про права США 1791 р.) і конституцій (Конституція США 1787 р., Конституція Франції 1791 р. і ін.) у державах Європи і Америки, які унормували та забезпечили належну юридичну силу попередньо напрацьованим фундаторами доктрини класичного конституціоналізму засади організації та реалізації державної влади в конституційних монархіях і республіках, а також зародження на поч. XIX ст. науки конституційного права, вітчизняні та зарубіжні представники якої (І. Андрєєвський, К. Бідерман, Й. Блюнчлі, Дж. Брайс, Г. Вайц, Й. Гельд, Р. Гнейст, О. Градовський, А. Дайсі, Г. Еллінек, А. Есмен, М. Ковалевський, Ф. Кокошкін, Ф. Кольб, М. Коркунов, С. Котляревський, Ж.-Л. де Лолм, А. де Токвіль, Є. Трубецькой, Е. Фріман, Б. Чичерін, Л. Штейн), включаючи і відомих українських правників, які працювали в Університеті Св. Володимира в Києві (М. Ковалевський, С. Корф, П. Лодій, Л. Петражицький, М. Рененкамф, О. Романович-Славатинський, В. Сокольський, М. Лазаревський та ін.), обґрунтували у наукових

розробках сутність і зміст згаданих принципів, визначили шляхи їхньої реалізації та розбудови конституційної держави;

шостий етап – національна визвольна революція України (1917–1921 рр.), результати якої отримали закріплення в конституціях і конституційних актах УНР, ЗУНР, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії, а також у наукових роботах про конституційні засади державної влади в Україні (С. Дністрянський, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Палієнко, Ф. Тарановський і ін.), але не були реалізовані в розбудові конституційної держави через більшовицьку експансію та встановлення радянської влади в Україні;

сьомий етап – розбудова радянської системи органів державної влади, діяльність яких у колишньому СРСР, до складу якого входила й Українська РСР (1922-1991 рр.), ґрунтувалась спочатку на засадах розбудови комуністичної держави, яка була знаряддям впливу робітників і селян на експлуататорів, а надалі, – в другій пол. ХХ ст., – на більш ліберальних засадах демократичного централізму, системи рад всіх рівнів, яка забезпечувала ілюзію демократизму, зрощування державного та партійного апарату, при монопольному становищі КПРС. Радянські науковці (Г. Барабашов, А. Денисов, С. Кравчук, А. Таранов, Я. Уманський і ін.) визначали конституційно-правові основи організації та функціонування державної влади у СРСР, які нерідко розходились із реальними методами і формами діяльності радянської державно-репресивної системи;

восьмий етап – відродження українських традицій державотворення та конституціоналізму та проголошення незалежності України, а також утвердження та розвиток конституційно-правової думки (М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Ю. Бисага, І. Дахова, О. Марцеляк, О. Лотюк, В. Марченко, К. Павшук, І. Процюк, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, О. Совгіря, В. Сухонос, В. Федоренко, В. Шаповал, В. Шатіло, Ю. Шемученко і ін.) щодо конституційних засад організації та здійснення державної влади на основах верховенства права, гуманізму та поваги до прав і свобод людини, демократизму, поділу державної влади, підзвітності й підконтрольності органів державної влади громадянському суспільству та ін.

Методологія конституційно-правових досліджень і знання про її потенціал сформувалися історично, з урахуванням здобутків філософської думки Античності про державу та форми правління,

раціоналістичних учень Середньовіччя та здобутків мислителів епохи Відродження у формуванні доктрини класичного конституціоналізму. Тобто утвердженню методології конституційно-правових передували 22-віковий (із IV ст. до н.е. – до кін. XVIII ст.) пізнання мислителями і ученими законів взаємовідносин людини, суспільства та держави, а також ефективного здійснення державної влади та обмеження свавілля держави в інтересах прав людини.

Після утвердження науки конституційного (державного) права на поч. XIX ст., питання методології пізнання конституційно-правових реалій стають її важливим завданням. Про це свідчать і наукові дослідження питань методології такими правознавцями, як Й. Блюнчлі, М. Реннекамф, О. Романовича-Славатинського та інші. Так, професор Університету Св. Володимира в Києві О. Романович-Славатинський писав, що позитивне (державне) право, може вивчатися за допомогою наступних прийомів: а) *метод догматичний*; б) *метод філософський, діалектичний*; в) *метод історичний*; г) *метод порівняльний*, а також наголошував на успішності їхнього застосування виключно шляхом комбінування цих прийомів у межах певної методології.

Методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади пройшла ті ж етапи генезису, що й методологія науки конституційного права в цілому: а) *перший етап*, характеризується зародженням методології пізнання сутності та змісту державної влади та дослідження феноменології конституційної держави (поч. XIX – поч. XX ст.); б) *другий етап*, ознаменувався розвитком методології державно-правових досліджень в радянській “державоцентричній” науці конституційного права, яка протиставлялася західній ліберальній методології конституційного права, що перебувала в XX ст. знаходилась у пошуках розумного балансу відносин між громадянином, суспільством і державою (поч. XX ст. – кін. XX ст.); в) *третій етап*, визначається подальшим розвитком вітчизняної методології конституційно-правових досліджень засад організації та здійснення державної влади у незалежній Україні, з використанням методологічних здобутків західноєвропейської правничої науки (кін. XX ст. – до сьогодні”).

На відміну від універсальних методів, у науці не існує універсальних методологій і чітко упорядкованих стратегій їхнього застосування. Враховуючи це, можна зробити висновок, що методологія юридичної науки є, в першу чергу, вченням про методи

пізнання правової дійсності, а також про завдання і функції цих методів їх взаємозв'язки та стратегію й тактику їхнього застосування дослідником.

У свою чергу, методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні є комплексною системою взаємозумовлених світоглядних методологічних підходів, методів і прийомів пізнання сутності (походження) та змісту державної влади, а також принципів її ефективної організації та здійснення, з урахуванням національних традицій державотворення та відповідного зарубіжного досвіду.

Методологія дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади в Україні має системно-структурований характер. У її структурі можна виокремити три основні складові елементи (рівні): а) філософсько-світоглядні методологічні принципи (діалектичності, історизму, детермінізму, системності, феноменології й ін.); б) загальнонаукові методи (методи формальної логіки, системно-функціональний, герменевтичний методи, метод прогнозування і ін.); в) спеціальні методи правознавства та, зокрема, конституційно-правових досліджень (порівняльно-правовий метод або ж метод конституційної компаративістики, метод конституційного моделювання й ін.). У своїй взаємодії ці методологічні рівні забезпечують комплексне дослідження широкого кола засад організації та здійснення державної влади.

Вищенаведена система та структура методології дослідження конституційних засад організації та здійснення державної влади вбачається завершеною, але не вичерпною. Вочевидь, у подальшому, по мірі розвитку науки, а також національного конституційного державотворення, ця методологія зазнаватиме оновлення та модернізації.

На сучасному етапі розвитку України важливо сприйняти власний історичний досвід і його використовувати. Так, за часів існування Русі з центром в Києві князь Київський не мав монопольної абсолютної політичної влади в державі, а спирався на дружин та бояр. Визначальні рішення князь Київський приймав після узгодження з дружиною та боярами. При цьому, якщо запропоновані князем рішення щодо вирішення проблеми не знаходили підтримки, він виносив її на всенародне обговорення – віче. Для українського суспільства історично віче, а зараз майдан, має глибоке коріння і використовується нині. Тому є необхідність і на рівні Конституції України розширити форми безпосередньої

демократії, і передбачити віче (майдан) як право на спротив українського народу з непогодженням політики влади та її програмних засад.

Слід акцентувати увагу на демократичних засадах формування органів влади і управління Запорозької Січі. Вибори кошового отамана проходили за демократичною звичаєво-правовою процедурою. Так, кандидати на обрання кошовим отаманом мали негайно покинути місце його голосування, щоб особистою присутністю не впливати на процедуру обрання. На сучасному етапі розвитку України важливим питанням залишається забезпечити вибір українського народу від політичного впливу, щоб рішення приймалось свідомо та відповідально. Обраний кошовий отаман мав кланятися на чотири боки і дякувати громаді, яка його обрала. В церемонію інавгурації Президента України чи складання присяги державними службовцями пропонуємо внести елемент поклону і подяки Українському народу й громаді.

Підсумовуючи дослідження організації та здійснення влади в часи існування України-Гетьманщини, представляється можливим зробити висновок, що державний устрій ґрунтувався на республікансько-демократичних засадах, мав військовий і територіальний поділ. Як військо складалося з куренів, територіально державу поділили на паланки. Важливим елементом організації влади за часів України-Гетьманщини є фактично зобов'язальна участь козаків на січовому майдані, під час якого вирішувались найважливіші питання: вибори кошового отамана й військової старшини, війни і миру, встановлення дипломатичних відносин, воєнних походів, покарання злочинців. Тому відстоюємо позиції щодо запровадження в законодавстві України обов'язком участі громадян у формах безпосередньої демократії, зокрема виборах та референдумах, що відповідатиме історичній традиції українського народу.

Для нинішнього розвитку України важливим питанням є проведення демократичних парламентських і місцевих виборів. Пропонуємо у Виборчому кодексі України від 19 грудня 2019 року передбачити альтернативи висунення кандидатів у депутати. Зараз маємо ситуацію, коли право висунення кандидатів в депутати монополізували партії, як було в найгірші радянські часи, коло це право належало партії, а у нас партіям.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року 5 липня 1991 року прийняли Закон “Про заснування поста

Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР”, який закріпив положення, що президент є главою держави і главою виконавчої влади. Як бачимо, Верховна Рада України відмовилась від запровадження посади віце-президента, яка була передбачена в Концепції нової Конституції України. Разом з тим, в діючій на той час Конституції УРСР 1978 року залишалась норма, що народ здійснює державну владу через ради народних депутатів. Конституціоналізовані саме в такий спосіб владні відносини свідчили про еволюцію радянської республіки в бік парламентської форми правління. Відстоюємо позицію, що запровадження поста Президента України було передчасним і призвело, як показали події 2004 та 2014 рр., до системних збоїв в організації державної влади, протистояння між її гілками і особистостями.

Є необхідність зробити наголос на тому факті, що революції 2004 та 2014 рр. у конституційному вимірі завершилися зміною повноважень Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Вірніше сказати, це можливість впливати на роботу уряду. Як компроміс розв’язання революційної ситуації в грудні 2004 року, Верховна Рада України 8 грудня у пакеті приймає рішення, результатом якого стало можливим провести повторний другий тур виборів Президента України, змінити склад ЦВК і змінити Конституцію України. Як результат, України вийшла із політичної кризи шляхом закріплення з 1 січня 2006 року парламентсько-президентської держави. Резонансною подією стало рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року, відповідно до якого Закон України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року визнали неконституційним – таким, що втрачає чинність, а всі нормативно-правові акти мали бути приведені у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 р. Функціонуюча в 2010–2014 рр. президентсько-парламентська система унеможливила реалізацію принципу стримувань і противаг між президентом, парламентом і урядом, що призвело фактично до узурпації державної влади в одних руках.

Сучасний період конституційних перетворень розпочинається з відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону від 21 лютого 2014 року “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”. Своім рішенням Верховна Рада України максимально усунула небезпеку, що загрожувала

державному суверенітету, територіальній цілісності України, правам і свободам людини, громадянина та майбутньому існуванню Української держави.

Конституційний процес в Україні призвів до того, що характерною особливістю нашої Конституції від 28 червня 1996 року в частині організації державної влади була її нестабільність і очікування змін. Вважаємо, що саме ця обставина вкрай негативно та загрозово впливає на організацію і функціонування державної влади й українського суспільства, оскільки породжує неналежне безвідповідальне ставлення до Основного Закону України, перш за все, з боку владних суб'єктів та в кінцевому рахунку – всього українського народу.

Діючий період за змістом і цілеспрямованістю має називається реформаторським, що підтверджується триваючими реформами щодо організації та здійснення публічної влади, зокрема судової реформи та процесом децентралізації влади.

Вважаємо, що при проведенні конституційної реформи в сучасній Україні, є доцільним використати власний історичний досвід і сучасну практику демократичних держав, і перебачити чисельність Верховної Ради України у пропорції 80–100 тис. жителів на одного представника українського народу в парламенті.

Відстоюємо позицію збільшення числа жінок депутатів Верховної Ради України, при цьому є доцільним використати поряд із зарубіжним досвідом і власний історичний, що дозволить більш раціонально прописати формулу в Конституції України.

Сьогодні поставило на порядок денний важливе питання – переконати, довести і собі, й світові про самотність української нації, про спроможність побудувати власну соборну процвітаючу державу, й об'єднати навколо історично сформованих національних цінностей український народ. На цьому шляху союзників у нас не багато, тому треба покладатись на власні сили та можливості. Більше того, нам на військовому й ідеологічному полі бою протистоїть Російська Федерація, яка впроваджує ідеологію великодержавного шовінізму, і ставиться до українців, грузин, кримських татар й інших із презирством, заперечуючи їхню самотність і спроможність самотійності.

В основу загальної періодизації покладено проблемно-хронологічний принцип розвитку державно-правових форм, факторів і явищ на території України. Завдяки вивченню особливостей функціонування державних установ та інститутів права в конкретних

історичних умовах України, здійснено наукову систематизацію та періодизацію в хронологічній послідовності державної влади та проаналізовано її радикальну трансформацію.

Зокрема, дослідивши історичний досвід організації та функціонування державної влади в Українській державі, вважаємо за необхідне виділити основні етапи її становлення. Виділено такі найбільш важливі та складні етапи становлення державної влади в Українській державі:

I. Києво-Руська, Галицько-Волинська та Литовсько-Руська держави

II. Козацька держава

III. Україна в імперську добу наприкінці XVIII – у XIX ст.

IV. Українська Народна Республіка, Українська держава та Західно-Українська Народна Республіка

V. Радянська доба в Україні

VI. Сучасна Україна

До кожного з наведених періодів було застосовано дрібнішу періодизацію з метою повного відображення характерних особливостей кожного з етапів становлення і розвитку державної влади в Україні, адже цим самим ми розширюємо можливості для докладного аналізу матеріалу.

Конституційні засади організації та здійснення державної влади є базовим ключовим питанням, що постає при необхідності проведення реформ, що обумовлені глобалізацією, та трансформацією суспільних відносин. Перед державами світу загалом, і Європи, зокрема постійно постає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, які обумовлюють необхідність вирішення завдань та реалізацію функцій держави. В умовах євроінтеграційної політики України постає ряд питань, щодо необхідності комплексного реформування, механізм здійснення державної влади є першочерговим об'єктом реформ.

Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), було внесено до Конституції, зокрема, такі зміни – абзац п'ятий преамбули після слів “громадянської злагоди на землі України” доповнити словами “та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу та незворотність європейського і євроатлантичного курсу України”. Цей факт безумовно актуалізує питання євроінтеграції України, і

привертає посилену увагу до необхідності розробки наукового підґрунтя подальшої конституційної реформи, в тому числі і щодо реформування організації та здійснення державної влади в Україні.

В результаті дослідження питань організації здійснення державної влади в державах-учасниках ЄС, ми звернули увагу на ряд аспектів:

– Основний Закон ФРН містить норми, щодо участі національних органів державної влади у прийнятті рішень Європейського Союзу. Слід констатувати те, що конституційно-правовий статус органів державної влади країн-членів Європейського Союзу, у зв'язку із відповідним членством був підданий певній трансформації. Так звана наднаціональна правова система право ЄС, і сама міжнародна організація інтегровані у управлінські процеси, тому говорити про державну владу держав-членів ЄС виокремлено від Союзу не є актуальним;

– у Франції ми спостерігаємо інтегровану судову владу, оскільки рівні здійснення правосуддя є в тому числі, як національні, так і рівень Ради Європи (Європейський суд з прав людини), так і ЄС (Суд Європейського Союзу);

– принцип народовладдя як основа демократії лежить в основі здійснення державної влади в Бельгії, але термін, щодо суб'єкта – носія є нація, а не народ, при цьому територія держави, а отже і особливості управління розподілені на чотири лінгвістичних регіони;

– Конституція Данії визначає, що верховна влада належить у Данії Королю, але відповідальність покладена на уряд, функціонує парламент, як представницький орган;

– цікава юридична конструкція закріплена у Конституції Угорської Республіки як право й одночасно обов'язок протидії незаконному захопленню влади, залишає питання, то що ж вважати пріоритетним, тобто реалізувати право чи виконувати обов'язок кожного реагувати на спроби незаконного захоплення влади в державі;

– головним принциповим акцентом для Республіки Кіпр є те, щоб влада була розподілена між грецькою та турецькою Общинами.

Загалом носієм державної влади у більшості держав-членів Європейського Союзу Основні Закони держав визначають народ, іноді зустрічається термін нація, але спостерігаються певні відмінності в підходах, щодо формулювання положень, що характеризують демократичну форму правління. Особливості

обумовлені відмінностями в історичному становленню державності на тій чи іншій території.

Щодо конституційних засад організації здійснення державної влади у країнах, що є кандидатами на вступ до ЄС, то загальні принципи застосовані класичні до організації здійснення державної влади у правовій демократичній державі, при цьому для Турецької Республіки принциповою є вказівка на світський характер держави, що визначає і ключову ознаку державної влади в Туреччині. У Конституції Чорногорії принцип народовладдя, сформульований як наділення суверенітетом громадянина із громадянством Чорногорії. Зазвичай мова йде про колективного суб'єкта – народ або націю, а у даному випадку мова йде про громадянина в однині, при цьому зрозуміло, що маються на увазі всі громадяни Чорногорії – тобто народ Чорногорії.

Стосовно організації управління в Європейському Союзі, ми не вживаємо термін державна влада, оскільки ЄС є міжнародною організацією, а не державою, але ми розуміємо, що на сьогодні інституційна система ЄС, що побудована для досягнення цілей Союзу інтегрована і в національні системи організації здійснення державної влади.

Для з'ясування наявності чи відсутності принципу поділу влади в інституційній системі ЄС, потрібно окремо детально характеризувати правовий статус кожної інституції. При цьому саме питання про поділ влади в ЄС, не є ключовим, оскільки Європейський Союз – міжнародна організація, яка сформувала певний інституційний механізм, для реалізації своїх цілей, тобто мети самого Союзу, а не для реалізації влади. Такою є офіційна юридична позиція, викладена в установчих договорах. Але ми можемо спостерігати, що система управління – інституційний механізм ЄС перебуває у взаємодії з органами державної влади держав-членів, право ЄС інтегроване в правові системи держав-членів, а правові системи держав-членів у правову систему ЄС. Навіть на рівні конституційному наявні норми, щодо здійснення управління в державі, шляхом реалізації рішень міжнародних публічних установ.

Питання організації та здійснення державної влади в Україні, в тому числі й відповідне реформування мають бути вирішені з урахуванням основних принципів права ЄС, і досвіду держав-членів ЄС. Але головними чинниками мають бути історичні, економічні, політичні особливості нашої держави.

За відносно короткий в історичному вимірі період сучасної української державності з 1991 по 2019 рік у національному державотворенні було апробовано різноманітні види республіканської форми державного правління: 1991–1996 роки переважно президентська республіка; 1996–2006 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2006–2010 – змішана парламентсько-президентська республіка; 2010–2014 – змішана президентсько-парламентська республіка; 2014–2019 – змішана парламентсько-президентська республіка. Всі ми спостерігаємо неефективність закріпленої в Конституції України моделі організації державної влади, вона є недосконалою і виявила свою внутрішню суперечливість механізмів реалізації державної влади в сучасних політико-правових реаліях. На наше переконання, Україні необхідно провести масштабні конституційні зміни, спрямовані на удосконалення конституційних основ організації та діяльності органів та посадових осіб державної влади.

До визначальних факторів, що впливають на закріплення конституційної моделі державної влади відносимо: 1) обрану в кожній державі концепції конституції; 2) історично визначені форми й ознаки держави, форми правління, державного устрою, політичного режиму; 3) реальний стан конституційно-правових відносин; 4) історичні, політичні й ідеологічні цінності та традиції й політико-правова культура; 5) національні особливості організації державної влади кожної держави. Варто зауважити, з урахуванням ситуації, що складається в Україні, уявлення про фактори, що впливають на зміст та сутність конституційної моделі державної влади не можуть бути сталими, вони постійно перебувають у стані змін і розвитку.

Ми погоджуємося із авторами в тому, що представницька демократія є однією із форм вираження народного суверенітету. Але вважаємо, що роль громадянського суспільства є перебільшеною, оскільки представницька демократія, її механізм має бути таким чином побудований, щоб не було необхідності у зовнішньому контролі. Ефективна представницька демократія більше залежить від якості політичної еліти, нормативно-виваженої виборчої процедури, збалансованості системи стримувань і противаг, що лежать в основі форми правління.

Змістом представницької демократії в Україні є організація роботи та функціонування представницьких органів державної влади та представницьких органів місцевого самоврядування. До

них ми відносимо Верховну Раду України, Президента України, сільські, селищні, міські, районні, обласні, районні в містах ради, сільських, селищних, міських голів, старост.

Конституційними основами державної влади в Україні є сукупність базових принципів – положень (ідей), закріплених в Конституції України, що лежать в основі здійснення державної влади як явища правової дійсності. Для удосконалення правової регламентації здійснення державної влади в Україні, нами запропоновані відповідні зміни до Основного Закону. Подальші дослідження у цьому напрямку будуть спрямовані на розширення предмету аналізу, тобто дослідження конституційних засад організації та реалізації державної влади в Україні.

Необхідність проведення конституційної реформи пов'язано із необхідністю консолідації української нації та її еліт навколо визначеного стратегічного курсу України – набуття повноправного членства в Північно-Атлантичному Альянсі та Європейському Союзі. Важливим питанням при розробленні змін до Конституції України є формування цілісної системи організації державної влади, яка спроможна забезпечити суверенітет України та взаємодію з інститутами громадянського суспільства на всій її території.

Важливою метою адміністративно-територіальної реформи в Україні є створення через ефективнішу адміністративно-територіальну організацію держави умов для якомога повнішої реалізації усіх можливостей та ресурсів громадян, територіальних громад, регіонів та інститутів державної влади для розвитку України. Світовий досвід доводить, що досягнення цієї мети можливе при відході від засад жорсткого централізованого територіального управління державою, натомість утвердження місцевої влади через процес децентралізації, чіткий і відповідальний розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз положень Конституції України у контексті їхнього системного взаємозв'язку дає підстави стверджувати, що питання визначення внутрішньої територіальної організації держави, що включає поділ її території на відповідні адміністративно-територіальні одиниці, є питаннями загальнодержавного значення, вирішення яких об'єктивно повинно покладатись безпосередню на державу в особі відповідних органів державної влади, що, звичайно, не виключає можливості участі у вирішенні цих питань відповідних органів місцевого самоврядування.

Реформа адміністративно-територіального устрою України має проводитись через розумний компроміс загальнодержавних і місцевих інтересів, а також утвердження саме унітарного устрою держави. Вважаємо, що є доцільним чітко визначитись із поняттям “регіон” та його змістом. Слід враховувати ризики про використанні поняття “регіональна політика”, “регіональні інтереси”, “регіональні особливості” тощо. Для України стоїть питання збереження і відстоювання своєї територіальної цілісності, і ініціативи регіоналізації можуть послужити передумовою федералізації України. Сильна і дієва виконавча вертикаль щодо загальнонаціональних функцій і завдань має функціонувати на рівнях адміністративно-територіально устрою, що сприятиме уніфікації державної політики в різних сферах суспільних відносин.

Відстоюємо позицію, що в єдиному розділі Конституції України “Територіальний устрій, територіальна організація публічної влади, місцеве самоврядування” мають отримати відображення такі питання: засади територіального устрою України та його складові, приписи щодо територіальної організації публічної влади та місцевого самоврядування, статус Кримської області (Автономної Республіки Крим). Вважаємо, що висловлена пропозиція щодо зміни Конституції України сприятиме удосконаленню засад системи адміністративно-територіального устрою, належного місцевого врядування та реалізації політики децентралізації. Також на рівні Конституції України доцільно розмежувати штучно утворені державою адміністративно-територіальні одиниці (район, область) та природні територіальні одиниці (село, селище, місто). Це важливо зробити з огляду на сьогоденне змішування цих категорій, що призводить до розбалансування системи адміністративно-територіального устрою.

На рівні Конституції України, з урахуванням процесу децентралізації державної влади, має бути визначена система місцевих органів виконавчої влади, можливе утворення префектів, які повинні діяти на рівні префектур чи субпрефектур, зараз областей та районів. Особливе місце з Конституції України слід приділити статусу столиці України місту Києву, зокрема особливостям здійснення місцевої публічної влади.

Одразу слід наголосити, що в Конституції України можуть бути закріплені основи адміністративно-територіального устрою, тому є необхідність розробити і прийняти Закон “Про адміністративно-територіальний устрій України” в якому закріпити статус одиниць,

умови та порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць тощо.

Відстоюємо позицію, що необмеженість влади є неприпустимою, і саме розвиток конституціоналізму сприяв закріпленню обмеження влади. Влада народу певним чином обмежена свободами людини, при цьому саме “народний суверенітет” є визначальною засадою незалежного народу. Ця якість має визначальний характер і на практиці означає здатність народу до самообмеження та самовизначення.

Вважаємо, що у правовій демократичній державі невід’ємною складовою легітимності державної влади має бути її легальність, як формально-юридична, нормативна складова цього явища. Відстоюємо позицію, що засада легітимності державної влади сприяє недопустимості насильницької зміни влади і насильницької перебудови державних кордонів. Саме забезпечення легітимності державної влади створює перевагу загальновизнаного демократичного порядку над захопленням влади силою, завоюванням, свавіллям, порушенням загальновизнаних міжнародних норм.

При формуванні органів державної влади важливо досягти саме її легітимацію, і не на словах представників влади, не по текстах нормативно-правових актів, а по практичних результатах діяльності, по ефективності вирішення нею ключових питань життєдіяльності суспільства, громади та особистості. Легітимація при формуванні органів державної влади має комплексний, перманентний, двосторонній, юридично закріплений характер між владою та народом. Як результат, легітимність процедури формування має бути підтверджена інститутами громадянського суспільства, державою та міжнародними інституціями та забезпечує правосуб’єктність органів та посадових осіб державної влади. При порушенні конституційних засад формування має бути передбачена реальна юридично закріплена відповідальність, включаючи і конституційно-правову.

Цільове призначення гарантій здійснення державної влади полягає в забезпеченні організаційної та матеріально-фінансової самостійності й спроможності її органів і посадових осіб у розв’язанні питань загальнодержавного та місцевого значення, при цьому необхідно досягти гармонізації цінностей в межах всієї території держави. Гарантії державної влади покладені в основу утвердження демократії. На нашу думку, гарантії, які забезпечують реалізацію завдань і функцій держави на міжнародному,

загальнодержавному та місцевому рівнях створюють певну систему, тобто кожний елемент сукупності гарантій взаємопов'язаний з іншими своєю метою, призначенням. А тому, відсутність чи невиконання певної гарантії системи державної влади спричиняє порушення державного управління і при цьому ні мети, ні комплексу гарантій державної влади не буде досягнуто.

В основу класифікації гарантій державної влади можуть бути покладені різні класифікаційні критерії: форма закріплення гарантій; сфера дії гарантій; ступінь їх державної забезпеченості; характер правових норм, якими закріплено статус державної влади; взаємовідносини держави та громадянина та інші критерії. Певною мірою класифікація гарантій державної влади має умовний характер. Проте, на наш погляд, уся система державних гарантій мусить бути вмонтована в конструкцію, яка: по-перше, унеможливила б втручання іноземних та міжнародних інституцій у внутрішні справи держави; по-друге, сприяла б органам публічної влади запровадити такий правовий механізм, який дозволяв би самостійно, оперативно і кваліфіковано вирішувати всі питання в межах законодавчо закріпленої компетенції.

Вважаємо, що для України на сучасному етапі її розвитку, гарантії здійснення державної влади мають забезпечити здатність держави здійснювати самостійну внутрішню і зовнішню політику, її підтримка як українським народом, так і дружніми державами, наявність сучасних збройних сил, здатних надійно захистити територіальну цілісність і забезпечити незалежність держави, забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності виробленої продукції, забезпечення державної безпеки і внутрішнього правопорядку, ефективна боротьба з тероризмом і сепаратизмом, ефективна дипломатична діяльність щодо захисту суверенітету.

Інтеграційні процеси в Європі, військові конфлікти на території Європи актуалізують питання міжнародно-правових гарантів державного суверенітету та підтримки державної влади у боротьбі із актами агресії, анексії території та "гібридної" війни. Триваюча фактично, неоголошена юридично, війна України та Російської Федерації поставила на порядок денний нові підходи до міжнародно-правових гарантій забезпечення суверенітету держави, її територіальної цілісності та підтримки державної влади у протидії злочинним міжнародним діям Російської Федерації.

Дослідження нормативно-правових гарантій реалізації державної влади в Україні, дозволяє зробити висновок, що

головною проблемою сучасного українського конституціоналізму є співвідношення між конституційними приписами й реаліями, тобто між юридичним і фактичним станом речей у процесі здійснення державної влади. Недостатньо на конституційно-правовому рівні закріпити гарантії здійснення державної влади, а необхідно створити умови їхнього реального втілення, що забезпечить ефективність і легітимність державної влади.

Відповідно до опрацьованого матеріалу, пропонуємо систему гарантій державної влади класифікувати на загальні, що забезпечують функціонування та розвиток суспільства (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, культурні) та юридичні, які закріплені у нормативно-правових актах і встановлюють права та обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері здійснення державної влади, а також закладають механізм їхньої відповідальності, матеріально-фінансові та кадрові засади функціонування. Вважаємо, що здійснювати поділ та аргументувати про певні особливості загальних і спеціальних гарантій державної влади не доцільно, так як всі гарантії закріплені у правових нормах. Проте слід зазначити, що всі гарантії знаходяться у взаємній залежності, доповнюють одна одну і діють як єдиний механізм, що забезпечує стабільність та демократичність державної влади в Україні.

Гарантії державної влади – це обумовлена закономірностями суспільного розвитку та нормативно закріплена система умов, засобів і способів, які забезпечують дієву й ефективну реалізацію закріплених за органами та посадовими особами державної влади прав і належне виконання ними покладених обов'язків в інтересах українського народу, поєднуючи міжнародні, загальнодержавні та місцеві інтереси. Ключовими елементами системи гарантій державної влади є умови, засоби та способи, які забезпечують ефективну реалізацію державної влади в Україні.

Удосконалення нормативного забезпечення гарантій публічної влади, у тому числі й щодо організаційного забезпечення системи її органів, має бути одним із ключових напрямів сучасної конституційної реформи. Зокрема, важливим є формування державної політики з урахуванням необхідності матеріального, фінансового та кадрового забезпечення діяльності органів державної та самоврядної влади.

Доктринальне усвідомлення принципів здійснення державної влади в Україні є беззаперечною запорукою підвищення ефективності її функціонування та своєрідним дороговказом щодо її

подальшої модернізації, що ґрунтується на врахуванні позитивних прогресивних досягнень багатовікової історії українського державотворення та сучасності. Принципи здійснення державної влади створюють передумови для її реалізації в інтересах народу України, а не певної фінансово-промислової групи з її політичним лобі в державних інституціях, окремого політика з його ситуативними меркантильними інтересами. Принципи виступають своєрідним вектором розвитку держави, її апарату, права та громадянського суспільства.

Принципи здійснення державної влади насамперед знаходять своє закріплення в Основному Законі держави, зокрема в першому розділі – “Загальні засади”, який визначає засади конституційного ладу України – систему вихідних, основоположних принципів організації та здійснення державної влади в Україні. Наприклад, принцип верховенства права – ст. 8 Конституції України, принцип верховенства закону – ч. 2 ст. 19 Конституції України, принцип гуманізму – ст. 3 Конституції України, принцип народного суверенітету – ч. 2 ст. 5 Конституції України та багато інших. Зазначені принципи знаходять свою конкретизацію в інших розділах Конституції України. На рівні Основного Закону держави відбувається їх модернізація, розвиток, наповнення новим змістом. Зокрема, це стосується конституційного піднесення принципу верховенства права стосовно здійснення правосуддя на значно вищій щабель. Так, ст. 129 Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року встановлювала, що судді при здійсненні правосуддя незалежні та підкоряються лише закону. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 2 червня 2016 року № 1401-VIII закріпив ст. 129 вже таким чином – суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права.

Для принципів здійснення державної влади характерно їх перманентне вдосконалення, реформування, модернізація відповідно до вимог сьогодення, а в окремих випадках і новелізація (формування нових принципів, що до певної міри є логічним продовженням вже існуючих, нормативно закріплених фундаментальних положень реалізації державної влади).

На нашу думку, вкрай важливо в процесі проведення таких структурних реформ, насамперед щодо державного апарату України, чітко нормативно закріпити систему принципів здійснення державної влади, яка за нинішніх соціально-економічних, політико-

правових, міграційно-демографічних та інших умов, забезпечити максимальну ефективність державної влади, прозорість її здійснення, відповідність потребам і запитам людей, а відповідно дієвий демократичний контроль за нею з боку громадянського суспільства.

Проблематика системи принципів здійснення державної влади, їхній генезис, юридична природа, система й новелізація є надзвичайно актуальним дослідженням в сучасних умовах трансформації української правової системи.

При дослідженні реалізації законодавчо закріплених принципів стабільності кадрів або ефективності щодо найвищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України, здійснено аргументацію висновку, що Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 27 лютого 2014 року № 794-VI закріплює принципи діяльності Кабінету Міністрів України, при цьому щодо питання реалізації принципів стабільності кадрів або ефективності робиться висновок, що в діяльності Уряду України вказані принципи мають переважно політичний, а не правовий аспект. Відповідно, для прикладу, якщо Кабінет Міністрів України має політичну підтримку у Верховній Раді України в особі коаліції депутатських фракцій, то питання про відповідальність Уряду України (стабільність кадрів), в тому числі і при його неефективності, не матиме, як правило, перспективи вирішення.

На нашу думку, іменування першої групи принципів здійснення державної влади як універсальні більш влучно характеризує вказану групу фундаментальних ідей функціонування органів державної влади. Адже універсальні принципи – це загальні базові ідеї, закріплені в Конституції та законах, інших нормативно-правових актах України, що характеризуються всебічним, всеохоплюючим характером, оскільки стосуються всіх органів державної влади. Наприклад, принципи верховенства права, верховенства закону, демократизму, народовладдя тощо.

Водночас окремі універсальні принципи здійснення державної влади стосуються не всіх, а переважної більшості органів державної влади, наприклад, універсальний принцип позапартійності є визначальним майже для всіх органів державної влади, за винятком Верховної Ради України.

Ми обґрунтовуємо доцільність поділяти принципи організації та діяльності органів державної влади на дві групи: а) універсальні, які характеризуються всебічним, всеохоплюючим характером, оскільки

стосуються всіх органів державної влади; б) спеціальні – такі, що визначають побудову й функціонування лише окремих органів державної влади і пов'язанні зі специфікою здійснення відповідних видів державної діяльності.

На нашу думку, система універсальних принципів здійснення державної влади має включати такі принципи: суверенності та єдності системи органів державної влади; народовладдя; демократизму; поділу влади; конституційності; верховенства права; верховенства закону; гуманізму, пріоритету прав і свобод людини та громадянина; забезпечення єдності державної політики в межах своєї компетенції; прозорості, відкритості та врахування громадської думки; підзвітності, підконтрольності та відповідальності; поєднання колегіальності та єдиноначальності; поєднання державних і місцевих інтересів; всебічного функціонування української мови як державної; безперервності; позапартійності та політичної нейтральності; неупередженості та об'єктивності; неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки; професіоналізму; патріотизму; добросовісності; ефективності; стабільності.

При цьому вкрай важливо не лише формальне закріплення в нормативно-правових актах вищих наведених принципів, а й істинне розуміння їхньої правової природи, суті, соціального та юридичного призначення. Адже принципи – це самі ті керівні фундаментальні ідеї, що мають втілюватися через відповідний механізм. Саме вони мають слугувати основою ґрунтового реформування організації та здійснення публічної влади в Україні. Саме в принципах знайшли своє відображення ключові цілі сьогodнішніх реформ – суттєве підвищення ефективності здійснення державної влади, її максимальне наближення до людей, запровадження дієвого демократичного контролю за органами державної влади, їхніми посадовими і службовими особами, поліпшення якості виконання державних функцій, впровадження інноваційних методів управління тощо.

На нашу думку, особливої уваги вимагають аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади, що дають можливість зробити об'єктивний аналіз провідних тенденцій модифікації принципів організації, діяльності та розвитку сучасного державного апарату. Аксіологічні та онтологічні аспекти системи принципів здійснення державної влади створюють передумови для переосмислення першочергових для сьогodнішньої

системи органів державної влади завдань, визначення для неї головних ціннісних пріоритетів щодо вдосконалення принципів здійснення державної влади.

Визначено аксіологічну роль принципу верховенства права при здійсненні державної влади. З'ясовано сутність принципу верховенства закону, яка полягає в точному і неухильному дотриманні, виконанні, використанні та, у встановлених законодавством випадках, застосуванні уповноваженими суб'єкти (фізичними особами, юридичними особами, в тому числі органами державної влади) Конституції, законів і підзаконних актів. Парадигма принципів верховенства права та верховенства закону генерують такі принципи здійснення державної влади як гуманізму та пріоритету прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз здійснення державної влади в Україні, ефективність її реалізації з точки зору аксіологічного та онтологічного аспектів дають можливість виокремити ще такі принципи функціонування державного апарату: принципи народовладдя; демократизму; поділу влад; суверенності та єдності системи органів державної влади.

Аксіологічний аспект принципу поділу влади унеможлиблює узурпацію державної влади однією гілкою влади, державним органом або посадовою особою, покликаний диференціювати державну владу між різними державними інституціями, створити ефективний механізм держави, запровадити дієву систему стримувань і противаг, взаємного контролю між різними державними органами.

На основі аналізу вищенаведених основних принципів функціонування державного апарату можна стверджувати, що принципи діяльності органів державної влади України акумулюють світові та національні цінності реалізації державної влади в інтересах українського народу, характеризуються універсальністю, високою вагомістю, найвищим рівнем обов'язковості.

Доведено, що функціонування органів державної влади на основі безумовного виконання принципів здійснення державної влади забезпечить високу ефективність діяльності державного апарату України.

Механізм здійснення державної влади в Україні являє собою цілісну, впорядковану систему взаємопов'язаних органів державної влади України, їх посадових і службових осіб, наділених державно-владними повноваженнями з метою ефективного досягнення завдань і реалізації функцій держави та, крім вищенаведених

елементів, також включає такі структурні складові: а) політична інфраструктура (багатопартійна система, розгалужена мережа громадських організацій, незалежна та неупереджена мережа засобів масової інформації, демократичний політичний режим, політичний плюралізм тощо); б) економічна інфраструктура (грошова, бюджетна, банківська, фінансова, митна, податкова системи, система формування та розвитку вітчизняного товаровиробника); в) духовно-ідеологічна інфраструктура (система дошкільної, шкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти і науки, система патріотичного виховання, система розвитку національної культури і мистецтв, система всебічного розвитку державної мови та мов національних меншин, система духовно-ідеологічної консолідації народу, система забезпечення свободи світогляду та віросповідання тощо); г) соціально-демографічна інфраструктура (система охорони здоров'я, система соціального захисту, система подолання безробіття та підвищення рівня зайнятості населення країни, система розвитку спорту та фізичної культури, система забезпечення екологічної безпеки, система забезпечення демографічної безпеки та підвищення рівня відтворення населення, виважена міграційна система тощо); ґ) правова інфраструктура (система права, система законодавства, правова ідеологія, правова культура, правова свідомість, законодавча та нормотворча техніка, принцип верховенства права як аксіологічна основа, правопорядок, законність тощо); д) інфраструктура забезпечення національної безпеки і оборони (система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, система Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних і розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, система забезпечення інформаційної безпеки та протидії сучасним проявам гібридної та сублімаційної війн, система публічної безпеки та цивільного захисту України тощо).

Досягнення високого рівня ефективності діяльності державної влади в Україні неможливе без науково-теоретичного опрацювання та побудови виваженої, науково-обґрунтованої системи форм і методів здійснення державної влади, що відповідає сучасним

досягненням юридичної науки та практики, динаміці сучасних світових процесів з подальшою регламентацією в національне правове поле.

Правовий статус органів державної влади поряд із правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), правами, обов'язками та предметами відання органів державної влади, гарантіями забезпечення реалізації їх правового, а іноді і конституційно-правового статусу, їх юридичною відповідальністю за вчинення деліктів також включає і форми та методи діяльності органів державної влади, що є повноцінним структурним елементом правового статусу органів державної влади. Адже форми і методи діяльності органів державної влади як елемент їхнього правового статусу яскраво консолідовано демонструють правові, організаційні можливості органів державної влади щодо реалізації їхніх функцій у межах компетенції кожного органу державної влади.

Форми здійснення державної влади в Україні – це закріплені Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами України певні консолідовані, специфічні види дій органів державної влади України, їхніх посадових і службових осіб з метою досягнень завдань і реалізації функцій вказаних державних інституцій в межах їхньої компетенції.

Правові форми здійснення державної влади в Україні – це однорідні за своїми зовнішніми ознаками (юридичною природою та наслідками) види дій органів державної влади, спрямовані на виконання покладених на них завдань і реалізацію їхніх функцій у межах їхньої компетенції, визначеної Конституцією та законами України, що спричиняє правові наслідки. Відмінність правових форм здійснення державної влади від організаційних полягає в тому, що останні не породжують правових наслідків для широкого кола суб'єктів правовідносин.

Правоохоронна форма роботи є самостійним видом правової форми роботи спеціально уповноважених правоохоронних органів, що реалізується в порядку та у спосіб, визначені Конституцією та законами України, на основі закріплених у законодавстві принципів (серед яких особливе місце посідає принцип верховенства права) з метою охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадян, забезпечення правовладдя та правопорядку.

Незважаючи на те, що правові форми здійснення державної влади є доволі вагомими за правовими наслідками та видимими для

суб'єктів правовідносин, рівень ефективності їх реалізації прямо залежить від організаційних форм роботи державної влади, які не спричиняють правових наслідків та є менш помітними для широкого загалу. На нашу думку, до організаційних форм здійснення державної влади доцільно віднести: матеріально-технічну, ідеологічну, культурно-освітню тощо.

Матеріально-технічна форма забезпечення здійснення державної влади в Україні – це вид однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в бюджетному, фінансовому, матеріальному, господарському забезпеченні виконання завдань і функцій державного апарату України, а також – у здійсненні комплексу заходів щодо збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації, організації діловодства й архівного зберігання документів, створення документаційно-інформаційної бази на різних носіях з орієнтацією на перехід інформаційного поля на цифрові технології (діджиталізація), узагальнення результатів діяльності органу державної влади, його посадових і службових осіб, в тому числі, на відповідність критеріям законності, професійності, добросовісності тощо.

Ідеологічна форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в забезпеченні ідеологічного плюралізму, патріотичного виховання, духовно-ідеологічній консолідації українського народу шляхом розробки та поетапного широкомасштабного втілення національної стратегічної ідеї як духовної основи інтеграції громадян України різних географічних регіонів (сходу і заходу, півдня і півночі) навколо системи соціокультурних координат, де визначені ціннісні, духовні, релігійні, світоглядні та цілеспрямовуючі орієнтири.

Культурно-освітня форма здійснення державної влади в Україні, на нашу думку, є видом однорідної діяльності органів державної влади України, що належить до їхніх організаційних форм роботи, та полягає в системі підготовки, рейтингового оцінювання та підвищення кваліфікації персоналу органів державної влади, посилення рівня оволодіння державною мовою та офіційними мовами ЄС з метою сприяння перспективному набуттю Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору, заохочення оволодіння персоналом органів державної влади України досягненнями національно-культурного простору (здобутками літератури, музики, образотворчого мистецтва, скульптури, архітектури, театру, кінематографії тощо), що забезпечить можливість державному службовцю активно нарощувати свій творчий потенціал, розвиватися духовно, підвищувати рівень світосприймання.

Ефективність діяльності державної влади в будь-якій країні, в тому числі і в Україні, залежить не лише від системи форм здійснення державної влади як зовнішнього відображення однорідних дій, процедур апарату держави, але й не менш – від методів діяльності державних інституцій.

Методи здійснення державної влади в Україні – це вироблена на основі довготривалої практики функціонування державного апарату України та передбачена законодавством України система взаємопов'язаних прийомів, засобів, способів досягнення завдань і реалізації функцій органів державної влади України, які відображають якісний бік діяльності державних інституцій, оскільки мають бути спрямовані на досягнення бажаного результату найбільш оптимальним чином.

Раціональне та комплексне поєднання всіх методів здійснення державної влади спроможне значно підвищити ефективність функціонування державного апарату, оптимізувати витрати на його утримання, забезпечити стабільний розвиток Української держави.

Конституційне реформування засад організації та здійснення державної влади аргументовано розглядати як обумовлене потребами розвитку суспільства назріле, об'єктивне, політико-правове явище, пов'язане зі змінами конституції та законодавства, що відбувається на основі ціннісних засад конституційного ладу, і спрямоване на модернізацію базових інститутів держави, громади та суспільства з метою утвердження демократії та верховенства права.

Вважаємо, що конституційна реформа на сучасному етапі розвитку Української державності має носити комплексний характер, суспільство вимагає та готове для розробки нової Конституції, яка має бути затверджена всеукраїнським референдумом.

Щодо принципу поділу влади, то класичний підхід залишається оптимальним, оскільки контрольні функції притаманні мірі певною мірою всім органам державної влади. Ми підтримуємо думку про те, що виділяти окрему “контрольну” гілку влади дійсно не має

прикладного смислу. При цьому є смисл змінити підхід до визначення конституційно-правового статусу Президента України.

Крім того, є необхідним визначення чітких основ конституційно-правового статусу таких органів як прокуратура, поліція, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, враховуючи норму ч. 1 ст. 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Конституційна реформа державної влади має бути спрямована на побудову такої системи державної влади, за якої кожна її складова була б наділена не лише певними повноваженнями, але й відповідальністю за їх виконання. А їх взаємодія зумовлювала б створення стабілізуючих механізмів. В основі організації держави мають лежати певні засади: цілісності держави, національного самовизначення, справедливості, глобалізації, безпеки, демократії та сталого розвитку.

Для забезпечення дієвості державної влади вона повинна бути сильною та добре організованою, мати надійний бюджет, стійкий прибуток, ефективне адміністрування та здатні до дій силові структури. Досягнути такого результату можна лише через побудову ефективного механізму взаємодії та координації. Держава може ефективно здійснювати свої функції лише за наявності впливу одних органів та інші, ієрархії посадових осіб і державних структур. Дія принципу суверенітету державної влади супроводжує процес її взаємодії між органами державної, самоврядної влади та інститутами громадянського суспільства. Важливо наголосити, що наявність законодавчо обмеженого впливу інститутів громадянського суспільства є одночасно й передумовою формування демократичної правової соборної держави та реалізації дієвого й прагматичного конституціоналізму.

Ми відстоюємо позицію, що діючий конституційний підхід до закріплення повноважень парламенту себе не виправдовує, оскільки обмежує сферу його компетенції. При розвитку суспільства, за необхідності швидкого розв'язання конфліктів парламент обмежений у своїх діях конституційною нормою і не завжди може адекватно й у межах компетенції відреагувати на виклики, що стоять перед державою та суспільством. Також на практиці обмеження законодавчої компетенції Верховної Ради України спричиняє втрату закону бути універсальним регулятором суспільних відносин, тобто універсальний характер закону має застереження і щодо його вищої юридичної сили.

Відстоюємо позицію, що для вдосконалення та приведення до прагматичного стану взаємних відносин Президента та Кабінету Міністрів України є доцільним з ч. 2 ст. 94 Конституції України вилучити словосполучення “беручи до виконання”.

На нашу думку, юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті, яка за цих умов є реальною гарантією конституційності, законності та правопорядку в системі функціонування публічної влади й організації суспільних відносин. Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи.

Конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб державної влади є окремим видом юридичної відповідальності, що має політико-правовий характер, настає за скоєння вказаними суб'єктами конституційно-правового делікту та полягає у несприятливих, негативних наслідках, що передбачені нормами конституційного права.

Зважаючи на вищевикладене, принципи конституційно-правової відповідальності – це базові ідеї, засадничі положення, фундаментальні основи, закріплені в нормах конституційного права, що встановлюють і визначають конституційно-правову відповідальність і розкривають сутність і зміст вказаного правового інституту, забезпечують єдині уніфіковані засади притягнення до конституційно-правової відповідальності та її реалізації.

Беручи до уваги вищенаведене, ми виділяємо такі базові принципи конституційно-правової відповідальності: 1) законності; 2) доцільності; 3) обґрунтованості; 4) своєчасності; 5) справедливості; 6) диференціації; 7) поєднання особистісної та колективної форм відповідальності; 8) гласності.

Підстави конституційно-правової відповідальності органів державної влади доцільно диференціювати на підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності та підстави настання конституційно-правової відповідальності. При цьому підстави притягнення до конституційно-правової відповідальності включають: а) нормативні; б) фактичні, в) процесуальні. Підстави настання конституційно-правової відповідальності, окрім трьох вищенаведених, передбачають: а) відсутність підстав для звільнення від конституційно-правової відповідальності; б) наявність правозастосовного акта, який накладає санкцію конституційно-правової відповідальності.

Класифікувати форми конституційно-правової відповідальності органів державної влади за наслідками конституційно-правової санкції можна на такі: а) усунення з поста в порядку імпічменту; б) прийняття резолюції недовіри; в) дострокове припинення повноважень, г) відмова в реєстрації чи скасування реєстрації кандидата в депутати; г) скасування актів органів публічної влади та їхніх посадових осіб, (наприклад, скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України – ст. 118 Конституції України); д) призупинення дії актів державних органів з мотивів їхньої неконституційності або невідповідності чинному законодавству; е) визнання результатів виборів чи референдумів, інших форм народного волевиявлення недійсними та інші.

Під час розкриття питання про конституційно-правову відповідальність виявлено міцні інтегративні зв'язки конституційно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Адже настання конституційно-правової відповідальності передбачає в окремих випадках також притягнення до одного виду юридичної відповідальності, наприклад, адміністративної або кримінальної.

Вважаємо, що основоположними принципами взаємодії інститутів громадянського суспільства та публічної влади в Україні мають стати такі: активності та ініціативності громадян України; партнерства та рівноправності, відкритості та публічності, взаємної відповідальності, політичної незаангажованості та неупередженості, цілісності та повсюдності. Реалізація в практичній діяльності окреслених принципів, вважаємо, буде сприяти утвердженню України як демократичної, соборної, соціальної та правової держави.

Важливою засадою ефективної і прагматичної співпраці й взаємодії між органами публічної влади і інституціями громадянського суспільства має стати сприйняття названими сторонами своїх прав та обов'язків, розуміння відповідальності в управлінні суспільними та державними справами, адже і права державних службовців, і права представників громадськості базується на єдиному конституційному праві кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України).

Пропонуємо розробити та прийняти закон “Про громадські об'єднання в Україні”, в якому було б визначено основні засади

створення та функціонування об'єднань громадян, які ставлять за мету реалізацію громадянами України своїх конституційних прав і свобод у здійсненні громадського контролю за функціонуванням органів та посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм і форм власності. Вважаємо, що зв'язок між громадськістю та владою має стати дієвим механізмом для ефективної та публічної взаємодії влади та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abbott K. W. Hard and Soft Law in International Governance. *International Organization*. 2000. № 54. P. 421–456.
2. Albert M. Governance and democracy in European systems: on systems theory and European integration. *Review of International Studies*. 2002. Ms 28. P. 293-309.
3. Barnett H. *Constitutional and Administrative Law*. London, 2003. 1026 P.
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany 23 May 1949. Last amended on (Berlin, 28 March 2019). Berlin, 2019. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення: 18.12.2019).
5. Billias G. Introduction. *American Constitutionalism Abroad: selected Essays in Comparative Constitutional History* / ed. George Athan Billias. New York : Greenwood Press, 1990. P. 2.
6. Breda V. Constitutional patriotism. A reasonable theory of radical democracy? *Constitutional Patriotism & Identity* / ed. by M. Zagor. Canberra, 2013. P. 12-14.
7. Buczkowski J., Buczkowski L., Eckhardt K. Prawo konstytucyjne RP (Instytucje wybrane): podręcznik / trzecie wyd. poszerz. i uaktualn. Przemysł: Wyższa Szkoła Administracji a Zarządzania, 2004. 445 p.
8. Caddy J. Why Citizens Are Central to Good Governance. *The OECD Observer*. 2001. № 229. P. 14–28
9. Citizens as Partners. *OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making* / ed. by M. Gramberger. Paris, 2001. 328 p.
10. Conway G. Recovering a Separation of Powers in the European Union. *European Law Journal*. 2011. Vol. 17. № 3. P. 304–322.
11. Daniel Korang, Ghana School of Law Can the speaker of parliament serve as the president without swearing the presidential oath? URL: <http://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/NewsArchive/artikel.php?ID=333720> (дата звернення: 05.12.2018).
12. Dawood Y. Electoral Fairness and the Law of Democracy: A Structural Rights Approach to Judicial Review. *The University of Toronto Law Journal*. 2012. Vol. 62, No. 4. P. 500.
13. Defining civil society for Ukraine by United Nations Development : research report. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/eng_report2016. (дата звернення: 12.10.2017).
14. EU assistance to Ukraine: results so far are “fragile”, say Auditors Luxembourg : Press Release 7 December, 2016. URL: http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INSR16_32/INSR_UKRAINE_EN.pdf (дата звернення: 08.07.2017).

15. European Governance. A White Paper. Commission of the European Communities. COM (2001) 428 final. Brussels, 25.07.2001. URL: http://ec.europa.eu/governance/contrib_etc_en.pdf. (дата звернення: 12.10.2017).

16. Feldman D. Modalities of Internalization in Constitutional Law. *Internationalization of Public Law: the European Group of Public Law: Colloquium*, Legrana (Greece), 16–18 of september 2005. London, 2006. Vol. LXXXIII. P. 131.

17. Fourth World Conference of Speakers of Parliament Convened by the Inter-Parliamentary Union in cooperation with the United Nations. URL: <http://www.ipu.org/splz-e/speakers15.htm> (дата звернення: 07.06.2018)

18. ILONA MÁRIA SZILÁGYI Presidential versus parliamentary systems. *AARMS LAW* Vol. 8, No. 2. (2009). P. 307–314. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/e150/ea84376a5646c8a204486073515e3bf38e28.pdf> (дата звернення: 07.06.2018).

19. Issacharoff S. The Elusive Search for Constitutional Integrity: A Memorial for John Hart Ely. *Stanford Law Review*. 2004. Vol. 57, No. 3, Symposium in Honor of John Hart Ely. P. 734;

20. Issacharoff S. The Law of Democracy: Legal Structure of the Political Process / Samuel Issacharoff, Pamela S Karlan, & Richard H Pildes / 3d ed. New York: Foundation Press, 2007. P. 1-3;

21. Kravtsova Zorina Constitutional and legal consolidation of the principles of organization and exercise of state power in the EU MemberStates. *VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*. 2020. №1 C.80-87.

22. Kravtsova Zorina Guarantees of the realization of state power in Ukraine: concept sandfeatures. *VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*. 2018. №5. Ч. 1. C. 70-74.

23. Leoveanu A. Performance evaluation systems in the public sector. *Curentul Juridic – Juridical Current*. 2016, Vol. 66, No. 3, pp. 26-38

24. Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty Seven Democracies, 1945-1990. Oxford: Oxford Univ. Press, 2000. 209 p.

25. Mukoyama T., Popov, L. 2019. Industrialization and the evolution of enforcement institutions. *Economic Theory*. URL: <https://ideas.repec.org/p/red/sed015/1275.html>. (дата звернення: 08.07.2017).

26. Mutz D. C. Is deliberative democracy a falsifiable theory? *Annual Review of Political Science*. 11, 2008. p. 521–538.

27. Padover S. C. The Living US Constitution New York : Pulme, 1983. 512 p.

28. Persily N. Foreword. *University of Pennsylvania Law Review*. 2004. Vol. 153, No. 1, Symposium : The Law of Democracy. P. 1-4;

29. Poier K. Instrumente und Praxis direkter Demokratie in Österreich auf Länder- und Gemeindeebene. *Direkte Demokratie im Diskurs*. Bussjäger P., Balthasar A., Sonntag N. (Hg.). Wien: New academic press, 2014. Band: 118. P. 141–151.

30. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). Venice, 2011.

URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). (дата звернення: 29.03.2018).

31. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). Venice, 2016. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення: 17.03.2018).

32. . Ruano J. M. Functional Federalism in a Complex State: The Case of Spain. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe – Edited by Ruano, J. M., Profiroiu M. Palgrave Macmillan, 2017. 497 p.

33. Sajó A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. Budapest : CEU Press, 1999. P. 14

34. Shamrai Viacheslav. Questions of internationalization constitutional legislation: leading countries experience and prospect of Ukraine. *Visegrad journal of human rights*. 2018. № 6. Part 2. P. 205–209.

35. Sholte J. Globalization: A Critical Introduction. 2nd edition. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. 400 p.

36. Schmitt C. Constitutional Theory, 1928, translated and edited by J. Seitzer, D. 2008. 488 p.

37. Sokolowski S. W. 2013. Effects of government support of nonprofit institutions on aggregate private philanthropy: evidence from 40 countries. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 24(2) : P. 359-381.

38. Sprungk, C. 2016. National parliaments in the European Union: moving towards more ‘cooperative’ institutions? *Comparative European Politics* 14(2) : P. 177-195.

39. Suleimenova, G., Kadyrova, M., Kenzhebaeva, A. 2018. Establishment of state bodies’ performance assessment system. *Public Policy and Administration* 17(2): P. 203-215.

40. Suksi M. Sub-State Governance through Territorial Autonomy. Dordrecht/Heidelberg/London/New York, 2011. 685 p.

41. This complete constitution has been generated from excerpts of texts from the repository of the Comparative Constitutions Project, and distributed on constitute project.org. *Montenegro’s Constitution of 2007*. 2019. 12 Aug. 48 p. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2007.pdf (дата звернення: 29.05.2018).

42. Thomas O. Sargentich the Presidential and Parliamentary Models of National Government. *American University International Law Review* Volume 8 Issue 2 Vol 8. № 2/3 Winter/Spring 92/93 Article 19 P. 579-592 URL: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1870&context=auilr> (дата звернення: 07.06.2018).

43. Volpe V. Drafting Counter – Majoritarian Democracy. The Venice Commission’s Constitutional Assistance. In: *ZaöRV* 76, 2016. 834 p.

44. Vorländer Hans. Demokratie. Geschichte, Formen, Theorien. Verlag C. H. Beck. München, 2010. P. 128.

45. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права: Учеб. – СПб.: Питер, 2003. 576 с.
46. Аблицов В. Гетманат. *Голос України*. 2002. 26 октября. С. 7.
47. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Красноярск, 2006. 206 с.
48. Авдеенкова М. П. Конституционно-правовая ответственность в России: проблемы становления и реализации : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 200 с.
49. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. С. 11.
50. Агафонова Н. Загальнотеоретичні підходи до поняття “конституційна реформа”. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 5–11.
51. Адміністративне право України / за ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
52. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи / авт. кол.: В. С. Куйбіда та ін., Секретаріат Кабінету Міністрів України. Київ, 2009. 618 с.
53. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування / авт. кол.: В. Г. Яцуба та ін. Київ, 2007. 370 с.
54. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування : монографія / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2016. 264 с.
55. Академічний тлумачний словник української мови в 11 т. 1980. Т. 9. С. 203. URL: <http://sum.in.ua/s/systema> (дата звернення: 07.06.2018).
56. Актуальні проблеми конституційного права України : підруч. / за заг. ред. проф. А. Ю. Олійника. Київ : Скіф, 2012. 552 с.
57. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма : монография. Москва, 1961. 271 с.
58. Алексеев Н. Н. Идея государства. Очерки по истории политической мысли. Нью-Йорк : Изд-во им. Чехова, 1955. 407 с.
59. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2 т. Москва, 1982. Т. 2. 359 с.
60. Андреевский И. Русское государственное право. Санкт-Петербург : Изд. М.О. Вольфа, 1866. Т. I. Введение; Ч. I. О правительстве. 496 с.
61. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень. Київ : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка. 2001 р. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-29.html> (дата звернення: 03.06.2018).
62. Антологія української юридичної думки. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юридична книга, 2003. Т. 4 : Конституційне (державне) право. 600 с.
63. Арзамасов Ю. Г. Наконецный Я. Е. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология. Москва : МГТУ, 2009. 196 с.

64. Аристотель. Политика / пер. с греч., предисл. и послесл. С. А. Жебелева; примеч. и комент. А. И. Доватура. Москва : Академический проект, 2015. 318 с.

65. Аркас М. Історія України-Русі; з 210 малюнками, портретами і 9 картами. Краків, 1912. 392 с.

66. Армаш Н. О. Керівник органу виконавчої влади : адміністративно-правовий статус. Запоріжжя : ЗІДМУ, 2006. 248 с.

67. Асмус В. Ф. Античная философия: учебн. пособ. Изд. 2-е, допов. Москва : Высш. шк., 1976. 543 с.

68. Бабенко К. А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.

69. Баглай М. В. Конституционное право зарубежных стран : учеб. 3-е изд., перераб. и допол. Москва : Норма, 2010. 1087 с.

70. Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції: питання теорії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2012. 20 с.

71. Бакаянова Н. М. Основи, засади та принципи адвокатури: співвідношення понять. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2016. С. 20-25, с. 23 <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom18/5.pdf> (дата звернення: 03.02.2018).

72. Барабаш Ю. Г. Державно-правовий конфлікт в теорії та практиці конституційного права : монографія. Харків : Право, 2008. 220 с.

73. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009. 35 с.

74. Барабаш Ю. Г. Установча влада українського народу як конституційний феномен. *Право України* : юрид. журн. 2009. № 11. С. 73–80.

75. Батанов О. В. Гарантії місцевого самоврядування в Україні: деякі проблемні питання теорії. *Держава і право*. 2004. Вип. 23. С. 132–138.

76. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2007. 238 с.

77. Бауер С. У. История Древнего мира: от истоков цивилизации до падения Рима / пер. с англ. В. Гончарова, Н. Тартаковской. Москва : АСТ, 2014. 988 с.

78. Баулін Ю. В. Конституційні традиції України: від Конституції Пилипа Орлика до сучасної конституційної реформи. URL: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/dokument;jsessionid.> (дата звернення: 13.07.2018).

79. Берест Дан. Витоки козацтва. Козацьке самоврядування. Козацьке братство, козацькі цінності, судочинство, паланки, козацька рада, гетьман-

отаман, кіш. 2017. URL: <https://history.vn.ua/book/berest.html> (дата звернення: 05.11.2018).

80. Бесчастний В. М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 467 с.

81. Белов Д. М., Бисага Ю. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції : монографія. Ужгород : Ліра, 2007. 216 с.

82. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. 247 с.

83. Бистрик Г. М. Контрольно-наглядова діяльність як форма правової діяльності органів державної влади. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 115–123.

84. Бистрик Г. Принципи організації і діяльності механізму держави: теоретико-правові аспекти. *Юридична Україна*. 2013. № 11. С. 9–16.

85. Білецький Л. Руська правда й історії її тексту. Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. 166 с.

86. Білінський В. Б. Україна-Русь. К. : Видав. ім. О. Теліги, 2013. 384 с.

87. Білозьоров Є.В., Гіда Є.О., Завальний А.М. та ін. Актуальні проблеми теорії держави та права: Навч. посіб. / За заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОПО.С.Ліпкан, 2010. 260 с.

88. Благута Р. І., Балинська О. М. Філософія кризи влади: пріоритетні напрями досліджень розвитку держави та права в умовах євроатлантичної інтеграції України : монографія. Київ. Дрогобич : Посвіт, 2018. 288 с.

89. Блюнчли И. Общее государственное право / пер. с 3-го изд.; под ред. проф. О. М. Дмитриева. Москва : В университет. типограф., 1865. 232 с.

90. Богданова Н. А. Система науки конституционного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Москва, 2001. 334 с.

91. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів “засада” і “принцип” крізь призму правових позицій Конституційного Суду України / Полтав. нац. техн. ун-т імені Ю. Кондратюка. Полтава. URL: <http://radnuk.info/home/24188-2013-05-09-15-56-59.html> (дата звернення: 03.02.2018).

92. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейської моделі конституціоналізму). *Право України*. 2014. № 7. С. 47–54.

93. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навч. літер., 2004. 672 с.

94. Бостан С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2005. 504 с.

95. Брайс Дж. Американская Республика. В 3 ч. / пер. В. Н. Неведомского. Москва : Изд. К. Т. Солдатенкова, 1889. Ч. 1. 503 с.

96. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ : Наукова думка, 1968. 224 с.

97. Бэкон Ф. Новый Органон / пер. с англ. Красильщикова; вступ. ст. Б. Подороги. М. : РИПОЛ классик, 2018. 364 с.

98. Валадес Д. Контроль над властью / пер. с исп. А. Автономова, В. Гайдамака. Москва : Идея-Пресс, 2006. 248 с.

99. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 194 с.

100. Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2015. 467 с.

101. Васьюковський Е. В. Цивилистическая методология. Ч. 1. Учение о толковании и применении гражданских законов. Одесса : Экономич. тип., 1901. XXII, 375 с.

102. Вебер Г. Курс всеобщей истории / пер. с нем. Е. Корша, В. Корша. Изд. 2-е. Москва : В типограф. В. Грачева, 1862. Т. II : История Средних веков 563 с.

103. Вебер М. Основные понятия стратификации. *Социс*. 1994. № 5. С. 147–156.

104. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 333 с.

105. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005. 1728 с.

106. Великий тлумачний словник сучасної української мови /В. М. Білоножко та ін. Київ : Дніпро, 2009. 1332 с.

107. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. 1736 с.

108. Венеціанська комісія радить поки не скасовувати недоторканність депутатів. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/19/7071778/> (дата звернення: 05.12.2018).

109. Веніславський Ф. Проблеми української моделі організації державної влади. *Конституційна реформа: експертний аналіз*. Харків : Фоліо, 2004. С. 75.

110. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій українських земель. *Енциклопедія історії України* : в 5 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1: А-В. 688 с.

111. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03 лют. 2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11> (дата звернення: 02.02.2018).

112. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396. *Голос України*. 2019. № 251. 28 груд.

113. Виноградов В. А. Конституционная ответственность: вопросы теории и правового регулирования. Москва : Далона-П, 2000. 287 с.

114. Виноградов В. А. Конституционно-правовая ответственность : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.02. Москва : РГБ, 2005. 348 с.

115. Висновок “Про конституційну ситуацію в Україні”. Рада Європи; Міжнародний документ від 17.12.2010 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a36. (дата звернення: 18.07.2018).

116. Висновок Європейської Комісії “За демократію – через право” щодо трьох законопроектів про внесення змін до Конституції України від 15 груд. 2003 р. № 230/2002. URL: <https://parlament.org.ua/2003/12/20/visnovki-venetsianskoji-komisiyi-shhodo/> (дата звернення: 24.10.2018).

117. Висновок Європейської Комісії “За демократію – через право” щодо процедури внесення змін до Конституції України від 11 жовт. 2004 р. № 305/2004. URL: [http://venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD\(2004\)030-e.a](http://venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD(2004)030-e.a) (дата звернення: 24.10.2018).

118. Висновок Європейської комісії за демократію через право щодо конституційного референдуму в Україні від 16 жовт. 2000 р. Сайт Венеціанської комісії. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLINF\(2000\)014](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLINF(2000)014). (дата звернення: 18.09.2019).

119. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27 червня 2000 року № 1-в/2000. Офіційний вісник України. 2000 р., № 30, С. 163, ст. 1287.

120. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 груд. 2019 р. № 8-в/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2943> (дата звернення: 23.10.2018).

121. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України) (реєстр. № 1027) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 24 груд. 2019 р. № 9-в/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2960> (дата звернення: 23.10.2018).

122. Висновок на проект Закону України “Про особливу процедуру усунення президента України з поста (імпичмент)”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66240 (дата звернення: 17.10.2018).

123. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання

висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. від 16 груд. 2019 р. №7-в/2019. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2942> (дата звернення: 15.10.2018).

124. Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада. О. Д. Святоцький (голова) та ін. Київ : Ін Юре, 2010. 688 с.

125. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : монографія / за заг. ред. Ю. Ж. Шайгородського. Київ : А. В. ПАЛИВОДА, 2011. 148 с.

126. Владимирский-Буданов М. Обзор истории русского права / изд. 7-е. Петроград-Київ : Изд. книжн. маг. Н.Я. Оглоблина, 1915. 699 с.

127. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти. Київ : Логос, 2010. 480 с.

128. Волошин Ю. О., Пересада О. М. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 206 с.

129. Волянська Г. М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1995. 23 с.

130. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії "громадянське суспільство". Львів : Літопис, 2000. 320 с.

131. Габричидзе Б. Н. Городские советы депутатов трудящихся. Москва : Юрид. лит, 1968. 176 с.

132. Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия. Москва : NOTA BENE; Медиа Трейд Компания, 2004. С. 26.

133. Глотов Б. Б., Вітер Д. В. Культурно-цивілізаційний вибір українського народу : монографія. Київ : Моноліт, 2009. 318 с.

134. Глотов Б., Сидоренко Н. Етапи становлення організації державної влади в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4 (19). С. 13-23.

135. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / пред. и ред. А. Ческиса. Москва : Государственное социально-эконом. изд-во, 1936. 503 с.

136. Голованець В. Ф., Головін А. С. Конституційне право України. Київ : Персонал, 2011. 384 с.

137. Головій В. М. Взаємодія органів влади, ЗМІ та організацій громадянського суспільства в реалізації державної соціальної політики. [Електронне фахове видання]. *Державне будівництво*. 2008. № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua>. (дата звернення: 20.10.2018).

138. Горбатенко В. П. Реформа. Юридична енциклопедія. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 403 с.
139. Горобець В. “Чорна рада” 1663 року. Передумови, результати, наслідки / відп. ред. В. Смолій. Київ : Інститут історії України, 2013. 200 с.
140. Горобець В. Світанок Української держави. Люди, соціум, влада, порядки, традиції. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 448 с.
141. Горбач Н. Методологічні засади сучасних гуманітарних досліджень. Львів : Каменяр, 2007. 27 с.
142. Государственное право Германии: сокр. пер. нем. семитомного изд. / Г. Г. Ф. Арним, Р. Бартльшпергер, Г. Бетге, В. Блюмель та ін.; ред. Б. Н. Топорнин Москва : ИГПАН, 1994. Т. 2: М. 320 с.
143. Градовский А. Д. Государственное право важнейших Европейских государств: собр. сочин. в 4 т. Санкт-Петербург : Типогр. М. М. Стасюлевича, 1900. Т. 4. 816 с.
144. Градовский А. Д. Начала русского государственного права. В 2 т. / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2006. Т. 1 : О государственном устройстве. 470 с.
145. Градовский А. Д. Политическая теория XIX ст. : собр. сочин. в 9 т. Санкт-Петербург : Типограф. М. М. Стасюлевича, 1899. Т. 3. 268 с.
146. Грапчев Є. В. Фінансовий моніторинг місцевих бюджетів: роль громадських організацій “Економіка та управління національним господарством”. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2010. № 4(8). С. 46–51.
147. Гриманюк П. О. Делегована правотворчість у зарубіжних країнах. [Електронний ресурс]. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3 URL: <http://kul-lib.narod.ru/bibl.files/chas2010/3/39.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).
148. Грицак В. М. До питання про поняття адміністративно-територіального устрою України. *Право і суспільство*. № 3. 2010. С. 30 – 35.
149. Грищенко Г. А. Механизм легитимации государственной власти в современной России: теоретико-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 182 с.
150. Громадські організації та органи державного управління : питання взаємовідносин : монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Хмельницький : ХУУП, 2007. 236 с.
151. Гультай М. М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. №5. С. 59-77.
152. Гусарев С. Д. Сучасне розуміння гарантій у контексті реформування медичного законодавства України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 13-27.
153. Гусарев С. Д. Олійник А. Ю., Слісаренко О. Л. Теорія права і держави : навч. посіб. Київ : Всеукр. асоціація видавців “Правова єдність”, 2008. 270 с.

154. Давидович С. Н. Конституційні засади організації органів державної влади в Україні. 2015. С. 35-40. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94091/06-Davydovych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 03.06.2018).

155. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Організація та методологія наукових досліджень : навч. посіб. Харків : Право, 2017. 448 с.

156. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах : монографія. Харків : Фінн, 2008. 200 с.

157. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. №55. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. ст. 429.

158. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року №1771-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.

159. Демиденко В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні (у схемах) : посібник. Київ : КНТ, 2007. 440 с.

160. Демиденко В. О. Гомеостаз в теорії та практиці муніципального права як комплексної галузі України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. №2. С. 109-115.

161. Демиденко В. О. Конституційно-правова відповідальність: Позитивний і ретроспективний аспекти. *Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції* : тези доповідей наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квіт. 2006 р. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. Ч. I. С. 46–49.

162. Демиденко В. О. Муніципальна нормотворчість та муніципальна правотворчість: аспекти співвідношення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. №18. С. 23-32.

163. Демиденко В. О. Реалії та тенденції сучасної конституційної реформи в аспекті підвищення ефективності публічної влади в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 48-52.

164. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій. Харків : Право, 2012. 416 с.

165. Демкова М., Фігель М. Інформація як основа інформаційного суспільства: визначення поняття та правове регулювання. *Інформаційне Суспільство. Шлях України*. Київ : Фонд “Інформаційне суспільство України”, 2004. 422 с.

166. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : постановою Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. № 70. Ст. 1966.

167. Денисов А. И. Теория государства и права. Москва : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. 532 с.

168. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, 2016. 524 с.

169. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2007. 768 с.

170. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підруч. для студ. вищих навч. закл. / за ред. С. Г. Серьогіної. Харків : Право, 2005. 256 с.

171. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирев, В. О. Величко та ін. ; за ред. С. Г. Серьогіної ; 4-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.

172. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирев, В. О. Величко та ін.; за ред. С. Г. Серьогіної. 2-ге вид. перероб. та допов. Харків : Право, 2011. 360 с.

173. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.

174. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

175. Дзидзоев Р. М. Конституционно-правовая ответственность : учеб. пособ. Краснодар, 2004. С. 50.

176. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана від 5 квіт. 1710 р. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення: 15.10.2018).

177. Долгальова О. В. Законодавче регулювання питань адміністративно-територіального устрою в Україні. URL : <http://sborderg.ru/24-zakonodavche-regulyuvannya-pitan-adminstrativno-teritorialnogo-ustroyu-v-ukrayin.html> (дата звернення: 23.07.2018 р.).

178. Домбровська О. Влада як правова категорія: поняття, види та функції. *Вісник центральної виборчої комісії*. 2008. №4(14). С. 73-77.

179. Доповідь Генерального секретаря ООН Кофі Анна на "Верховенство права і правосуддя на перехідному етапі у суспільствах у стані конфлікту і постконфліктних суспільствах" док. S/2004/616, 23 серпня 2004 р., див. пункт 6. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/2004%20report.pdf> (дата звернення: 23.09.2018).

180. Дробуш І. В. Перспективи ухвалення Виборчого кодексу України в контексті реформування виборчого законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 42-46.

181. Еллинек Г. Общее учение о государстве / вступ. стат. И. Ю. Козлихина. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 752 с.

182. Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона. URL: <http://www.brosgaus.ru/> (дата звернення: 23.07.2018).

183. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 4: Н–П. 656 с.

184. Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія). Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовт. 2002 р.). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-ukr) (дата звернення: 05.02.2019).

185. Європейський досвід державного управління : курс лекцій / уклад. О. Ю. Оржель та ін. Київ : НАДУ, 2007. 76 с.

186. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика. Харків : Право, 2017. 448 с.

187. Єщук О. М. Механізм адміністративно-правового регулювання. *Митна справа*. 2011. № 3 (75), Ч. 2. С. 264–267.

188. Жаровська І. М. Правова природа державної влади (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. 300 с.

189. Жаровська І. М. Теорія влади : навч. посіб. Харків : Право, 2016. 240 с.

190. Журавський В. С., Серьогін В. О., Ярмиш О. Н. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підруч. для студ. вищих навч. закл. Київ : Ін Юре, 2003. 672 с.

191. Забровская Л. В. Конституционно-правовые деликты : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 198 с.

192. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk (дата звернення: 03.02.2017).

193. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 320 с.

194. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

195. Задихайло Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи: конституційно-правові засади : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 192 с.

196. Задорожня Г. В. Основи конституційного ладу в Україні. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2008/statji_n3_8_2008/Zadorognaja_74.pdf С. 74-77 (дата звернення: 03.06.2018).

197. Заєць А. Формування ідеї правової державності в процесі створення нової Конституції України. (1990–1994 рр.). *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 54–70.

198. Зайбт Ф. Блик і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем / пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. Р. Паранько. Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2009. С. 372-373.

199. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права. Основоположні принципи права як*

його ціннісні виміри: наук.-практ. юрид. журнал. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 3. С. 22-28.

200. Зелінська Н. С. Удосконалення механізму упорядкування АТУ: регіональний рівень. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. №2 (36). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/index.html> (дата звернення: 03.06.2018).

201. Землянов О. Е. Публично-правовое регулирование: проблема теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2011. 30 с.

202. Зміни до конституції щодо курсу на ЄС і НАТО: текст законопроекту з'явився на сайті Верховної Ради України. Прямий. 4 верес. 2018 р. URL: <https://prm.ua/zmini-do-konstitutsiyi-shhodo-kursu-na-yes-i-nato-tekst-zakonoproektu-z-yavivsyua-na-sayti-verhovnoyi-radi-ukrayini/> (дата звернення: 12.04.2018).

203. Иеринг Р. фон. Юридическая техника / состав.: А. В. Поляков. Москва : Статут, 2008. 231 с.

204. Исаев М.А. Механизм государственной власти в странах Скандинавии. Конституционно-правовые аспекты: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. М., 2004. 37 с.

205. Іванов В. М. Історія держави і права України: підруч. Київ : МАУП, 2007. 552 с.

206. Історія держави і права України : курс лекцій / за ред. В. М. Щербатюка. Київ : Фенікс, 2018. 496 с.

207. Історія держави і права України : підруч. / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

208. Історія держави і права України: підруч. : у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 2. 580 с.

209. Історія державності України : експериментальний підручник / За аг. ред.. Бандурки О.М., Ярмиша О.Н. х. : ТОВ "Одісей", 2004. 608 с.

210. Історія української Конституції / упоряд. А. Слюсаренко, В. Томенко. Київ : Право, 1997. 464 с.

211. Іщенко О. П. Конституційно-правові основи адміністративно-територіального устрою України : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. шк. суддів України. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 223 с.

212. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації. Одеса : Астропринт, 2002. 221 с.

213. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : дис. ... д-р юрид. наук. Київ, 2017. 528 с.

214. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : монографія. Вінниця : Нілан – ЛТД, 2016. 426 с.

215. Калиновський Б. В. Публічна влади в адміністративно-територіальних одиницях України: сучасний стан та шляхи реформування.

Часопис Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького. 2013. № 8. С. 72–80.

216. Калиновський Б. В. Територіальна організація місцевої публічної влади в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Митна справа.* 2011. № 4. С. 41–47.

217. Калиновський Б. В. Шляхи реформування територіальної основи організації місцевої публічної влади. *Держава і право* : зб. наук. пр. *Серія: Юридичні науки.* Київ : Юрид. думка, 2016. Вип. 70. С. 191–202.

218. Калужний Р. А., Хойнацька Л. М. Держава и право України в період “застою” (середина 1960 – середина 1980-х років). *Історія держави і права України* : підруч. / за ред. В. В. Соловйової. Донецьк : Юго-Восток, 2014. 535 с.

219. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства як інтерпретація свободи і соціальності : автореф. дис. ... докт. філософ. наук : 09.00.03. Львів, 2005. С. 12. (42 с.)

220. Кваша О. О. Зміст і значення понять “взаємодія” та “система” у філософських і правових досліджень. *Держава і право.* 2010. Вип. 56. С. 32–38.

221. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. 4-е изд. Москва : Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

222. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ : Ваіте, 2018. 908 с.

223. Княжицький М. Скасовувати депутатську недоторканність слід лише після того, як у законопроекті будуть враховані рекомендації Венеційської комісії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2772179-skasovuvati-nedotorkannist-slid-lise-z-urahuvannam-rekomendacij-venecianki-knazickij.html> (дата звернення: 03.04.2018).

224. Ковалевский М. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. Рост государства и его отражение в истории политических учений. Москва : Типогр. т-ва И. Д. Сытина, 1906. Т. I. 520 с.

225. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 447 с.

226. Ковальчук В. Б., Забокрицький І. І. Представницька демократія: поняття, ознаки, критерії. 2015 С. 159-163. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2222/vnulpurn201582426.pdf> (дата звернення: 08.02.2018).

227. Ковальчук В. Правові основи взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади в процесі демократичної легітимзації. *Вибори та демократія.* 2012. № 2 (22). С. 51–57.

228. Ковальчук О. Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 17 с.

229. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти : монографія / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків : Фактор, 2014. 216 с.

230. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та Пояснювальна доповідь (CDL-AD(2002)23rev). *Європейський демократичний доробок у галузі 809 виборчого права*: матер. Венеціанської Комісії: в 2-х част.; пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. 3-є вид., випр. і допов. Київ : Логос, 2016. Ч. 1. С. 143-176.

231. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 19 с.

232. Кокошкин Ф. Ф. Лекции по общему государственному праву / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2004. С. 6. (312 с.).

233. Колишко Р. А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 14 с.

234. Колінько Т. М., Олексієнко Л. Г. Шлях України до Конституції. Гадяч, 2013. 37 с.

235. Колісник В. Деякі проблеми чинної Української Конституції. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : збірка наук. пр. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук України; заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій. Київ, 2008. 352 с.

236. Колісник В. Механізм конституційного регулювання та його основні стадії в контексті реалізації виборчого права та формування конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 5. С. 44-50.

237. Колодій А. Конституційний процес та сучасна конституційна реформа в Україні: етапи розвитку. *Право України*. 2012. № 8. С. 114-122.

238. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 1998. 391 с.

239. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 1999. 39 с.

240. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 464 с.

241. Колодій, А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підруч. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 504 с.

242. Колос М. Генезис и развитие украинского конституционализма (Европейский контекст). *Standards of Europe's constitutional heritage*. Vilnius, 2013. С. 55-67.

243. Колос М. І. Український конституціоналізм: матеріалізація через ідеї та дії Л. Юзькова. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 154–162.

244. Колосова Н. М. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности. *Государства и право*. 1997. № 2. С. 86–91.

245. Колосюк С. В. Звязки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.02. Київ : УАДУ, 2003. 20 с.

246. Кольб Г. Фр. История человеческой культуры с очерком форм государственного правления, политики, развития свободы и благосостояния народов / пер. с 3-го перераб. и знач. доп. нем. изд.; под ред. А. А. Рейнгольда. Киев-Харьков : Юж.-рус. кн-во Ф.А. Иогансона, 1896-1899 (Київ). 588 с.

247. Кольб Ф. История человеческой культуры / пер. Н. Белозерской и Марка-Вовчка. С.-Петербург : Изд-во книготорг. С. В. Звонарева, 1872. Том I. 595 с.

248. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / за заг. ред. канд. наук з держ. упр. Н. К. Дніпроенко. Київ : Вістка, 2008. С. 84.

249. Кониський Г. Історія Русів / редакція і вступ. стат. О. Оглоблина.; пер. В. Давиденка. Нью-Йорк : Вісник ООЧСУ, 1956. 346 с.

250. Конституции государств (стран) мира. Конституция Австрии. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=160> (дата звернення: 11.02.2019).

251. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учеб. в 4 т. / отв. ред. Б. А. Страшун. 2-е изд., испр. и допов. Москва : БЕК, 1996. Т. 1-2. 778 с.

252. Конституционное начало, его историческое развитие и его взаимодействие с политическим и общественным бытом государств и народов / Издано бароном А. Гакстгаузенем. В 2-х ч.; пер. с нем. Б. Утина, К. Кавелина. Санкт-Петербург : В типограф. И. Тиблена и Ко., 1866. 477 с.

253. Конституционное право зарубежных стран / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. В. Малько. Москва : Норма, 2004. 320 с.

254. Конституция Бельгии. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/belgium.pdf> (дата звернення: 21.12.2019).

255. Конституция Великого герцогства Люксембург. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/luxembourg.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).

256. Конституция Венгерской Республики. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/hungary.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).

257. Конституция Королевства Испании. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).

258. Конституция Королевства Нидерландов от 17 февраля 1983 г. URL: [file:///C:/Users/2106~1/AppData/Local/Temp/Rar\\$EXa10120.44343/R.H.TM](file:///C:/Users/2106~1/AppData/Local/Temp/Rar$EXa10120.44343/R.H.TM) (дата звернення: 22.12.2019).

259. Конституція Королівства Швеції. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/sweden.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).
260. Конституція Литовської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/lithuania.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).
261. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (дата звернення: 10.02.2019).
262. Конституція Республіки Болгарії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/bulgaria.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
263. Конституція Республіки Кіпр. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/cyprus.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
264. Конституція Республіки Македонія. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/macedonia.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
265. Конституція Республіки Мальта. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/malta.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).
266. Конституція Республіки Словенія. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/slovenia.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
267. Конституція Республіки Хорватії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/croatia.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
268. Конституція Румунії. URL: <http://www.auditorium.Ru/books/116/Rumania> (дата звернення: 05.02.10.2019).
269. Конституція Румунії. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/romania.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
270. Конституція Словачкої Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/slovakia.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
271. Конституція Турецької Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/turkey.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).
272. Конституція Фінляндської Республіки. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/finland.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).
273. Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року. *Конституції держав Європейського Союзу* / під общ. ред. і со вступ. ст. директора Ін-та законодавства і сравнительного правознавства при Правительстві Рос. Федерації Л. А. Окунькова. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 665–684.
274. Конституція Чеської Республіки. URL: https://legalns.com/download/books/cons/czech_republic.pdf (дата звернення: 12.02.2019).
275. Конституція Естонської Республіки. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm (дата звернення: 11.02.2019).
276. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / упоряд. І. О. Кресіна; ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2001. 400 с.
277. Конституції і конституційні акти України: історія і сучасність / 3-є вид. (До 15-річчя Конституції України). Упорядн.: І. О. Кресіна,

О. В. Батанов; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2011. 328 с.

278. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посіб. / М. С. Горшенцова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В.О. Ріяки. К. : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.

279. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / А. З. Георгіца; М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Тернопіль : Астон, 2003. 431 с.

280. Конституційне право зарубіжних країн. Т. 2. : Особлива частина / під ред. д-р юрид. наук, проф. Н. В. Мішиної, доц. В. О. Міхальова. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2014. 336 с.

281. Конституційне право України : підруч. / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 756 с.

282. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 544 с.

283. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. юрид. закл. і фак. / ред. В. Я. Тацій. Київ : Український центр правничих студій, 1999. 376 с.

284. Конституційне право України : підруч. для юрид. вузів / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Наукова думка, 2000. 732 с.

285. Конституційне право України : підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Тодики, д-ра юрид. наук та д-ра пед. наук, проф. В. С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 544 с.

286. Конституційне право України в схемах і дефініціях : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / за ред. О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько, Р. В. Веніславського. Харків : Торнадо, 2003. С. 28.

287. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 18. Ст. 133.

288. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму : монографія / Ю. С. Шемшученко, О. В. Батанов, А. Р. Крусян та ін.; наук. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2014. 262 с.

289. Конституційний процес в Україні. Опубліковано 06 лютого 2012 року. URL: <https://belarus.mfa.gov.ua/news/7024-konstitucijnij-proces-v-ukrajini> (дата звернення: 29.03.2019).

290. Конституційний процес та особливості реалізації реформ в Україні : навч.-метод. матеріали / Ю. В. Баскакова, П. В. Качанова, О. М. Руденко, Г. О. Усатий. К. : НАДУ, 2013. 88 с.

291. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. С. 32.

292. Конституційні моделі закріплення права на сецесію Ефіопії та Сент-Кітс і Невіс. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 70-74.

293. Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: До 10-річчя Конституції України і 15-річчя незалежності України. [зб. наук.статей / за ред. Ю. С. Шемшученка; упоряд. І. О. Кресіна, В. П. Нагребельний, Н. М. Пархоменко. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 334 с.

294. Конституційні повноваження глави уряду та механізми їх реалізації в країнах Європейського Союзу. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009/18.htm> (дата звернення: 01.04.2019).

295. Конституція – науковий підхід. Формула демократії: “Народ – Конституція – влада”. 20-річчю Конституції України присвячується / О. Мороз, О. Ющик, О. Скрипнюк, М. Теплюк та ін. Київ : Парлам. вид-во. 2016. 308 с.

296. Конституція Азербайджанської Республіки від 12 листоп. 1995 р, набрала чинності 31 лип. 1997 р. URL: http://www.caa.gov.az/index.php?option=com_k2&view=item&id=93:constitution-of-the-republic-of-azerbaijan&Itemid=173&lang=ru (дата звернення: 10.02.2019).

297. Конституція Бразилії від 5 жовт. 1988 р. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=563&attempt=1> (дата звернення: 10.02.2019).

298. Конституція Гани від 8 трав. 1992 р. URL: http://ghana.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=6 (дата звернення: 04.02.2020).

299. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). В. М. Шаповал. Київ, 2018. 62 с. URL: https://pravo.org.ua/img/books/files/1532528829const_italy.pdf (дата звернення: 20.12.2019).

300. Конституція Королівства Данія (28 трав. 1953 р.) URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php> (дата звернення: 08.02.2020).

301. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: О. М. Москаленко, 2018. 84 с.

302. Конституція Республіки Італія. URL: http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 11.10.2018).

303. Конституція Республіки Молдова від 29 лип. 1994 р. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 10.02.2019).

304. Конституція Румунії. URL: <http://ekvator.ucoz.ru/00002/ROM/Page-1.html> (дата звернення: 05.03.2019).

305. Конституція Турецької Республіки від 7 листоп. 1982 р. URL: <https://www.krugosvet.ru/node/42730> (дата звернення: 10.02.2019).

306. Конституція України від 28 черв. 1996 р. (зі змінами, внесеними згідно із законами України від 8 груд. 2004 р.; від 1 лют. 2011 р.; від

19 верес. 2013 р.; від 21 лют. 2014 р.; від 2 черв. 2016 р.; від 7 лют. 2019 р.).
Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

307. Конституція України: наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків : Право; Київ : Ін Юре, 2003. 808 с.

308. Конституція України: наук.-практ. коментар / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

309. Конституція Федеративної Республіки Німеччини від 23 трав. 1949 р. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення: 27.10.2018).

310. Конституція Французької Республіки (з передмовою В. Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ : О. М. Москаленко, 2018. 56 с.

311. Конфліктологія. Словник / за заг. ред. Колба О. Г., Буймістера А. І. Київ Переяслав-Хмельницький : КСВ, 2012. 592 с.

312. Конфуцій. Луньюй / пер. с древнекит. И. И. Семене. *Уроки мудрости* : сочин. / сост. М. А. Блюменкранц. Москва : Эксмо-Пресс; Харьков : Фолио, 2002. С. 15–126.

313. Концепції нової Конституції України від 19 черв. 1991 р. *ВВР України*. 1991. № 35. Ст. 466.

314. Копейчиков В. В. Правознавство : навч. посіб. / В. І. Бобир, С. Е. Демський, А. М. Колодій та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 704 с.

315. Коркунов Н. М. История философии права : пособ. к лекциям. Изд. 2-е. Санкт-Петербург : Типограф. М. М. Стасюлевича, 1898. 509 с.

316. Коркунов Н. М. История философии права : пособ. к лекциям. Изд. 6-е. Санкт-Петербург : Типограф. М. М. Стасюлевича, 1915. 502 с.

317. Коркунов Н. М. Русское государственное право / изд. 7-е. Санкт-Петербург : Типограф. М. М. Стасюлевича, 1909. Т. I. Введение и общ. часть 747с.

318. Коркунов Н. М. Русское государственное право / изд. 8-е; под ред. приват.-доц. С.-Петербургского ун-та З. Д. Авалова, М. Б. Горенберга, К. Н. Соколова. Санкт-Петербург : Типограф. М. М. Стасюлевича, 1914. Т. I. : Введение и общ. часть. 623 с.

319. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Т. 1. Введение и общая часть. Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1904. 623 с.

320. Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація. *Вибори та демократія*. 2004. № 2. С. 66 – 68.

321. Корф С. А. Русское государственное право. Москва : Поставщик Двора Его Величества – т-во “Скоропечатания А. А. Левенсон”, 1915. Ч. I. 315 с.

322. Корф С. А. История Правительствующего сената за двести лет. 1711-1911 гг. : Т. 2 . Санкт-Петербург , 1911 . 866 с.

323. Косінов С. А. Контрольна влада vs. контрольна форма діяльності. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. № 32. С. 12-22.

324. Костицький В. В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39589/01-Kostickiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 03.04.2019).

325. Котляревский С. А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. Санкт-Петербург : Типограф. Альтшуллера, 1907. С. 85.

326. Котлюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

327. Кравців В. С., Жук П. В. Концепція адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Економіст*. 2011. № 5. С. 5–8.

328. Кравцова З. С. Актуальні питання взаємодії органів державної влади в Україні : конституційно-правовий аспект. *Конституція України в умовах сьогодення* : зб. тез наук.-практ. круглого столу присвяченого Дню Конституції України, м. Київ, 24 черв. 2019 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 109-113.

329. Кравцова З. С. Вищий суд з питань інтелектуальної власності у механізмі Української держави. *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності “Крайнівські читання”* : матер. II Міжнар.науково-практ. конф., м. Київ, 20 груд. 2018 р.; за заг. ред. проф.В. Л. Федоренка / Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін’юсту. Київ : Ліра, 2018. С. 38-41.

330. Кравцова З. С. Генеза організаційно-правових засад організаційно-правових засад державної влади в Україні від часів Русі до її незалежності 1991 року. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту*. 2018. Вип. 51 (1). С. 56-60.

331. Кравцова З. С. Громадський контроль за здійсненням державної влади в Україні. *Правові засади взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства в Україні та зарубіжних країнах* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 29 лист. 2019 р. / Кафедра конституційного права юрид. ф-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка і навч.-наук. центр романського права. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2019. С. 142-146.

332. Кравцова З. С. Делеговані повноваження органів державної влади. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 8-9 верес. 2017 р. Одеса : Причорноморська фундація права, 2017. С. 21-24.

333. Кравцова З. С. До питання визначення поняття “легітимація державної влади”: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 24-28. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/6.pdf. (дата звернення: 03.04.2019).

334. Кравцова З. С. До питання забезпечення державного суверенітету України в умовах глобалізації. *Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації* : матер. Міжнар. наук.-

практ. конф., присвяченої 100-річчю зі дня народження доктора юридичних наук, проф. Л. М. Стрельцова (25.10.1918 – 24.03.1979), м. Одеса, 26 жовт. 2018 р. Одеса : Гельветика, 2018. С. 152-155.

335. Кравцова З. С. До питання реформи територіальної організації державної влади. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості* : тези доповідей Другої щорічної всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 06 груд. 2018 р. Київ : ВЛЕН.ЕЙ, 2018. С. 100-104.

336. Кравцова З. С. Зарубіжні теоретико-правові традиції організації державної влади. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. 2018. № 1-2 (15-16). С. 196-206.

337. Кравцова З. С. Зміст народного суверенітету та представницької демократії в Україні. *Часопис Київ. університету права*. 2018. № 1. С. 75-79.

338. Кравцова З. С. Історичні витоки дослідження конституційних основ організації та здійснення державної влади. *Вісник ЛДУВС ім. Дідоренка*. 2019. №3. С. 319-328.

339. Кравцова З. С. Категорія “конституційно-правовий статус”: поняття та загальна характеристика. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право*. Ужгород, 2016. Вип. 41. Том 1. С. 74-78. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.41/part_1/19.pdf (дата звернення: 03.04.2019).

340. Кравцова З. С. Класифікація гарантій здійснення державної влади в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. Вип. 1. С. 80-86.

341. Кравцова З. С. Конституційна модернізація державної влади в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 30 листоп. 2018 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультація місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С. 59-61.

342. Кравцова З. С. Конституційні основи державної влади в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 22-28.

343. Кравцова З. С. Конституційні передумови членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. *Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів України* : матер. круглого столу, м. Київ, 29 листоп. 2018 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 84-87.

344. Кравцова З.С. Конституційно-правова думка XIX – поч. XX ст. про основи організації та здійснення державної влади. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2014. № 4. С. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/expert/6/6.pdf> (дата звернення: 23.11.2019).

345. Кравцова З. С. Концептуальні підходи до системи принципів здійснення державної влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №4. С. 24-28.

346. Кравцова З. С. Лінгвістично-правове розуміння термінів, що позначають поняття “засади”, “основи”, “принципи” (в контексті конституційно-правових досліджень). *На перетині мови і права* : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 лют. 2018 р. / редкол.: О. В. Єрмеленко, С. С. Чернявський., О. С. Доценко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018 С. 26-31.

347. Кравцова З. С. Моделі конституційного закріплення принципів конституційного ладу. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 2. С. 27-35. URL: <http://leslaw.knu.ua/index.php/item/166-modeli-konstytutsiynoho-zakriplennya-pryntsyupiv-konstytutsiynoho-ladu-kravtsova-z-s> (дата звернення: 03.04.2019).

348. Кравцова З. С. Організація державної влади в Україні: територіальний аспект. *Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблем та перспективи розвитку* : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 07-08 верес. 2018 р. / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, В. Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, 2018. С. 233-238.

349. Кравцова З. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання суспільних відносин. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 9-10 берез. 2018 р. Одеса : Причорноморська фундація права, 2018. С. 10-14.

350. Кравцова З. С. Підходи до конституційно-правового закріплення принципу поділу державної влади. *Конституційні цінності : правова природа та практика реалізації* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 17 трав. 2019 р. У 2-х ч. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права ім. Л. Юзькова, 2019. Ч. 1. С. 257-261.

351. Кравцова З. С. Підходи до розуміння і конституційно-правове закріплення принципу поділу державної влади. *Європейські перспективи*. 2019. № 4. С. 205-211.

352. Кравцова З. С. Підходи до розуміння принципу поділу державної влади в Україні. *Україна : шлях у майбутнє (Шлях до євроінтеграції)* : матер. круглого столу присвяч. 27-ї річниці незалежності України та 100-річчю відновлення української державності до Дня Конституції України, м. Київ, 27 черв. 2018 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 25-28.

353. Кравцова З. С. Поняття і теоретико-методологічна характеристика механізму конституційно-правового регулювання. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2017. № 4. С. 70-74.

354. Кравцова З. С. Принципи здійснення державної влади в Україні: поняття та юридична природа. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2018. № 2 (60). С. 10-16.

355. Кравцова З. С. Принципи здійснення державної влади: аксіологічні та онтологічні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 70-74.

356. Кравцова З. С. Проблеми та перспективи розвитку територіальної основи організації та здійснення державної влади в умовах децентралізації влади в Україні. *Децентралізація влади в Україні: перші*

кроки і перспективи подальшого конституційного забезпечення : міжнар. круглий стіл, КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ, 4 черв. 2019 р. / Кафедра конституційного права юрид. ф-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2019. С. 84-89.

357. Кравцова З. С. Современные подходы конституционного закрепления и реализации принципа разделения государственной власти. *Право и Закон*. 2019. № 1. С. 12-18.

358. Кравцова З. С. Співвідношення понять “державна влада” та “публічна влада” в конституційному. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених, м. Суми, 17 трав. 2019 р. Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 107-109.

359. Кравцова З. С. Становлення та розвиток конституційно-правових засад державної влади в Україні. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpulaw_2018_3_5 (дата звернення: 03.04.2019).

360. Кравцова З. С. Тенденції удосконалення правового забезпечення національної безпеки у світлі інституційних реформ. *Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи* : матер. III підсумкової наук.-практ. конф., м. Київ, 16 трав. 2019 р. Київ : Інститут УДО КНУ ім. Т. Шевченка, 2019. С. 101-103.

361. Кравцова З. С. Теоретичні, правові та практичні основи громадського контролю за здійсненням державної влади в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* : електронне наук. видання : зб. Київ : Ліра-К, 2019. № 3 (5) груд. С. 89-104.

362. Кравцова З. С. Територіальна організація державної влади: теоретико-правовий аспект: матеріали VIII-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова, м. Київ, 22 лист. 2018 р. / редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. Київ : НАВС, 2018. С. 101-103.

363. Кравцова З. С. Територіальна основа організації державної влади в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 4. Вип. 29 (68). С. 28-32.

364. Кравцова З. С. Утвердження демократичності державної влади в Україні. *Розбудова України як демократичної, соціальної, правової держави: реалії сьогодення* : зб. матер. Міжвуз. наук.-практ. конф., м. Київ, 12 квіт. 2018 р. Київ : Київ. кооперат. інститут бізнесу і права, 2018. С. 90-92.

365. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. 2-ге вид., допов. Київ : Атіка, 2002. 480 с.

366. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. 4-те вид. Київ : Атіка, 2007. 568 с.

367. Країни Західної Європи. Енциклопедія. Т. 1. С. 282. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/478/1/Entsyklopedia_versa-279-293.pdf (дата звернення: 06.004.2019).

368. Краснікова О. В. Конституційна відповідальність в системі захисту правового статусу суб'єктів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2004. 16 с.

369. Красовська В. Г. Механізм правового регулювання як система правових засобів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права НАН України*. Київ, 2009. Вип. 43. С. 81.

370. Кресіна І. О. Інститут імпідменту : порівняльний політико-правовий аналіз / І. О. Кресіна, А. А. Коваленко, С. В. Балан. Київ : Юрид. думка, 2004. 176 с.

371. Кривенко Л. Т. Конституційно-правова відповідальність – елемент конституційно-правового статусу Верховної Ради України. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 4. С. 28–34.

372. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я. *Україна крізь віки* : в 15 т. Київ : Альтернатива, 1998. Т. 2. 352 с.

373. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст. 88.

374. Крусян А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи та практика. *Право України*. 2012. № 8. С. 122–131.

375. Крусян А. Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні. URL: <http://www.apdp.in.ua/v62/99.pdf> (дата звернення: 05.04.2019).

376. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Одеса : Нац. ун-т “Одеська юридична академія”, 2010. 40 с.

377. Кузьминець О., Калиновський В. Історія держави і права України. навч. посіб. 2-е вид., допов. Київ : Видав. України. 2002. 448 с.

378. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Видав. України. 2000. 434 с.

379. Кулик Т. Конституційна реформа щодо правосуддя в Україні: перший погляд на недоліки та переваги. *Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3, С. 7-12 URL: <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/109/94> (дата звернення: 07.06.2018).

380. Курс на євроінтеграцію : у ЄС прокоментували рішення щодо змін до Конституції. Укрінформ 7 лют. 2019 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2635887-kurs-na-evrointegraciju-u-es-prokomentuvali-risenna-radi-sodo-zmin-do-konstitucii.html> (дата звернення: 05.04.2019).

381. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади : дис. ... д-ра наук : 12.00.01. Київ, 2009. 42 с.

382. Ладиченко В. В. Системна єдність державної влади – гарантія конституційної стабільності. *Юридичний вісник*. 2011. №2 (19). С. 62-66.

383. Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Санкт-Петербург : Слово, 1908. Т. I. : Конституционное право. С. 63.

384. Лаоцзы Дао дэцин / пер. с древнекит. Ян Хиншуна. *Дао: гармония мира*. Москва : Эксмо-Пресс, Харьков : Фолио, 1999. С. 9–34.

385. Латвийская Республика Конституция Латвии. URL: <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii> (дата звернення: 11.02.2019).

386. Левин И. Д. Суверенитет. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 44.

387. Литвиненко І. До питання вдосконалення законтворчого процесу в Україні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 246-256.

388. Лолм де Г. Конституция Англии или состояние Английского Правления, сравненного с Республиканской формой и с другими Европейскими Монархиями. В 2 т. / пер. с франц. И. Татищева. Москва : В университет. типограф, 1806. Т. 1. С. 77-78.

389. Лорян Роберт За крок до фейку: громадське спостереження за виборами Президента України. URL: https://oporaua.org/article/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2019/fake_observers (дата звернення: 12.05.2019).

390. Лотюк О. С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Ліра-К, 2015. 355 с.

391. Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1. С. 92-101.

392. Лунь З. І. Правова охорона Конституції України : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. С. 4.

393. Любченко П. М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 42 с.

394. Льюис Дж. Г. История философии от начала ее в Греции до настоящих времен / под ред. В. Спасовича. Санкт-Петербург, 1865. 816 с.

395. Магновський І. Й. Перспективи вдосконалення територіального устрою України з погляду сьогодення. *Вісник Нац. у-ту “Львівська політехніка”* : зб. наук. пр. *Серія: Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 113–118.

396. Майданник О. О. Конституційно-правова відповідальність / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Знання, 2000. 40 с.

397. Макарова Л.М. Класифікація правових актів органів судової влади і посадових осіб: аналіз наявних і нові підходи. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. № 6. Ч. 2. 2017. С. 13-18.

398. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первойдекаде Тита Ливия; О воинском искусстве : сб. / пер. с ит. Н. Курочкина. Минск : Попурри, 1998. 672 с.

399. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. Київ : Ніка-Центр, 2002. 1111 с.

400. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибр. праці, статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2011). 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2012. 432 с.

401. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Ред.-вид. відд. "Вежа" Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.

402. Мартинюк Р. Конституційний процес та поділ влади в Україні в період з 16 липня 1990 р. по 28 червня 1996 р. *Наукові записки. Серія : Історичні науки* / Нац. ун-т "Острозька академія". 2004. Вип. 4. С. 347-362.

403. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монографія / відп. ред. О. Н. Ярмиш. Харків : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 472 с.

404. Марцеляк О.В. Вибори народних депутатів України: історія, теорія, практика : навч. посіб. Харків : Прометей-Прес, 2008. 636 с.

405. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. М. : Юристъ, 2001. 512 с.

406. Марченко В. В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, ФРН, Іспанії) : монографія. Київ : Алерта, 2010. 216 с.

407. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України : курс лекцій для студ. юрид. вузів і ф-тів. Київ : Вентурі, 1995. 240 с.

408. Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2000. 18 с.

409. Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 638 с.

410. Методологія виміру прогресу здійснення реформ у сфері юстиції в Україні: керівництво та матриці. 2016. 187 с. URL: https://pjrpeu.coe.int/documents/8870963/9761395/PRM_final_UKR.pdf/83cb90aa-1d06-4f94-

411. Мироненко М. Українська національна революція. Мюнхен-Лондон-Торонто : На Варгі, 1951. 32 с.

412. Міжнародне право. Основи теорії. В. Буткевич, В. Мицик, О.Задорожній К.: Либідь, 2002. 608 с.

413. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 06.04.2019).

414. Мінченко О. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань : монографія. Київ : Нац. академія прокуратури України, 2019. 384 с.

415. Мінченко Р. М. Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження) : дис... д-ра наук : 12.00.01. Київ, 2009.

416. Мірошніченко Ю. Р. Народовладдя як принцип вітчизняного конституціоналізму. Теоретико-методологічні питання правової науки. С. 6-10. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Trcyv_2012_8_3.pdf (дата звернення: 05.02.2019).

417. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: аксіологічні та онтологічні аспекти. Батанов О.В. *Часопис Нац. ун-ту “Острозька академія”*. Серія: Право. 2015. № 1(11). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bovtoa.pdf> (дата звернення: 06.04.2019).

418. Мороз О. М. Перспективи розвитку взаємовідносин держави і громадських об'єднань в умовах зближення України з Європейським Союзом. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 5 (9). С. 39–45.

419. Мороз О. М. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 20 с.

420. Мо-Цзы. Этические воззрения. *Антология мировой философии* : в 4 т. Москва : Мысль, 1969. Т. 1. Ч. 1. 576 с.

421. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

422. Мурашин Г. О. Гарантії безпосередньої демократії. *Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики*. До 10-ї річниці незалежності України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 356 с.

423. Мусіяка В. Антологія конституційного процесу в сучасній Україні. Видання здійснено за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2017. 782 с.

424. Наливайко Л. Р. Нормативно-правові гарантії державного ладу України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 24-27.

425. Наливайко Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак і функцій конституційної відповідальності в сучасній конституційній теорії. *Право України*. 1999. № 10. С.45–50.

426. Наливайко Л. Р. Гарантії державного ладу України: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2005. № 4 (24). С. 153–159.

427. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 598 с.

428. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 15 с.

429. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка; наук. кер. В.Ф. Погоріло. Київ, 2000. 180 с.

430. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Суми, 2015. 456 с.

431. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади інституту лобювання: зарубіжний досвід та перспективи для України [монографія].

Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 752 с.

432. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учебник для вузов. Москва : Норма, 2010. 552 с.

433. Ніколаєв І. Законодавче забезпечення процесу утвердження однопартійної системи в УСРР (1919-1929). *Мандрівець*. 2013. № 2. С. 36.

434. Новейший словарь иностранных слов и выражений / отв. за вып. В. В. Адамчик. Минск : Современный литератор, 2007. 976 с.

435. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. К. : Аконіт, 2005. Т. 1 : А–К. 928 с.

436. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. К.: Аконіт, 2005. Т. 2 : К–П. 928 с.

437. Новий тлумачний словник української мови. в 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. К.: Аконіт, 2005. Т. 3 : П–Я. 864 с.

438. Новик В. П. Поняття адміністративно-територіального устрою в Україні. *Держава і право*: зб. наук. пр. *Серія: Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 38. С. 301–308.

439. Новый энциклопедический словарь. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2001. 1456 с.

440. Нова державна регіональна політика / В. С. Куйбіда, О. М. Іщенко, А. Ф. Ткачук, В. В. Толкованов та ін. Київ : Крамар. 2009. 232 с.

441. Общая теория государства и права: академ.курс в 3 томах. М. Н. Марченко, С. Н. Бабурин и др. Том 2. М. : Зеркало-М, 2002. 528 с.

442. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_v_2019_2.pdf (дата звернення: 02.03.2019).

443. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаповала В. М. у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів” (справа щодо статусу депутатів рад) / Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів” справа щодо статусу

депутатів рад) : справа N 115/98 від 13 травня 1998 р. *Офіційний вісник України* від 25.06.1998. 1998 р. № 23. С. 105. Ст. 8.

444. Оксьом І. Г. Форми і методи державного управління в соціальній сфері: організаційно-правовий аспект. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 56-64.

445. Оніщук М. Система стримувань і противаг у незалежній українській державі: досвід, проблеми, перспективи. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : зб. наук. пр. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. Наук України; за заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій. Київ, 2008. 352 с. (115-130).

446. Органи державної влади України : монографія / за ред.. В. Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 592 с.

447. Орлеанский И. О королевских обязанностях / пер. с латын., вступ. ст. И. И. Аникьева. Санкт-Петербург : Евразия, 2020. 224 с.

448. Орзіх М. Ф. Втілення конституційних засад в галузях законодавства щодо функціонування публічної влади в Україні. *Юридический вестник*. 1997. № 4. С. 54–61.

449. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 200 с.

450. Парсонс Т. О понятті “политическая власть”. *Антология мировой политической мысли* : в 4 т. Москва, 1997. Т. 2. С. 479–486.

451. Пастухова П. Б. Государственный суверенитет как основа российской государственности. *Конституционное развитие России и Украины* : сб. науч. тр. Харьков : Право, 2011. Вып. 1. С. 22.

452. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи України в механізмі держави: монографія. Тернопіль: Видавництво Астон, 2005. 200 с.

453. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. *Петражицкий Л. И. Выбранные работы* : у 2 кн. / уклад.: І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. Київ : Либідь, 2011. Кн. 2. 544 с.

454. Пирожков С. І., Павлюк А. П. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: актуальні питання методології та практики. *Економіка України*. 2005. № 6. С. 5-16.

455. Повышение роли региональных, субрегиональных и других организаций и механизмов в деле развития и упрочения демократии. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 2004 г. №59/201. [по докладу Третьего комитета (A/59/503/Add.2)]. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/59/201> (дата звернення: 01.04.2019).

456. Погорілко В. Ф. Гарантії конституційні. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. Енцикл., 1998. Т. 1 : А-Г. С. 554-555.

457. Погорілко В. Ф. Основи конституційного ладу України. Київ : Ін Юре, 1997. 40 с.

458. Погорілко В. Ф. Територіальний устрій. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

459. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підруч.: у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Юридична думка, 2006. 544 с.

460. Подолянчук О. А. Управлінський контроль як вид внутрішньогосподарського контролю підприємства. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*: актуальні питання науки і практики. 2015. № 1. С. 117-126.

461. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

462. Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / авт. кол. : Е. А. Афонін, О. Л. Валевський, В. В. Голубь та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ : НАДУ, 2011. 44 с.

463. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. Мюнхен : Українське вид-во, 1972. Т. 1. (до половини XVII ст.). 591 с.

464. Полянский Ю. Проект Конституции Украины о прокурорском надзоре. *Юридический вестник*. 1996. №1. С. 91-92.

465. Поняття та структура мереживної публічної влади у контексті глобалізації та проблема ідентичності держави-нації. *Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розвитку державності*: монографія / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; Київ. Ун-т права НАН України. Київ : Кондор, 2012. 616 с.

466. Попов І. Недержавні організації як запорука демократичних виборів. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 2. С. 41–44.

467. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ, 2002. 528 с.

468. Пояснювальна записка до Виборчого кодексу України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66849 (дата звернення: 06.02.2019).

469. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531 (дата звернення: 02.06.2019).

470. Правовые системы стран мира : энциклопед. справочник / отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А. Я. Сухарев. 3-е изд., перераб. и допов. Москва : НОРМА, 2003. 976 с.

471. Правовые формы деятельности в общенародном государстве / под общей ред. В.М. Горшенева. Харьков. 1985. 84 с.

472. Прієшкіна О. В. Конституційний лад України : актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 280 с.

473. Прієшкіна О. В. Основи конституційного ладу в системі конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 93-96.

474. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листоп. 2011 р. № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10-11. Ст. 416.

475. Про вибори Президента України: Закон України від 05 берез. 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.

476. Про визнання такими, що втратили чинність, Указів Президента України щодо організації роботи Кабінету Міністрів України : Указ Президента України від 23 черв. 1994 р. №336_94. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/336/94> (дата звернення: 03.04.2019).

477. Про відкликання народного депутата України від 19 жовт. 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 41. Ст. 299.

478. Про відновлення дії окремих положень Конституції України. Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII. *Голос України*. 2014. № 39. Спецвипуск.

479. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

480. Про внесення змін до деяких законодавчих актів з метою приведення у відповідність із Законом “Про внесення змін до статті 80 Конституції щодо недоторканності народних депутатів України”. Закон України від 18 груд. 2019 р. № 388-IX. *Голос України* від 28 груд. 2019 р. №251.

481. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1799.

482. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Закон України від 7 лют. 2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

483. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Закон України від 1 лютого 2011 року № 2952-VI. *Голос України*. 2011. 4 лютого.

484. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст.44.

485. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів). Закон України 3 верес. 2019 р. № 27-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2019. № 38. Ст. 160.

486. Про внесення змін до статті 98 Конституції України. Закон України 19 вересня 2013 року № 586-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 142.

487. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

488. Про громадянство України. Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

489. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

490. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

491. Про державну владу й місцеве самоврядування. Закон України від 18 трав. 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.

492. Про Державну думу України. Указ Президента України від 25 лют. 1992 р. № 99/92. *Збірник указів Президента*. 1992. № 1.

493. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2016. № 4. Ст. 43.

494. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: Указ Президента України від 01 серп. 2002 р. № 683. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. Ст. 192.

495. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 31 лип. 2004 р. № 854. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 146. Ст. 12.

496. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 15.09.2005 № 1276. *Офіційний вісник України*. 2005. № 38. Ст. 17.

497. Про запобігання корупції. Закон від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

498. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40 Ст. 527.

499. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 р. Закон України від 14 жовт. 2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.

500. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР від 5 лип. 1991 р. № 1293. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. N 33. Ст. 445.

501. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини. Указ Президента України від 25 серп. 2015 р. № 501/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 69. Ст. 2257.

502. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 310. *Офіційний вісник України*. 2014. № 64. Ст. 1764.

503. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листоп. 2008 р. № 976 (зі змінами і доповненнями внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1103, від 08.04.2015 № 234). *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.

504. Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF> (дата звернення: 05.02.2019).

505. Про Збройні Сили України. Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

506. Про звернення громадян. Закон України від 2 жовт. 1996 р. №393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

507. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР. Закон УРСР від 27 жовт. 1989 р. №8303. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. № 45. Ст. 624.

508. Про Кабінет Міністрів України. Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII (зі змінами, внесеними згідно із законами України станом на 5 грудня 2019 року № 341-IX). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

509. Про керівництво Кабінетом Міністрів України : Указ Президента України від 27 верес. 1993 р. №383. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/383/93>. (дата звернення: 05.02.2019).

510. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

511. Про Конституційний Суд України : Закон України від 3 черв. 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 33. Ст. 471.

512. Про Конституційну Комісію. Указ Президента України від 3 берез. 2015 р. №119. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 7. С. 22. Ст. 464.

513. Про Концепцію нової Конституції України. Постанова Верховної Ради Української РСР від 19 черв. 1991 р. №1213. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. N 35. Ст. 466.

514. Про культуру : Закон України від 16 лип 2019 року № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

515. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 трав. 1997 р. №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

516. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.

517. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.

518. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051

519. Про національну безпеку України. Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469–VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. Ст. 1903.

520. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Закон України від 29 верес. 2016 р. № 1540–VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 94. Ст. 3068. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-19/print1511205742860875> (дата звернення: (05.03.2019).

521. Про Національну поліцію. Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

522. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. Наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 65. Ст. 2212.

523. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09 січ. 2007 р. № 537–V. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12. Ст. 102.

524. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент). Закон України від 10 верес. 2019 р. №39–IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 40. Ст. 212

525. Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квіт. 2000 р. Повідомлення Центральної виборчої комісії від 25 квіт. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00> (дата звернення: 03.05.2019).

526. Про покладання на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України, згідно зі статтею 112 Конституції України від 23 лют. 2014 р. № 764. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 163.

527. Про Положення про Офіс Президента України. Указ Президента України від 25 червня 2019 року № 436/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51. Ст. 1734.

528. Про політичні партії в Україні. Закон України від 5 квіт. 2001 р. №2365–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

529. Про представника Президента України : Закон України від 5 берез. 1992 р. №2167. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 23. Ст. 335.

530. Про проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

531. Про проект нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України від 8 жовт. 1993 р. № 3494. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 42. Ст. 403.

532. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 берез. 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

533. Про Рахункову палату. Закон України від 2 лип. 2015 р. №576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 36. Ст. 360.

534. Про Регламент Верховної Ради України. Закон України від 10 лют. 2010 р. №1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

535. Про реорганізацію Адміністрації Президента України. Указ Президента України від 27 жовт. 1992 р. №554/92. *Збірник указів Президента*. 1992 р. № 4.

536. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України. Постанови Верховної Ради України від 22 лют. 2014 р. №757. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 158.

537. Про Службу безпеки України. Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

538. Про статус народного депутата України. Закон України від 17 листоп. 1992 р. №2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

539. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 черв. 2016 року № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 56. Ст. 1935. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 06.03.2019).

540. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2007 р. № 1035-р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 89. Ст. 89.

541. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України від 23 груд. 1997 р. №776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

542. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

543. Про Центральну виборчу комісію. Закон України від 30 черв. 2004 р. №1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

544. Проблеми реалізації Конституції України: теорія та практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України; А. С. К., 2003. 652 с.

545. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: зб. наук. праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. наук України; заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій. Київ, 2008. 352 с.

546. Проект Закону “Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” (реєстр №5300 від 18 січ. 2001 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5300&skl=4 (дата звернення: 04.03.2019).

547. Проект Закону “Про політичну відповідальність в Україні” від 9 квіт. 2010 р. № 6286. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=37432 (дата звернення: 05.03.2019).

548. Проект Закону про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) від 29 серп. 2019 р. №1017. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66257 (дата звернення: 04.03.2019).

549. Проект Закону про внесення змін до статті 106 “Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань)” від 29 серп. 2019 р. № 1014. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66250 (дата звернення: 01.03.2019).

550. Проект Закону про внесення змін до статті 81 “Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України)” від 29 серп. 2019 р. № 1027. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66262 (дата звернення: 04.03.2019).

551. Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України від 22.02.2018 р. №8051. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (дата звернення: 23.07.2018)

552. Проект Концепції взаємодії держави з громадянським суспільством. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/33679> 3. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листоп. 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-p> (дата звернення: 20.10.2018).

553. Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка : сутність, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 222 с.

554. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : монографія. Харків : Право, 2012. 584 с.

555. Процюк І. В. Поділ та єдність державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 14. С. 70-76.

556. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісн. НАН України*. 2010. № 3. С. 33-43.

557. Пухтинський М. Про реформування публічної влади: конституційні, правові, організаційні аспекти. *Проблеми реформування публічної влади* : зб. матер. та докум. / за заг. ред. Р. П. Безсмертного. Київ : Атіка –Н, 2009. 476 с.

558. Рабінович П. М. Філософія прав людини у Конституції України. *Юридический вестник*. 1997. № 2. С. 57-63.

559. Ракул О. В. Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 19 с.

560. Регіональна виконавча влада України: історія і сучасність / С. А. Романюк, Н. Р. Нижник, В. І. Тимцунік та ін. Київ : Форіат, 2007. 412 с.

561. Рейснер М. А. Государство. Изд. 2-е, дополн. и испр. Москва : Типограф. Новгородск. военного комиссариата, 1918. Ч. I. : Идеология и метод. С. XXIII (222 с.; LI).

562. Рейснер М. А. Государство: государство и общество. Государственные формы. Изд. 2-е. Москва : ЛЕНАНД, 2018. 296 с.

563. Ренненкамф Н. К. Очерки юридической энциклопедии. Изд. 2-е, исправл. и допол. Киев : Изд. Н. Я. Оглоблина, 1880. 284 с.

564. Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. Харків : Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. 64 с.

565. Ржевська В. С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Київ, 2003.

566. Рижук І. В. Конституційна модель відповідальності парламентаріїв: порівняльно-аналітичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2016. 209 с.

567. Рішення Верховного Суду України щодо другого туру виборів Президента України від 3 груд. 2004 р. *Вибори та демократія*. 2004. № 2. С. 37-40.

568. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 “Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом)” № 6-рп/2005 від 5 жовт. 2005 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05> (дата звернення: 03.06.2018).

569. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів “район” та “район у місті”, які застосовуються в пункті 29 частини першої статті 85, частині п’ятій статті 140 Конституції України, і поняття “організація управління районами в містах”, яке вживається в частині п’ятій статті 140 Конституції України та в частині першій статті 11 Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ”, а також щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України, пункту 41 частини першої статті 26

Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” стосовно повноваження міських рад самостійно вирішувати питання утворення і ліквідації районів у місті (справа про адміністративно-територіальний устрій)” від 13 лип. 2001 р. № 11-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 29. С. 162. Ст. 1327.

570. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 1 квіт. 2008 р. №4-рп. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/524> (дата звернення: 10.02.2019).

571. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України” (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України) від 18 листоп. 2004 р. № 17-рп/2004. *Урядовий кур’єр* від 01.12.2004. № 229.

572. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України “Про судоустрій і статус суддів”, “Про Вищу раду юстиції” (справа про повноваження державних органів у сфері судоустрою) від 21 черв. 2011 р. №7-рп/2011. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011 р. № 6. С. 80.

573. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2597.

574. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа що до підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 трав. 2002 р. *Офіц. вісн. України*. 2002. № 20. Ст. 993.

575. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 287 с.

576. Розвиток публічного права в Україні (довідь за 2005-2006 роки) / за заг. ред. Н. В. Александрової, І. В. Коліушка. Київ. Конус-Ю, 2007. 496 с.

577. Романович-Славатинский А. В. Система Русского государственного права в его историко-догматическом развитии, сравнительно с Государственным Правом Западной Европы. Киев : Типограф. Г. Л. Фронкевича, 1886. Ч. 1. Основные государственные законы. 299 с.

578. Румянцев О. Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления) : монографія. Москва : Юрист, 1994. 285 с.

579. Руппель А. Х. Принципы избирательного права как критерий демократичности избирательных систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1993. 17 с.

580. Русанова С. Ю. Гарантії прав територіальної громади : конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2011. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (дата звернення: 12.04.2019).

581. Саверенчук О. В. Феномен власті. Особенности его трансформации к социальным условиям. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. Луганськ, 2003. Вип. 3. С. 18–26.

582. Савчин М. В. Демократія і конституційна легітимність : проблеми теорії та практики. *Віче*. 2010. № 22. С. 21 – 25.

583. Савчин М. В. Конституційний лад і конституція: проблема співвідношення установчої та інституційної влади. *Держава і право* : зб. наук. пр. *Серія : Юридичні і політичні науки*. Київ : ІДП НАН, 2005. Вип. 28. С. 224-230.

584. Савчин М. В. Конституційний суд України як гарант конституційного ладу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 218 с.

585. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2013. 580 с.

586. Серьогіна С. Г. Форма правління : питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.

587. Серьогіна С. Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи в Україні. *Право України*. 2009. № 6. С. 23-29.

588. Силенко Л. М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2000. 199 с.

589. Силенко Л. М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 21 с.

590. Сиренко В. Ф. Интересы и власть : монографія. Київ : Оріяни, 2006. 534 с.

591. Система державного управління Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2010. 76 с.

592. Система органів виконавчої влади України: правові проблеми вдосконалення та діяльності : монографія / кол. автор.: О. Ф. Андрійко, В. П. Нагребельний, Л. Є. Кисіль та ін.; за ред. О. Ф. Андрійко. Харків : Планета-Принт, 2013. 384 с.

593. Сіренко В. Ф. Про легальність та легітимність державної влади. Київ : Оріяни, 2006. 60 с.

594. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 664 с.

595. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 3-е вид. Київ : Алерта ЦУЛ, 2011. 524 с.

596. Скомороха В. Є. Конституційний Суд України в механізмі державної влади : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 230 с.

597. Скоропадский П. Воспоминания. Конец 1917 года по декабрь 1918 года. Киев, Филадельфия, 1995. 494 с.

598. Скрипнюк В. М. Конституційно-правові основи розвитку системи державної влади сучасної України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків, 2012. 420 с.

599. Скрипнюк В. М. Конституційні принципи організації державної влади: теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 1871-178.

600. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правовий аспект : монографія. Київ : Логос, 2010. 504 с.

601. Скрипнюк В. М. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення народного суверенітету на сучасному етапі державотворення. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 4 (39). С. 9 – 14.

602. Скрипнюк О. В. Конституційний лад в Україні : методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 123-134.

603. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

604. Скрипнюк О. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії. *Вісник Центральної виборчої комісії* № 4 (14), 2008. С. 46-51. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_4/visnik_st_14.pdf (дата звернення: 03.06.2018).

605. Сліденко І. Д. Теоретичні та конституційні засади народного суверенітету. *Конституція і народний суверенітет в Україні* : проблеми теорії і практики реалізації. : зб. наук. пр. / за заг. ред. Кампа В. М., Савчина М. В. Київ, 2008. 249 с.

606. Слободяник Т. М. Муніципально-правова відповідальність місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в Україні. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : НАВС, 2016. 262 с.

607. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-е вид., випр. і допов. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.

608. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53406/287117.html> (дата звернення: 05.12.2018).

609. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінолог. словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

610. Словник української мови *Академічний тлумачний словник (1970–1980)*: онлайн-версії “Словника української мови” в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/s/osnova> (дата звернення: 03.02.2018).

611. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. 893 с.

612. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970. 1980. Т. 3. 941 с. URL: <http://ukrlit.org/slovnuk/zasada> (дата звернення: 18.04.2019).

613. Словська І. Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 336 с.

614. Собрание важнейших памятников по истории древнего русского права / сост.: И. Лазаревский, Як. Утин. Санкт-Петербург : Типогр. губерн. правл., 1859. 428 с.

615. Совгиря О. В. Конституційне право України : навч посіб. МОНУ. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 632 с.

616. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 464 с.

617. Советское государственное право / Г. В. Барабашов, Р. Ф. Васильев, Л. Д. Воеводин и др. Москва : Юрид. лит., 1975. 576 с.

618. Сосса Р. Картографування адміністративно-територіального устрою Радянської України у міжвоєнний період. *Регіональна історія України* : зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. Я. Верменич. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 4. С. 149-166.

619. Ставнійчук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: актуальні проблеми теорії і практики; ред. В. Ф. Погорілко ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К. : Факт, 2001. 156 с.

620. Ставнійчук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1999. 18 с.

621. Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму : посіб. для студ. Львів : Астролябія, 2003. Ч. 1. 233 с.

622. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. 232 с.

623. Стопченко М. Конституційно-правовий статус голови парламенту в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2015. 240 с.

624. Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України. Київ : Ін Юре, 2010. 629 с.

625. Стучка П. С. Государство. *Энциклопедия государства и права*. В 3-х т.. Москва : Изд-во коммунист. академии, 1925-1927. Т. 1 : А-З. С. 655-699.

626. Сухенко В. Дуалізм виконавчої влади як особливість політико-адміністративної системи Франції. *Державне будівництво*. № 1, 2017. С. 6.

627. Сухонос В. В. Глава держави у державному механізмі: конституційно-правовий статус : монографія. Суми : Еллада-S, 2015. 304 с.

628. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. 339 с.

629. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : монографія. Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. 468 с.

630. Сушинський О. І. Теоретико-методологічні засади контролю у сфері публічної влади : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Укр. академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2003. 36 с.

631. Тайлор Эд. Б. Антропология. Введение к изучению человека и цивилизации / изд. 2-е.; пер. с англ. д-ра И. С. Ивина. Санкт-Петербург : Изд-е И. И. Биливина. 1898. С 78 рис. в тексте. 436 с.

632. Таранов А. П. Проблеми організації та функціонування державної влади. *Таранов А.П. Вибрані праці: до 100-річчя від дня народження* / відп. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2012. С. 173-174.

633. Тарахович Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права : особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18.

634. Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Функціонування державної влади в аспекті конфліктології. *Право України*. 1997. № 8. С. 29.

635. Телешун С. О. Державний устрій України : проблеми теорії і практики: монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 318 с.

636. Телешун С. О. Державний устрій України в системі державного ладу : питання теорії і практики. *Держава і право* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. № 6. С. 359–363.

637. Телешун С. Поняття державного устрою України : проблеми теорії і практики. *Право України*. 2000. № 6. С. 14 – 19.

638. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

639. Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика. Київ : Юридична думка, 2014. 316 с.

640. Теория государства и права / под ред. В. П. Малахова, В. Н. Казакова. Екатеринбург : Деловая книга, 2002. 303 с.

641. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и допов. Москва : Юристъ, 2001. 776 с.

642. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. Москва : НОРМАИНФРА, 1998. 570 с.

643. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. Київ : Академія, 2013. 348 с.

644. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2015. 368с

645. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

646. Теорія держави і права : навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. Безпеки / О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін.; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. К. : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

647. Теплюк М. О. Конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні : дис ... канд. наук : 12.00.02. 2008. 208 с.

648. Теплюк М. О. Конституційно-правові проблеми організації публічної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2008. 20 с.

649. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва : Юринформ центр, 1997. 525 с.

650. Тодика Ю. М., Бандурка О. М. Вибори народних депутатів України : монографія. Харків : ХІВС, 1994. 118 с.

651. Тодика Ю. М., Тодика О. Ю. Народовластие в условиях глобализации : монография / под ред. А. В. Петришина. Харьков : Право, 2005. 336 с.

652. Тодыка Ю. М. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : учеб. пособ. Харьков : Факт, 2001. С. 337-382 .

653. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины : проблемы теории и практики : монография. Харків : Факт, 2000. 608 с.

654. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. Харків : Факт, 1999. 176 с.

655. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. с англ.; сост.: А. П. Огурцов; вступ. ст. В. И. Уколовой; закл. ст. А. Б. Рашковского. Москва : Прогресс, 1991. 736 с.

656. Токвиль А. Д. Демократия в Америке / пер. с 12-го изд. А. Якубовича. Киев : В типограф. А. Гаммершмида, 1860. Т. 1. 278 с.

657. Токвиль А. Д. Демократия в Америке / пер. с 5-го изд. А. Якубовича. Киев : В типограф. И. Давиденко, А. Давиденко, 1860. Т. 4. 264 с.

658. Томенко М В Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : монографія. Київ : Київський університет, 2010. 299 с.

659. Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / НАН України, Ін-т політ. та етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ, 2010. 33 с.

660. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Москва : Товар. скоропечати А. А. Левинсона, 1908. 224 с.

661. Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы. Київ : Ваклер, 2002. 480 с.

662. Уманский Я. Н. Советское государственное право : учебн. Москва : Высш. шк., 1970. 448 с.

663. Універсал національної єдності. 3 серп. 2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (дата звернення: 17.07.2018)

664. Усаченко Л. Форми взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями. *Вісник державної служби України*. 2008. № 1. С. 19–23.

665. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник; до 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ : Ліра, 2016. 616 с.

666. Федоренко В. Л. Конституціоналізм і революції. *Право України*. 2018. № 4. С. 64-92.

667. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доповідь / НАПрН України, Київ. регіональний центр. Київ, 2015. 64 с.

668. Федоренко Г. О. Законодавча влада в системі розподілу державної влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 173 с.

669. Федущак-Паславська Г. М. Політико-правова ідея суверенітету державної влади та її реалізація в державотворенні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 195 с.

670. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с. URL: <http://slovedia.org.ua/104/53392/1082571.html> (дата звернення: 17.07.2018)

671. Форлендер К. Общедоступная история философии / пер. с нем. П. Виноградовой; предисл. Е. Преображенского. Москва : Московский рабочий, 1925. 314 с.

672. Француз А. И. Конституційно-правові основи демократичного розвитку політичної системи сучасної України: концептуальний та нормативний аналіз. Київ : Логос, 2006. 516 с.

673. Фридрих Великий. Анти Макиавелли. *Книга государя* : антологія / вступ. ст. Р. Светлова, И. Гончарова; сост., подгот. текста,

коммент. Р. Светлова, И. Гончарова. Санкт-Петербург : ТИД Амфора, 2004. 416 с.

674. Фриман Э. Сравнительная политика и единство истории. Лекц. читанная в Кебриджском ун-те / пер. с англ. Н. Коркунова. Санкт-Петербург : Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1880. 368 с.

675. Фрицький О . Ф . Конституційне право України : підручник. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 509 с.

676. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.

677. Фрицький Ю. О. Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2006. 360 с.

678. Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 40 с.

679. Фукуяма Ф. Сильное государство : управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. Москва : АСТ; Хранитель, 2007. 220 с.

680. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. 16 с.

681. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества / пер. с англ. Л. Сумм. Москва : Синдбад, 2016. 520 с.

682. Хаустова М. Г., Ждан М. Д. Правова глобалізація: поняття, риси, види. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2013. №1082. Вип. № 16. С. 28.

683. Холл М. П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. Новосибирск : Наука. Сибир. изд. фирма РАН, 1997. 794 с.

684. Циппеліус Р. Юридична методологія / пер., адаптація, прикл. з права України і список терм. Р. Корнута. Київ : Реферат, 2004. 184 с.

685. Цит. за: *Кузьмин Э. Л. Загадка Жана Бодена. Трактат о суверенитете.* Москва : Междунар. отношения, 2018. 376 с.

686. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

687. Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 218 с.

688. Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 19 с.

689. Чикурлій С. О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 22 с.

690. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. М. : Издательство “Юристъ”, 1997. 598 с.

691. Чичерин Б. М. Общее государственное право / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2006. 536 с.

692. Чичерин Б. Н. Собственность и государство. Москва : Типогр. П. П. Брискорн, 1883. Ч. 2. 457 с.
693. Шаповал В М, Скомороха В. Є. Конституційний Суд України. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т.3. С. 283.
694. Шаповал В. М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз Київ : Програма-ЛІ, 1995. 136 с.
695. Шаповал В. М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні. *Право України*. 1996. № 9. С. 49 – 53.
696. Шаповал В. М. Феномен конституційного права : монографія. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.
697. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право. Киев : Княгиня Ольга, 2007. 416 с.
698. Шаповал В., Корнєєв А. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2011. № 2 (21). С. 6–30.
699. Шаповал В., Шаповал Т. Про сутнісні характеристики народного представництва. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2011. № 2 (21). С. 45–47.
700. Шаповал, В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Київ : АртЕк, 1997. 264 с.
701. Шапошникова О. М. Теоретичні положення контролю як функції управління. *Проблеми сучасного державного управління* : зб. наук. пр. / Донец. держ. ун-ту упр. Донецьк : ДонДУУ, 2010. 356 с.
702. Шаптала Н. К., Задорожня Г .В. Конституційне право України : навч. посіб. Дніпропетровськ : Лізунов-Прес, 2012. 472 с.
703. Шатіло В. А. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 1(99). С. 66–70.
704. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід) : монографія. Київ : Юридична думка, 2017. 364 с.
705. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
706. Шемшученко Ю. С. Проблема державного суверенітету як предмет наукових досліджень. *Вісник НАН України*. 2011. № 6. С. 3–9.
707. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми організації державної влади в Україні. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : зб. наук. пр. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. Наук України; за заг. ред. : А. Стрижак, В. Тацій. Київ, 2008. 352 с.
708. Шимін Ю. В. Система гарантій конституційного ладу: актуальні питання теорії і практики. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2003. № 11. С. 86–96.

709. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : монографія. Харків : ФІНН, 2009. 216 с.

710. Штейн Л. Учение об управлении и право управления со сравнением литературы и законодательства Франции, Англии и Германии / пер. с нем., под. ред. И. Е. Андриевского. Санкт-Петербург : Изд. А. С. Гиероглифова, 1874. 594 с.

711. Штиршов О. М., Степаненко А. В. Зарубіжний досвід здійснення громадського контролю під час надання управлінських послуг. *Наукові праці* : наук.-метод. журн. Миколаїв : ЧДУ ім. П. Могили, 2016. Вип. 255. Т. 267. С. 193-197.

712. Шмитт К. Государство и политическая форма ; пер. с нем. ; сост. В. В. Анашвили, О. В. Кильдюшов. М. : Высшая школа экономики, 2010. 272 с.

713. Щебетун І. С. Організаційно-правові гарантії місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 17 с.

714. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владо спроможності демократичної держави : монографія. Київ : Логос, 2013. Кн. II. 306 с.

715. Эсмен А. Общие основания конституционного права / пер. с франц.; под ред. проф. В. Дерюжинского. Санкт-Петербург : Типогр. Б. М. Вольфа, 1898. С. 3–18.

716. Юзьков Л.П. Государственное управление в политической системе развитого социализма. К. : 1983. 156 с.

717. Юзьков Л. Конституційний процес в Україні: основні віхи і процедура. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 28–29.

718. Юзьков Л. Проект Конституції України (в редакції від 26 жовт. 1993 р.), після обговорення на сесії Верховної Ради України у вересні – жовтні 1993 р. *Конституція незалежної України*: документи, коментарі, статті. Київ, 1995. Кн. 1. С. 33–35.

719. Юридична відповідальність : проблеми виключення та звільнення / кол. авт.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ВД Кальміус, 2013. 424 с.

720. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А – Г. 669 с.

721. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2 : Д-Й 741 с.

722. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.. Київ : Укр. енцикл., 2004. Т. 6 : Т – Я. 768 с.

723. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.

724. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3 : К-М. 792 с.

725. Юськів Н. В. Державна влада : філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2013. 19 с.

726. Юхновський І. Україні потрібна нова Конституція, частина друга Місцеве самоврядування. *Дзеркало тижня*. 2015. № 9, 13 березня.

727. Юхновський І. Україні потрібна нова Конституція, частина третя Проблеми державної влади. *Дзеркало тижня*. 2015. № 12, 3 квітня.

728. Юхновський І. Україні потрібна нова Конституція. *Дзеркало тижня*. 2015. № 1, 16 січня.

729. Яворський В. Принципи сучасного виборчого права України. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 40–50.

730. Яворський М. Історія України в стислому нарисі. Вид. 2-е, допов. Київ : Держ. вид-во України, 1928. 345 с.

731. Яковюк І. В. Про особливості прояву принципу поділу в інституціональній системі влади Європейського Союзу: постановка питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 5. С. 21.

732. Янчук А. О. Безпосереднє здійснення влади народом в Україні (конституційно-правовий аналіз) : монографія. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2014. 489 с.

733. Ярмиш О. Н. Етнонаціональні особливості правосвідомості Українського народу: історичний вимір. *Етнонаціональні чинники в історії державно-правового будівництва* : матеріали XII Міжнар. історико-правової конф., м. Бахчисарай, 10-13 вересня 2004 р. / за ред. О. В. Тимошука; Центр Українознавства Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Сімферополь : ДіАйПі, 2005. 530 с.

734. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник. Харків : Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 653 с.

735. Яроцький В. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання. *Право України*. 2010. № 12. С. 18–24.

Наукове видання

ЗОРИНА СЕРГІЇВНА КРАВЦОВА

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
В УКРАЇНИ**

Монографія

Керівник видавничого проекту *Зарицький В.І.*
Комп'ютерний дизайн *Щербина О. П.*
Авторська редакція

Підписано до друку 24.12.2019. Формат 60x84¹/₁₆
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 24,87. Обл.-вид. арк. 24,94.
Тираж 300 прим.

«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net